

A MEZŐGAZDASÁG
IRÁNYÍTÁSA
A NÉMETBIRODALOMBAN

ÍRTA:
SOPRONI (SCHMIDT) ELEK DR

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, 1935

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	IX
Bevezetés.....	3
I. RÉSZ.	
Általános, történeti és elvi vonatkozások.	
I. FEJEZET.	
Új feladatok a mezőgazdaságban	13
A gazdasági tanácsadásról általában.....	24
A gazdasági tanácsadás fajtái	27
II. FEJEZET.	
A Deutsche LandwirtschaftsGesellschaft törek- vései.....	31
A Ritterschaftliches Kreditinstitut berendezése	37
Külföldi példák hatása.....	41
A vándortanítók szerepe.....	47
III. FEJEZET.	
A nagybirtok és kisbirtok gazdasági tanácsadása.....	50
Egyesületi vagy iskolai rendszer.....	52
Általános és különös gazdasági tanácsadás.....	60
Tömeges gazdasági tanácsadás	66
II. RÉSZ.	
Az iskolák szerepe a tanácsadásban.	
IV. FEJEZET.	
A mezőgazdasági iskolázás	74
A továbbképző iskolák	77

	Oldal
V. FEJEZET.	
A gazdasági iskolák	86
A) Az iskoláztatás költsége.....	97
B) Az iskolák birtokkategóriák szerinti látogatottsága.....	104
VI. FEJEZET.	
Földművesiskolák	115
Mezőgazdasági hadseregiskolák	116
Parasztfőiskolák.....	117
Különös irányú szakiskolák	120
VII. FEJEZET.	
Magasabb mezőgazdasági iskolák	120
Magasabb tanintézetek gyakorlati gazdák részére	120
A felsőfokú mezőgazdasági oktatás	123
VIII. FEJEZET.	
Gazdasági nőnevelés	128
III. RÉSZ.	
A tanácsadás gyakorlati megvalósítása.	
IX. FEJEZET.	
A gazdasági gyakorlat szabályozása.....	137
A diploma utáni továbbképzés	147
Előkészítő tanfolyamok a gazdasági tanácsadók részére.....	150
X. FEJEZET.	
A gazdasági ismeretterjesztés problémája	157
A gazdasági tanácsadás szervezete	169
XI. FEJEZET.	
A gazdasági tanácsadókerület legkedvezőbb nagysága.....	174
A) A mezőgazdasági népesség szerepe.....	178
B) A természeti viszonyok	184

VII

	Oldal
C) A közlekedéstechnikai viszonyok.....	185
D) Pénzügyi viszonyok	191
XII. FEJEZET.	
A telepítési tanácsadás.....	195
Mintagazdaságok	205
Könyvelés a mezőgazdaságban	214
XIII. FEJEZET.	
A kísérleti körök keletkezése és célja.....	222
A kísérleti körök szervezete	226
A kísérleti körök eredményei.....	238
XIV. FEJEZET.	
A mezőgazdasági munkásképzés.....	248
A Landwirtschaftsamt.....	251
A német mezőgazdasági termelés iránya és eredményei	259
FÜGGELÉK.	
Irodalom.....	273
A gazdasági iskolák székhelyei a Németbirodalomban.....	286
Térkép: A nagybirtok megoszlása a Németbirodalomban	297
Térkép: A gazdasági iskolák megoszlása a Németbirodalomban.....	301

ELŐSZÓ.

HUMBOLDT SÁNDOR- ról, a világhíres földrajztudósról nevezték el azt a hatalmas német alapítványt, amely évenként megközelítően 30 darab egy évre szóló ösztöndíj anyagi fedezetét vetette meg azzal az elgondolással, hogy abban külföldi állampolgárok részesüljenek, akik Németországban tudományos bújárákódást folytathatnak és ezáltal megismerhetik a német kultúrát. A világ legkülönbözőbb nemzetei között olymódon osztják széjjel ezeket az ösztöndíjakat, hogy belőlük — kontingens szerint — minden évben Magyarországra kettő esik. Az 1932/33. tanévben az ösztöndíjtanács és a magyar kultuskormány javaslata alapján abba a szerencsés helyzetbe kerültem, hogy mint az ALEXANDER VON HUMBOLDT-alapítvány ösztöndíjasa, egy évig tanulnia nyozhattam a gazdasági viszonyokat Németországban.

Vizsgálódásaim tárgyául olyan szűkebb témakört választottam, amely nemcsak hogy künntartózkodásom alatt elmélyedő feldolgozás mellett kimeríthetőnek mutatkozott, hanem időszerű kérdései következtében számot tarthat nálunk is az érdeklődésre, mert — anélkül, hogy a mi egészen más viszonyainkra ezeket a megoldási eljárásokat megkísérelnénk alkalmazni — elvi vonatkozásaiban hasonló feladatainkkal áll szoros kapcsolatban.

A problémák elvi részének fejtegetésén túlmenőleg arra törekedtem, hogy a gazdasági élet gyakorlati részét künn a vidéken is megismerjem. Számos kirándulás keretében sok időt töltöttem ezért Németország különböző vidékein, majd összehasonlítás céljából vizsgálódásaimat Svédország, Dánia és Hollandia — mint a három legfejlettebb európai agrárállam — mezőgazdaságának tanulmányozásával fejeztem be. Talán mondanom se kell, hogy milyen nagy hasznát vettem munkámnál azoknak a tapasztalatoknak, amelyeket tanulmányutamat megelőzően, itthon négy és fél év alatt részint gazdasági gyakorlatban, részint a vidéki közigazgatásban, az ország legkülönbözőbb részében gyűjtöttem.

Most pedig, mikor kutatásaim eredményét e munkában közreadom, kedves kötelességet teljesítek azáltal, hogy őszinte hálámat rovom le az ALEXANDER VON HUMBOLDT-alapítvány vezetősége, a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi, valamint a m. kir. Földművelésügyi Miniszter, továbbá STEINECKER FERENC dr. és CZETTLER JENŐ dr. egyetemi professzor urak iránt, akik a tanulmányutat részemre lehetővé tették.

Hálás köszönetet mondok továbbá egyenkint és összesen mindazoknak, akik itthon és külföldön, mint munkatársak, barátok és jóakarók, értékes tanácsokkal, útbaigazításokkal önzetlen támogatásban részesítettek. Bár nem tudom mindenkinek a nevét itt felsorolni, akiket köszönetem méltán megillet, mégis nem mulaszthatom el, hogy külön ki ne emeljem F. AEREBOE dr.-t, a mezőgazdasági üzemtan nagynevű német professzorát, K. RITTER dr. professzort, továbbá H. ZÖRNER dr.-t, a berlini mezőgazdasági főiskola üzemtani tanszékének

jelenlegi tanárát, akinek szakszempontról pótolhatatlan tanácsai és útbaigazítása mellett az intézetben hosszú ideig dolgoztam. Nyilvános köszönetemet tol-mácsolom STRÁNER GYULA okleveles mérnök, tb. műszaki tanácsosnak, aki alapos és értékes, önzetlen mim-kájával támogatni szíves volt.

Azzal a reménnyel indítom útnak munkámat, hogy ha csak keveseknek a figyelmét sikerül is felhívni a mezőgazdasági szakismeretek fokozottabb terjesztésének elsősorban az alsó fokon, a földművelő nép széles rétegeiben való, mindenek felett álló fontosságára, nemkülönben a városi lakosság és a mezőgazdasági népesség felfogása között tátongó ür áthidalásának és egymás megbecsülésének szükségességére, akkor munkám nem tévesztett célt, mert a közérdeket, a magyar földművelő nép érdekét szolgálja.

Budapest, 1935 február hó.

A szerző.

**A MEZŐGAZDASÁG
IRÁNYÍTÁSA A NÉMETBIRODALOMBAN**

BEVEZETÉS.

A szakemberek és laikusok által ma mind gyakrabban hangoztatott mezőgazdasági átszervezés (Umstellung), vagy amint sokan szórólszóra mondják a mezőgazdaság átállítása, Németországban előrehaladott állapotban van. Megvalósítása a világháború után kezdődött, de gyökerei a korábbi időkre vezethetők vissza.

Az átszervezés a mezőgazdasági termelés gyorsabb ütemű, elevenebb, mondhatni sokszor erőszakos, erőitett fejlesztését jelenti a korszerű, vagy megváltozott követelményekhez való alkalmazkodás céljából. Az irányítás együtt jár az átszervezéssel és kifejezésre juttatja az átszervezés tervszerű, céltudatos, huzamos *íolyamatát, a mezőgazdasági termelés befolyásolását és bizonyos mértékig a termelés szabadságának korlátozását is*. Érdekes, hogy Németországban a mezőgazdaság irányításának megjelölésére új gyűjtőfogalmat vezettek be „Wirtschaftsberatung”, azaz *gazdasági tanácsadás* néven. Ebbe a gyűjtőfogalomba sorolható bele minden tevékenység, amely az egyesek és jogi személyek részéről a mezőgazdaság irányítása érdekében történik.

A gazdasági tanácsadás tehát az említett átszervezés kapcsán domborodott ki, mint a mezőgazdasági ismeretterjesztésnek és a termelés befolyásolásának új, hathatós tényezője, amelyről a gazdasági életnek hívottjai és a nép bajai iránt érzékkel rendelkező kevesek már régebben beszéltek. Tulajdonképpen a Németbirodalmat behálózó szervezet, amely az alsófokú gazdasági iskolákra¹ *támaszkodva és a nyugati államok hasonló*

¹ Nálunk a magy. Kir. mezőgazdasági szakiskoláknak, illetőleg m. Kir. téli gazdasági iskoláknak nevezik az ezeknek megfelelőeket,

berendezkedéseit mintául felhasználva, az iskolából már korábban kikerült széles kiskgazdarétegeknek, vagy amint ott mondják a parasztnak (Bauern), szakképzésén fáradozik, amelyhez legközelebb nálunk az 1921. évi XLII. t. c. alapján életrehívott *m. kir. gazdasági felügyelőség* áll, avagy a két év előtt kiváló kezdeményezőjének, GBABOVSKY MIKLÓSNAK² elhunytával csirájában maradt úgynevezett *gazdatitkári intézmény* állott.

Itt a bevezetésben szeretném már hangsúlyozni, hogy e könyv, címéhez híven, tisztán és kizárólag a német gazdasági berendezkedéseket tárgyalja. Teszem ezt azért, mert nem kívánatos, sőt sok esetben hibás, az egészen más német agrárviszonyoknak a magyar viszonyokkal, következtetések levonása céljából való elhamarkodott összehasonlítása.

Amennyire elítélendő azonban az idegen körülmények között született intézményeknek meggondolatlan utánzása, annyira szükséges az alapos külföldi tájékozódás, a gazdasági életben bizonyos céllal életrehívott megoldási formáknak, szervezeteknek kimerítő ismerete. Németország állandóan küld ki külföldre gazdasági és más szakembereket ösztöndíjjal vagy tanulmányi segítséggel, akik a látottakról otthon beszámolnak, a célszerűnek vélt újításokat propagálják és az illetékesek figyelmét azokra felhívják. Ennek az irányzatnak a megerősödését és fejlesztését sürgeti W. LUCAS, amikor könyvében a következőket írja:³ „Deutschland be-

amelyek a m. kir. földmivelésügyi miniszter fennhatósága alatt állanak.

² Lásd *Grabovszky Miklós: A gazdatitkárok*. Budapest, 1930.

³ Dr. *Werner Lucas: Die Berufsausbildung des landwirtschaftlichen Akademikers und seine Betätigungsmöglichkeiten*. Berichte über Landwirtschaft. Berlin, 1931; 28. Sonderheft, 77. old. „Németországnak sürgősen szüksége van olyan szakemberekre, akik a külföld mezőgazdaságának előrehaladását figyelemmel kísérik, a német mezőgazdaság minőségi termékei részére piacokat keresnek, vizsgálják a külföldi gazdasági irányoknak a mezőgazdaságra gyakorolt hatását, hogy a német gazdasági élet, illetőleg a német mezőgazdaság belőle hasznot húzzon.”

darf dringend solcher Fachleute, welche die Fortschritte in der Landwirtschaft des Auslandes erforschen, Absatzgebiete für veredelte deutsche landwirtschaftliche Erzeugnisse erkunden, die wirtschaftlichen Tendenzen des Auslandes in Bezug auf die Landwirtschaft feststellen, damit die deutsche Wirtschaft, insbesondere die deutsche Landwirtschaft, daraus Nutzen ziehen kann.”

Nem szükséges, hogy elszigetelten éljünk és magunk próbáljunk rájönni mindarra, aminek helyességéről mások már meggyőződtek. Sőt keressük mindenütt, ahol mód és alkalom nyílik, a legjobb eszközöket hazai problémáink megoldásához, miként a japáni ifjúságnál látjuk, akik a világ minden részébe szétszélednek és a legkülönbözőbb egyetemekről, főiskolákról viszik haza a tudományt, országuk boldogítására. Mert ők is ráeszméltek arra, amit gróf Széchenyi István így fejezett ki: „Külföld példája tanít...” „nekünk ott kell kezdeni, ahol ők hosszú fejlődés után végezték.”

Kitűzött céloom szerint tehát a német viszonyokkal foglalkozom. Egyes problémáknak, elvi jelentőségű kérdéseknek *a mi szemszögünkből* való megvizsgálását, esetleg módosított formában a mi viszonyainkra való alkalmazását, helyes vagy helytelen voltának megvitatását, más alkalomra hagyom.

Az a terep, amelyen mozgok, nálunk a szakirodalomban úgyszólván teljesen ismeretlen, de még a németeknél is újszerű, rögzös és kitaposatlan ösvényekkel van tele. Mindennek ellenére a felmerülő problémák gazdasági életünkből ismeretesekek s közérdekűségüknél fogva figyelmet érdemelnek. *Úgy hiszem nem lehet közömbös ránk nézve, hogy a mai élet-halál harcban a nyugati országok milyen eszközökkel küzdenek, milyen módszerekkel, miképen szervezik át gazdasági életüket.* Amerre nézünk, mindenütt újjáépítési programon dolgoznak. Oroszország ötéves programot tűzött ki, Németország négyéves program szerint kívánja megerősíteni a birodalom helyzetét, Olaszország nem-^g ünnepelte tízéves mezőgazdasági programjának

fantasztikus eredményeit, legújabbán Amerika és Ausztria is újjáépítési tervet állított fel, nálunk pedig az irányított mezőgazdaságról beszélnek és írnak. Nem köteleznek-e minket is a komoly idők, hogy számoljunk az államoknak autarkiára való törekvéseivel, tanukmányozzuk alaposan más nemzetek sikerrel kecsegtető megoldási módozatait és állítsunk fel hasonló gazdasági terveket- A gazdasági tanácsadás kiépítése integráns része a Németbirodalom mezőgazdasági átszervezésének és mint ilyen, nálunk is érdeklődésre tarthat számot, mert az elvi kérdéseivel való foglalkozás időszerű.

Sok nehézséget okozott a német irodalom újszerű, szokatlan fogalmainak nyelvünkön való kifejezése és helyes értelmezése, mert úgy az általánosan ismert, mint a kevésbé közkeletű szavak német nyelven gyakran nem ugyanazt az elhatárolt fogalomkört jelölik meg, mint magyar nyelven. A szóról-szóra való lefordítás ilyen esetben helytelen lévén, jobbnak láttam inkább körülírással, magyarázattal élni. A közérthetőség érdekében, a magyar kifejezés után — többnyire zárójelben — a német megnevezést is kiírtam, viszont találó meghatározásoknál, illetőleg jellemzőbb kitételeknél, az eredeti német idézet után, jegyzetben a hevenyészett magyar fordítás szövegét is közöltem.

Egyik ilyen — a továbbiakban gyakran előforduló — magyarázatra szoruló kifejezés a *Bauer* szó. Szóról-szóra lefordítva parasztot jelent. Mégis, aki közelebről vizsgálja a „Bauer” szónak helyes értelemben vett használatát, hamarosan rá fog jönni, hogy az a magyar „paraszt” kifejezésnek alig felel meg, mert itt bizonyos értelembeli eltolódás keletkezett. A paraszt szónak nálunk sokkal kellemetlenebb mellékíze van, mint a német „Bauer” szónak, amely jelentésében a parasztok iskolázottságánál, polgárosultságánál fogva közelebb került a polgári társadalmi rétegekhez és ennek megfelelően a szó által megjelölt fogalomkör is többet, job-

bat jelent, mint a paraszt megjelölés nálunk.⁴ Hiszen Bajorországban a mezőgazdasági kamarát hivatalosan „Bauernkammern”-nek nevezik, Németországot pedig, figyelemmel a túlnyomó kiterjedésű kisgazdaüzemekre (53.4%), „Bauernland”-nak hívják, sőt a birodalmi földművelésügyi minisztert, WALTHER DARRÉ-t „Reichsbauernführer”-nek, másutt HITLER ADOLFOT „Bauernkanzler”-nek emlegetik. Ettől mi ilyen formában mégis távol vagyunk. Ez az értelembeli eltolódás az oka annak, hogy munkámban a paraszt szó helyett többnyire a „kisgazda” vagy „gazda” kifejezést használom, mert azt a mi viszonyainknak megjelölésére helyesebbnek találom.

Fentihez hasonló módon ki kell még röviden térnem a *Lehrer* szó jelentésére. A németek rendkívül sokféle összetételben használják.⁵ Ott tulajdonképpen gyűjtőfogalom (der berufsmässig Unterrichtende), amelyet helymegjelöléssel használnak, például „Volksschule lehrer” (tanító), „Gymnasiallehrer” (gimnáziumi tanár), „Hochschullehrer” (főiskolai tanár), „Landwirtschaftslehrer” (mezőgazdasági szaktanár) stb. Ezzel szemben nálunk a helymegjelölés kapcsán éles elhatárolással a „tanító” és „tanár” szó használatos. Amennyire lehet, természetesen a tanító, illetőleg tanár megjelölést a magyar jelentésnek megfelelően fogom alkalmazni; azonban éppen az a körülmény, hogy a „Lehrer” szó helymegjelöléssel főiskolai tanárt is jelent, a szónak bizonyos patinát ad, ami az elemi iskolai tanítóra kedvező fényt vet és annak tekintélyét emeli.

Mindettől eltekintve, a németeknél a tanár és tanító köztudomásúan különös megbecsülésnek örvend. Itt csak egyre szeretnék utalni, Moltkenek szállóigévé vált mondására, hogy a franciák ellen viselt 1870—71. évi háborút „a német iskolamesterek nyerték meg”.

⁴ Lásd *Steinecker—Harsányi: Közszépolitika. Kézirat* gyanánt. Budapest, 1934.

⁵ Lásd *J. Grimm: Deutsches Wörterbuch VI. Band.*

A Németbirodalomról egységes képet nyújtani rendkívül nehéz, mert nélküli a természeti és a legutóbbi időkig nélkülte a politikai egységet. Természeti viszonyai, nagy kiterjedésénél fogva (470.628 négyzetkilométer), különbözök. Egészen mások például a birtokmegosztási és népességi viszonyok északkeleten, mint nyugaton; ennél fogva egy 50 hektár (a továbbiakban röviden *ha*)⁶ kiterjedésű gazdasági üzem annál inkább a nagyüzem jellegét mutatja, mennél nyugatabbra megyünk; viszont annál könnyebben sorolható a közép-, illetőleg kisüzemek közé, minél inkább keletre fekszik. De rávilágít a statisztika is a különböző mezőgazdasági viszonyokra. A Neckar-völgy és Rajna-alföld egyes részein egy törpegazdaság (úgynevezett parcella 2 ha = 3\5 kat. hold) általában el tud tartani egy családot.⁷ A gazdasági üzemek átlagos nagysága itt 1-5 ha. Alig 100 km-rel tovább, a Schwarzwaldban már 10—12 ha, a lüneburgi pusztákon pedig 50 ha kiterjedésű gazdaság kell hozzávetőlegesen ugyanakkora tiszta jövedelem biztosítására.

Németország politikai élete 17 szabadállamra (Frei-Staat) tagolódott, melyek önállóságát HITLER ADOLF 1933-ban szüntette meg. Ennél fogva egyrészt az adatgyűjtés *ütközött* nagy nehézségekbe, másrészt a különböző államok eltérő viszonyainak, berendezkedésének a figyelembevételére. Így nem elégedhetek meg a viszonyok általánosságban való nagyvonalú tárgyalásával, hanem a szükséghez képest a kirívó részleteket is külön-külön meg kell említenem.

Még egy kérdésre kell kiterjeszkednem, ami elhatározó jelentőségű a további fejtegetésre és az: *Németország birtokmegosztása*. Az előzőekben már említettem, hogy Németország birtokmegosztása eltér a miénktől, amennyiben ott jelentékenyen kevesebb a

⁶ Egy hektár egyenlő 1.738 katasztrális hold, egyenlő 2780 négyszögöl.

⁷ *Trüdinger*: Württembergische Statistik. 1927, 258. old.

nagybirtok. *A földbirtok fokozatos elaprózódása következtében a hangadó szerep a nagybirtok kezéből kisziklott az utóbbi időkben és a nemzeti szocialista államban már teljesen a kisbirtok, a „parasztbirtok” kezébe került. Az agrárpolitika irányát a kisbirtok szabja meg, a szociális birtokpolitika vonalvezetésénél, a telepítésnél, az értékesítésnél, a gazdasági tanácsadásnál a földtulajdon nagyobb részét kitevő kiscgazdák érdekei érvényesülnek.*

Vizsgáljuk meg ezután, hogy tulajdonképpen mekkora mezőgazdasági ingatlant neveznek kisbirtoknak, illetőleg nagybirtoknak, továbbá hogy hány mezőgazdasági üzem található a különböző kategóriákban és mekkora az arányszámuké

A mezőgazdasági ingatlanokat természetesen minden ország a saját viszonyainak megfelelően nevezi el és osztja be nagyságkategóriákba. Azok a körülmények, melyek az ingatlan kis- vagy nagybirtok jellegét adják, függnnek a kiterjedésen túl a jövedelmezőségtől, a talajviszonyoktól, a művelési ágaktól stb. A német hivatalos statisztika AEREBOE alapvető munkája után⁸ a következő birtokkategóriákat különbözteti meg:

1. Törpebirtok vagy parcella (Parzellenbetrieb), területje 2 ha-on (3-5 kat. hold) alul marad. Rendszerint nem önálló gazdasági üzem.

2. Kisbirtok (Kleinbetrieb) vagy kis parasztgazdaság 2—20 ha-ig (3-5—35 kat hold) terjed, amelynek keretén belül

a) a 2—5 ha-ig (3-5—9 kat. hold) terjedőket hívják tulajdonképpen *kis* parasztgazdaságoknak (kleinbäuerliche Betriebe),

b) az 5—20 hasig (9—35 kat. hold) terjedőket *közép* parasztgazdaságoknak (mittelbäuerliche Betriebe); ez utóbbiak egy család eltartására részben vagy egészben alkalmasak.

⁸ *Aereboe*: Allgemeine lanwirtschaftliche Betriebslehre. Beren, Paul Parey, 1923.

3. Középbirtok vagy *nagy* parasztgazdaság (gross-bäuerliche Betriebe) a 20—100 ha⁴g (35—174 kat. hold) terjed, amelynek megművelésénél a tulajdonos saját és családja munkáján kívül idegen segítséget is igénybe vesz.

A három utóbbi kategóriába tartozókat összefoglalóan parasztgazdaságoknak hívják.

4. Nagybirtok a 100 habnál (174 kat. hold) nagyobb gazdasági üzem, ahol a tulajdonos idejét az üzemvezetés maga is teljesen lefoglalja.⁹

A fentiekből kitűnik tehát, hogy a körülbelül 180 kat. holdnál nagyobb földbirtok Németországban már nagybirtoknak számít. Bármennyire elismerjük, hogy a különböző birtokkategóriák felállításánál nem a területnagyság az egyedüli kritérium, a többi tényező azonban még kevésbé kézzelfogható lévén, a statisztikában használt eme elnagyolt osztályozáshoz folyamodtunk, amely mégis valamelyest az ottani viszonyokhoz alkalmazkodik.

A parasztgazdaságok és nagybirtokok egymáshoz való számbeli arányára érdekesen rávilágítanak az 1925.

A g a z d a s á g i ü z e m e k		
nagysága	száma	aránya százalékban
0.5— 2 ha	2,949.343	57.3 %
2 — 5 „	837.523	16.3 %
5 — 20 „	1,006.094	19.6 %
20 —100 „	314.427	6.1 %
100 —500 „	28.437	0.6 %
500-on felül „	7.258	0.1 %
Összesen	5,143.082	100 %

évi üzemszámlálás következő adatai:³

⁹ Hensch Árpád: „Mezőgazdasági üzemtanba szerint nálunk a törpebirtok 5 kat. holdon alul marad, a kisbirtok 5—100 kat. hold között, a középbirtok 100—1000 kat. hold között mozog, a nagybirtok pedig az 1000 kat. holdnál nagyobb mezőgazdasági ingatlan.

¹⁰ Landwirtschaftliche Betriebszählung. Statistik des Deutschen Reichs. Berlin, 1931. Band 412, II.

A Németbirodalomban tehát a 20 ha-on aluli gazdaságok arányszáma 93.2%.

De megtaláljuk *a parasztgazdaságok területszerinti túlsúlyát* is. A mezőgazdaságilag hasznosított összterületből az egyes üzemekategóriákra esik:

Üzemmegsáág	Mezőgazdaságilag hasznosított összterület (ha) ¹¹	% Százalékban
0.5— 2 ha	1,588.298	6.2 %
2 — 5 „	2,924.051	11.4 %
5 — 20 „	9,158.434	35.8 %
20 —100 „	6,768.629	26.4 %
100 —500 „	1,240.986	4.9 %
500-on felül „	3,918.907	15.3 %
Összesen	25,599.305	100 %

A birodalomnak tehát *terület* szerint 53.4%-a a 20 hason aluli kisgazdák kezén van. De ha a nagyobb parasztbirtokokat (100 ha-ig) is számbavesszük, akkor az arányszám 79.8%-ra emelkedik. Vagyis mondhatnók, hogy a mezőgazdaságilag hasznosított területnek kéreken 80%-a a 100 ha-on aluli parasztek kezében van. A kimutatásból látszik, hogy az 5—20 hasig terjedő kisbirtok a legnagyobb százalékszámmal — több mint az összterület $\frac{1}{3}$ -át képviselve — vezet.

Ezek a számok beszédes bizonyítékai annak, hogy nem ok nélkül nevezik Németországot „Bauernland”-nak. Egyszersmind megmagyarázzák azt is, hogy nemzetgazdasági szempontból nagy érdek fűződik a túlsúlyban levő parasztgazdasági üzemek rentabilitásának és produktívitásának az emeléséhez. Minket főleg azért érdekel ennek a szempontnak a kiemelése, mert *egészen másképen alakul a gazdasági tanácsadás a parasztgazdát Ságoknál, mint a nagybirtoknál.*

Végül egy pillantást vetve Németország csatolt

¹¹ Legelők és rétek nincsenek beleszámítva.

üzemteni térképére,¹² láthatjuk, hogy a nagybirtok a keleti és északi részekre húzódik, míg a déli és nyugati irányban haladva, a földbirtok fokozatos elaprózódásai val találkoznak.

Mindezek előrebocsátása után lássuk most már, hogy milyen új, megoldásra váró feladatok merültek fel a német mezőgazdaságban, amelyek annak átszervezését és irányítását szükségessé tették.

¹² Lásd a függelékben Németország szemléltető üzemteni térképét, amelyen minden pont egy 200 ha^{on} felüli kiterjedésű gazdaságot, nagybirtokot jelent. Kár, hogy a megjelölés nem a 100 ha-nál nagyobb gazdasági üzemekkel kezdődik. Hátránya, hogy az egészen nagy gazdasági egységeket is, tekintet nélkül a terjedelmükre ugyan« csak egy-egy ponttal tünteti fel. E megjegyzések ellenére úgy gon« doljunk, hogy a térkép rendkívül érdekes, szemléltető. A Dr. *Friedrich Walter* által készített térképet a gótai *Justus Perthes* cég előzékenységből bocsátotta a rendelkezésemre. Az eredeti falitérkép a berlini mezőgazdasági főiskola üzemteni tanszékén található.

I. RÉSZ.

ÁLTALÁNOS, TÖRTÉNETI ÉS ELVI VONATKOZÁSOK.

I. FEJEZET.

Új feladatok a mezőgazdaságban.

A világháborút megelőző időknek iparosítási törekvésével szemben a háború után a mezőgazdaság erőteljesebb támogatása szembetűnő. A Genfben összeült világgazdasági konferencia nagy szimpátiával fordult a mezőgazdaság felé és határozatainak élére ezt a mondatot írta:¹³ „Die Konferenz betrachtet es als eine Lebensfrage auf wirtschaftlichem Gebiete, die landwirtschaftliche Erzeugung zu steigern und die Landwirtschaft zu diesem Zweck mit der Industrie gleichzustellen, so dass sie allen, die in der Landwirtschaft tätig sind, eine befriedigende Lebenshaltung und eine normale Entschädigung für ihre Arbeit und Kapitalien gewährt.”

A közvéleményt fel kell világosítani a mezőgazdasági termelés jelentőségéről, mert gyakran megtörténik, hogy az őstermelésnek ezt az ágát az ipar és kereske-

¹³ Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkschrift* des Ministers für Landwirtschaft, Domänen und Forsten. Berlin, 1929. 1. old. — „A bizottság gazdasági téren életkérdésnek tekintti a mezőgazdasági termelés fokozását, továbbá a mezőgazdasági ban és iparban való egyenlő elbánás biztosítását, hogy mindenki, aki a mezőgazdasággal foglalkozik, kielégítő megélhetést és munkaja, illetőleg tőkéje után megfelelő ellenszolgáltatást találjon.”

delemmel szemben alárendeltebb foglalkozási ágnek tekintik.

A tudomány és technika jegyében fejlődő Németország az utolsó száz év alatt elért, sokszor egyedülálló eredményeit, vívmányait nem kis mértékben állította a mezőgazdaság szolgálatába. A szaktudományok úgyszólván napról-napra új eljárásokat dolgoztak ki a gyakorlati mezőgazdaság számára, melyeket az iskoláikon keresztül, szívós munkával igyekeztek a nép szélesebb rétegeibe átplántálni. Mégis, ha arra gondolunk, hogy a tudományos vívmányokból mennyit hasznosítottak a mezőgazdaság széles parasztrétegei, akkor önkéntelenül AEREBOE találó szavai jutnak eszünkbe:¹⁴ „Was wurde bislang von all unserem Wissen und unseren technischen Hilfsmitteln auf den Gebieten der Düngung, Bodenbearbeitung, Saatzucht, Bodenmelioration und vielen anderen im Leben draussen angewandt... Bitter wenig.”

Ezek a sorok találóan mutatnak rá azokra a folytonossági hiányokra, melyek a tudományos élet erőteljes fejlődése és a nagy tömegek gazdasági haladásának lassúbb tempója következtében keletkeztek. Utalnak továbbá arra, hogy a mezőgazdasági termelés emelése érdekében nem új tudományos intézetekre van szükség, hanem inkább a tudományos ismereteknek a mezőgazdasági népesség széles rétegeiben való elterjesztésére. Sürgetik az elméleti haladás és a gyakorlati kivitel közötti összhangot annak hangsúlyozásával, hogy a mezőgazdasági termelők zömét kitevő kisgazdákat, parasztokat a tudás fegyvereivel ellássák. Tehát a tudományos eredmények általánosítására kell

¹⁴ *Aereboe*: Bedeutung und Organisation der Wirtschafte«beratung im landwirtschaftlichen Betriebe nach dem Kriege. Paul Parey. Berlin, 1919. 4. old. — „Vájjon mennyit alkalmaztak eddig künn az életben a tudomány vívmányaiból és a technikai eljárásokból a trágyázás, talajművelés, vetésápolás, talajjavítás és sok más téren- ... Siralmasan keveset.”

a súlyt vetni, amit BERKNER professzor így fejez ki:¹⁵
 „Nicht geistige Stofferzeugung, sondern Stoffvermittlung muss die Losung des Tages, die Aufgabe der nächsten Tage sein.”

Aki a néplélekhez közelebb jutott, akinek módjában állott a kiscgazdák, parasztok életébe közlrol be- tekinteni, velük együtt élni, aki látta, hogy mit jelent az, amikor a szegénységgel a tudatlanság párosul, az meg tudja érteni az idézett szavak mély értelmét. A társadalmi rétegekbe lassankint szétszivárgott ama kikristályosodott szavak igazsága, hogy a kormányzati politikának a többségben levő kisbirtokosok szükség- létei, igényei, berendezkedése és élete szerint kell igazodnia, mert nemzetgazdasági szempontból nagyobb érték a kiscgazdaságok birtokpolitikája, mint a nagy- birtoké. Ráeszméltek arra, hogy a földbirtok állandó elaprózódása következtében a kisbirtokos- és föld- munkáselem fokozatosan erősödik, övük a föld na- gyobb része, ök a lakosság többsége. Az agrárpoli- tika irányelvei a viszonyokhoz képest megváltoztak. A nagybirtok helyett a kiscgazdaságban, illetöleg *paraszt- gazdaságban ismerték fel a nemzeti agrártermelés fő- tényezőjét*. A főiskolákon, egyetemeken és tudományos egyesületekben mindig többen és többen kezdtek fog- lalkozni a parasztsággal és annak gazdálkodásával. A professzorok valósággal versenyre keltek, hogy ki- kutassák a parasztgazdasági üzemeknek eddig elhanya- golt és ismeretlen sajátosságait, üzemi törvényszerű- ségeit, megismerjék belölük azt, ami igazán tipikus, elválasszák a jót a rossztól; megszervezzék a terméi- süket, értékesítésüket, elősegítsék a paraszt nehéz mun- kajának jobb értékesülését, csökkentsék a temérdek energia elfecsérelését, gátat vessenek a földbirtok esz- telén elaprózódásának stb. stb. Végeredményben azt

¹⁵ *Berkner*: Die Durchführung der bäuerlichen Wirtschafts- beratung. Arbeiten der Deutschen Landwirtschafts Gesellschaft. Heft 307, 1920, 32. old. — „Nem az elméleti tudás kimélyítése, ha- nem az ismeretek elterjesztése legyen ma a jelszó és a jövő feladata.”

mondhatjuk, hogy hadat üzentek, *küzdelmet indítottak a parasztság munkájának minden rákfenéje ellen*. Megnehezítette ezt a munkát az a körülmény, hogy a parasztüzemeknél a gazdaság és háztartás számtalan szállal egymásba fonódva kapcsolódik össze, A kisgazdaságoknál nagyobb szerep jut a háztartásnak, mint amekkorát eredetileg tulajdonítottak neki. Ezért mutatkozott célszerűnek a gazdaságokkal elválaszthatatlanul összefüggő háztartások problémáinak felkarolása is. Sürgős teendőként jelölték meg, hogy a széles parasztrétegek mezőgazdasági oktatásban részesüljenek, másrészt alkalmuk nyíljon azoknak, akik előrehaladott koruknál fogva az iskolába már nem iratkozhatnak be, a gazdasági tanácsadás és háztartási tanácsadás révén szakismereteiket kiegészíteni.

Mindenesetre sokféle eszköz áll rendelkezésre a mezőgazdasági ismereteknek a népesség különböző rétegei között való elterjesztésére. A családi nevelés később folytatódik a tanítással, amelynek tág lehetőségei az elemi és a továbbképző iskolától egészen a gazdasági főiskoláig, illetve egyetemig terjednek, kiegészítve szaktanfolyamokkal, előadásorozatokkal, folyóiratokkal stb. Mindezeknek a teljesítménye kétségkívül nagyon hasznos, mégis kívánatosnak mutatkoztak olyan berendezkedések, amelyek — mint a gazdasági tanácsadás — erőikkel közvetlenebbül hatnak a gazdasági üzemre és magára a gazda egyéniségére is.

Megerősítették ezt az irányzatot a világháború szomorú tapasztalatai. A közgazdasági ismeretek körül való döbbenetes tájékozatlanság. Az angolokat természetüknél fogva annyira jellemző gyakorlati szellem elhanyagolása a vezető állásban levő felelősségteljes köröknél és az alsóbb rétegeknél egyaránt. Pedig tudva-levő, hogy a közgazdasági ismeretek elsajátítása a gyakorlati életet szolgálja. Megtanítja az embereket, hogy a dolgokat értékük és használhatóságuk szerint becsüljék, személyeket megítéljenek, a gazdasági jelenségek belső összefüggéseit megismerjék és kihatásaival szá-

móljának. BERKNER professzor a hiányzó közgazdasági ismereteknek tulajdonítja, hogy a világháború Németországot gazdaságilag készületlenül találta. Ezért mondja később:¹⁶ „Was wir also wünschen und fordern müssen, ist eine bessere volkswirtschaftliche Grundbildung unseres gesamten Volkes.”

A háború előtti idők hibái csak alkalomra vártak, hogy a szűkös esztendőkből kétszeresen bosszulják meg magukat. A szociális agrárpolitika súlyának fel nem ismerése és az alsófokú mezőgazdasági szakképzés elhanyagolása, a túlságos iparosítással háttérbe szorított, elerőtlenedett mezőgazdasági termelés, csúfos gyümölcsöket termelt a világháború erőpróbája alatt. A legszükségesebb élelmiszerek hiánya következtében előállott nélkülözések — melyek mint rémképek ma is élnek a német nép lelkében — a vezető körökben szilárd elhatározást érleltek meg. Végkép ki akarták zárni annak a lehetőségét, hogy Németország élelmezése körül a háborús időkhöz hasonló nehézségek álljanak elő. A háborúban leromlott, teljesítőkétségében megcsappant mezőgazdaság újraélesztésénél a szomszéd nemzetektől való -függetlenség, a gazdasági önellátás lett a jelszó, amiről a kiváló HANSEN professzor ezt mondja:¹⁷ „Das Ziel muss sein, innerhalb der Grenzen des Deutschen Reichs soviel Nahrungsmittel zu erzeugen, dass wir niemals wieder in eine ähnliche Lage kommen können, wie während des Weltkrieges von 1914—1918.”

A német néplélieknek a háború utáni átalakulására és az akkori hangulatra jellemző a német szellemi mun-

¹⁶ *Berkner*: Neue Wege der deutschen Landwirtschaft. Paul Parey. Berlin, 1920, 2. old. — „Amit kívánunk és követelnünk kell, az az egész népünknek alaposabb közgazdasági kiképzése.”

¹⁷ *Hansen*: Das landwirtschaftliche Unterrichtswesen und die Ausbildung des Landwirts. Berlin, 1920, 2. old. „A cél az legyen, miszerint a Németbirodalom saját határain belül annyi élelmiszert termeljen, hogy sohase állhasson elő hasonló helyzet, mint a világháború idején 1914—1918 között.”

kások védőkartellje (Schutzkartell Deutscher Geistesarbeiter) elnökének, dr. EVELING-nek, drasztikus kifejezése, hogy „nemcsak a talajból, hanem a koponyákból is német kenyeret kell előállítani”.

A háború után tehát a mezőgazdaság Németországban ismét nagyobb jelentőséghez jutott. Az a korábbi felfogás, amely szerint az iparban vélték a népjólét igazi forrását megtalálni, nemcsak azért változott meg, mert a háború alatt az élelmiszerek kifogytak és a nép éhezett, hanem mivel be kellett látni azt is, hogy egyedül az iparcikkek vámkülföldre való kivitelével a kereskedelmi mérleg passzivitása meg nem szüntethető. A passzivitást előidéző mezőgazdasági termékek behozatalát kellett a termelés megerősítésével kiküszöbölni. *A mezőgazdasági termékek behozatalának jelentékeny nagyságára utal az a számadat, amely szerint 1927. évben a mezőgazdasági termékek behozatala 13 millió tonnára rúgott mintegy 5 milliárd márka értékben.*

Érthető, hogy Németország minden eszközzel hozzálátott e hatalmas importjának, mint tehertételnek a csökkentéséhez. Rövidesen gazdasági autarkiót célzó jelszavak: „Nahrungsfreiheit”, „Selbstversorgung”, „Eigenversorgung” jelölték meg a fejlődés irányát.

Nyilvánvaló lett, hogy amennyiben a Németbirodalom egész lakosságát kizárólag a saját területén termelt mezőgazdasági terményekkel akarja ellátni, termelési kapacitását fokoznia kell. Kérdés azonban, hogy ez a cél milyen úton-módon érhető el a legészszerűbben, a legkisebb befektetés mellett-

A termeléshez szükséges tényezők vizsgálatánál csakhamar kitűnt, hogy minden eszköz rendelkezésre áll, míg ezekkel szemben a legnagyobb tehertételt a paraszttömegek szakképzettségének hiánya jelenti. Mert mit ér a termőtalaj, a munkaerő, az üzemtőke, a gépek stb., ha az ezek kihasználását szolgáló, szakképzettséget kívánó eljárások nem általánosak. *Megállapítást nyert, hogy a mezőgazdaságban tevékeny*

népességnek nagy része nélküli a tervszerű szakképzést. Ez olyan állapotot jelent, amelynek fenntartása a köz szempontjából káros. Már pedig az államnak kötelessége gondoskodni arról, hogy a mezőgazdasági lakosság minél jobb szakképzésben részesüljön. Így jutottak el ahhoz a rendkívül fontos felismeréshez, hogy a német nép ellátásának és a termelés fokozásának problémája tulajdonképpen a mezőgazdasági műveltség problémája. (Das Ernährungsproblem ist ein Bildungsproblem.) Amint AEREBOE mondja:¹⁸ „Die Produktionssteigerung der deutschen Landwirtschaft ist in erster Linie... eine Frage des Wissens, Könnens und der Einsieht aller in der Landwirtschaft sich betätigenden Menschen.”

Az új célkitűzések érdekében új hathatós eszközöket alkalmaztak. A gazdasági iskolák erőteljes kiépítése és az oktatásnak a gazdasági tanácsadással, mintagazdaságokkal, kísérleti körök létesítésével való kiegészítése lett a vezető szempont.

Megjegyzésre érdemes, hogy — amint az eddigiekből is kitűnt — a németek a bajok igazi okát keresték meg mezőgazdaságuk átszervezésénél. *A diagnózis megállapítása után, fáradságot és költséget nem kímélve, gyökeres orvosláshoz kezdtek, amelyben nem az idegszórág enyhülést nyújtó, injekciók szerepét betöltő rövidlejáratú akciók vitték a főszerepet, hanem a tervszerű építőmunka.* A szakismeretek elterjesztése új, eddig kihasználatlan energiák bekapcsolását jelentette a mezőgazdasági termelésbe, olyan energiákét, amelyek eddig parlagon heverték. A távoli perspektívát nyújtó tervek egy évtized után már megmutatták az előrelátó munka eredményét, az út helyességét.

A gazdaságok nagyobb része nem tart, vagy nem

¹⁸ *Aereboe*: Allgemeine landwirtschaftliche Betriebslehre. Berlin. Paul Parey, 1923. „A német mezőgazdaság terméseredményeinek fokozása elsősorban... a tudás, képesség és belátás kérdése valamennyi, mezőgazdasági tevékenységet folytató ember részéről.”

tarthat lépést a kor követelményeivel, okszerűség tekintetében ennél fogva sok a kívánnivaló. Az elmaradottság mennyiségi és minőségi termésveszteséget jelent és befolyásolja a rentabilitást. Másszóval jobb talajművelési, trágyázási eljárásokkal, célszerűbb takarmányozással, tökéletesebb növényi és állati fajtakiválasztással, helyénvaló értékesítési módozatok kiépítésével a gazdasági üzemek nagyobb részénél, *a termelési költségek jelentékeny emelése nélkül* számottevő teljesítménynyöbblet érhető el.

Itt jelentkezik a gazdasági tanár-sadás feladata, hogy lehetőleg minden gyakorlati gazdának a kívánatos szakképzést pótlólag megadja. Minél rövidebb idő alatt sokat pótolni az e téren mulasztottakból!

Hogy mit jelent ez az elgondolás a Németbirodai lomnak élelmiszerekkel való ellátásában, arra AEREBOE komoly számítások alapján a következő sorokban világít rá:¹⁹ „Gelänge es uns, nur die Hälfte der deutschen Landwirte annähernd auf die Stufe zu heben, welche die Pioniere der Landwirtschaft erreicht haben, so könnten wir Nahrungsmittel in grossen Mengen ausführen, auch ohne dass unser Wissen sich mehren würde.”

A mezőgazdaság úgynevezett égető problémái nem régi keletűek, inkább a háború utáni idők szüleményei. Következményei a politikai, közgazdasági változásoknak, érdekköri csoportosulásoknak stb. A gazdatársadalmát azonban nehéz a változásokhoz idomítani. Pedig *nyilvánvaló, hogy a nemzetek versenyében az lesz előnyben, amelyik a korszellemet előbb ismeri fel és termelésében előbb alkalmazkodik hozzá.* Kint a gyakori életben levő korosabb *gazdák talán* évtizedekkel

¹⁹ *Aereboe*: Bedeutung und Organisation der Wirtschaftsberatung im landwirtschaftlichen Betriebe nach dem Kriege. Berlin. Paul Parey, 1919. „Ha a német gazdáknak csak a felét sikerülne megközelítőleg arra a fokra emelni, amelyet a mezőgazdaság úttörői elértek, akkor nagymennyiségű élelmiszert vihetnénk ki anélkül, hogy tudásban gyarapodni kellene.”

ezelőtt látogatták — ha ugyan látogatták — a gazdasági iskolát. Ezeket nem lehet újra az iskola padjaiba ültetni. Viszont ha a mezőgazdasági termelés terén komoly haladást akarunk elérni, akkor a gazdák természetes kicserélődésére, a kiöregedésre esetleg egy emberöltőig nem várhatunk. De még az iskolázott kisgazdától sem kívánhatjuk meg, hogy az elszigeteltségükben, magukra hagyatottságukban lépést tartsanak a rohanó élet kívánta követelményekkel. Képzettségük hiányossága, tájékozatlanságuk, szorgos nyári elfoglaltságuk mind amellet szól, hogy támogatásra, jó szakemberekre, tanácsadókra szorulnak. Olyan szakemberekre, akik számolva a gazdák különös helyzetével, közelükben, járásukban (Kreis) laknak, ennél fogva megközelíthetők, ismerik annak a vidéknek a viszonyait, továbbá akik a gazdákkal állandóan érintkezve, azok ezreiben hintik el tudásuk és tapasztalataik magvait. Ezek a szakemberek mozgékonyaságuknál fogva és a gazdaságokba való intenzív betekintésük által egyszerűen mind összekötő kapocsként szerepelnek gazdaság és gazdaság, iskola és gazdaság, továbbá elmélet és gyakorlat között. *A Németbirodalomban gazdasági felügyelőség nincsen.* A közigazgatásnak ezt a szakszerevét, amely a mezőgazdasági érdekeket a legalsóbb fokon, a járásban, illetőleg náluk az úgynevezett politikai körben²⁰ hivatalosan képviselné, ebben a formában nem ismerik, mert a gazdasági tanácsadó nem szakreferense a közigazgatásnak. Amint a későbbiekben látni fogjuk, ennek a hiánynak a pótlására irányuló törekvések mindinkább erősödnek. Míg más ágazatoknál, például az iparnál a „Kreisbaurat” (építészeti

²⁰ A Németbirodalomban a közigazgatási járásnak megfelelő közigazgatási egység a politikai kör „Politischer Kreis” (más néven Landkreis, Amtshauptmannschaft), amelynek élén a járási főszolgabíróhoz hasonlóan a „Landrat” áll. Több politikai kör egy úgynevezett kormányzati kerületet, „Regierungsbezirk”-et alkot, élén a „Regierungspräsident”-tel, akinek az állása nálunk a főispánéval esik össze.

felügyelő), az állategészségügynél a „Veterinärrat” (járásai állatorvos), közegészségügynél a „Medizinalrat” (járásorvos) látja el a szakképzettséget igénylő hatósági teendőket, addig a közigazgatás mezőgazdasági ügyeinek intézését a szakképzettség nélküli „Kreissekretär” (Landratssekretär²¹) végzi el. Ahol a politikai kör székhelyén gazdasági iskola van, vagy állattenyésztési felügyelő (Tierzuchtinspektor) tartózkodik, ott a fontosabb ügyek elintézésénél az iskolaigazgató vagy az állattenyésztési felügyelő véleményét előzetesen megszokták hallgatni. Látjuk tehát, hogy a mezőgazdaságilag aránylag fejlett Németországban a mezőgazdasági ügyeknek referálása a politikai körben, mint legalsó közigazgatási egységben, nincsen a szakemberek kezében. RITGEN a következőket írja:²² „Bedauerlicherweise werden heute noch auf dem Landratsamt landwirtschaftliche Angelegenheiten von einem Kreissekretär bearbeitet, der in keiner Weise irgendwelche landwirtschaftliche Ausbildung genossen hat.” Hogy ez az állapot nem áldásos a mezőgazdaságra, azt talán felesleges fejtegetnem. Megjegyezni kívánom azonban, hogy Németországban az állattenyésztés és többé-kevésbé a növénytermelés, de úgyszólván a mezőgazdaság minden ága az egyesületek, mezőgazdasági kamarák és szakiskolák irányítása alatt áll.

Mondhatom jóleső érzéssel töltött el, mikor — a berlini mezőgazdasági főiskola egyik asszisztensével beszélgetve ezekről az anomáliákról — megállapíthattam, hogy mi ezen a téren jobb úton haladunk. Kétszer-háromszor kellett kérdeznem, míg látva, hogy nem lehet elhallgatni a lényegét, beismerte, hogy a mezőgazdaság érdekei a közigazgatásban nagyobb védelemre szorulnak.

²¹ Nálunk a szolgabírónak felel meg.

²² *Ritgen*: Das Landwirtschaftsamt. Mitteilungen des Reichsbundes akademisch gebildeter Landwirte. 1928. Nr. 7, 114. old. — „Sajnos, ma még a „Landratsamt” (főszolgabírói hivatal) mezőgazdasági vonatkozású ügydarabjait a „Kreissekretär” (szolgabíró) dolgozza fel, aki semmiféle mezőgazdasági kiképzésben sem részesült.”

Addig is, míg a szakreferensek — akik egyébként az iskolán kívüli továbbképzés feladatainak megoldásában szintén tevékeny részt vehetnének (miként azt gazdasági felügyelőink is megteszik) — a német közigazgatásban intézményesen rendszeresítve nincsenek, módot kellett keresni, hogy az iskolából kinőtt, haladottabb gazdageneráció ismereteinek kirívó hiányait utólag pótolhassa és a mezőgazdasági kamarák, gazdasági egyesületek, szövetkezetek stb. eddigi felvilágosító, szervező munkáján kívül rendszeresen kiépítsék a gazdákkal való személyes érintkezés új útjait, ahol főképpen az egyes emberre külön-külön gyakorolt hatás kidomborítására vetik a súlyt. Mert számolni kellett azzal, hogy még a gazdasági szakiskolák szaporítása esetén sem járhat minden gazda iskolába. Sokaknak nincsen alkalmuk az elméleti, illetve gyakorlati kiképzés megszerzésére, úgy nőnek bele az apai gazdaságba, hiányzik a módjuk, anyagi erejük az iskola látogatásához. Másrészt magunkról is tudjuk, hogy az emberi emlékezet gyarló, a megtanult ismereteket előbb-utóbb elfelejti. Mit kívánhatunk hát azoktól a kisgazdától, akik nehéz munkájuknál szakszerű támogatásban nem részesülnek, iskolákat alig végeztek, azért az önképzés útjára ritkán térhetnek, foglalkozásuknál fogva szét-szórtnan élnek és anyagilag többnyire erőtlének. Alig kívánható, hogy — a legjobb igyekezetet feltételezve is — a mai idők magas termelési követelményeinek megfeleljenek.

Tudjuk, hogy a diákok nagy része az iskoláskorban még éretlen; nem veszik elég komolyan a tanul-«lányaikat, később jön meg az eszük, amikor már késő.²³ Ezeknél a fegyelmezett, szigorú nevelés hiánya játszik közre, hogy sok minden elvonja figyelmüket a tanúlástól, csak később higgadnak le és a komoly férfikorban nyílik meg igazán az eszük. Észrevévéen elmara-

²³ Megfigyelhető az a dicséretes igyekezet, amely az iskoláskort meghaladott gazdatanfolyamok hallgatóit általában jellemzi.

dottságukat, mohón kapnak minden alkalom után, hogy ismereteiket kiegészítsék. Többnyire saját erejükre utalva „spekulálnak”, vagy az értelmesebbek önmaguk vágta csapáson haladnak, keresnek boldogulást. *Indokolt tehát, hogy az ilyen korosabb gazdák elkésett igyekezetükben megbízható segítőkészre találjanak a gazdasági felügyelő vagy gazdasági tanácsadó személyében.*

tulajdonképpen az a megfigyelés, hogy mindig és mindenütt van néhány haladnivágyó gazda, akiket a gazdasági tanácsadóknak támogatniuk kell, adja meg a gazdasági tanácsadás alap gondolatát. A gazdasági tanácsadó erre a néhány gazdára építi úttörő munkáját, akik szívesen hallgatnak intó szavára, akik minden alkalmat megragadnak, hogy magukat képezzék, gazdálkodásuk színvonalát emeljék. Ezek természetesen támaszt keresnek, olyan egyéneket, szakembereket, akik törekvésükben segítik őket. Amennyiben segítőtársakra nem találnak, nehezebben emelkednek ki a többi közül s igyekezetük esetleg hajótörést szenved. Az általános haladás érdekében célszerű tömöríteni és összefogni, alapos szakember vezetésére bízni azokat a gazdákat, akik szívesen vezetetik magukat. A hatás előbb-utóbb a többiekre is áterjed. A jó példák, az eredmények nem maradnak elszigetelten. Ha más nem, az irigység viszi majd rá a szomszédokat az utánzásra.

A gazdasági tanácsadásról általában.

Nálunk a „gazdasági tanácsadás” (Wirtschaftsberatung) alig használt, mondhatnám ismeretlen új szóösszetétel. Németországban a háború után kezdték mind gyakrabban emlegetni, egészen tág, úgyszólván átvitt értelemben használni. Eredetileg ott is ugyanazt a szűk, szószerinti tevékenységet értették rajta, amire mi a szó első hallatára gondolunk. Később azonban *gyűjtőfogalom*má vált és ma is ebben a formában használatos.

A gazdasági tanácsadás tág értelemben vett, ki-
merítő meghatározását az 1926. évi porosz földművelés-
ügyi miniszteri rendelet adta:²⁴ „Unter Wirtschafts-
beratung ... ist nicht nur die blosse Beratung bäuer-
licher Landwirte zu verstehen, sondern es fallen auch
alle Massnahmen, die geeignet sind die bäuerliche
Betriebsführung nach neuzeitlichen Erfahrungen und
mit Hilfe wissenschaftlicher Forschungsergebnisse all-
gemein so umzugestalten, ' dass möglichst hohe Roh-
und Reinerträge, sowie eine umfassende Produktions-
Steigerung zur Deckung des Nahrungs- und Futter-
mittelbedarfs auf heimischer Scholle erzielt werden
kann. Hieraus ergibt sich, dass alle Gebiete der land-
wirtschaftlichen Erzeugung und alle Zweige des land-
wirtschaftlichen Betriebes in diese Wirtschaftsberatung
einzubeziehen sind, wenn das vorstehend gekennzeich-
nete Ziel erreicht werden soll.”

Az utóbbi küzdelemteljes években Németország-
ban is megváltozván a közgazdasági viszonyok, a gazda-
sági tanácsadás fogalmának meghatározása szintén ki-
egészítésre szorul. Az olcsóbb termelés (Erzeugung)
feladatain túlmenőleg ugyanis az értékesítés (Verwer-
tung) nehézsége lépett fel, amely utóbbi az előbbinél
nem kisebb fontosságú. Eszerint a gazdasági tanács-
adás fogalmkörébe még bele kell szőni az értékesítés
és a fogyasztás emelésére irányuló módzatok felkaro-

²⁴ Grundsätze für die Verwendung öffentlicher Mittel zur För-
derung der bäuerlichen Wirtschaftsberatung. Ministerialblatt der
preussischen Verwaltung für Landwirtschaft, Domänen und Forsten.
1926, Nr. 13. — „Gazdasági tanácsadáson . . . nemcsak a kisgazdák-
nak szaktanácsokkal való ellátását értjük, hanem idesoroljuk mind-
azokat az eljárásokat, amelyek alkalmasak a parasztgazdasági üzem-
vitelnek a mai idők követelményei szerint és a tudományos kísérleti
eredmények értelmében való átalakítására, hogy lehetőleg magas be-
vétel és tiszta jövedelem mellett a termelés fokozása, valamint az
élelmiszeri és takarmányszükségletnek a hazai rögből való fedezése
is elérhető legyen. Ebből önként következik, hogy a fenti cél elérhet
tése érdekében a gazdasági tanácsadásba bevonandó a mezőgazdasági
termelés egész területe és valamennyi üzemága.”

lását is. A gazdasági tanácsadás kötelessége, hogy az új követelményeknek megfelelően a mezőgazdasági termények értékesítésére, nemkülönben a piac követelményeire stb. rámutasson.

AEREBOE, a kiváló üzemtani professzor, akinek véleménye az utóbbi időben Németország gazdasági életében irányadó volt, közvetlenül a világháború befejezése után a gazdasági tanácsadásról szószerint ezt mondja:²⁵ „Eines der wichtigsten Mittel zur Steigerung der landwirtschaftlichen Produktion in der kommenden Friedenszeit ist meines Erachtens die Wirtschaftsberatung, das heisst die unmittelbare Einwirkung auf den ausübenden Landwirt in seinem praktischen Betriebe durch dazu berufene Sachverständige.”

Végül megemlítem ZÖRNER professzor meghatározását:²⁶ „Unter Wirtschaftsberatung möchte ich eine verantwortungsvolle Einflussnahme auf die Betriebsleitung und damit auf alle Dinge verstehen, die mit dem Betriebserfolg in irgendeiner Weise zusammenhängen und für den Betriebserfolg bedeutungsvoll sind.”

A fenti meghatározásokból kitűnik a gazdasági tanácsadás feladatköre és átvitt értelmének sokoldalúsága. Elágazó szervezetével minél közelebb próbál férközni a gazdákhöz, hogy minden lehető eszközzel segítségükre legyen, lehetőleg valamennyit elérje és őket

²⁵ Dr. Friedrich Aereboe: Bedeutung und Organisation der Wirtschaftsberatung im landwirtschaftlichen Betriebe nach dem Kriege. Paul Parey, 1910. — „A mezőgazdasági terméseredmények fokozásának egyik legfontosabb eszköze lesz, véleményem szerint, az elkövetkező békeidőben a gazdasági tanácsadás, vagyis közvetlen befolyás gyakorlása a termelő gazdára a saját üzemében, erre hivatott szakértők által.”

²⁶ ür. Hans Zörner: Versuchsringleitertätigkeit und Wirtschaftsberatung. Reichskursus für Versuchsringleiter. Gesammelte Vorträge. Berlin, 1930. — „A gazdasági tanácsadáson felelősségteljes befolyás gyakorlását értem a gazdasági üzem vezetésére és minden dologra, amely az üzem jövedelmezőségével valamilyen módon összefügg, vagy ennek szempontjából jelentős.”

elszigeteltségükből kiemelje. Legmegfelelőbb kiépítése Németországban sok próbálkozás után az alsófokú gazdasági oktatással kapcsolatosan, az úgynevezett mezőgazdasági iskolák (Landwirtschaftsschule) révén történt; ami azonban nem zárja ki, hogy a gazdasági iskoláknak mint szervezetnek eme hivatalos jellegű tevékenysége mellett más szervezetek is ne igyekezzenek több-kevesebb eredménnyel ugyanezt a munkakört alátámasztani. Miután a gazdasági tanácsadásnak az iskolákra támaszkodó formája elsősorban a kis- és nagygazdákat, parasztokat (Bauern) kívánja felkarolni, a nagybirtok, céljainak és természetének jobban megfelelő, más szervezetre támaszkodik. A gazdasági tanácsadás alatt általában a gazdasági iskolákkal kapcsolatosan kiépített úgynevezett parasztgazdasági tanácsadást (Bäuerliche Wirtschaftsberatung) értjük, mert ennek megoldása nehezebb és sok tekintetben fontosabb, továbbá széles néprétegeket érdekel.

Miután a gazdasági tanácsadás a gazdasági iskolákkal a legszorosabb kapcsolatban áll, megértéséhez a német mezőgazdasági iskolázás alapos ismerete szükséges. Ez az oka annak, hogy az említett kérdésekkel később behatóan kívánok foglalkozni.

A gazdasági tanácsadás hálózatának kiépítésénél számbajövő intézményekre (hitelintézetek, kísérleti körök) később részletesen visszatérek. Most azonban lássuk azt, hogy maga a gazdasági tanácsadás, a szervezetektől függetlenül, megnyilvánulási formájában hányféle lehet, továbbá hogy miképpen csoportosítható egységes szempontok szerint. Másszóval tehát a gazdasági tanácsadás fajainak osztályozására fogok rátérni, mert az a későbbi tárgyalás anyagának könnyebb áttekinthetőségét szolgálja.

A gazdasági tanácsadás fajai.

A gazdasági tanácsadás legtágabb értelemben véve két főcsoportra osztható, úgymint: *személyi* (person-

liche) és *dologi* (sachliche) gazdasági tanácsadásra. Úgy az egyik, mint a másik — az alábbi sematikus ábrázolás szerint — ismét alcsoportokra osztható.

Gazdasági tanácsadás.

I. Személyi. (Persönliche.)

- A) Iránya szerint:
 - a) kisközgazdasági (bäuerliche),
 - b) nagybirtokos (grossgrundbesitzerliche).
- B) Tárgykör szerint:
 - a) általános (betriebswirtschaftliche),
 - b) különös (Sonderberatung).
- C) Keresztülvitele szerint:
 - a) tömeges (Massenberatung),
 - 1. sajtó útján,
 - 2. előadások útján,
 - b) egyéni (Einzelberatung),
 - 1. egyszeri,
 - 2. többszöri,
 - 3. állandó.

II. Dologi. (Sachliche.)

- 1. Mintagazdaságok (Musterwirtschaft, Beispiel-Wirtschaft).
- 2. Kísérleti körök (Versuchsringe).

Az első főcsoport, a személyi gazdasági tanácsadás, azt jelenti, hogy a tanácsadás keresztülvitele személy által történik, aki gazdasági tanár, szakértő, tanácsadó stb. nevet visel. Ezzel szemben a második főcsoport a dologi gazdasági tanácsadás, amelyről akkor beszélünk, mikor a személyek helyett bizonyos dolgok (például mintagazdaság) vagy eszközök állnak a tanácsadás szolgálatában.

Aszerint, hogy a személyi tanácsadás milyen

irányú, inkább a parasztság, kis- és nagyobb gazdák (bäuerlich), avagy kimondottan a nagybirtokosok érdekében történik, megkülönböztetünk *a) parasztgazdasági (kiszgazda) tanácsadást*, ahol a „bäuerlich” megjelölés tulajdonképpen a 100 hektáron aluli gazdasági üzemekre vonatkozik és *b) a nagybirtokosok gazdasági tanácsadását*. Az előbbi nagyobb szerepet játszik és azt mondhatni, hogy a gazdasági tanácsadásnak tengelyét alkotja.

Tárgykör szerint csoportosítva, a tanácsadás kiterjedhet az egész gazdasági üzemre, mint *általános* (üzemi) tanácsadás, mikor az egyes részletkérdések egy-egy kereten belül mozognak, vagy szorítkozhatik a gazdasági üzem meghatározott ágára (pl. növénytermelés, állattenyésztés, növénykörtan), mint *különös* gazdasági tanácsadás.

Keresztülvitel szempontjából megkülönböztetünk: *a) tömeges* gazdasági tanácsadást, amely egyszerre több embernek szól, sajtó (pl. újság, folyóirat), vagy előadás útján és *b) egyénenkénti* (individuális) tanácsadást. Ebben az értelemben a tömeges gazdasági tanácsadás körébe tartozik végeredményben minden tömegtanítás, szakmába vágó újságcikk, értekezés stb., amelynek célja a gazdasági üzem jövedelmezőségének fokozása. Egyesek ezért a tanácsadásnak ezt a formáját inkább az általános tanítás (allgemeine Belehrung) fogalma alá sorolják, megkülönböztetve az individuális gazdasági tanácsadástól. Ez utóbbi sokkal hatékonyabb, mert itt a gazdasági tanácsadó a gazdákat, mint egyes személyeket, külön-külön keresi fel és egyszer, többször, vagy állandóan bizonyos időközökben gazdasági tanácsadásban részesíti. Kutatja az egyes gazdaságokban a bajok okát, támogatja és irányítja főképpen az értelmes, haladni-vágyó gazdákat. Itt a tanácsadó közvetlenül lép érintkezésbe a kiszgazdával és könnyebben tudja igazáról meggyőzni. Igaz, hogy a tanácsadásnak ez a formája egyzersmind a legnagyobb követelményeket támasztja a tanácsadóval szemben.

A gazdasági tanácsadást előszeretettel hasonlítják össze az orvosi tevékenységgel. Valóban mindkettő a rendellenességek, természeti, illetőleg gazdasági betegségek ellen küzd. BERKNER professzor azt mondja:²⁷ „Der landwirtschaftliche Betrieb, welcher der Beratung bedarf, ist ein kranker Organismus, dessen Heilung von sachkundiger Seite eingeleitet und überwacht werden muss.”

„Könnyebb” esetekben az egyszerű orvosi beavatkozás is segíthet, ilyenkor az egyensúlyt az egyszerű gazdasági tanácsadás is helyreállíthatja; „súlyosabb” esetekben méltán fordulnak specialistához, aki „hosszabb kúrát”, vagy „tartós kezelést” ír elő. Amint az orvosi gyógykezelésnél, úgy a gazdasági tanácsadásnál is a „tartós kezelés”, hosszabb beavatkozás, költséges dolog, amely pénz nélkül alig képzelhető el. Az *egyszeri* gazdasági tanácsadás kivételes, inkább a kapcsolatok felvételét jelenti a *többszöri* tanácsadáshoz. Az *állandó* (dauernde) gazdasági tanácsadás a mintás gazdaságoknál szokásos, illetőleg zilált vagyoni helyzet esetén, pénzügyi nehézségeknél, hitelszerzéssel kapcsolatban, mint ellenőrzés jelentkezik.

A második főcsoportban a *dologi* tanácsadás két fontos megnyilvánulásával fogunk részletesebben foglalkozni, úgymint *a) a mintagazdaságokkal* és *b) a kísérleti körök* tevékenységével. A mintagazdaságok száma az utóbbi időben rendkívül elszaporodott, mióta kiváló, oktató célokat szolgáló szerepére rájöttek. A kísérleti körök életrehívása a német mezőgazdaságnak egészen speciális berendezkedése, amely ma mindjobban a gazdasági iskolákra támaszkodik és azokkal együtt dolgozik.

²⁷ *Berkner*: Neue Wege der deutschen Landwirtschaft. Berlin, Paul Parey, 1920, 66. old. — „A gazdasági tanácsadásra szoruló mezőgazdasági üzem olyan, mint a beteg szervezet, amelynek gyógyítását és felügyeletét szakemberre kell bízni.”

II. FEJEZET.

A Deutsche Landwirtschafts-Gesellschaft törekvései.

Bár a gazdasági tanácsadásról csak a világháború vége felé, illetőleg befejezése után írtak és beszéltek mind többet, tévedés volna azt hinni, hogy bizonyos formáival jóval korábban nem találkoztunk. Az *első kezdeményezés* a német gazdák tekintélyes mezőgazdasági egyesülete, a „Deutsche Landwirtschafts-Gesellschaft”²⁸ részéről 1900-ban történt, amely tagjai és a szakkörök kívánságának engedett, amikor elérkezettnek látta az időt, hogy a szűk értelemben vett, szószerinti gazdasági tanácsadást a saját erejéből megszervezze. Céljának megvalósításánál az a közvetlenül szerzett tapasztalat vezette, hogy a mezőgazdaság kint a gyakorlatban, a helyszínen, állandó és szakszerű támogatásra szorul.

Az egyesület, amely a mezőgazdaság fejlődését figyelemmel nézte és féltő gonddal kísérte, szemlélője

²⁸ A Deutsche Landwirtschafts-Gesellschaft (Német Mezőgazdasági Egyesület) a földbirtokosoknak az egész birodalomra kiterjedő magánjellelű egyesülése. Jelenleg mintegy 43.000 tagot számlál, 13 alosztállyal és 75 bizottsággal. Felöleli a mezőgazdaság minden ágát. Itt meg kell említenem, hogy a Deutsche Landwirtschafts-Gesellschaft 1933 óta már nem szerepel ezen a néven, mert a III. Birodalom a mezőgazdaság egész érdekképviselőjét és szervezetét egységesen az ú. n. „Birodalmi Élelmezési Rend”-be (Reichsnährstand) olvasztotta be. Ez, mint legfelsőbb szervezet, négy osztályra tagolódva felöleli a német mezőgazdaság képviselőit, a mezőgazdasági szövetkezeteket, az agrárkereskedelmet és a mezőgazdaság terményeit feldolgozó iparokat is. Élén a „Reichsbauernführer” *WaUther Darré* áll, aki egy személyben a birodalom földművelésügyi és közéleti minisztere is. A Rend országos, kerületi és helyi parasztszervezetekre (Landesbauernschaften, Kreisbauernschaften, Ortsbauernschaften) tagolódik, élükön egy-egy vezérrel (Bauernführer). A továbbiakban előforduló valamennyi szervezet és intézmény tehát ma már a „Reichsnährstand” kötelékébe tartozik és mint annak tagozata szerepel.

volt a gazdák által gyakran elkeseredetten vívott, kevés eredménnyel járó, a mindennapi kenyérért folytatott küzdelemnek.

Nap-nap után látta, hogy a kisgazdák szanaszét szórva a birodalomban, mennyire hozzáférhetett lenek, kiszakadtak az emberi közösségből és ugyanakkor szakismeretek hiánya miatt mennyire fegyvertelének, elesettek. A segítségükre siető újságok, szakfolyóiratok és egyéb népszerű kiadványok mind kevesnek bizonyultak. A folyóiratok „kérdés és felelet” rovatai megteltek, az érdeklődés örvendetesen fokozódott, a tapasztalat mégis azt mutatta, hogy az egyesületekhez intézett kérdések megválaszolásával nem lehet a gazdák támasznélküliségén alaposan segíteni. Ugyanakkor a Deutsche Landwirtschafts-Gesellschaft²⁹ könyvelési osztálya — ahol az egész birodalom könyveltető gazdaságainak adatai összefutnak — eredményeiben gyakran azt mutatta, hogy hasonló viszonyok között tevő szomszédos gazdaságok termésátlagai feltűnően eltérőek egymástól, vagy megmagyarázhatatlan változásoknak vannak alávetve. Az ilyen esetben több ízben keresztülvitt tüzetes vizsgálatok után végül ráakadtak a termelési tényezők (talaj, tőkeerő, közlekedési viszonyok, üzemvitel stb.) számbavétele kapcsán, a gazdaságok rejtett kórokozójára, betegségére, végeredményben pedig a szakismeretek hiányára.

Mindezek alapján a D. L. G. arra az elhatározásra jutott, hogy a gazdasági üzemek betegségeinek meggyógyítása céljából orvosok, szakértők szükségesek, akik beható üzemtani vizsgálatokkal megállapított diagnózis alapján gyógyítanak. Ügy vélte a kérdést megoldani, hogy tagjai sorából, minden vidékről összeírta a kiváló gyakorlati gazdákat, akik az általa szervezendő gazdasági tanácsadásra vállalkoztak. A birodalmat azután a jelentkezettek között olymódon osztotta fel, hogy mindegyiknek a lakóhelye környékén, bizonyos terü-

²⁸ Később a rövidség kedvéért csak D. L. G.-nek említjük.

leten, gazdasági tanácsadási hatáskört biztosított. Ékképen az egész birodalmat többé-kevésbé tökéletesen behálózva, a D. L. G.-nek megbízott és lajstromba foglalt gazdái látták el a gazdasági tanácsadást. Az egyesület tulajdonképpen csak a közvetítés szerepét vállalta, amennyiben a tanácsért, felvilágosításért hozzá forduló gazdákat a lajstromba foglalt és a kérelmezői höz legközelebb eső megbízottjához, gazdasági tanácsadóhoz utasította. A gazdasági tanácsadók részben a köztisztelőben álló gyakorlati gazdákból, részben a már idősebb és a gazdálkodástól visszavonult egyénekből kerültek ki.

Ez volt az első kezdeményezés, amely érthető okokból s az alább részletezett adatok tanúsága szerint nem bizonyult fejlődésképes szervezetnek. Általában kevesen vették igénybe.

A D. L. G. egyik évkönyvében,³⁰ az 1908. évvégi beszámolóban a gazdasági tanácsadásról a következő statisztikai adatokat találjuk: 1900—1908g 134 esetben fordultak gazdasági tanácsadás céljából az egyesülethez. A tiszteletdíjak 30—1658 márka között változtak 285 márkás átlaggal. A hektáronkénti átlagköltség 53³⁴ pfenniget tett ki.

A gazdasági tanácsadás a D. L. G. keretében később sem emelkedett számottevően. Az 1912. évi beszámolóban³¹ azt olvassuk, hogy 1909-ben 32, 1910-ben 12, 1911-ben 16 és 1912-ben 21 esetben fordultak hozzájuk gazdasági tanácsadás céljából.

Azok a jó hírnévnek örvendő gyakorlati gazdák, akik a D. L. G. által rendezett gazdasági tanácsadás keresztülvitelére vállalkoztak, erősebb igénybevétel esetén saját gazdálkodásukat lettek volna kénytelenek elhanyagolni, hogy a gazdasági tanácsadás feladatának telkiismeretesen megfelelhessenek. *A gazdasági tanácsadást ezek inkább alkalomszerűen, mint rendszeresen*

³⁰ Jahrbuch der D. L. G., Band XXIII., 1908, 737. old.

³¹ Jahrbuch der D. L. G., Band XXVII., 1912, 893. old.

folytatták. Viszont a gazdasági tanácsadók másik része, akik idősebb koruk miatt már ténylegesen nem gazdálkodtak és egyébként ráérttek, kevésbé tartván lépést a mindennapi élettel, nem ismerték a legújabb vívniányokat, eljárásokat, felfogásokat. Hozzájárult mindezekhez az a körülmény is, hogy a gazdasági tanácsadás nehéz feladatainak megoldásához érzék és egyéni rátermettség szükséges, amivel nem mindenki rendelkezik, sőt mondhatni, hogy erre a hivatásra született egyént találni nehéz.

Idegenszerű és szokatlan volt még künn az életben a gazdasági tanácsadás gondolata. Voltak, akik olyan híreket terjesztettek, hogy a gazdasági tanácsadóhoz csak az a gazda fordul, aki nem tud a saját lábán megállni és úgyszólván önmagát helyezi gondnokság alá a tanácsadás által.

Eltekintve az éretlenséget eláruló híresztelésektől és balhiedelmektől, továbbá számolva azzal, hogy a gazdák zöme, mint minden újítást, ezt is tartózkodva fogadta, a részvétlenség mégis félre nem érthetően megmutatta, hogy a gazdasági tanácsadás helyes megoldása más szervezetet kíván. A szaklapok ismételten rámutattak a hibákra, mondván:³² „Die deutschen Landwirte und gerade die tüchtigsten unter ihnen, brauchen eine andere Art von Beratung, als die durch ältere und inaktive Berufsgenossen dargebotene. — So bleibt nur übrig, das doch nun einmal unumgänglich notwendige geistige Rüstzeug bei wissenschaftlich tätigen Männern zu suchen, die in steter Beziehung zur Praxis stehen.”

A D. L. G. említett szervezete inkább a *nagyobb*

³² *Graef:* Die Wirtschaftsberatung. Illustrierte Landwirtschaftliche Zeitung. 1913. Nr. 68. „A német gazdáknak és éppen ezek legjobbainak, másféle gazdasági tanácsadásra van szükségük, mint amelyet az idősebb és már nem gazdálkodó társaik nyújtanak. Így nem marad más hátra, mint hogy a mégis nélkülözhetetlen elméleti felkészültséget a tudományos téren tevékeny embereknél keressük, akik a gyakorlatlaltal állandó érintkezést tartanak fenn.”

gazdák kívánságait akarta kielégíteni és elsősorban az egész üzemre vonatkozó, *általános* gazdasági tanácsadás (Betriebsberatung) szolgálatában állott, mert az üzemtan területe volt a legelhanyagoltabb. A mezőgazdasági üzemberendezés és üzemvitel kérdései szorultak leginkább megvilágításra a *gazdák* körében. Az egyes gazdasági ágakat felölelő szakemberekben (mint pl. növénytermelők, állattenyésztők, agrobotikusok, fitopatológusok) nem volt hiány. Speciális kérdésekkel foglalkozó gazdasági tanácsadók, vagy nevezhetjük úgy, hogy szakértők, könnyebben voltak találhatóak a vidéki gazdasági egyesületeknél is. Azonkívül a D. L. G. kötelezte a különböző osztályainak vezetőit (könyvelési, építészeti osztály, mezőgazdasági géposztály stb.), hogy a tagok kívánságára megfelelő díjazás ellenében az egyes gazdaságokban a helyszínen is felvilágosítással szolgáljanak. Tehát például az építészeti osztály építési ügyekben, a könyvelési osztály gazdasági könyvelések bevezetésénél, korrigálásánál, vagy más könyvelési nehézségek felmerülésénél sietett a *gazdák* segítségére. Nem sokkal később követték a D. L. G. példáját a mezőgazdasági kamarák is. Így FRÖLICH haliéi egyetemi tanár jelentésében a keletporoszországi mezőgazdasági kamara próbálkozásáról a következőket írja.³³ „Die Landwirtschaftskammer Ostpreussen hat 1908 schon eine Wirtschaftsberatungsstelle eingerichtet (in Fragen der landwirtschaftlichen Betriebseinrichtung und Betriebsführung), indem sie ihre Berater (14) veranlasst, an Ort und Stelle die Betriebe zu führen und erforderlichenfalls unter Zuziehung der technischen Institute der Landwirtschaftskammer Vorschläge zur

³³ Jahrbuch der D. L. G., 1914, 189. old. „A keletporoszországi mezőgazdasági kamara már 1908-ban berendezett egy gazdasági tanácsadóállomást (a mezőgazdasági üzemberendezés és üzemvitel kérdéseire vonatkozóan), amennyiben tanácsadóit (14) utasította, hogy az üzemeket a helyszínen vezessék és szükség esetén a mezőgazdasági kamara technikai intézeteinek bevonásával tegyenek javaslatot az esetleg talált hibák megszüntetésére.”

Abstellung der etwa vorhandenen Misstände zu machen.”

Amint látjuk, a keletporoszországi mezőgazdasági kamara az első vidéki úgynevezett *gazdasági tanácsadó; állomás* (Wirtschaftsberatungsstelle) felállításával — a D. L. G. szervezetével szemben — kifejezetten decentralizációra törekedett, amennyiben nem a központján keresztül közvetített. Ez az első gazdasági tanácsadó-állomás, valamint az utána következők — amelyeket a D. L. G. és a keletporoszországi mezőgazdasági kamara utóbb egymással karöltve létesített — voltaképpen az egyesület és a kamara vidéki képviselteinek tekinthetők.³⁴ Először inkább általános, irányban határolva, a mezőgazdasági üzemtani kérdéseket karolták fel, majd fokozatosan kiterjeszkedtek olyan mezőgazdasági ágakra, amelyek — mint a mezőgazdasági gépészet, gazdasági építészet, könyvelés stb. — a vidéken teljesen támasz nélkül állottak, mert a gazdasági egyesületek programjába bele nem illettek. Hogy fogalmunk legyen a vidéki képviseltek, illetőleg gazdasági tanácsadó-állomások működéséről, felemlítem a következőket. Például a vidéki gép- és eszközképviseltek (Geräteabteilungen der D. L. G. und der Landwirtschaftskammern) néhány kiváló szakemberből és gépműhelyekből állottak. Feladatuk volt a gépek és eszközök vásárlásánál a gazdáknak tanáccsal szolgálni, másrészt a körzetükbe tartozó gazdaságok gépállományát megegyezés szerint, időnkint rendszeresen átvizsgálni és a helyes kezelésükhöz útbaigazításokat adni. A szaktanácsadó személyével szemben támasztott követelmények nagyok voltak. Értenie kellett a mezőgazdasági gépekkel való bánásmód minden csínjához-bínjához.

³⁴ Magyarországon a német „Wirtschaftsberatungsstelle” mintájára 1930-ban Berettyóújfalun állítottak fel egy „M. kir. gazdasági tanácsadó állomás”-t. Lásd bővebben: *Czvetkovits Ferenc: Magyarország mezőgazdasági szakoktatása*. Budapest, 1930. A m. kir. földmivelésügyi miniszter kiadványai.

hoz, nem nélkülözhetette az alapos mezőgazdasági ismereteket, valamint érzéket a néppel való bánásmódhoz; kívánatos volt továbbá, hogy megbízhatóságához kétség ne férjen stb. Mindezek a tulajdonságok egy emberben ritkán találhatók meg és ha véletlenül akad megfelelő ember, az természetesen az anyagiakat illetően magas követelményeket támaszt.

Ki tudná kiszámítani azt a kárt, ami egyrészt a gazdák tájékozatlansága miatt a meg nem felelő gépek összevásárlásából, másrészt a gépek szakszerűtlen kezetlenségéből azáltal származik, hogy azok idő előtt a lomtárba kerülnek.

A D. L. G. próbálkozásai kevés visszhangra találván, később elsorvadtak és belőlük csak a vidéki képviselők töredékei maradtak meg. Be kellett érniök a sikertelenséggel; a gazdasági tanácsadás kiépítése iránt megnyilvánuló kívánság pedig más ösvényeken haladva keresett érvényesülést.

A Ritterschaftliches Kreditinstitut berendezkedése-

A gazdasági tanácsadás kezdeményezése és helyes irányba terelése körül AEREBOE professzor vitte a vezetőszerpet. Már 1907-ben felhívta a földbirtokosok hitelintézete — eredeti nevén a „Ritterschaftliches Kreditinstitut” — igazgatójának, LEOPOLD VON BUSCH-nak a figyelmét arra, hogy célszerű volna a gazdasági tanácsadást a hitelintézetekkel kapcsolatosan kiépíteni. Elgondolásánál AEB.EBOE-í az a gyakorlati tapasztalat vezette, hogy a gazdálkodás olyan foglalkozási ág, ahol a hitel igénybevétele előbb-utóbb úgyszólván elkerülhetetlen. Kérdéses lehet, hogy a földbirtokos vagy kigazda honnan, melyik intézettől veszi fel a kölcsönt, de mindenesetre a hitelnyújtáson keresztül — saját érdekükben — közel férközhetni a gazdákhöz és bizonyos mértékig hatást lehet rájuk gyakorolni. A gazdasági tanácsadás és a hitelnyújtás egymáshoz való tar-

tozását maga az élet mutatja meg. A gazdasági tanácsadáshoz a gazdák rendszerint akkor folyamodnak, amikor már más úton hitelt szerezni nem tudnak, pénzszűkében vannak és alacsony kamatozású, hosszúlejáratú kölcsönt keresnek. A tanácsadó tehát úgy tehet értékes szolgáltatásokat a gazdáknak, ha egyúttal valamely altruista hitelintézet áll mögötte, amely révén a hozzáfordulók kölcsön iránti igényeinél kedvezően tud közvetíteni. *A hitelnyújtás hatalmat jelent, amelynek felhasználása a gazdasági tanácsadásnak eredményt, a gazdának pedig hasznot biztosít.*

Ezen az alapon a hitelintézet megalakította alosztályát „Abteilung für Wirtschaftsberatung bei der Hauptritterschaftsdirektion in Berlin” néven AEREBOE vezetése mellett, amely lassan, de biztosan fejlődött, megerősödött, mindig nagyobb jelentőségre tett szert. Az általa nyújtott gazdasági tanácsadás igénybevételéhez bizonyos általános, megegyezéseszerű feltételek elismerése és a hitelintézeti tagsági díj lefizetése volt szükséges. Ezzel szemben minden tag, a szokásos engedélyezett jelzáloghitelen túl — a gazdasági tanácsadó szakvéleményének meghallgatása után — 25%-os póthitelt, rendkívüli kölcsönt (ausserordentliches Darlehen) kaphatott és gazdasági tanácsadásban részesült. A póthitelt az intézethez tartozó bank (Ritterschaftliche Darlehenskasse) mérsékelt kamatláb mellett folyósította.

A hitel, illetőleg póthitel visszafizetéséig a gazdaság az intézet felügyelete alatt állott, amely ezt a jogát a gazdasági tanácsadók útján érvényesítette. Azonnal esedékessé vált a kölcsön visszafizetése, amint a felügyelet keresztülvitele elé akadályok gördültek (például nézeteltérés), vagy az intézet a további tanácsadást kilátástalanság miatt beszüntette. Ugyanis bármennyire nagy érdekek fűződnek a gazdáknak hitellel való el látásához, a kölcsönt folyósító egyén vagy intézet nem elégszik meg annak tudatával, hogy a gazdasági viszonyok ma általánosan rosszak; tudni szeretné, hogy a

szóbanforgó gazdaság elbírja-e a hitelt, olyan üzembe történt-e a befektetés, ahol az nem vész el, a tőke kamatozása biztosított-e? Egyszóval nem kilátástalant az üzlet prosperitása?

Az ellenőrzés ideje alatt a gazdaság rendszeres és szakszerű tanácsadásban részesült, sőt szükség esetén a gazda az üzem vezetését is átengedte. Kötelessége volt a gazdasági tanácsadó utasításainak a legteljesebb mértékben annál is inkább eleget tenni, mert a tanácsadó az ellenőrzés ideje alatt az okszerű üzemvezetésért a felelősséget magára vállalta, hogy a kölcsönök helyes felhasználását és visszafizetésének kilátásait ezúton biztosítsa. Amint WARBOLD mondja:⁸⁵ „Der Leiter dieser Stelle (Wirtschaftsberatungsstelle) übernimmt dem Kreditinstitut gegenüber die Verantwortung für die Sicherheit des ausserordentlichen Darlehens, seine zweckmässige Verwendung und möglichst schnelle Tirkung. Der Betrieb muss daher so lange der Oberleitung der Wirtschaftsberatung unterstellt werden, bis die Mittel getilgt sind.”

Amennyiben tehát a gazdasági tanácsadó vészélyeztetve látta volna utasításainak és terveinek keresztülvitelét, bejelentette azt az intézetnek és a kölcsön visszafizetéséért a felelősséget tovább nem vállalta. Végső esetben az esetleg alkalmatlan gazdasági üzemvezető (intéző, főintéző, gazdatiszt stb.) személyének kicserélésére is sor került. Ahol pedig a tulajdonos személyében rejlett az együttműködés akadálya, ott az egész eljárás jóindulatú megoldása holtpontra jutott.

A gazdasági tanácsadók eme felelősségteljes működéséhez az alapot a gazdák eladósodásának meg-

⁸⁵ *Warmbold*: Die Wirtschaftsberatung als Mittel zur Hebung der landwirtschaftlichen Erzeugung. Fühlings landwirtschaftliche Zeitung. 1919, 10—11. old. „A gazdasági tanácsadóállomás vezetője felelősséget vállal az intézettel szemben a rendkívüli kölcsönök biztonságáért, célszerű felhasználásáért és lehető gyors törlesztéséért. Az üzemnek ez okból mindaddig a gazdasági tanácsadás ellenőrzése alatt kell állnia, míg a kölcsönöket vissza nem fizette.”

akadályozása céljából kiadott 1930. évi rendelet³⁶ még jobban kiszélesítette, amennyiben a kölcsönök felvételéhez szükséges szakértői vélemény elkészítésénél első sorban az illetékes gazdasági tanácsadó figyelembevételét ajánlotta.

Az a gondolat, hogy a tanácsadást a hitelintézetekkel kapcsolatosan kell kiépítem, kedvező visszhangra talált. Hasonló berendezkedések más intézeteknél is létesültek és megerősödtek. Minél nagyobbak lettek a háború alatt, az inflációs időkben, majd a valuta stabilizálása után a hitelszerzési nehézségek, annál erősebben érvényesült a segélykiáltás a gazdasági tanácsadás után. Éppen ez a szempont magyarázza meg, hogy a gazdasági tanácsadás abban az időben a *nagybirtokosok* között bámulatosan gyorsan terjedt és lett népszerű. Azok a birtokosok, akiket a gazdasági tanácsadás a pénzügyi nehézségeikből kisegített, akiknek a birtokait rendbehozta, lettek a tanácsadás igazi erősségei.

Az intézetek mindig több és több kiváló gazdasági szakértőt, tanácsadót foglalkoztattak. Mondani sem kell, hogy az intézetekhez nemcsak pénzügyileg bajban jutott gazdaságok fordultak. A túlságosan elfoglalt magasállású tisztviselők (pl. Reichskanzler BETHMANN-HOLLWEG), továbbá háború alatt harctéren levő földbirtokosok, az özvegyek, a gyámság alatt levők szívesen adták át az intézetnek gazdaságuk felügyeletét.

Végeredményképen azt mondhatjuk, hogy a gazdasági tanácsadásnak a nagyobb birtokosok részére szánt fenti módja bevált. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a hitelintézetek útján kiépített tanácsadást a nagyobb gazdaságok céljainak szem előtt tartásával hívták életre, tudva azt, hogy a kisgazdák napról-napra súlyosbódó problémái más formában kerülnek megoldásra.

³⁸ „Richtlinien über die Gewährung von Umschuldungskrediten in den Ostgebieten.” Deutscher Reichsanzeiger und Preussischer Staatsanzeiger Nr. 218/1930.

Külföldi példák hatása.

A német gazdasági tanácsadást némely tekintetben megelőzték a haladottabb államok hasonló berendezkedései. Vezetett e téren Amerika és Dánia. Miután a német gazdasági tanácsadás kialakulására az amerikai és dán példa befolyással volt, úgy hiszem, hogy nem lesz érdektelen ezek célkitűzéseit ismertetni és fontosabb sajátságaira rámutatni.

Az Északamerikai Egyesült Államokban a gazdasági tanácsadás intézményének létesítésére 1903-ban a gyapottermelők által Texasban szenvedett jelentős rovarkár (Baumwollrüsselkäfer) szolgáltatott okot, amelynek egységes leküzdésére a „U. S. Department of Agriculture” (a földművelésügyi minisztériumnak megfelelő szerv) nagyszabású tervezetet dolgozott ki. E tervezet szerint a földművelésügyi minisztérium a közös védekezés érdekében egyesíteni kívánta azokat a haladottabb farmereket, akik a gyapotot hatósági előírás szerint óhajtották termelni és magukat a gyapotrovarkárok leküzdésénél bizonyos rendszabályoknak vetették alá. Elgondolásukban az a tapasztalati tény vezette őket, hogy az egyes termelők a kiterjedt vidékeket veszélyeztető gyapotkártévők ellen csak nehezen védekezhetnek, mert egyesek önfejűsége vagy nemtörődömsége megghiúsíthatja az egész vidék küzdelmének eredményét. Kiterjedtebb területeken egyöntetűen kell tehát a védekezést hatósági irányítás és ellenőrzés mellett megszervezni. A látott jó példa pedig hat majd a maradi farmerekre is.

Az „U. S. Department of Agriculture” által elrendelt egységes eljárás keresztülvitelére, a védekezés ellenőrzésére és általában a gyapottermelés elősegítésére ekkor nevezték ki *County Agent*³⁷ néven az első néhány gazdasági tanácsadót, akiket nemsokára ismét újabbak követtek.

³⁷ County = Kreis = körzet, járás, kerület.

A rovarkártevők elleni védekezés megszervezésének és a gyapottermelés irányításának ez a formája bevált. Az egységes eljárás sikere azt eredményezte, hogy 1912-ben az Egyesült Államok egész gyapottermő területe County Agent-ek felügyelete alatt állott, 1914-ben pedig az intézmény az úgynevezett *Smith Lever ACT*-el törvényes alapot kapott.

Ez az alaptörvény megvetette a gazdasági tanácsadás pénzügyi alapját és kiterjesztette a County Agent-ek hatáskörét. Elrendelte, hogy a gyapottermelő vidékektől függetlenül minden kerületben (County = járás) a mezőgazdasági termelés irányítása és a farmerek útbaigazítása céljából egy gyakorlatilag és elméletileg képzett gazdasági tanácsadó, nemkülönben egy háztartási tanácsadó (rendszerint asszony) legyen. Gondoskodott a törvény arról is, hogy a County Agent-ek a közigazgatási hatóság épületében hivatalos helyiséget kapjanak; rendelkezésükre álljon egy autó, amellyel gazdatársaikat felkereshessék.

Az Egyesült Államok gazdasági tanácsadása közvetlenül a felsőfokú mezőgazdasági oktatás alá tartozik. Az illetékes mezőgazdasági főiskola vezetője, egyzersmind vezetője a gazdasági tanácsadásnak is. A County Agent-ek tehát, akik az egyes járásokban dolgoznak, munkájukban a mezőgazdasági főiskolára támaszkodnak. Onnan kapják az utasításokat, onnan látják el őket állandóan felvilágosításokkal és propaganda-anyaggal.

A mezőgazdasági főiskolákon külön osztályt szerveztek, az úgynevezett *Extension Service-t* (Aufklärungsdienst, sajtóosztályt), amely a gazdasági tanácsadás szolgálatában áll. Itt egész sereg szaktanácsadó (gazdasági szakértő) dolgozik. Gazdagon illusztrált újságokkai, rövid, egyszerű és világos közleményekkel részint közvetlenül, részint a gazdasági tanácsadók útján hozzák a gazdák tudomására a kipróbált újításokat, gazdaságosabb eljárásokat; szükség szerint pedig

speciális szakkérdésekben a gazdasági tanácsadók segítségére sietnek és ezek munkáját kiegészítik. A County Agentek-hez ugyanis a gazdák nagyszámú és mindenféle fajtájú, természetű kérdésekkel fordulnak. A különös szakképzettséget igénylő kérdésekben a gazdasági tanácsadó a kísérleti állomások, illetőleg mezőgazdasági főiskolák segítségét veszi igénybe.

Az amerikai gazdasági tanácsadás értékes munkáját kiegészítik a farmerfiúk és -leányok egyesületeinek, az úgynevezett *Boys and Girls Clubok*nak a tevékenysége, melyeknek célja az önálló nevelés, a mezőgazdaság, az állatok, a növények, az otthon szeretete iránti érzék felkeltése, az ítélőképesség élesítése stb. A serdülő, leginkább 12—16 év közötti farmergyermek önképzőkörszerűen egyesületbe tömörülnek. Az egyesületek fenntartásához az anyagiakat a gazdasági egyesületek, vagy lelkes természetbarátok adják, esetleg különböző alapokból társadalmi úton biztosítják. Minden egyesület szigorú célkitűzés mellett bizonyos irányban (pl. sertésenyésztés, növendékállatnevelés, baromfienyésztés) dolgozik. Vidékek szerint megoszloán felölelik a mezőgazdaság és háztartás minden ágát. Az állatnevelés szolgálatában álló klubok tagjai pl. az egyesület céljának megfelelően egy-egy állatot kapnak kölcsön a mezőgazdasági egyesülettől azzal, hogy annak gondját viselik, felnevelik és a szaporulatából a kölcsönt visszaadva, az eredeti állat saját tulajdonukba megy át. Rendszeres összejöveteleket rendeznek, amelyeken a gazdasági tanácsadó (County Agent) elmagyarázza nekik a növendékállatok gondozásának, felnevelésének legfontosabb teendőit. A farmergyermek a hallottak alapján nemes versenyre kelnek. Minden alkalommal más és más klubtag gazdaságában tartják a megbeszéléseket és a gazdasági tanácsadó vezetése mellett tanulnak, okulnak. Miután a gondjaikra bízott állatokat szigorúan megkritizálják, mindenki saját tenyésztői sikere és tekintélye érdekében a legjobb eredményeket igyekszik felmutatni. A versenynyertes klubtagokat e célra rende-

zett ünnepeken díjazásban vagy kitüntetésben része; sitik.

SCHNELLBACH említi,³⁸ hogy egy tanyán résztvett az illetékes tanácsadóval az amerikai „Boys and Girls Club” tanulmányi összejövetelén, amelyre a környékről, mintegy 25 kilométer körzetből, autókön 20 farmerfiú és 4eány érkezett meg. Mikor mindenki együtt volt, a tulajdonos leánya, mint klubtag, egy borjút vezetett elő az istállóból, amelyet saját maga nevelt. A jelenlevők a gazdasági tanácsadóval együtt érdeklődtek a borjú takarmányozása iránt, azután megtették észrevételeiket úgy a takarmányozás, mint a kondíció, ápoltság stb. tekintetében. A gazdasági tanácsadó előadást tartott részükre a fajtaisméről, a kívánatos kondícióról, helyes takarmányozásról. Szemmértékük fejlesztése céljából azután súlybecsléseket csináltak és a mászán a becslés helyességét ellenőrizték. Majd a társaság ismét autókba ült és a következő tanyán más tanítvány szereplése közben folytatta megbeszéléseit.

A „Boys and Girls Club”-ok népszerűségére vall a MILTZ³⁹ által közölt adat, mely szerint az Északamerikai Egyesült Államokban 1915-ben, vagyis három éve az alapításuk után, kereken 250.000 klubtagot számáltak. A mezőgazdasági kultúra terjesztése tekintetében pedig a fiatal generációnál elért lelkesedéssel párosult nevelő hatás elképzelhető. Ujabban akadnak Németországban is, akik az amerikai mintára hasonló egyesületek megszervezését sürgetik.

Az amerikai County Agent nemcsak a „Boys and Girls Clubok”-kai kapcsolatban, hanem egyéb tévékenységében is *erősen gyakorlati irányban dolgozik*. Minden eljárást, legyen az a műtrágyázás, növényvédelem, növénytermelés stb. körébe vágó, maga mutat

³⁸ Schnellbach: Vom landwirtschaftlichen Berater in den U. S. A. Hinter Pflug und Buch. 1928. Nr. 3.

³⁹ Miltz: Die Landwirtschaftlichen Schülervereine in den Vereinigten Staaten. Hinter Pflug und Buch. 1929. Nr. 12.

be a gazdák szeme előtt. Tehát nem elégszik meg az elméleti oktatással, útbaigazítással, tudva, hogy annak megállapításai a gyakorlatban sokszor másképpen festenek, hanem személyesen győződik meg a keresztülvitel lehetőségéről. Ennek a rendszernek előnye, hogy elősegíti a gyakorlati élet követelményeinek korai felismerését és a gazdasági tanácsadáson keresztül közelebb hozza a farmereket a mezőgazdasági főiskolákhoz. Szerencsés összekapcsolása az elméleti haladásnak a gyakorlati élet követelményeivel, mert a mezőgazdasági főiskoláknak éppen úgy érdeke minél közelebb hozni és korábban megismerni a farmerek kívánságait, mint ez utóbbiaknak elsajátítani a tudomány vívmányait.

Az amerikai farmer mozgékonyására és gyors alkalmazkodására vall METZMAIER jelentéséből vett következő példa:⁴⁰ Washington államnak 27 körzetében 157 bemutató előadás keretében ismertették a gazdasági tanácsadók a legújabb baromfityenyésztési eljárásokat, baromfifajtákat, takarmányozásukat, csibenevelést stb. Az előadásokon összesen 4250 farmer vett részt. Az utóbb keresztülvitt ellenőrzés alkalmával kitűnt, hogy az előadásokon ajánlott új eljárásokat 2486 farmer valósította meg a saját gazdaságában, minek következtében baromfiállományuk 211.217 darabbal emelkedett.

A gazdasági tanácsadásról szóló alaptörvény (Smith Lever Act) meghozatala idején, 1914-iben az Északamerikai Egyesült Államok területén összesen 1230 County Agent volt.⁴¹ Ezekből 349 háztartási tanácsadó volt. Az alaptörvény 2 millió dollár költségről gondoskodott, amely 10 év múlva, 1924-ben ötszörösre, vagyis 10 millió dollárra emelkedett. A költségek 93%-át közpénzekből

⁴⁰ *Metzmaier*: Der County Agent. Overall. Berichte deutscher Landwirte arbeit. Berlin, 1931.

Bvedemann: Landwirte im aus amerikanischer Werk-

⁴¹ *Metzmaier*: Der County Agent. Overall. Berichte deutscher Landwirte arbeit. Berlin, 1931, 70. old.

Bredemann: Landwirte im aus amerikanischer Werk-

fedezték, 7%-át pedig a farmerek és a különböző szervezetek adták össze.

A világháború alatt is fokozatosan emelték a County Agent-ek számát. SOHN adatai szerint:⁴² 1926-ban az Északamerikai Egyesült Államok 3062 körzetében összesen 3406 County Agent dolgozott. Ezekből a háztartási tanácsadásban 982 nő és 140 férfi tevékenykedett. Szerinte az egész gazdasági tanácsadó kar (Extension-Stab), beleértve az állami vezetőembereket és a specialistákat is, akikre a mezőgazdasági termelés irányítását és a gazdasági ismeretterjesztést bízta, 1926-ban kereken 5000 főre rúgott. SCHNELLBACH⁴³ a körkérdésekre adott válaszok alapján megállapítja, hogy az amerikai County Agent-ek *egyénenkinti* tanácsadásal a farmereknek mintegy 27%-át ölelték fel.

Dániában a gazdasági tanácsadás a fejlett szövetkezeti rendszerrel áll szoros kapcsolatban. A szövetkezeti életben való részvétel a dán parasztnak úgyszólván életkérdés. Ezen keresztül kapcsolódik bele a termelésbe és értékesítésbe. A gazdasági tanácsadó, az úgynevezett *Wirtschaftskonsulent*, a szövetkezet szolgálatában áll.

A Wirtschaftskonsulentek bizonyos kényszer nyomása alatt szorítják a parasztokat a mezőgazdasági haladás szolgálatába. Egyszerűen kizárják a szövetkezeti tagok sorából azokat, akik utasításaiknak nem engedelmessé válnak. Miután a kizárás érzékenyen érinti a gazdákat, nagy előnyök élvezetétől fosztja meg őket, inkább engedelmeskednek a Wirtschaftskonsulent kívánásainak.

Az intelligens dán paraszt gyorsan belátta az egyénes és célszerű intézkedések hasznát. A kiterjedt szövetkezeti hálózat, a népfőiskolák munkája és a

⁴² F. Sohn: Das landwirtschaftliche Beratungswesen in den Vereinigten Staaten.

⁴³ Otto Schnellbach: Aus dem Arbeitsbereich des amerikanischen Wirtschaftsberaters. Hinter Pflug und Buch. 1930. Nr. 19.

Wirtschaftskonsulentek tevékenysége adja okát magas mezőgazdasági kultúrájuknak. A legtöbb gazdaság állandó gazdasági tanácsadói tevékenység alatt áll.

Svájcban LAUR professzor végzett csodálatosan szép munkát, aki Brugg központtal az egész országot behálózó paraszttanácsadói (Bauernsekretariat) szervezetet létesített. Itt az állattenyésztés lévén a mezőgazdasági termelés tengelyében, a törzskönyvelés és a mezőgazdasági könyvelés feladatainak kiépítésében, elterjesztésében rejlett a gazdasági tanácsadó, a *Bauernsekretär* főfeladata.

Amint a fentiekből kitűnik, a különböző államok gazdasági tanácsadása a helyi adottságokhoz alkalmazkodva a mezőgazdasági, termelési, értékesítési feladatok, célkitűzések szerint más és másképp módosul. Akár County Agent, Wirtschaftskonsulent, Bauernsekretär, az Angliában használatos Agricultural Organiser, Wirtschaftsberater, gazdatitkár, gazdasági felügyelő vagy gazdasági tanácsadó nevet viseli, valamennyi egy és ugyanazon cél szolgálatában áll, valamennyi a mezőgazdasági kultúra fejlesztése érdekében a parasztság felemelésén fáradozik.

A vándortanítók szerepe.

Abban az időben, mikor még mezőgazdasági szakiskolák nem voltak, a gazdasági ismeretterjesztés úgy történt, hogy a haladottabb, közmegbecsülésnek örvendő gazdák elmondták tapasztalataikat a szomszédóknak és a hozzájuk fordulóknak. Szájról-szájra adták az ismereteket, vagy írásban fektették le az utókor számára. Akik például jobb talaj művelést, állattenyésztést, nemesebb fajtákat láttak valahol, azok saját érdekükben igyekeztek, a jó példán okulva, otthonukban ugyanazt megvalósítani. A gazdasági tudományok kiváló képviselői, mint A. THAER, THÜNEN, J. G. KOPPE, rendszeres levelezés útján ismertették kortársaikkal nézeteiket. Ezek a mélyreható, üzemtechnikai

kérdéseket tárgyaló levelek megtartják értéküket és a mezőgazdaság történetében mint fontos adatok szerepelnek.

A gazdasági ismereteknek az emberi természet kénye-kedvére bízott rendszertelen terjesztése nagyon bizonytalan haladást eredményezett. Gyorsult az ütem a mezőgazdasági szakiskolák kiépítésével, mikor az 1835-ben először létesített földművesiskolák (theoretisch-praktische Ackerbauschule), majd a hatvanas évektől kezdődően felállított úgynevezett téli gazdasági iskolák⁴⁴ (landwirtschaftliche Winterschule) és a központi mezőgazdasági egyesületek (az 1894. évi törvény alapján életrehívott mezőgazdasági kamarák elődei) vándortanítókat állítottak az ismeretterjesztés szolgálatába. A vándortanítók elméletileg és gyakorlatilag képzett szakemberek, akik beosztás szerint bizonyos kerületeket kaptak, ahol előadásokat, tanfolyamokat tartottak. Állandóan vidéken voltak, sokat foglalkoztak a gazdákkal, tudtak a nyelvükön beszélni. Fehér asztalnál, poharazás közben összebarátkoztak, megnyerték a parasztok bizalmát, akik szívesen hallgattak rájuk. Voltak, akik ezenkívül télen a gazdasági iskolákban is tanítottak.

A vándortanítók értékes felvilágosító munkáját helytelen volna lebecsülni. Az a maga idejében valóban megfelelő volt. Igen jó szolgálatot tett és a fejlettebb viszonyok közé való gazdasági tanácsadás célkitűzései szerint dolgozott.

A szakkörök korán észrevették, hogy a mezőgazdaság érdekei újabb szervezetet kívánnak. Vezető lapjuk, az „Illustrierte Landwirtschaftliche Zeitung”, 1906-ban pályázatot hirdetett a következő címen:⁴⁰

⁴⁴ Később egyszerűen „Landwirtschaftliche Schule”, 1929 óta Poroszországban „Landwirtschaftsschule und Wirtschaftsberatungsstelle”.

⁴³ „Mit használhat a mezőgazdaságnak a megszervezett gazdai tanácsadás és miképpen kellene azt nagyvonalúan életrehívni?”

„Was nützt der Landwirtschaft eine organisierte Wirtschaftsberatung und wie wäre dieselbe grosszügig einzurichten?“

Egyre erőteljesebben vettek részt a gazdák felvilágosításában a vidéki gazdasági egyesületek is. Szaklapjaikban új rovatot nyitottak „levélszekrény”, „kérdés és felelet”, „gazdasági tanácsadó” stb. címen azzal a céllal, hogy a gyakorlati gazdák munkájánál hathatósan közreműködhessenek. A rovat mindig megtelt kérdésekkel, gyakran hihetetlen járatlanságot és tájékozatlanságot eláruló naivságokkal. Ezek a jelenségek is arra vallanak, hogy a gazdák támogatást kerestek. A kívánt formában azonban nem találták meg, mert a szaklapok rovataiban felvetett kérdésekre adott válaszok, természetesen többé-kevésbé a helyi viszonyoktól függően mindig csak általánosságban mozgoghattak, a kételyeket el nem oszlathatták. A tudakozódásoknak, kérdéseknek alapos megválaszolása a szerkesztőségekből lehetetlen. A helyi viszonyok, az érdeklődő előképzettségi fokának ismerete stb. volna minden alkalommal szükséges a kimerítő, helyes válasz megadásához. A leszűrt tanulság az volt, hogy az egyes gazdáknak kinn a *helyszínen* kell arravaló szakemberek alkalmazásával, egyéni tanácsadás útján segítségükre sietni, mert nem lehet a kérdéseket végeredményben tisztázni az előadásokon sem. Erre vall az a tapasztalat, hogy szakelőadások után a hallgatóság tagjai egyenként fordulnak az előadóhoz és kérnek tőle tanácsot az ő speciális viszonyaikra. Mindegyik külön-külön szeretné tudni, hogy pl. a szántóföldjére a burgonya vagy rozs alá milyen, mennyi trágyát használjon, milyen burgonyafajtát ültessen stb.

Az *egyéni tanácsadás* szervezetének felállításához, feladatának a parasztgazdaságok szempontjából való megoldásához az első próbálkozások tapasztalatai mutattak irányt.

III. FEJEZET.

A nagybirtok és kisbirtok gazdasági tanácsadása.

A Ritterschaftliches Kreditinstitut berendezkedése, mint említettük, nem oldhatta meg a gazdasági tanácsadás problémáját főképen azért, mert inkább a nagybirtok szolgálatában állott és a parasztgazdaságokkal kapcsolatosan felmerült sokoldalú, bonyolult kérdések kiterjedtebb, függetlenebb, hatósági jellegű organizációt kívántak. Megindultak a hosszantartó viták annak eldöntésére, hogy a gazdasági tanácsadás milyen meglevő, vagy létesítendő új intézményekkel volna átütőerejű szervezetté kifejleszhető. Inkább a téli gazdasági iskolák, vagy a vidéki gazdasági egyesületek hálózatába kapcsolódják-e bele? Tudjon alkalmazkodni a gyakorlathoz, a parasztgazdaságok kívánalmaihoz, de álljon emellett megfelelő elméleti magaslaton. A gazdasági tanácsadók különleges szakirányban dolgozzanak-e, vagy pedig mindegyik felölelje a mezőgazdaság valamennyi ágát, egyirányú specializálódás nélkül-

Ezekkel az elvi jelentőségű kérdésekkel kissé behatóbban kell foglalkoznunk, hogy a megoldandó feladatokat tisztán lássuk és a teendőket hozzájuk szabhassuk.

A *nagybirtok* rendszerint iskolázott, okleveles gazdasáztudóst tart, aki kellő intelligenciával rendelkezik és a gazdálkodást szakszerűen vezeti. Itt inkább csak utalunk a nagybirtoknak az üzemtanból általánosan ismert előnyeire, nevezetesen arra, hogy nagy terjedelménél fogva a technikai eszközök kihasználására, a tömegtermeléssel kapcsolatban könnyebb értékesítésre alkalmas és megállapíthatjuk, miszerint az *a gazdasági tanácsadásra kevésbé szorul rá, mint a kisbirtok*. A gazdasági tanácsadás a nagybirtoknál inkább a szanáláshoz szükséges pénzforrás, hitel előteremtése céljából szükséges, mert erősebben ki van téve a gazdasági válságok

okozta megrázkódtatásoknak, mint a kisbirtok és üzem-költségeit az utóbbihoz hasonlóan csökkenteni képtelen. Mindezek magától érthetődővé teszik azt a tapasztalati tényet, hogy a nagybirtok a gazdasági tanácsadóhoz csak akkor fordul, ha pénzügyi nehézségekkel küzd. Ilyen esetben az a gazdasági tanácsadó, aki összeköttetései révén olcsó pénzforrások felett rendelkezik — hasonló módon, mint pl. a Ritterschaftliches Kreditinstitutnál — eredményes munkát végezhet. Viszont tanácsot adni céltalan, amikor a gazdaságot egyidejűleg pénzügyi zavaraitól megszabadítani nem tudja. Ezért javasolta AEREBOE⁴⁶ és WARMBOLD,⁴⁷ hogy a gazdasági tanácsadóállomások (Wirtschaftsberatungsstelle) az olcsó kölcsönök előteremtése céljából mezőgazdasági hitelintézetekkel álljanak összeköttetésben.

Egészen más helyzet áll elő a *kisbirtoknál* (5—100 ha között), a parasztgazdasági tanácsadásnál, ahol *az iskolázott gazdasági üzemvezető a kivétel*, mert többségben vannak az iskolázatlanok, akiktől versenytermelést szakismeretek nyújtása nélkül alig kívánunk. Bár a mai nehéz időkben az olcsó hitelforrás nyújtása jelentős szerepet játszik, mégis az első helyet itt a bizalom kérdése foglalja el. Bizalom a gazdasági tanácsadóval szemben, aki, mint a közület fizetett alkalmazottja, önös érdek nélkül, *ingyen bocsátja rendelkezésbe szaktudását* a hozzáfordulóknak. Olyan nagy kedvezmény ez, amellyel *csak élni kellene tudni mind' azoknak, akik szakismeretekre rászorulnak*.

A szervezeti kérdés megoldásánál azoknak a véleménye döntött, akik — számolva a lehetőségekkel és ismerve az adminisztráció túltengését — a parasztgazdasági tanácsadás kifejlesztésénél már meglevő, bevált

⁴⁶ *Aereboe*: Bedeutung und Organisation der Wirtschaftsberatung im landwirtschaftlichen Betriebe nach dem Kriege. Berlin, Paul Parey, 1919, 13—14. old.

⁴⁷ *H. Warmbold*: Die Wirtschaftsberatung als Mittel zur Hebung der landwirtschaftlichen Erzeugung. Fühlings landwirtschaftliche Zeitung, 1919, 10—11. old.

intézmények igénybevételére gondoltak, nehogy egy újabb, költséges szervezet felállításának tervével lerontsák a gyors megvalósítás esélyeit. Egyesek *a téli gazdasági iskolákat*, mások *a vidéki gazdasági egyesületeket* tartották e célra alkalmasnak, mert ezek az egész birodalmat behálózva, lehetővé teszik, hogy a hozzájuk kapcsolódó gazdasági tanácsadás támogató munkáját a legfélreesebb helyen lakó kisközgazda is igénybevehesse. Másrészt rendelkeznek azokkal a kapcsolódókkal — a tanítványokon vagy az egyesületi tagokon keresztül — amelyek igénybevételéről az, aki a parasztnak közelébe jutni és bizalmukat megnyerni óhajtja, le nem mondhat.

Nehéz volna eldönteni, hogy a nagybirtok vagy a kisbirtok gazdasági tanácsadása nagyobb fontosságúé, illetőleg melyik jár több haszonnal a köz szempontjából? Vannak, akik AEREBOEval azt vallják, hogy a nagybirtok tanácsadása előbbrevaló, mert ott minden alkalommal nagy terület terméséről, jövedelméről esik szó. A nagybirtok tanácsadása tehát nagyobb anyagi haszonnal jár. Mások viszont a szociális szempontot kidomborítva, a kisközgazdák felvilágosítását és terveiük támogatását helyezik előtérbe. Mindemellett nem szenved csorbát az a korábbi megállapításunk, hogy a kisközgazdák a tanácsadásra jobban rászorulnak. Megjegyzendő azonban, hogy a parasztnegazdasági tanácsadásból a nagybirtokosok nincsenek kizárva. Azt bármikor igénybe vehetik annál is inkább, mert a mezőgazdasági kamarák díjait ők is fizetik, a parasztnegazdasági tanácsadás pedig a szakiskolákon keresztül végeredményben a mezőgazdasági kamarákra támaszkodik.

Egyesületi vagy iskolai rendszer?

A sokat vitatott kérdések közé tartozott, hogy a gazdasági tanácsadást a gazdasági egyesületekkel, vagy az alsófokú szakiskolákkal (gazdasági iskolák) kapcsol-

latban építsék ki. Mindkét rendszernek megvannak az előnyei és a hátrányai.

A gazdasági iskolák néven általában a továbbiakban olyan alsófokú szakiskolákat értünk, amelyeket a Németbirodalomban eredetileg „téli gazdasági iskolák”-nak neveztek, ma pedig az „alsófokú”, illetőleg a „téli” jelző elhagyásával egyszerűen gazdasági iskoláknak (Landwirtschaftsschule) hívnak és a gazdasági tanácsadóállomással (Wirtschaftsberatungsstelle)⁴⁸ kapcsolnak össze. Ezeknek az iskoláknak a tanítási ideje az öt téli hónapra esik, vagyis az év nagyobb részében szünetel bennük a tanítás. Íme, ez is egyik oka annak, hogy a tanácsadás szervezetének kiépítésénél a meglévő, de az év hét hónapjában alig foglalkoztatott gazdasági iskolák tanerőinek igénybevételére gondoltak. A gazdasági tanárok a szünidő alatt, az idők folyamán tökéletesbülő gazdasági tanácsadással foglalkoztak, előadásokat tartottak, a tanév megkezdése előtt pedig tanulókat tobozoztak (Schülerwerbung). Munkájukra háború előtt a nagy nyilvánosság kevésbé figyelt, a tanárok képzettsége és gyakorlati felkészültsége pedig gyakran nem ütötte meg a kellő mértéket.

Változást jelentett az önellátás elvének érvényesítése, valamint a gazdasági iskolák gyorsütemű elszaporodása, aminek következtében egy-egy iskolára természetesen kisebb terület (körzet, hatáskör) esett. Amilyen mértékben csökkent az egyes iskolák körzete a több évtizedes iskolaépítési program megvalósítása során és szaporodtak a tanerők, olyan mértékben követeltek a szaktanároktól a kisebb területre eső hatáskörben elmélyedőbb tanácsadói munkát. *A tanácsadás — amint látjuk — Németországban nem máróhholnapra alkotott törvényen épült fel, hanem a neki tulajdonított jelentőség növekedésével, a gazdasági iskolahálózat kiépítésével Párhuzamosan fejlődött ki.* E munkából derekas részt

⁴⁸ Gazdasági tanácsadóállomás, vagy másnéven gazdasági tanácsadóhely.

vettek a mezőgazdasági kamarák, mint a gazdasági iskolák felettes hatóságai. Szerepük általánosságban véve is sokkal kiterjedtebb Németországban, mint nálunk. Államsegély ellenében fenntartják az iskolákat, fedezik a gazdasági tanácsadás költségeit, kezükben tartják a mintagazdaságokat, a kísérleti köröket stb., egyszóval mélyen belenyúlnak a mezőgazdaság életébe, irányt szabnak fejlődésének, döntőleg folynak be életkérdéseibe.

Míg a gazdasági iskolák igénybevételével sikerült a gazdasági élet újabb megterhelése és újabb állások szervezése nélkül, a tanácsadás részére megfelelő erős alapot teremteni, addig azok, akik a gazdasági egyesületekre támaszkodva óhajtották a kérdést megoldani, az iskolai rendszer hiányaiból indultak ki. Joggal utalhattak a gazdasági tanácsadás kezdeti idejében mutatkozó, de később lehetőleg kiküszöbölt hiányokra. Erre vonatkozóan mondja MÜTTERLEIN 1925sben:⁴⁹ „Soweit mir bekannt ist, liegt zur Zeit die Wirtschaftsberatung ziemlich allgemein in den Händen von Nichtpraktikern.” Amint helytelen irányban indult annak idején a D. L. G. próbálkozása azzal, hogy a gazdasági tanácsadást egészen gyakorlati gazdákra bízta, akiknél gyakran az elméleti tudás hiányzott, úgy érezhető volt másrésről az *első időben a gazdasági tanárok gyakorlati felkészültségének hiánya*. Hamarosan rájöttek azonban, hogy a gazdasági iskolák igazgatói és tanárai⁵⁰ csak akkor lehetnek jó tanácsadók, ha megelőzően több évig mint gyakorlati gazdák működtek, mert az elmélet és gyakorlat teljes összhangja nélkül minden kísérletezés meddő marad. Az elméleti kiképzés és rátermettség

⁴⁹ *Mütterlein*: Gedanken zur Wirtschaftsberatung. Illustrierte Landwirtschaftliche Zeitung. 1925. Nr. 9., 202. old. „Amennyire előttem ismeretes, a gazdasági tanácsadás jelenleg általában véve nem gyakorlati emberek kezében van.”

⁵⁰ A következőkben a gazdasági tanár és gazdasági tanácsadó szót felváltva fogjuk használni, mert voltaképpen egyet jelent, miután ők töltik be az utóbbiak szerepét is.

éppen olyan fontos, mint az ismereteknek gyakorlattal való kiegészítése. Elkerülhetetlenül előtérbe tolult tehát a gazdasági tanárok kiképzésének szükségszerű reformja és kívánatos szigorú személyi kiválasztása, hogy csak a legkiválóbb elem juthasson a gazdasági tanári pályára.

Az *egyesületi rendszer* hívei úgy vélték felépíteni a gazdasági tanácsadást, hogy ahol sűrű hálózatban, közel egymáshoz vannak a gazdasági egyesületek, mászóval az egyesületi kerület kicsi, ott 3—4 egyesület fog egy-egy gazdasági tanácsadóállomást (Beratungsstelle) létesíteni, ahol pedig túlságosan nagy, ott egy egyesületi kerületben a szükséghez képest több tanácsadóállomás rendezhető be. A vidéki gazdasági egyesületek kétségtelen erőssége, hogy a gyakorlati gazdákai szoros⁵¹ összeköttetésben állanak, tanácsadóul köztisztelőnek örvendő, tekintélyes gazdákat választhatnak meg, akikhez a parasztok szívesen fordulnak és velük szemben bizalommal viseltetnek. Félős azonban, hogy a választásnál nem a rátermettség, hanem az atyafiság volna a döntő tényező.⁵¹ Azonkívül a gazdasági egyesület embere soha sem lehetne eléggé tárgyilagos. Munkáját a pártállása, az elnök és a klikkektől való függési viszony befolyásolná; munkaköre egyesületi érdekből csak a tagokra korlátozódnék. *Akik személyi ellentétek vagy más okoknál fogva nem tagjai az egyesületnek, azok egyszerűen kimaradnának a gazdasági tanácsadásból.* Már pedig a gazdasági egyesületbe való belépés mindenkinek a szabad elhatározásaitól függ. Annál is inkább senki sem kényszeríthető erre, mert pénzbe kerül. Kérdés tehát, hogy helyes volna-e a nem tagokat kihagyni a gazdasági tanácsadásból? Minden bizonnyal helytelen volna, mert a tanácsadás feladata nem lehet egyeseknek, csoportok-

⁵¹ Aki ismeri a vidéki gazdasági egyesületi életet, annak felesleges magyarázni, hogy ez a szempont milyen nehezen kapcsolható ki!

nak talán politikai pártállásuk szerint való támogatása, hanem mindenek felett igazságosan és tárgyilagosan a közjó munkálása.

A gazdasági iskola és a gazdasági tanácsadás, mint elmélet és gyakorlat, megfelelő összeegyeztetésben jól kiegészíti egymást. *A tanár az iskolán keresztül kapcsolódik az elméletbe és a gazdasági tanácsadáson át gyökerezik a gyakorlatban.* Azáltal, hogy a tanácsadás révén a gazdák között kint forgolódik, nemcsak fenntarthatja, de fejlesztheti a növendékei útján kialakult és a gazdákhöz vezető értékes kapcsolatait. A gazdasági tanácsadás alkalmat ad továbbá a tanárnak, hogy a gyakorlati élettől el ne szakadjon. Az iskola hivatalos fórum, ahol mindenki, pártállásra való tekintet nélkül, tárgyilagos felvilágosítást kaphat.

Lényeges szempont a gazdasági tanácsadó fizetésének a kérdése. A nagybirtok saját maga el tudja viselni ezt a terhet, mert ott a költségek aránylag nagy területen oszlanak meg és a terméseredményeknek néhány kilogrammal való emelésében a kiadás fedezetet talál. A kisbirtok gazdasági tanácsadásának terhei azonban kezdetben elviselhetetlennek látszottak. Itt az a helyes elgondolás érvényesült, hogy miután minden gazdasági tanácsadói tevékenység a több jövedelem, illetőleg többadózás útján gyümölcsét részben az államnak adja, a tanácsadók fizetésének terheit is az államnak kell vállalni. Ebből a szempontból a tanácsadásnak a gazdasági iskolákkal való kapcsolata szerencsésnek mondható.

HANSEN professzor mint egyik úttörő, 1919-ben a következő szavakkal állott az iskolák mellé:⁸² „Man hat Wirtschaftsberatungsstellen in Vorschlag gebracht und hierfür besondere Beamte verlangt. Nach meiner

⁸² Hansen: Das landwirtschaftliche Unterrichtswesen und die Ausbildung des Landwirts. Berlin, 1919., 68—69. old. „Gazdasági tanácsadóállomás felállítását javasolták és e célra különleges tisztviselőket kértek. Az én véleményem szerint a gazdasági tanár a született parasztgazdasági tanácsadó a saját körzetében.”

Auffassung ist der Landwirtschaftslehrer der geborene Wirtschaftsberater für die bäuerlichen Landwirte seines Bezirkes.”

A gazdasági tanárok tanácsadásával kapcsolatban az első időkben felmerült hibák a mai napig nagyrészt ben megszűntek. A gyakorlati és elméleti kiképzésre, valamint a személyi rátermettségre nagy súlyt vetnek. A földművelésügyi minisztériumok, a Reichsnährstandba olvasztott Deutsche Landwirtschafts-Gesellschaft és a mezőgazdasági kamarák évenként előadásorozatokat, speciálkurzusokat rendeznek a növényvédelem, a zöldmezőgazdaság, a vetésisme stb. köréből a már állásban levő és működő gazdasági tanácsadók továbbképzésére, amelyeken azok beosztás szerint, csoportokban vesznek részt. A gazdasági tanácsadók anyagi viszonyai ugyanis alig engedik meg, hogy a legújabb könyveket és irodalmi termékeket megvásárolják, másrészt elfoglaltságuk mellett kevés idejük marad a továbbképzésre.

A fejlődés pedig megkívánja, hogy a gazdasági tanácsadók az újabb vívmányok megismerése céljából állandóan továbbképeztessenek. E berendezkedéssel a főiskolák és egyetemek a gazdasági tanácsadóknak, azok pedig a széles agrár rétegeknek adják tovább a hasznos ismereteket. Tapasztalat szerint ilyen tanfolyamok rendezésével a legkisebb befektetéssel a legs nagyobb hasznot lehet elérni.

Az egyesületi és iskolai rendszer elvi jelentőségű harcából az utóbbi került ki győztesen. Amikor pedig a szaksajtó, az illetékes körök, vezető szakemberek mind többet és többet foglalkoztak a tanácsadás feladataival, a mezőgazdasági kamara sem késett kötelessége felismerésében. A *Deutscher Landwirtschaftst* *raf*⁵³ a 27 mezőgazdasági kamara képviselőjében határozott állást foglalva, *a jövő fejlődésnek döntő irányt*

⁵³ Verband der deutschen Landwirtschaftskammern. A mi Országos Mezőgazdasági Kamaráknak megfelelő szerv. Ma a Reichsnährstandba beolvasztva,

szabott. A gazdasági tanácsadás érdekében megoldandó kamarai feladatok megbeszélését az 1921. évi június 15-én és 16-án tartott teljes ülésének tárgysorozatába felvette és az előadói javaslatok után a következő határozatot hozta:⁵⁴ „Die Organisation der Wirtschaftsberatung muss mit allen Kräften gefördert werden, weil der wirtschaftliche Wiederaufbau vorwiegend von der Ertüchtigung des Grundbesitzes abhängt. Als geeignete Mittel werden angesehen:

1. Die landwirtschaftlichen Schulen sind die geeigneten Träger bäuerlicher Wirtschaftsberatung.

2. Die Schulleiter müssen für die Ausübung der Wirtschaftsberatung von allen nebensächlichen Arbeiten entlastet werden durch Stellung von Hilfskräften und Gewährung von Arbeitsmitteln.

⁵¹ Archiv des Deutschen Landwirtschaftsrates 1925., 154—155. old. „A gazdasági tanácsadás szervezetének kiépítését minden erővel támogatni kell, mert a gazdasági felépülés főképpen a gazdálkodás megizmosodásától függ.

Alkalmas eszközöknek tekinthetők:

1. A gazdasági iskolák, a parasztgazdasági tanácsadás alkalmas hordozói.

2. Hogy az iskolaigazgatók a gazdasági tanácsadás feladatainak megfelelhessenek, minden kevésbé fontos munkától tehermentes sítendők segéderők beállítása és költségadományok folyósítása által.

3. Az iskolafelügyelet központi gazdasági tanácsadóállomás létesítésével kiterjesztendő, amely a politikai körökben a gazdasági tanácsadás működését és eredményességét ellenőrizni, illetőleg fejleszteni hivatott.

4. Az iskolaigazgatóknak és az utánuk következőknek (sucrescencia, a gazdasági tanárok) üzemtani továbbképzéséről — a Német Mezőgazdasági Egyesület (D. L. G.) által rendezett tanfolyamok mintájára — előadássorozatok rendszeresítése által kell gondoskodni.

5. A mezőgazdasági kamarák a legnyomatékosabban hassanak oda, hogy az egyetemeken és főiskolákon az üzemi tanszék a gazdasági szakszerűségnek megfelelő berendezést kapjon.

6. A hitelintézeteket fel kell kérni, hogy a kölcsöntkeresőket a gazdasági tanácsadókhöz utasítsák.

7. Az általános irányú (üzemi) gazdasági tanácsadáson kívül beható felvilágosítást kell nyújtani a piacképesség ismérévéről és a rendszeresített piaci helyzetjelentő szervek kiépítéséről kell gondoskodni.”

3. Das Schuldezernat muss erweitert, bzw. mit einer zentralen Wirtschaftsberatungsstelle vereinigt werden, die Ausübung und Erfolg der Wirtschaftsberatung in den Kreisen zu überwachen und zu fördern hat.

4. Die betriebswirtschaftliche Durchbildung der Schulleiter und ihres Nachwuchses muss durch regelmässig abzuhaltende Lehrgänge nach dem Muster der D. L. G.-Lehrgänge gefördert werden.

5. Die Landwirtschaftskammern müssen für einen der wirtschaftlichen Notwendigkeit entsprechenden Ausbau der Einrichtungen für Betriebslehre an Universitäten und Hochschulen mit allem Nachdruck eintreten.

6. Die Kreditinstitute sollen ersucht werden, die Kreditsuchenden auf die Wirtschaftsberatung hinzuweisen.

7. Neben der Betriebsberatung ist eine eingehende Aufklärung über die Bedeutung der den Markt bestimmenden Momente, und eine regelmässige Berichterstattung über die Marktlage durchzuführen.”

Fenti határozatban lefektetett irányelvekre a későbbiek folyamán még visszatérünk, egyelőre annyit jegyzünk meg, hogy a fejlődés ezen az alapon indult meg. A gazdasági egyesületek jelentősége ezzel a ténynyel egyáltalán nem kisebbedett és tevékenységük a tanácsadás szempontjából sem nélkülözhető. A tanácsadásnak a gazdasági egyesületekkel harmonikus összhangban kell működnie. A gazdasági tanácsadó az egyesületben tartott előadásaival megszerezheti a gazdák bizalmát és tevékenységének hatását legjobban az ottani összejövetelekből, vitatkozásokból ismerheti meg. ORPHAL azt mondja,⁵⁵ hogy a gazdasági egyesületek feladata a gazdasági tanácsadás előkészítése helyi jellegű tevékenységgel. Vagyis a gazdasági egyesületi elnök mellé be kellene osztani minden községből egy-

⁵⁵ *Orphal*: Der Ausbau der bäuerlichen Wirtschaftsberatung durch die landwirtschaftlichen Schulen und durch das landwirtschaftliche Vereinswesen. Mitteilungen der D. L. G. 1929. Nr. 17., 386. old.

egy bizalmiférfit a volt szakiskolai tanítványok közül, aki a gazdasági egyesület és az iskola között mint összekötő kapocs szerepelne, ő hívná fel az illetékesek figyelmét a tanácsadás helyi feladataira, segédkezne a tanulók toborzása körül, a talajpróbák vételénél, kísérletek beállításánál, növényvédelmi munkáknál stb. Egyszóval a bizalmiférfiak hasznos tevékenységükkel az egyesületek munkáját a gazdasági tanácsadás irányával összhangba hoznák és zavartalan együttműködésüket biztosítanák.

Általános és különös gazdasági tanácsadás.

A mezőgazdaság némely ágában már hosszabb idő óta ismeretesek olyan intézmények, amelyek tulajdonképpen a gazdasági tanácsadás célkitűzésével működnek és a különös tanácsadás fogalmkörébe vonhatók. Ilyenek pl. a mezőgazdasági kamarák által felállított *állattenyésztési hivatalok* (Tierzuchtämter) az úgynevezett állattenyésztési felügyelőkkel (Tierzuchtinspektor), akik a mezőgazdasági kamarák alkalmazottai.

Hogy fogalmat alkothassunk az állattenyésztési hivatalok működéséről, megemlítjük, hogy Poroszországban 1930-ban 58 állattenyésztési hivatal volt, a következő megoszlás szerint:

Ostpreussen	3
Brandenburg	11
Pommern.....	7
Grenzmark Posen· Westpr.....	1
Niederschlesien.....	II
Oberschlesien.....	1
Sachsen.....	7
Schleswig-Holstein	—
Hannover.....	—
Westfalen.....	3
Kassel	2
Wiesbaden	5
Rheinprovinz.....	6
Hohenzollern.....	1
összesen:.....	58

Az állattenyésztő gazdák a speciális állattenyésztési kérdésekkel az említett hivatalokhoz fordultak és fordulnak ma is szakszerű felvilágosításért. A mezős gazdasági kamarák eme kirendeltségeinek tekinthető állattenyésztési hivatalain kívül nagy számban vannak a gazdáknak külön *állattenyésztési egyesületeik* (Zuchtvereine) is, amelyek teljesen autonóm jellegűek és a szükséghez képest több-kevesebb tisztviselőt foglalkoztatnak.

Az állattenyésztési hivatalokhoz hasonlóan a mezőgazdaság bizonyos körét karolják fel a Dánia mintájára létesített *te jelest és törzskönyvelést ellenőrző egyesületek* (Kontrollvereine). Németország a tej gazdálkodás emelése és a tejtermékek minőségének javítása érdekében nagy erőfeszítéseket tett. Az állattenyésztési hivatalok, szövetségek, mezőgazdasági egyesületek, állatorvosok, kémikusok, orvosok, bakteriológusok stb. mind összefogtak a gazdákkal, hogy a tiszta tejkezelés, minőségi termékek előállítása, ízletes csomagolás és kifogástalan gyors szállítás révén a külföldi gyártmányokat kiszorítsák. Ebből a munkából oroszánrész a *tejgazdasági tanácsadóknak* (Milchwirtschaftlicher Fachberater) jut, akik jóllehet ma még kevesen vannak, de létszámuk fokozatos emeléséről, nagyon alapos és körültekintő kiképzésükről gondoskodás történt. Tekintettel arra, hogy a német tejgazdálkodás fellendülésével a tejtermékek behozatalának csökkentése Magyarországot is érzékenyen érinti, talán nem érdektelen, ha a „Reichsbund Akademisch Gebildeter Landwirte” részéről a tejgazdasági tanácsadók kiképzésére kidolgozott javaslatot röviden a következőkben vázolom.⁵⁶

⁵⁶ A német okleveles gazdatisztek országos egyesületének javaslatát lásd bővebben: *W. Lucas: Die Berufsausbildung des landwirtschaftlichen Akademikers und seine Betätigungsmöglichkeiten. Berichte über Landwirtschaft Berlin, 1931, 28. Sonderheft. Magyarul: »1. A tanoncvizsgálóval lezárt kétéves mezőgazdasági gyakorlat és ehhez kapcsolódó hatfél éves főiskolai tanulmány után a diplomás*

„1. Auf Grund zweijähriger praktischer landwirtschaftlicher Tätigkeit mit Abschluss durch die Lehrlingprüfung und anschliessendem sechssemestrigen Studium ist die Diplomprüfung für Landwirte abzulegen.

2. Nach dem Studium eine einjährige Molkereipraxis, davon $\frac{3}{4}$ Jahr an einer staatlich anerkannten Viehhaltungs- und Melkerschule.

3. Hierauf eine einjährige theoretische Ergänzung der Ausbildung an einer Versuchs- und Forschungsanstalt für Milchwirtschaft in deren verschiedenen Abteilungen.

4. Auslandpraxis ist nicht unbedingt nötig, aber erwünscht, jedoch erst nach reicher beruflicher Erfahrung.”

A tejjgazdasági tanácsadókéhoz hasonló szerepre hivatottak a maguk ágazatában a *növénytermelési felügyelők* (Saatzuchtinspektor), *szőlészeti és borászati felügyelők* (Weinbauinspektor) stb. Mindegyik a felügyeleten messze túlmenőleg bizonyos célok irányában konstruktív építőmunkára törekszik.

De az idők folyamán a tudományos intézetre, mezőgazdasági kamarák és gazdasági egyesületek is a szakértőknek — vagy nevezhetjük őket speciális gazdasági tanácsadóknak — egész seregét tenyésztették ki és foglalkoztatták. Sőt az állandó keresletre való tekintettel, az említett intézményektől függetlenül, *az önálló, élelmes gazdasági szakértők valóságos „céh” te alakult ki*, ezek ellen azonban sok panasz merült fel.

A gazdasági tanácsadás szüksége tehát elemi erővei jelentkezett, úgyhogy a szakértők nem voltak feleslegesek, ellenben a teljesítményük gyakran nem állott arányban a magas díjazásuk után joggal várható köves

vizsga esedékes. 2. Ezt követi az egyéves tejjgazdasági gyakorlat, amelyből $\frac{1}{2}$ évet valamely államilag elismert állattenyésztő gazdaságban és fejőiskolában kell eltölteni. 3. Majd valamely tejkísérleti állomás különböző osztályain folytatott egyéves elméleti tanulmány. 4. A külföldi gyakorlat nem okvetlenül szükséges, de hosszabb szakmabeli szolgálat után kívánatos.”

telményekkel. Gondoskodni kellett arról, hogy egyrészt a gazdasági tanácsadás felelősségteljes, nehéz feladata, a hivatalos szervezet fejlesztésével megbízható szakemberek kezébe kerüljön és a felelőtlen szakértők működését lehetetlenné tegye, másrészt a könnyebb, speciális kérdésekkel szemben *az általános üzemtani szempontok is megfelelő érvényhez jussanak.*

Hiányoztak azok a gazdasági tanácsadók, akik mint valamely közület alkalmazottai, külön díjazás nélkül állottak volna egyaránt minden gazda szolgálatára, hogy ilyen módon elsősorban a legjobban rászoruló kisgazdaságokat karolják fel. Hiányoztak továbbá a gazdasági üzemorganizációval foglalkozó gazdasági tanácsadók, akik az üzemet mint egészet tekintik anélkül, hogy bizonyos ágazatoknak a többi rovására kedveznének. Mert míg a növénytermelési tanácsadó például azt mondja meg, hogy miképpen kell az árpát vagy a burgonyát termelni, az állattenyésztési tanácsadó, hogy mint kell a sertést vagy a szarvasmarhát tartani, ápolni, nevelni, takarmányozni, addig az általános üzemgazdasági tanácsadó arra tanít, hogy érdemes-e egyáltalán árpa- vagy burgonyatermeléssel, sertés- vagy szarvasmarhatenyésztéssel foglalkozni és ha igen, a többi üzemágakhoz viszonyítva milyen mértékben.

A legutóbbi időkig sokat vitatott kérdés volt, hogy *helyes-e a hivatalos gazdasági tanácsadóknak (iskolaigazgatók és tanárok) bizonyos mezőgazdasági ágak (pl. állattenyésztés, növénytermesztés, növénykórtan) szerinti specializálódása?* A szakemberek felfogása e téren még a mai napig sem egységes. Vannak, akik a specializálódást szükségesnek tartják, mondván, hogy a mezőgazdaság túlságosan nagy terep egy ember részére, nem ismerheti minden ágát egyformán alaposan, nem rendelkezhetik a növénytermelés, állattenyésztés és üzemtan különböző irányjaiban egyformán elegendő jártassággal. Ezek úgy vélik a kérdést megoldhatni, hogy a gazdasági tanárok és igazgatók minden iskolánál osztsák fel maguk között a mezőgazdaság ágazatait. Lé-

nyeges csak az, hogy együttvéve az egészet felöleljék, így amelyik iskolánál pl. az igazgatón kívül két tanár van állandóan alkalmazva, ott egyik az üzemtan, másik az állattenyésztés, harmadik a növénytermelés terén volna specialista.

A helyzet ma azonban az, hogy a gazdasági iskolák nagyobb része még nem rendelkezik a specializálódáshoz szükséges három állandó tanerővel. Másrészt, ha az egyik tanár akadályozva van a tanítás miatt a tanácsadásban, vagy szabadságon van, a helyettesélek mindenféle mezőgazdasági kérdésben helyt kell állania, nem mondhatja pl. azt, hogy ő csak állattenyésztéssel, illetőleg növénytermesztéssel foglalkozik, az üzemtani kérdések nem érdeklik.

Kétségtelen, hogy bizonyos irányú és mértékű specializálódás csak hasznos lehet, hiszen a gazdasági tanároknak is megvannak a kedvenc üzemágai, amelyek; kel előszeretettel foglalkoznak. Az is bizonyos, hogy a mai specializálódó világban sokkal kényelmesebb és könnyebb a kisebb körben való elmélyedés. Mégis a gyakorlat azt mutatja, hogy a tanácsadók túlságos specializálódása a köz ártalmára válik. Ők kinn, vidéken végső szakszerveknek tekinthetők, akiknek a tanácsadás alkalmával az egész gazdasági üzem rentabilitását szem előtt kell tartanom. Nem emelhetnek ki bizonyos üzemágakat a többiek rovására. Tőlük a gazdák az üzem rentabilitása és áttekintése tekintetében joggal tárgyi; lagos véleményt várnak. Amint a tanácsadó, kedve szerint valamely részletkérdéssel foglalkozva az üzem egységét akaratlanul figyelmen kívül hagyja, egyes gazdasági ágakat indokolatlanul előnyben részesít, avval a gazdának okoz kárt. Hiába javasol a speciális gazdasági tanácsadó olyant, ami a gazdaság egysége szempontjából vagy pénzügyileg keresztülvihetetlen. Erre vonatkozólag KÜHMER a következő példát említi fel:⁵⁷ „Eine

⁵⁷ M. Kühmer: Die bäuerlichen Fachschulen im Rahmen des deutschen landwirtschaftlichen Schulwesens. Waldkirch, 1930, 109.

durch einen Agrikulturtechniker durchgeführte Boden-Untersuchung hat z. B. ergeben, dass der untersuchte Boden eine Zufuhr von 40 Doppelzentner kohlenurem Kalk je Hektar benötigt. Diese an und für sich durchaus richtige Feststellung wurde verwendet, um einem Landwirt vom hohen Schwarzwald den Rat zu erteilen, diese Menge auf seine Felder zu bringen. Die Beschaffung ist für ihn aber eine betriebswirtschaftliche Unmöglichkeit.“

Leszögezhetjük tehát azt a tételt, hogy *a gazdasági tanácsadók mindig csak olyan mértékig foglalkozhatnak speciális kérdésekkel, míg az nem válik általánosan áttekintésük és tudásuk kárára*. Hiszen éppen a gazdasági üzem rentabilitásának, egységes üzemorganizáció jának felkarolása volt a hivatalos gazdasági tanácsadás kiépítésének egyik célja, mert specialistákban nem volt hiány. A specializálódás ugyanazon oknál fogva megengedhetetlen és célszerűtlen, mint a körorvosoknál, akik különös helyzetüknél fogva elsősorban mint általános orvosok jönnek tekintetbe. Szükség esetén a betegeket specialistákhoz küldik. A mezőgazdaságnál a körorvos szerepét a gazdasági tanácsadó tölti be. Javaslatára specialistához kell fordulni.

A speciális érdekek külön felkarolásáról szintén történt intézkedés. Az erősen állattenyésztő vidékeken a mezőgazdasági kamarák területüket kisebbszűkebb körzetekre (Zuchtbezirk) osztották fel és ezekben — mint korábban már említettük — állattenyésztési hivatalokat állítottak fel. Hasonló módon gondoskodtak a szükséghez képest más mezőgazdasági ágak speciális támogatásáról is. Ezenkívül a gazdasági tanácsadóknak és a gazdáknak mindig rendelkezésére állanak a tudó-

old. „Egy — a talajkémikus által végzett — talajvizsgálat pl. azt eredményezte, hogy a megvizsgált talaj hasként 40 métermázsa égetett meszet igényel. A fenti, magában véve teljesen helyes megállapítást tanácsul adták a magas 'Schwarzwald' egyik gazdájának, hogy ezt a mézsmennyiséget a földjére kiszórja, holott annak beszerzése üzemgazdasági okoknál fogva számára lehetetlen.“

mányos intézetek, mezőgazdasági kamarák és gazdasági egyesületek szaktanácsadói.

Az általános és különös gazdasági tanácsadásnak vállvetetten kell együtt dolgoznia, ami megfelelő tervszerű munkával keresztülvihető. *Míg az általános gazdasági tanácsadás decentralizációt kíván, addig a különös gazdasági tanácsadás központosítást tesz lehetségévé.* A fejlődés folyamán azonban ez utóbbinak a továbbképző iskolák útján való kiépítése mutatkozik célszerűnek.

El kell ismerni, hogy nehéz a gazdasági tanácsadó helyzete és azért, helyesen, nagyon alapos felkészültséget kívánnak tőle. Ma a mezőgazdaság összes ágai-ban egyformán tájékozottnak lenni nem csekélység. Vigasztaló azonban, hogy a tanácsadónak nem kell a tudományos intézetek specialistáihoz hasonlóan elmélyedni. Náluk nem a tudományágak legmagasabb műveléséről van szó. Ők a kipróbált eljárások terjesztésére, helyi alkalmazására hivatottak. Feladatuknál az általános (üzemgazdasági) tanácsadás kérdéseinek megoldása lép előtérbe. Természetesen kivételek a speciális fejlődésű, igen előrehaladott mezőgazdasági kultúrájú egyes vidékek, ahol a különös gazdasági tanácsadás túlsúlya indokolt.

Tömeges gazdasági tanácsadás?

A gyakorlati gazdáknak egyesületekbe való tömörülése nem régi keletű; az első gazdasági egyesületek csak mintegy százéves múltta tekinthetnek vissza. Ezeknek a keletkezése a népsűrűség emelkedésével, a vasútépítések során megelevenedő közlekedéssel, az iparosodás erősebb tempójával esik össze. Az egyesületi alapítások zöme azonban későbbi eredetű. Legtöbbnek a születése az 1880—90-es évekre, a gazdasági válság idejére esik. A szükség szülte őket, mikor a gazdák a nehéz időkben módot és alkalmat kerestek tapasztalataik kicserélésére, „ismereteik” gyarapítására, hogy tudású-

kat a fokozott követelményeknek megfelelően emeljék. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy Németországban a parasztnak egyesületekbe való tömörítése könnyen ment. Akik kinn járnak a nép között, gyakran és nem ok nélkül panaszkodnak, mondván: „Ha valaki három parasztnak akar egy kalap alá hozni, akkor kettőt agyon kell belőlük ütni.”

A gazdasági egyesületben összegyűlt gazdáknak rendszeresen a gazdasági iskola tanárai, vagy arra hivatott más szakemberek (állatorvos, talajkémikus stb.) előadásokat szoktak tartani. Megismertetik a hallgatókat a tudomány új vívmányaival, a kísérleti eredményekkel, a technikai gyártmányokkal stb.

Ujabb az előadások inkább barátságos megbeszélések jellegét veszik fel,⁵⁸ amennyiben így mindenki ismételt felvilágosítást kérhet saját viszonyaira vonatkozólag és az előadónak módjában áll a felvetett kérdések kapcsán bizonyos témakört több oldalról tisztázni. Az előadó szerepe kétségkívül nehezebb, ha a hallgatók kérdéseikkel állandóan félbeszakíthatják gondolatmenetét; ennek a lehetősége, részéről nagyobb felkészültséget, válaszkészséget igényel. Az előadási anyag feldolgozása, a hallgatók részéről való apperceptíválása azonban így jelentékenyen jobb lesz. Az előadások külön jó hatása abban is rejlik, hogy rendszerint újabb, egyéni tanácsadáshoz vezet. HAVENSTEIN a tömeges gazdasági tanácsadásról ezt mondja:⁵⁹ „Eine wahrhaft nachhaltige Belehrung über landwirtschaftlich-technische Fragen kann nur in kleinen Versammlungen stattfinden, wo durch Rede

⁵⁸ Kérdve-kifejtő rendszer.

⁵⁹ *Havenstein*: Beiträge zum landwirtschaftlichen Schul- und Genossenschaftswesen. Bonn, 1904, 29. old. „A mezőgazdasági kérdésekben valóban tartós eredményű oktatás csak kis összejövetelekben történhet, ahol előadás és megbeszélés során az anyagot minden oldalról feldolgozzák és ily módon a jelenlevők szellemi kinésztésé teszik, hogy az végeredményben olyan formát ölt, amelyben mindenki saját gondolatait és tapasztalat útján kialakult nézeteit ismeri fel.”

und Gegenrede der Stoff nach allen Seiten hin verarbeitet und derart zum geistigen Eigentum der Anwesenden gemacht wird, dass das Endergebnis eine Gestalt erhält, an welcher jeder seine eigenen Ideen und durch Erfahrung gewonnenen Ansichten wieder erkennt.”

Nagy szerephez jutnak az előadásoknál a vetítőgépek, filmek, gyűjtemények és általában minden demonstrációs anyag, mert *tapasztalat szerint a szemléltető bemutatásnak maradandóbb az eredménye, mint a szóval elmondottnak*. A gazdasági tanintézetek és iskolák bemutatási anyagának gyűjtését, kiegészítését ezért szorgalmazni kell, hogy az előadások szemléltetővé tétele biztosítva legyen.

A nagy- és középbirtokos kevésbé látogatja a helyi gazdasági egyesületeket, gazdaköröket, mert inkább magához illő környezetet, társaságot keres, ahol az előadásokkal szemben támasztott magasabb igényeit kielégítheti. Bár a kisgazdákkal való érintkezés részükre is előnyt jelent, ők inkább a nagybirtokosokat magukba foglaló központi gazdasági egyesületekben tömörülnek, hogy a mezőgazdaság napi problémáit szakszerűen megvitassák, egymás tapasztalatait megismerjék, gondolataikat kicseréljék és egymással szoros kapcsolatot tartsanak fenn. Ilyen céllal történt a D. L. G. részéről az ismert őszi és tavaszi gazdahetek bevezetése, nemkülönben a mezőgazdasági kamarák által rendezett — január -márciusi — úgynevezett téli tanfolyamok rendszeresítése. A résztvevők emelkedő száma tanúskodott a közkedveltségről.

Bármennyire hasznosak és nélkülözhetetlenek az előadások, tanfolyamok a mezőgazdasági ismeretterjesztésnél, bármennyire fokozódik irántuk az érdeklődés, a tömegtanítással szemben mégis inkább az egyénenkénti oktatás, illetőleg az egyesekkel külön-külön való foglalkozás — mint legértékesebb — érvényesül újabban a tanácsadásban. Erre a körülményre mutat

rá AEREBOE a következő sorokban:⁶⁰ „Die Massenbelehrung durch Vorträge tritt mehr und mehr gegenüber der Einzelberatung zurück. Man hat weiter immer mehr erkannt, dass bei dieser bäuerlichen Wirtschaftsberatung es vornehmlich darauf ankommt, erst einmal Einzelne in jedem Dorf oder in einer Gegend dahin zu bringen, dass ihr Betrieb zu einer Beispielwirtschaft umgestaltet und ausgestaltet wird.”

A tömeges gazdasági tanácsadás, amint látjuk, részben az előszóval tartott előadások útján keres érvényesülést. De ugyanezen munka szolgálatába állítják a *sajtót* is. Ebben az esetben az előszó helyett a betűk segítségével, szakcikk, értekezések, tanulmányok, népszerű útmutatások formájában megrögzítve vár a sajtótermék olvasójára. Az előbbinél a személy (az előadó), az utóbbinál a sajtótermék az eszköz, magának az értéknek továbbítására.

Vizsgáljuk meg röviden, hogy milyennek kell lennie a korszerű mezőgazdasági sajtóterméknek, milyen módon találja meg az utat a parasztnak szívéhez?

A német szakfolyóiratoknak és a legkülönbözőbb irányú gazdasági sajtótermékeknek egész sora áll az olvasótábor rendelkezésére. Minket elsősorban az érdekkel, hogy milyen mértékben jutnak el ezek a sajtótermékek a parasztnak otthonába. Ha figyelemmel kísérjük, hogy a szakfolyóiratok olvasóközönsége kiből alakul, azt látjuk, hogy javarészt a nagy- és középbirtokosok, a tanintézetek, tudományos intézetek, uradalmak tisztviselői és csak *töredékrészen* szerepelnek a kisgazdák közöttük. Legkedvezőtlenebbül alakul a statisztika a kis- és

⁶⁰ *Aereboe*: Der Einfluss des Krieges auf die Landwirtschaftliche Produktion in Deutschland. Stuttgart, 1927, 175. old. „Az előadások útján tartott tömegoktatás az egyesek útbaigazításával (gazdasági tanácsadás) szemben fokozatosan háttérbe szorul. Mindinkább felismerték, hogy a parasztgazdasági tanácsadás főképpen azon múlik, miszerint először minden faluban, vagy vidéken egyeseket rávegyenek arra, hogy üzemüket mintagazdasággá alakítsák és berendezzék.”

törpebirtokosok, egyszóval a parasztek ilyen irányú tanácsadásánál. A parasztek ismereteik túlnyomó részét — amennyiben nem látogattak gazdasági iskolát — az egymásközötti beszélgetésekből (landwirtschaftliche Plauderei) nyerik, vagy valamely vasárnapi lap mezőgazdasági hasábjából, ritkábban a gazdasági egyesületi sajtótermékek, szakfolyóiratok útján szerzik meg nem kis részben azért, mert *a gazdák szaksajtója* (bäuerliche Fachpresse) körül *még sok a kívánnivaló*. A mezőgazdasági kultúra fejlődésének elsőrangú érdeke az erőteljes, állandóan nagy olvasótáborral rendelkező kiscgazdaszaksajtó, amelyhez a gazdák, mint felismert támaszukhoz, hűen ragaszkodnak. Feladata, hogy a kiscgazda életfelfogásához alkalmazkodva, könnyen érthető modorban ismertesse a mezőgazdaság alapismereteit, jelenségeit és legégetőbb kérdéseit.

Hogy azonban a kiscgazda a neki szánt sajtótermeket el is olvassa, többféle kíváncsallommal kell számolni:

1. A szerkesztők és munkatársak ismerjék *a parasztk gondolkodását*, életkörülményeit és felfogását. Igyekezzenek írásaikban ehhez minél közelebb jutni.

2. A stílusa ne haladja meg erősen az olvasóköriökben használatos *beszédmodov színvonalát*; vagyis a parasztek részére a közlemények érthetők és érdekesek maradjanak.

3. Lehetőleg *helyi jelentőségű* mezőgazdasági dolgokról essék bennük szó, mert a kiscgazdát természet-szerűleg az érdekli, ami az ő viszonyai között termelhető, ami a környezetében, az általa ismert vidéken és emberekkel történik s amiből ilymódon haszna lehet.

A közlemények megírására leghivatottabbak a gazdasági tanárok, ők ismerik a helyi viszonyokat, a gazdákat és a problémákat. Bele lehet azonban vonni a szerkesztésbe a haladottabb, tekintélyes gazdákat és szakembereket is. A gazdasági tanároknak mindig az újabb eredmények iránt fogékonysággal rendelkező, értelmes gazdákkal és a volt tanítványokkal kell össze-fogni. Bennük megbízható, jó támaszra találnak, ösz-

tönzőleg hat, ha a gazdasági egyesületekben tartott és díjazással kitüntetett előadások közül egyet-egyet a szaksajtóban leközölnék.

Célszerűnek látszik továbbá, hogy a mezőgazdasági kamarák centralizált szaksajtója helyett az egyes városokban megjelenő *napisajtókhoz vasárnaponként mezőgazdasági mellékletet* csatoljanak. Ezekben a mezőgazdasági mellékletekben, mint helyi jellegű sajtótermékekben, könnyebben alkalmazkodhatnak a környéket érdeklő viszonyokhoz. A költségfedezet kérdése pedig oly módon volna például megoldható, hogy a mezőgazdasági kamarák a szóbanforgó sajtóorgánumokat a mellékletek kiadásáért segélyekkel támogatnák.

A *napisajtó* valamilyen terméke csaknem minden gazdának jár; a mezőgazdasági kamara lapja ellenben ritkán, vagy amennyiben jár, rendszerint olvasatlanul hever. A jól szerkesztett napilap szemléltető képekkel tetszetősen ellátott melléklete hamar felkelti a gazda érdeklődését. Miután nem kell külön megvennie, úgy szólván *belelophatjuk azt a kezébe*. Ha olyan cikket talál benne, amely az ő viszonyaira vonatkozik, sőt annak tekintélyes gazda- vagy tanáriróját ismeri is, akkor a cikk érdekli és feltéve, hogy könnyen érthető a stílusa, el is olvassa. Máskor szintén előkeresi majd a mellékletet és amint az olvasás közben képzeleti megelevenednek, *saját tapasztalatait véli az olvasottakban felismerni*, már megnyertük a jó ügynek. Elindul az önképzés útján.

Célját téveszti azonban az a cikk, melyet a gazda egyszer hiába próbál elolvasni, a tartalmát meg nem érti. Többet azt a lapot nem veszi elő. Talán tovább járhatja majd, de csak azért, hogy a szomszédja ne nevezze őt maradinak, ostobának, haszna belőle nem származik.

A sajtó útján való ismeretterjesztés és általában a mezőgazdasági propaganda a legutóbbi időkig el volt hanyagolva, *Az állam úgyszólván teljesen az egyéni találékonyságra bízta a mezőgazdasági propaganda*

keresztülvitelét. Pedig a haladottabb államok tapasztalata mutatja, hogy milyen nélkülözhetetlen eszköz ez a mezőgazdaság fellendítésénél.

Mint a kereskedő, aki tudja, hogy a fogyasztókra csak akkor számíthat, ha áruját megismerteti és felcicséri (mintaküldésekkel, röpiratokkal, hirdetésekkel, kiállítások útján stb.), úgy a fogyasztásra támaszkodó gazda, illetőleg maga *a mezőgazdaság is propagandára szorul.* A mezőgazdaság termelési ág, amely terméivnyeinek kínálatáról éppen olyan kevésbé mondhat le, mint az ipar vagy a kereskedelem.

A napi- és szaksajtó hirdetése, nemkülönben az alkalmazott utazók, ügynökök, akik a piac után érdeklődnek, illetőleg a terményeket kiállításokon és más alkalmakkor bemutatják, igen jó szolgálatot tesznek a mezőgazdaságnak. Az üzlet és a propaganda között mutatkozó összefüggéseket a többi termelési ágakban jól ismerik. A publicisztikai propagandának nagy jelentőségére tehát — amelyet a mezőgazdaság a legutóbbi években sem használt ki kellően és amely téren Amerika vezet — ismételten fel kell hívni a gazdasági tanárok és tanítók, valamint a szakhivatalnokok figyelmét.

De nem becsülhető le a sajtópropaganda tevékenysége körül *az állam feladata* sem. Különösen a fontos közérdekű kérdések fejtegetésénél (pl. hirtelen fellépő rovarjárok, vagy ragályos állati betegségek), eljárások általánosításánál, az államnak kell tömegröpiratok kiadásáról gondoskodni és azokat lehetőleg előállítási áron az érdekeltek között terjeszteni. Nagy érdekek fűződnek ahhoz, hogy a különböző vidékeken, sokféle elavult és kevésbé okszerű talajművelési, állattenyésztési, növénytermesztési, terményelraktározási stb. eljárások helyett — amelyek révén évente hatalmas értékek vesznek el — az újabb, célszerűbb, helyi viszonyokhoz alkalmazkodó, okszerű eljárási módzatok népszerűsítsenek. A termelés előrehaladásának útján minden évben egy újabb lépést jelentene, ha ezeket az eljárásokat az esedékes munkák előtt (pl. tavasszal a

vetést, később az ápolást, majd az aratást, betakarítást) ismertette, röpcédulákon, aranyszabályok forrájában nagy számban szórta szét a nép között.

A hirdetéseknek szemléltető képekkel karöltve, néhány magyarázó szó kíséretében van főleg jelentőségük. Áldásos ismeretterjesztést végeznek olyan helyeken kifüggesztve, ahol sokan megfordulnak (pl. község-háza, iskola, lelkész- és tanítólak, posta). A tanulságos képek (pl. tiszta tejeskamra, jó trágyatelepek, vagy helyes burgonyaberakodás) bizonyos dolgokra felhívják az érdekeltek figyelmét és legalább *gondolkozásra*, ha nem utánczásra serkentenek. A Németbirodalomban egyévtizedes múltra sem tekinthetnek vissza azok a modern, propagatív jellegű gazdalapok, amelyeknek ugyanazon alapon kizárólagos céljuk, hogy *bőséges és ötletes illusztrációikkal a legegyszerűbb embert is megragadják*, figyelmét addig elhanyagolt körülményekre felhívják.

II. RÉSZ.

AZ ISKOLÁK SZEREPE A TANÁCSADÁSBAN.

IV. FEJEZET.

A mezőgazdasági iskolázás.

A paraszt — legyen az bárhol a világon — általában nem sokat tart az iskoláról. Szerinte az iskola egyrészt elvonja gyermekeit a munkától, másrészt elidegeníti őket attól. Valóban nap-nap után tapasztalja, hogy az iskolából visszatérő gyermekek, igényük növekedésével mindinkább vonakodnak testi munkát végezni. Már pedig munkának a paraszt csak a fizikai munkát tartja. A szellemi munka szerinte könnyebb, vagy legalább is kisebb értékű. Jól tudja, hogy az iskolázás az igények növekedésével és gyakran a fizikai munka lebecsülésével jár együtt és ennek biztos tudatában idegenkedik gyermekei iskoláztatásától.

Ismerve ezt a felfogást, amely Európa keleti részén inkább, a nyugati — magasabb kultúrájú — népeknél kevésbé tartja hatalmában a parasztrétegeket, elismerés illeti a Németbirodalmat azokért az eredményekért, amelyeket az *iskolázás* terén részint kényszerrel, részint anélkül is elért.

Akadnak — nem minden alap nélkül — akik azt vallják, hogy Németország az iskolakényszert túlságba viszi. Szerintük a német, kötött és erősen *elméleti* iránynak, az amerikai szabad és *gyakorlati* iskolázás felé való elhajlása volna kívánatos, Vitatkozni lehetne

egyik vagy másik rendszer jó, illetőleg rossz oldala felett. Tény az, hogy *a német alaposság a mezőgazdasági iskolarendszeréből is visszatükröződik*. Mielőtt azonban valaki pálcát tör valamilyen rendszer mellett vagy ellen, azt több oldalról megvilágítva előbb próbálja alaposan megismerni és a bírálatot megbízható ismeretekre észszerűen felépíteni.

Amint említettük, a gazdasági tanácsadás teljesen összenőtt a mezőgazdasági iskolázással. Az összes szakiskolák többékevésbé részt vesznek a gazdasági tanácsadásban; erősebben az alsófokon (gazdasági iskolák), kevésbé a közép- és felsőfokon. De a haladás iránya az, hogy — a külföldi példák hatása alatt — a legközelebbi jövőben valószínűleg bekapcsolódnak a munkába a továbbképzőiskolák is. A mezőgazdasági főiskolákkal inkább csak a gazdasági tanácsadók kiképzése szempontjából kívánatos foglalkozni.

Az előképzettségnek és a kiképzés irányának megfelelően, az iskolák egész sora áll a mezőgazdaság rendelkezésére. Mielőtt azonban foglalkoznék velük, az áttekintés megkönnyítése kedvéért felsorolom azokat az iskolatípusokat, amelyek a továbbiak folyamán szóba kerülnek.

I. Általános alapvetés:

1. elemi iskolák,
2. fiú továbbképzőiskolák.

II. Alsófokú szakiskolák:

3. gazdasági iskolák,
4. földművesiskolák,
5. mezőgazdasági hadseregiskolák,
6. parasztfőiskolák,
7. különös irányú szakiskolák.

III. Középfokú szakiskolák:

8. magasabb mezőgazdasági iskolák,
9. magasabb tanintézetek gyakorlati gazdák részére.

IV. Felsőfokú szakiskolák:

- 10. mezőgazdasági főiskolák,
- 11. mezőgazdasági egyetemek.

V. Gazdasági nőnevelés:

- 12. leány továbbképző-iskolák,
- 13. háztartási szakiskolák,
- 14. háztartási tanárnőképző-iskolák.

Előre szeretném bocsátani, hogy minden iskola-típus hosszabb vagy rövidebb tárgyalásánál az a szempont vezetett, vajjon milyen mértékben kapcsolódik az bele a gazdasági tanácsadással az irányítás munkájába és mennyiben járul hozzá bizonyos *elvi jelentőségű, vitatott kérdések tisztázásához*.

A mezőgazdasági népesség széles rétegeinek sok-szor egyedüli iskolatípusa az elemi iskola, mert annak elvégzésével tanuláskor véget ér.⁶¹ Elsősorban vonatkozik ez a megállapítás a mezőgazdasági munkásokra, törpebirtokosokra és részben a kisgazdákra (Kleinbauern), egyszóval a mezőgazdasági népesség legalsóbb rétegeire. A többiek részére, főképen az úgynevezett nagyparasztok közül (Mittelbauern, Grossbauern), akik tehetősebbek, törekvők és tanulmányaikat szakirányú kiképzéssel kívánják folytatni, az elemi iskolának főleg a jó alapot kell megadni. A szakiskola eredménye nem utolsó sorban attól függ, hogy a tanulók az elemi iskolában milyen tudást szereztek, milyen alapokra építhetnek. Az elemi iskolai oktatásnál legtöbb a tanító, vagy a tanár személyén múlik, akiknek a kiképzése éppen ezért felettebb nagy gondot igényel.

A kötelező elemi iskolai oktatás tartama a Német Birodalomban általában nyolc év (Bajorországban hét év, Schleswig-Holsteinben kilenc év). Újabb időben az

⁶¹ Magyarország lakosságának pl. több mint 95%-a egész éles tén át azokkal az ismeretekkel éri be, amelyeket az elemi iskolában szerzett. Lásd bővebben: *Gesztelyi Nagy László dr.: A mezőgazdasági oktatás reformja*, Budapest, 1933.

elemi iskolai kiképzést a továbbképző-iskolával egészítik ki. A vélemények megoszlanak a tekintetben, hogy vajjon általánosan a kilencéves elemi iskola, avagy a nyolcéves elemi iskolának a továbbképző iskolával való kiegészítése legyen kötelező.

A továbbképző iskolák.

A vidéki továbbképző iskolák⁶² (ländliche Fortbildungsschule, vagy Berufsschule) *nem szakiskolák*, jóllehet ezekben szakirányú alapismereteket is *tanítanak*. Tartamuk hetenkint kétszeri oktatás mellett három év, vagy indokolt esetben mindennapi iskolalátogatás mellett egy év.

A mai napig hevesen vitatott álláspont, hogy a továbbképző iskolák *foglalkozhatnak-e* egyáltalán és ha igen, *milyen mértékben* a mezőgazdasági irányú oktatással.

A korábbi ismétlőiskola (Wiederholungsschule) nem tévesztendő össze a helyébe lépett modern továbbképző iskolával. Az előbbi feladata kimerült az elemi iskolai anyag ismétlésében és kimélyítésében. A fokozott követelményekkel és az iskolalátogatási idő kiterjedésével együtt azonban az anyagbeosztás is megváltozott. A fejlődés folyamán a természettudományi alapismeretek (Naturkunde = természetisme) erősebb ki-domborításával találkozunk. Egyes csoportok a mezőgazdasági ismeretek alaposabb tanításáért küzdenek, mások viszont a meglevő mértéket is sokallva a gazdasági iskolák illetékességéért szállnak síkra.

A kérdés vitatásánál félre nem ismerhető súllyal esik latba az a szempont, hogy a *továbbképző iskola a szakiskola részére csak előkészít* (Heranziehen zur wirtschaftlichen Tüchtigkeit) és nem töltheti be az

⁶² A következőkben külön megjelölés nélkül is mindig a továbbképző iskolák alatt a vidéki továbbképző iskolákat értjük és nem a városiakat.

utóbbi szerepét; amint a kiküldött szakértőbizottság a továbbképző iskola hivatását helyesen a következő mondattal állapította meg:⁶³ „Erziehung auf Grundlage des Berufs und weiter die Erziehung zum Staatsbürger”.

Ugyancsak ezen az állásponton van SENNER, aki azt mondja, hogy a *természettudományi ismeretek tanítása a mezőgazdasági hivatás figyelemmeltartásával történjék*.⁶⁴ „Ein (so) landwirtschaftlich gerichteter, praktisch experimenteller Naturkundeunterricht in der ländlichen Fortbildungsschule gewöhnt den Jungen an scharfe Beobachtung, klares Denken, übt ihn in der praktischen Anwendung des im Unterricht Erarbeiteten, gewährt dem Schüler einen Einblick in die Bedeutung des landwirtschaftlichen Fachwesens, weckt in ihm einen Hunger nach eigentlicher landwirtschaftlicher Bildung ...”

Végül a „Denkschrift”⁶⁵ a helyi viszonyok szemlélésére utal: „... wieweit die angewandte Natur-

⁶³ Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. Ausschuss zur Untersuchung der Erzeugungs- und Absatzbedingungen der deutschen Wirtschaft. A továbbiakban röviden *Enquêtes Ausschuss*. Berlin, 1930, 11. old. „Állampolgárrá való nevelés, a hivatás figyelemmeltartása mellett.”

⁶⁴ *Senner*: Wiederaufbau und Ausbau der ländlichen Fortbildungsschule für Knaben und Mädchen. Frankfurt a/M. 1925. „A mezőgazdasági irányú, gyakorlati kísérleteken alapuló természetismeret tanítása a vidéki továbbképző iskolában hozzászoktatja az ifjút az éles megfigyeléshez, világos gondolkozáshoz, a tanulmányai révén feldolgozott anyagnak a gyakorlati életben való alkalmazásához, betekintést enged a tanulóknak a mezőgazdaság jelentőségébe, felkelti benne a vágyat a tulajdonképeni mezőgazdasági kiképzés után...”

⁶⁵ Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkschrift* des Ministers für Landwirtschaft, Domänen und Forsten. 1929, 24. old. „... hogy mennyire fejleszhető az alkalmazott természetismeret mezőgazdasági szakismeretek előadásával, az ma még nem tekinthető át. De a helyi és a gazdasági viszonyok, továbbá különösen a tanerők ismeretei és képességei szerint nagyon váltózan fog kialakulni.”

künde zur landwirtschaftlichen Berufskunde entwickelt werden kann, lässt sich noch nicht übersehen und wird sich je nach den örtlichen und wirtschaftlichen Verhältnissen und besonders auch nach den Kenntnissen und Fertigkeiten der Lehrkräfte recht verschieden gestalten”.

A Poroszországban kialakult hivatalos álláspontot képviselő „Denkschrift” tehát a helyi viszonyok és a tanerők képességei szerint kívánja a továbbképző iskolák teljesítőkéességét korlátozni. Ellenzi a továbbképző és gazdasági iskolák között sokszorosán javasolt anyagbeosztásbeli éles elhatárolást, mert szerinte a külföldi tapasztalatok nyomán jó szolgálatot tehet az arra való tanár, ha a továbbképző iskolában bizonyos mértékig szakismereteket tanít. Előfeltételül köti ki azonban, hogy *amennyiben a továbbképző iskolában némi szakoktatás érvényesülne, ez csak mezőgazdaságit lag képzett és rátermett szaktanárok által történhessék*, továbbá a tanítás sohase haladja meg azt a mértéket, amelyre a kisgazdáknak szükségük van. Végül utal arra, hogy a fenti elvek szem előtt tartásával miképen valósította meg Hollandia a továbbképző és gazdasági iskolák szoros kapcsolatát, áldásos együttműködését, amelyet követendő például állít oda és az egész Németbirodalom részére a legközelebbi iskolareformmal kapcsolatban elfogadásra ajánl.

Talán nem lesz érdektelen, ha röviden foglalkozunk *Hollandia* említett iskolarendszerével, amely a maga nemében páratlan és igen magas nívón áll. Az úgynevezett *mezőgazdasági továbbképző iskolák* ott már valóban szakiskolák, amelyekben évtizedek óta gazdasági szaktanárok tanítanak. Kétségtelen, hogy ezeknek nagy szerep jut *Hollandia* szélesrétegű mezőgazdasági műveltségének megszerzésében. A továbbképző iskola tanárát a gazdasági iskola tanára képezi ki. A legközelebb fekvő, helyesebben az illetékes gazdasági iskola tanára, három éven át, hetenkint 2—3 órából álló tanfolyamot tart a körzetébe tartozó tovább-

képző iskola tanárai részére. A tanfolyamok a mezőgazdasági főiskolán, *Wageningenben* esedékes szigorú vizsgával zárulnak. Csak azok a tanárok vehetnek részt mint szaktanárok a mezőgazdasági továbbképző iskolai oktatásban, akik ezt a vizsgát sikerrel letették. Az elhelyezkedésnél a képesített szaktanárok előnyben részesülnek.

A továbbképző és mezőgazdasági iskoláknak a tanfolyamokon kialakuló szoros kapcsolatait melegen ápolja és továbbfejleszti a mezőgazdasági iskola igazgatója, aki figyelemmel kíséri a kerületéhez tartozó továbbképző iskolákat, résztvesz azoknak a vizsgáin, elnököl a tanári megbeszéléseken, irányítja a munkajukat stb., egyszóval örökös a mezőgazdasági téren folyó felvilágosító munka egysége felett.

FROST⁶⁸ szerint az összes holland községek kétharmadában képesített szaktanárok találhatók. Tévékenységük kettős irányú. Egyrészt a továbbképző iskolákban tanítanak, másrészt hosszabb-rövidebb szaktanfolyamokat tartanak a gyakorlati gazdák részére. A mezőgazdasági továbbképző iskolai tanítás négy éven keresztül évenként 30—40 hétig tart oly módon, hogy az első évben hetenként két, a három további évenként egy előadási nap van.

A különleges tanfolyamok rendkívül különböző időtartamúak. Némelyek néhány órára szorítkoznak, mások több hétig, sőt hónapokig tartanak. Elősegítik az iskola és a gyakorlati gazdák között új kapcsolatok kialakulását. Hogy milyen nagy a továbbképző iskolák és szaktanfolyamok iránti érdeklődés, arra vonatkozólag FROST azt mondja, hogy átlag évenként a mezőgazdasági lakosságnak 5%-a részesül ezeken szakképzésben. Ilyen módon a mezőgazdasági ismeretek a legtávolabbi falukba is eljutnak és átjárnak azokat.

Kívánatos volna, hogy a német továbbképző iskolák tanárai — holland mintára — szintén a mezőgazda-

⁶⁸ Frost: Die holländische Landwirtschaft. Berlin, 1930.

sági iskolák e célra rendezett szaktanfolyamain vegyenek részt. Ezáltal a két iskolatípus tanárai között ismerkedés révén a közös munka összhangja biztosítható. Ha a mezőgazdasági iskolák igazgatóinak így alkalmuk nyílna a továbbképző iskolák munkájába betekintést szerezni, nem fordulhatna elő, hogy ez utóbbiak túlságosan szétfolyó és keretbe nem szabott előadásukkal az előbbiekre rovására dolgozzanak. *Célszerű együttműködéssel elkerülhető az olyan esetek megismétlődése, hogy gazdák, akik fiaikat egyébként a mezőgazdasági iskolába akarták beíratni, megelégedjenek a továbbképző iskola sekélyes ismeretterjesztésével.* A két iskolatípus szoros kapcsolata teremti meg a jó lehetőséget arra, hogy a mezőgazdasági munkások és kisgazdák tehetséges gyermekei ösztöndíjak, illetői legsegélyek kiérdemlésével tanulmányaik folyamán társadalmilag felemelkedhessenek.

A Németbirodalomban a továbbképző iskolák reformja esedékes. Minden jel arra mutat, hogy ez a reform a mezőgazdasági igények messzemenő kielégítését hozza majd magával és inkább juttatja érvényre a szakszemponthoz.⁶⁷ A tervek szerint a továbbképző iskola utolsó, vagyis harmadik évében, amikor a tanulók már valamivel érettebbek, kb. 17 évesek és némi tapasztalattal rendelkeznek, párhuzamos, mezőgazdasági, illetőleg ipari osztálytagolódást létesítenének (Beruflich gegliederte Fortbildungsschule). Bár a növendékek túlnyomó része a mezőgazdasági népességhez tartozik,⁶⁸ szükségtelennek látszik az első és

⁶⁷ A magyarországi ismétlőiskolák legújabb tanmenetében sok mezőgazdasági vonatkozás található, tehát közelebb állanak a hollandi rendszerhez, de ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy ismétlőiskoláink kevés helyen működnek és a gazdasági szakiskolákkal semmilyen kapcsolatban sem állnak.

⁶⁸ Poroszországban például az 1927. évi fiútovábbképző iskolák 246.330 növendéke közül 67% volt a mezőgazdasági, 22% az iparos és kereskedő, 11% pedig egyéb foglalkozáshoz tartozó szülők gyermeke.

második évben a mezőgazdasági irányú tanítás. Elegendő, ha az osztálytagolódás a harmadik évben következik be. A tanulók külön osztályokba való tömörítése fölösleges terhektől szabadítja meg őket. Az iparosgyermek mentesülnének a mezőgazdasági ismeretek hallgatása alól és viszont. A differenciálódás esetén a továbbképző iskola mezőgazdasági tanmenete feltétlenül az illetékes mezőgazdasági iskola igazgatójával közösen volna megállapítandó. Általában *a továbbképző iskolának a mezőgazdasági iskolaigazgató által való irányítása szaktekintetben helyesnek mondható.* Egyelőre legalább arra kellene törekedni, hogy minden politikai körben (járás) egy szakképzett tanár legyen, aki a továbbképző iskolák harmadik évfolyamának gazdasági irányú oktatását felváltva elláthatná.

A továbbképző iskolák tanárai a mai napig alig vesznek részt a gazdasági tanácsadásban, mert hiányoznak hozzá a szakismereteik. Célszerű volna azért a gazdasági tanácsadásra alkalmas tanárok kiválogatása és szaktanfolyamokon való alapos kiképzése. A gazdasági iskola tanáraival szemben *a továbbképző iskola tanárai a speciális gazdasági tanácsadásban vennének részt.* A gyümölcsstermelés, kertészet, szőlőművelés, baromfitenyésztés, méhészet, növényvédelem, szövetkezeti eszme stb. olyan terrénumok, amelyekben egy-egy tanár mint hivatalos szaktanácsadó működhetne. Így idővel minden politikai körben egész csomó szaktanácsadó dolgozhatna, akik számos rövidebb tanfolyamon oktatnák valamely vidék legjobban bevált termelési ágazatait. Viszont a gazdasági tanácsadás szétforgácsolódásának megakadályozása céljából a mezőgazdasági iskola — mint már szó volt róla — az általános (üzemi) gazdasági tanácsadás szempontjai érvényesítésének jegyében dolgozna.

A továbbképző iskolák megközelítőleg 50 év óta állanak fenn Németországban. A városi továbbképző iskolák határozottan ipari jelleget mutatnak, de a vidéki *továbbképző iskolák mezőgazdasági irányúnak*

kidomborítása alig sikerült. A háborúelőtti idők ipari légköre a városi iskoláknak kedvezett, azokat anyagi téren is nagy előnyben részesítette. Az *Enquête Ausschluss*TM utal arra az aránytalanságra, amelyet a mai napig sem sikerült kiküszöbölni és amely szerint az állam az ipari oktatást (városi továbbképző iskolák) kedvezményezésben részesíti a mezőgazdasággal (vidéki továbbképző iskolák) szemben. „Es wird besonders auf das Missverhältniss hingewiesen, dass der Staat heute für einen gewerblichen Fortbildungsschüler einen Zuschuss von 20 RM., für einen Schüler einer ländlichen Fortbildungsschule aber nur 5 RM. gewährt.” Ezek az adatok pedig már a mezőgazdasági önellátást hangoztató időkből, 1930-ból származnak. A mezőgazdaság érdeke volna, ha az iskolázás terén az állam az iparihoz hasonló áldozatokat hozna.

Sajnos, az egész birodalomról a politikai tagozódás miatt áttekinthető képet nem nyújthatunk. Az utóbbi évek rohamos fejlődésének szemléltetéséül megelégszünk a poroszországi fiútovábbképző osztályok alábbi adataival:

1896-ban az osztályok száma					930
1900	„	„	„	„	1161
1905	„	„	„	„	2623
1910	„	„	„	„	4588
1913 ⁸⁹	„	„	„	„	6775
1919	„	„	„	„	2816
1920	„	„	„	„	3575
1921	„	„	„	„	4545
1922	„	„	„	„	3713
1923	„	„	„	„	1305

⁸⁹ Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. Ausschuss zur Untersuchung der Erzeugungs- und Absatzbedingungen der deutschen Wirtschaft. Berlin, 1930, 16. old. „Különösen arra az aránytalanságra kell rámutatni, hogy az állam ma egy ipari (városi) továbbképző iskolai tanuló után 20 márka, egy vidéki (mezőgazdasági) továbbképző iskolai tanuló után pedig 5 márka hozzájárulást folyósít.”

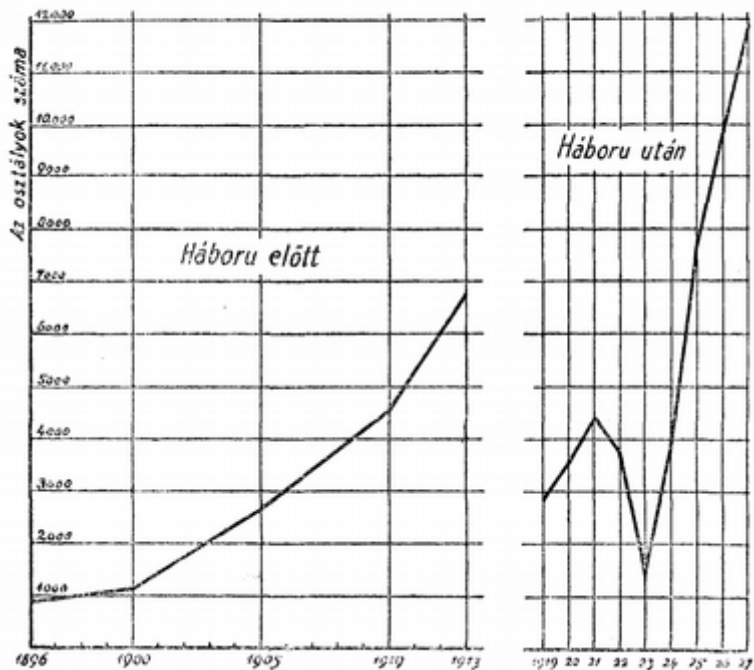
1924-ben az osztályok száma 3922

1925 „ „ „ „ 7754

1926 „ „ „ „ 9912

1927 „ „ „ „ 11805

**A vidéki fiútovábbképző osztályok számbeli gyarapodása
1896 óta Poroszországban.**

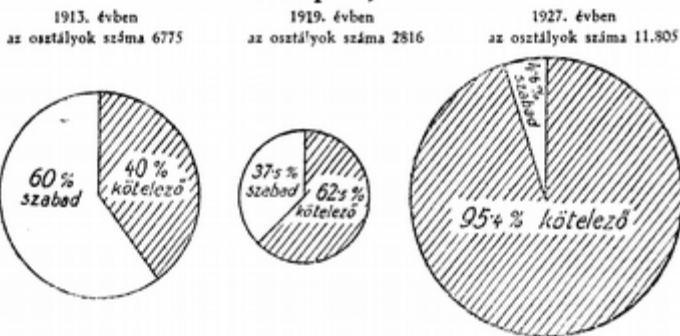

Poroszországban 1896-ban indult meg a továbbképző iskolák céltudatos kiépítése, mikor azok a földművelésügyi minisztérium (Ministerium für Landwirtschaft, Domänen und Forsten) hatáskörébe kerültek. A grafikon világosan mutatja a háborúelőtti felfelé ívelő fejlődést, amelyet a háború alatt visszaesés követ. 1919 után a rövid emelkedést az inflációs idők 1923-ban elért mélypontja váltja fel: Ebben az esztendőben 1305 volt a fiútovábbképző osztályok száma.

Innen azután az 1924. évi törvény alapján, a vesztetteket pótolni igyekvő meredek emelkedéssel az iskolalátogatási kényszer fokozatos bevezetése útján 1927-ben a számuk 11.805-re szökött fel.

A fejlődés iránya azt mutatja, hogy rövidesen eljön az idő, mikor a továbbképző iskolák kötelező látogatását az egész birodalomra törvényben fogják előírni. Ma a továbbképző iskolák látogatása a fiús és leánygyermek részére a következő német államokban alapul rendeleti kényszeren: Bajorország, Szászország, Württemberg, Baden, Thüringia, Hessen, Hamburg, Braunschweig, Lippe és Lübeck. Poroszországban a kötelező látogatást a politikai körök⁷⁰ saját hatáskörükben rendelhetik el. Hogy miképpen fest itt a kötelező iskolalátogatás térhódítása, azt szemléltetően az alábbi ábrákból látjuk.

A vidéki fiútovábbképző osztályok aránya Poroszországban a szabad és kötelező iskolalátogatás szempontjából.

Tehát míg 1913-ban a felénél kevesebb, vagyis 40 volt a kötelező iskolalátogatáson alapuló osztályok száma, addig ez a szám 1919-ben 62,5%-ra, 1927-ben pedig 95,4%-ra emelkedett.

⁷⁰ A politikai kör magyarázatát lásd a 21. oldalon.

A kötelező iskolalátogatással egyidejűleg megszüntetendő volna az a visszás állapot, mely szerint a továbbképző iskolák fenntartása a politikai körök és községek feladata. Miután ezek az iskolák fontos, általános kultúrmissziót teljesítenek, szükséges, hogy fenntartásukról az *állam* gondoskodjék.

V. FEJEZET.

A gazdasági iskolák.

Ez az iskolatípus mint alsófokú szakiskola (bäuerliche Fachschule, Bauernschule, Landwirtschaftsschule) a német parasztságnak, a kisgazdáknak az iskolája. Tartama leginkább két év, de előfordul egy-, sőt hároméves iskola is. Jelentőségében a parasztság nagy száma és mezőgazdasági túlsúlya miatt az összes iskolákat messze felülmúlja. Jóllehet üzemtani értelemben az 5—100 ha területű gazdaságokat szoktuk a „paraszt” névvel megjelölni, ami — a birodalom különböző viszonyait figyelembe véve — helyes, mégis mindig elsősorban az olyan gazdaságokra gondolunk, amelyek csak a gazda családját tartják el és megmunkálásuk túlnyomóan a családtagok foglalkoztatásával történik.

A gazdasági iskola élén az igazgató áll, aki mellett az állandó és ideiglenes jellegű tanszemélyzet dolgozik. Bár a birodalomban az állandóan alkalmazott tanárok számát illetőleg nagyon különböző alsó és felső végletek ismeretesek,⁷¹ általánosságban ma az egyosztályosnál az igazgató, a kétosztályosnál az igazgató és egy rendszeresített (állandó jellegű) szaktanár látja el kiegészítőszemélyzettel a teendőket. *A kétéves iskolában a második állandóan alkalmazott szaktanár hiánya*

⁷¹ Thüringia iskolarendszere nagyon fejlett. A 16 politikai körben 18 iskola van, a gazdasági tanárok, illetve tanácsadók száma pedig 80; tehát egy iskolára átlag több mint 4 állandóan alkalmazott tanár esik.

miatt legtöbbször egy-két tanárjelölt tevékenykedik. Azonkívül részt vesznek az oktatásban kiegészítőként a hitoktató, az állatorvos, kertész stb. Ez utóbbiak a gyakorlatokkal és tanárjelöltekkel együtt az ideiglenes jellegű tanszemélyzetet alkotják. A gazdasági tanácsadás érdeke azt kívánja, hogy a szaktanárok száma a helyi viszonyokhoz mérten szaporíttassék. A törekvés odairányul, hogy az egyéves (osztályos) iskolánál egy, a kétévesnél (osztályos) két állandó jellegű szaktanári állást rendszeresítsenek az igazgatóén kívül, mert máskülönben a tanárok tanítás idején kettős feladatuknak megfelelni alig tudnak és a gazdasági tanácsadással járó kiszállások erős korlátozásra szorulnak.

A gazdasági iskolában a leggyakoribb esetben minden mezőgazdasági vonatkozású ügy összefut, halmozódik. Itt találjuk az állattenyésztési egyesületet, vagy tej élést ellenőrző, kertészeti, gyümölcsstermelő egyesületet, másutt a gazdasági könyvelési fiókegyesületet, a kísérleti kör munkaszobáját, stb. Természetesen ezek az egyesületek nincsenek mindig magában az iskolaépületben, hanem azzal valamilyen vonatkozásban összefüggve, esetleg a szomszédságban. Az iskolaigazgató és a szaktanárok az említett egyesületekben vezető szerepet töltenek be. Általában megállapítható, hogy a *centralizáció eme formája a mezőgazdaság fejtésére érdekében kívánatos.* Az egyesületi ügyeken, tanításon és adminisztráción kívül azonban még a gazdasági tanácsadás teendőit is ellátni az iskolák mai személyzeti létszámával nehezen lehet. A téli időszakban a heti és személyenként 20—24 óraszámot igénylő tanításhoz még a tanfolyamok tartásának szükségessége is járul. Nehogy a gazdasági tanácsadás csorbát szenvedjen, az állandóan alkalmazott tanárok számának kiegészítése Hollandiához hasonlóan Németországban is kívánatos.

Hogy milyen megbecsülésnek örvend a gazdasági tanár Németországban és munkájának jelentőségét milyen nagyra értékelik, azt BRAUN következő sorai

világosan mutatják:⁷² „Ein tüchtiger .Landwirtschafts-lehrer nützt dem Staat mehr, als zehn Steuerbeamte. Denn diese können nur möglichst vollständige Erfassung vorhandener Steuerquellen erreichen, jener aber die Steigerung und neue Urproduktion erschliessen”.

Jelentékeny szerepet játszik a *szaktanárok ideje-nek kihasználása* szempontjából a kisegítő munkaerők alkalmazása. Az igazgató és a tanárok munkája a tanítás, a gazdasági tanácsadás, egyesületi ügyek vezetése. Amennyiben az ezekkel járó adminisztráció köti le az idejüket, kevés eredményt tudnak felmutatni. A közérdek kívánja, hogy a drága munkaerő neki megfelelő felhasználást találjon. A gépírásra és egyéb mechanikus munkára olcsóbb kisegítő munkaerők alkalmazása célszerű. E tekintetben is a gazdasági iskoláknál még sok a kívánnivaló. Tanárjelöltek, gyakornokok, gépírókisasszonyok alkalmazása, írógépek stb. beszerzése, mind pénzkérdés, ami remélhető, hogy a szűkös évek multával megoldódik.”

A gazdasági tanároknak a tanácsadásnál *mozgékony-ságra* van szükségük, hogy idejüket a szolgálat érdekében értékesíthessék. Kiszállásaik alkalmával az időfecsérlést, amelyet a közlekedési eszközök hiánya, rossz vasúti összeköttetés okoz, lehetőleg a legalacsonyabbra kell leszorítani. Sokszor előfordul, hogy a különböző közlekedési eszközökön eltöltött időtartam négyszer, ötször akkora, mint a tulajdonképeni produktív munka ideje. Az arány kedvezőbbé tétele érdekes kében, az államok kölcsönöket, előlegeket bocsátottak

⁷² E. v. Braun: Die Hebung der landwirtschaftlichen Produktion als Grundlage des deutschen Wiederaufbaus. Stuttgart, 1921, 13. old. „Egy kötelességtudó gazdasági tanár többet használ az államnak, mint tíz adótisztviselő, mert míg ezek csak a meglévő adóforrások minél tökéletesebb kiaknázására képesek, addig az előbbi a termelés fokozásával új erőforrásokat nyit.”

⁷³ Nálunk hasonlóképen tapasztalható a mezőgazdasági szakiskoláknál és a gazdasági felügyelőségeknél, hogy a szakemberek sok idejét veszi igénybe az adminisztráció az érdemleges munka rovására.

a gazdasági tanárok rendelkezésére, hogy azon kerékpárt, motorbiciklit vagy automobilt, egyszerűen valamilyen közlekedési eszközt vásárolhassanak maguknak. A gazdasági tanácsadó az idejét akkor használhatja ki legjobban, ha automobil áll rendelkezésére. Munkateljesítményét megsokszorozhatja. Ma a legtöbb németországi gazdasági iskola rendelkezik már autóval, illetőleg motorkerékpárral. Más kérdés azonban, hogy az említett közlekedési megoldás egyúttal a legolcsóbb-e és a legcélszerűbb-e? Erre a kérdésre a későbbiek folyamán még visszatérünk. Egyelőre megelégszünk azzal a megállapítással, hogy a gazdasági *tanácsadás szervezete annál jobban töltheti be a maga hivatását, mennél szétágazóbb és a tanácsadó mozgékonyágánál fogva mennél tökéletesebb érintkezést tart fenn a földművelő néppel.* A mezőgazdasági népességgel szoros összeköttetést tartó végső szakszervek tulajdonképpen a közigazgatás gyökereinek tekinthetők. Ezek közvetítenek lefelé és fölfelé. A működési körzetében otthonosan mozgó gazdasági tanácsadó ismeri a helyi viszonyokat és problémákat, feladatának tehát inkább megfelelehet, mint aki a szükséges kapcsolatokat meg sem szerezte vagy azokat nem ápolja.

A gazdasági iskolák elméletet tanítanak. Nem adhatnak a tanulóknak megfelelő gyakorlati kiképzést, mert ehhez *többnyire hiányoznak a tangazdaságaik,* ahol az elméletileg tanultakat a gyakorlatban is bemutatathatnák. Ideális állapotról akkor beszélhetnénk, ha minden gazdasági iskolának meg volna a saját tangazdasága. Bár vannak akik azt állítják, hogy a tangazdaságok a tanárok idejét túlságosan lefoglalják, ezen a bajon azonban megfelelő üzemvezető alkalmazásával lehetne segíteni. Tény az, hogy az iskolai tangazdaságok haszna tanulmányi szempontból elvitatnátlan. Ma ez a kérdés inkább pénzügyi akadályokon bukik meg. Példás eredménnyel oldotta meg gazdasági iskoláinak kis tangazdaságokkal való felszerelését Svájc. Miután Németországban a tangazdaságok kérdése meg-

oldhatatlannak látszott, részint a gazdasági tanácsadás, részint a tanoncidő bevezetésével és az ú. n. példagazdaságok⁷⁴ életrehívásával olyan módon igyekeztek berendezkedni, hogy az iskolai tangazdaságok nélkülözhetők legyenek. Ilyen módon az elméletnek a gyakorlatban való alkalmazásáról, a tanítás kiegészítéséről, a példagazdaságokban eltöltött gyakorlati idő (tanonckodás) és a gazdasági tanácsadás által gondoskodnak.

Újabban mindinkább az a felfogás érvényesül, hogy a tanítás félmunka, ha azt évekig tartó tanácsadás nem követi. Valóban tapasztalható, hogy az iskolában jó tanulónak ismert gazdai fjak otthon, a tanultak alkalmazásánál gyakran megakadnak. A „Denkschrift” erre vonatkozóan a következőket mondja:⁷⁵ „Erst in der organischen Verbindung mit der Wirtschaftsberatung, die gleichsam die Fortsetzung des Unterrichts in der Praxis bildet, ist die landwirtschaftliche Schule geeignet, ihren Schülern eine durchgreifende Ausbindung zu vermitteln und die bauerliche Wirtschaftsweise allmählich zu verbessern.”

A gazdasági iskolák megelőzői a földművesiskolák (Ackerbauschule) voltak. Ezek egész éven át tartottak előadásokat és valamennyien tangazdasággal rendelkeztek. Mikor az idők folyamán látták, hogy a földművesiskolák nem felelnek meg a várakozásnak, nagy részben átszervezték őket gazdasági iskolákká, illetőleg amint annak idején nevezték, téli gazdasági iskolákká (Winterschule), mert csak télen, 20—22 hétig folynak bennük az előadások. A földművesiskolák vándortanítóit gazdasági főiskolát végzett tanárokkal cserélték ki,

⁷⁴ Lásd bővebben a 205. oldalon.

⁷⁵ Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkschrift* des Ministers für Landwirtschaft, Domänen und Forsten. Berlin, 1929. „A gazdasági iskola csak akkor felel meg a céljának, ad a tanulónak megfelelő kiképzést és javítja meg a parasztgazdálkodást, ha a tanítás szervesen összefügg a gazdasági tanácsadással, amely nem más, mint az oktatás folytatása a gyakorlatban.”

akik tanácsadás formájában részben a vándortanítók munkakörét töltik be.

A földművesiskolák azért nem váltak be, mert egyrészt a nyári munkaidő alatt is tanítottak, amikor pedig a gazdák gyermekeiket a szorgos teendőik miatt nem szívesen küldik iskolába, másrészt az iskolák tángazdaságainak tulajdonosai, illetőleg bérlői, akik egyzersmind az iskolák előljárói is voltak, túlságosan kihasználták a növendékek munkaszolgáltatását saját gazdálkodásuk érdekében az elméleti oktatás rovására.

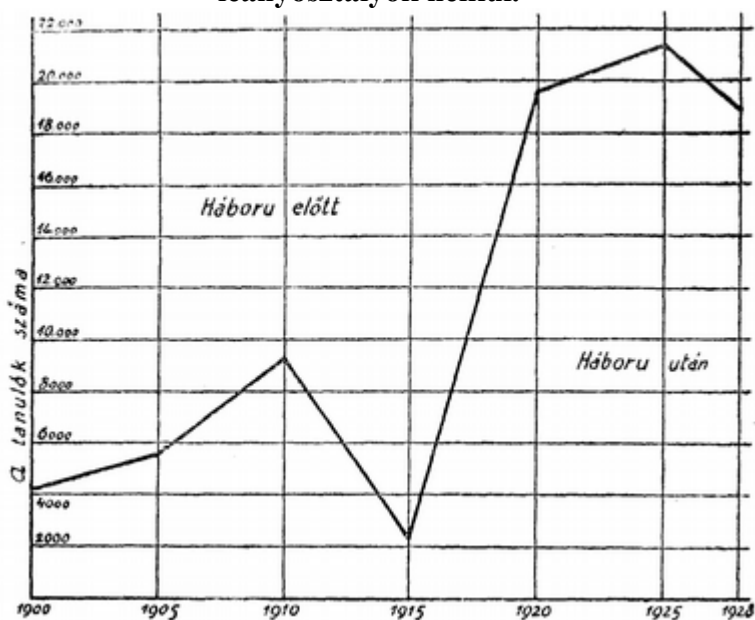
A gazdasági iskolák a mezőgazdasági kamarák fennhatósága és irányítása alatt működnek. Tanácsadással legintenzívebben a nyári, őszi és tavaszi hónapokban foglalkoznak, mikor a gazdák arra leginkább rászorulnak, az iskola tanszemélyzete pedig az öthónapos téli tanítás után idejét jól kihasználhatja. A mezőgazdasági szakiskolák hálózatának kiépítése érdekében folytatott propaganda erősebb érvényesülése a múlt század kilencvenes éveinek agrárkrízisére vezethető vissza, mikor Poroszország — amely e téren vezető szerepet játszott — 1894-ben életre hívta a mezőgazdasági kamarákat és szerződéskötés mellett átvette velük a gazdasági iskolákat. Ezentúl a mezőgazdasági kamarák államsegéllyel, tervszerűen építették ki az iskolahálózatot.⁷⁶ Az állam fedezte továbbá a kamaráknak adott segély útján a vándortanítók, majd később a gazdasági tanárok kiszállási költségeit, amelyek a tanácsadással kapcsolatban felmerültek. Poroszország az iskoláinak számát a háború előtti viszonyokhoz képest csaknem megduplázta.

Hogy az iskolák szaporítása mennyire megfelelt az élet kívánta követelményeknek, azt legjobban a tanulók számának emelkedésével lehet ellenőrizni. Ki-

⁷⁶ A gazdasági iskolák száma Poroszországban: 1876-ban 12; 1890-ben 61; 1904-ben 131; 1913-ban 239; 1924-ben 346 és 1930-ban 402. V. ö. Statistische Nachweisungen aus dem Gebiet der landwirtschaftlichen Verwaltung von Preussen.

rívóan mutatja az emelkedést a poroszországi gazdasági iskolák látogatottsága, amelyet szemléltetés kedvéért grafikon formájában tüntettem fel. (A tanulók száma 1900-ban 4098; 1905-ben 5620; 1910-ben 8602; 1915-ben 2141; 1920-ban 19.515; 1925-ben 20.696; 1928-ban 18.380 volt).⁷⁷

A porosz gazdasági iskolák tanulóinak száma 1900 óta, leányosztályok nélkül.

A gazdasági válság hatása 1928-ban már mutatkozik. Fenti adatoknál figyelembe kell venni azt is, hogy míg a háború előtti számok a csonkítatlan porosz ál-

⁷⁷ Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkschrift* des Ministers für Landwirtschaft, Domänen und Forsten. Berlin, 1929.

lámra vonatkoznak, addig a későbbiek a versaillesi béke értelmében kisebbitett területre szólnak.⁷⁸

Érdekes adatokat kapunk ha kiszámítjuk, hogy a rohamos iskolaépítés mellett hány tanuló esett egy-egy iskolára- Vájjon nem maradtak-e a gazdasági iskolák üresen-

KÜHMER adatai szerint⁷⁹ Poroszországban a gazdasági iskolák tanulójának számából egy iskolára átlagban esett:

év	tanuló	év	tanuló
1911	44·1	1927	49·2
1912	43·3	1928	46·9
1913	41·4		

Birodalmi átlagban pedig 1928. évben egy gazdasági iskolára eső tanulók száma 47 volt.⁸⁰ Látjuk tehát, hogy az egy-egy iskolára eső tanulók száma — az iskolakerületek lényeges területben' kisebbedése mellett is — inkább emelkedett, mint csökkent. A mezőgazdasági lakosság felismerve az iskoláztatás előnyeit, gyermekeit nagyobb számmal küldte az iskolákba.

Érdekes, hogy miután a gazdasági iskola látogatása nem kötelező mint az elemi, vagy legtöbb helyen a továbbképző iskola, hanem szabad elhatározástól függ, egészen más szellem, légkör uralkodik benne. A diákok kisebb kényszerítő erő hatása alatt nagyobb törekvést mutatnak. Hiszen azokat a gazdaifjakat, akiket a faluban addig a gyermekek közé számítottak és akikkel senki sem törődött, az iskolában egyszerre mint felnőtt fiatalembereket veszik számba, ahol önálló véleménynyel szerepelnek. Látszólag növeli az önbizalmukat az a körülmény, hogy szakkérdésekben a véleményüket

⁷⁸ A versaillesi békeszerződés értelmében Németországnak kerekén 7 millió hektárnyi területét, azaz 13%-át szakították el. Népszerűben a veszteség mintegy 6 millió lélek, tehát 9%-ra rúg.

⁷⁹ Kühmer: Die bäuerlichen Fachschulen im Rahmen des deutschen landwirtschaftlichen Schulwesens. Waldkirch, 1930.

⁸⁰ Csak a fiútanulókat véve alapul.

meghallgatják, megvitatják. Ezzel a nekik tetsző bánásmóddal, a kialakuló szabad verseny révén, igyekezettük a legmagasabb fokra emelhető.

A gazdasági iskolák kiépítésének végső céljául tűzték ki, hogy a birodalom területén lehetőleg *minden kisgazdának, törpebirtokosnak, vagy mezőgazdasági munkásnak alkalma legyen gyermekeit gazdasági iskolába járattatni*. A háború után úgy jelölték meg ezt a célt, hogy legalább *minden politikai körnek meg legyen a saját gazdasági iskolája*. Helyesebben mondva — a különböző viszonyokra való tekintettel — szám szerint annyi gazdasági iskola építendő, mint ahány politikai kör van a birodalomban. Ezt a követelményt ma Poroszország már megközelítette, Bajorország viszont távol áll tőle. A többi államok nagy eltéréseket mutatnak. Az ilyenirányú fejlődésnek köszönhető, hogy a politikai körök és a gazdasági iskolákhoz tartozó tanácsadókerületek nagyobb részben fedik egymást.

A túloldali kimutatásban feltüntetjük a gazdasági iskolák megoszlását és tanulóinak számát az 1928. évi statisztika szerint.

A táblázatból közelebbről kitűnik, hogy a gazdasági iskolahálózat az egyes tartományokban és államokban mennyire változó. A Rajnatartomány 56 politikai körében 68 iskola van. Hasonlóan fejlett iskolarendszerrel rendelkezik Oldenburg, ahol 15 politikai körben 18 iskola van; Thüringia, ahol 16 körben 18 az iskolák száma. Viszont kevés iskolát találunk Bajorországban, ahol 162 politikai körre csak 90, vagy Württembergben 63 körre 43 iskola esik.

A felsorolt adatok is megvilágítják, hogy a kiképzésnek nem mindenütt tulajdonítanak egyforma jelentőséget. Leginkább hiányzik az iskoláztatás iránti érzék a délnémetekből, akikről az „Enquête Ausschuss” jelentése ezt mondja:⁸¹ „Sicherlich mag man auch in

⁸¹ A világháború utáni németbirodalmi kormányok többé-kevésbé át voltak és vannak hatva a mezőgazdasági kérdések fon-

**A gazdasági iskolák megoszlása és látogatottsága
Németországban.**

Tartomány, illetőleg szabadállam neve	Az 5--100 ha kiterjedésű gazdaságok száma	Polgári körök száma	G. iskolák száma	Ezeken belül o. száma	A tanulók száma 1928-ban	
					Fiú	Leány
Ostpreussen	68.599	37	32	11	1157	306
Brandenburg	68.304	31	27	24	1167	475
Pommern	55.105	28	27	20	982	320
Grenzm. Posen-Westpr.	14.013	8	8	7	301	142
Niederschlesien	68.065	42	31	4	1270	144
Oberschlesien	27.468	14	12	3	505	76
Sachsen	61.754	39	30	5	1475	114
Schleswig-Holstein	37.363	17	22	8	1288	101
Hannover	89.268	69	64	—	3194	—
Westfalen	50.700	37	39	6	2690	43
Hessen-Nassau	40.013	40	40	27	1333	659
Rheinprovinz	63.372	56	68	11	2937	247
Hohenzollern	3.527	2	2	—	81	—
Preussen	647.551	420	402	126	18.380	2627
Bayern	253.519	162	90	65	4.529	4206
Sachsen	45.938	27	29	24	1.131	1095
Württemberg	63.025	63	43	1	2.130	—
Baden	33.396	40	29	—	1.390	—
Thüringen	33.369	16	18	—	915	—
Hessen	24.149	18	18	—	930	—
Mecklenburg-Schwerin	14.600	10	6	—	299	—
Mecklenburg-Strelitz	2.106	2	1	—	61	—
Oldenburg	19.141	15	18	—	904	—
Braunschweig	8.238	6	4	—	206	—
Anhalt	4.885	5	2	1	87	23
Lippe	2.438	4	3	1	117	9
Schaumburg-Lippe	964	1	1	—	39	—
Hamburg	683	1	—	—	—	—
Lübeck	416	1	1	—	85	—
Bremen	705	1	1	—	60	2
Deutsches Reich (Berlin nélkül)	1,155.123	792	666	218	31.263	7.962*

* Beleszámítva 220 tanfolyam, 2—5 hónapos időtartammal.

anderen Gegenden, in bäuerlichen Kreisen von der grossen Bedeutung einer theoretischen Ausbildung der jungen Landwirte nicht überzeugt sein, und in vielen Fällen mag aus diesem törichten Grunde der Schulbesuch unterbleiben. Bedenklich stimmen muss, wenn man aus Süddeutschland berichtet, dass man nicht selten entscheidungsvoll frage, was es denn für einen Zweck habe, für einen Beruf, der seinen Mann doch nicht mehr nähre, noch Opfer zu bringen.”

Birodalmi átlagban Németország a 666 gazdasági iskolájával mégis megközelítette azt a mértéket, amelyről 1909-ben LAUR professzor még csak sóvárogva írt:⁸² „Vielleicht erleben wir, oder doch unsere Nachkommen es noch, dass sich über alle bäuerliche Gebiete ein Netz landwirtschaftlicher Schulen verbreitet, so dass vielleicht auf 3000—5000 bäuerliche Betriebe min-

tosságától. Erre vall többek között, hogy 1928-ban bizottságot küldtek ki a gazdasági termelés és fogyasztás, továbbá a mezőgazdasági képzés és gazdasági tanácsadás megvizsgálására. Egyidejűleg 800 kérdőívet küldöttek szét a gazdasági iskolák igazgatóihoz, hogy az üzemi viszonyok, belterjesség, mezőgazdasági oktatás, nemkülönben a gazdasági tanácsadás adatait a birodalom területéről beszerezze és a jövő fejlődés irányára vonatkozóan a gyakorlati életből észrevételeket, előterjesztéseket, javaslatokat kapjanak. A beérkező igazgatói jelentésekben a legkülönbözőbb oldalról kerültek megvilágítás alá a fontos, ma még sok esetben vitás kérdések. Az anyagot a legkiválóbb szakértőkből álló bizottság dolgozta fel a következő címen: Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. Ausschuss zur Untersuchung der Erzeugungs- und Absatzbedingungen der deutschen Wirtschaft. Berlin, 1930, v. ö. 20. old. „Bizonyára vannak más vidékek is, ahol a parasztok nincsenek meggyőződve a fiatal gazdák elméleti kiképzésének nagy jelentőségéről és sok esetben ezen együgyű felfogás miatt marad el az iskolalátogatás. Aggasztó jelenség, amikor Déli-Németországból azt jelentik, hogy nem ritkán lemondóan kérdezik, vajjon mi a célja egy olyan foglalkozás érdekében még áldozatot hozni, amely a saját gazdáját sem tudja eltartani.”

⁸² Prof. Laur: Die Betriebsberatung in der bäuerlichen Wirtschaft. Arbeiten der D. L. G. 1910. Heft 167. „Talán megérjük mi, vagy az utódaink, hogy minden vidéket, ahol parasztok gazdálkodnak, olyan iskolahálózat sző át, ahol legalább 3000—5000 paraszti gazdaságra egy gazdasági iskola esik.”

destens eine Schule kommt.” Igaz, hogy prof. LAUR nem magyarázza meg bővebben, milyen alsó-felső nagysághatárig kívánja a gazdasági üzemek figyelembevételét, mit ért parasztgazdaság alatt, de akár 5—100 ha^{4g}, akár 2—100 ha-ig, vagy 0-5—100 ha-g vesszük figyelembe a gazdaságokat, birodalmi átlagban 1983, vagy 3240, illetőleg 7722 üzemre esik jelenleg egy-egy gazdasági iskola.⁸³

A következőkben azokra a legfontosabb körülményekre szeretnék kitérni, amelyek az iskolák látogatásánál felmerülnek és a növendéklétszám emelése körül szerepet játszanak.

A) Az iskoláztatás költsége.

Az iskolahálózat változó sűrűségének természetes következménye, hogy az iskolakerületek nagysága rendkívül különböző. Tartományi átlagban véve a Rajna-tartományban 360 km-re, Hohenzollernben 571 km²-re, KeletsPoroszországban 1157 km²-re, Brandenburg és Berlinben 1478 km²-re esik egy gazdasági iskola. Az egyes iskolakerületek közül a legkisebb Klötze (Altmark) 100 km², a legnagyobb a Berlin melletti Oranienburgi Luisenhof, 2650 km² területtel. E két végső határ között a változatok egész sora mutatható ki. Birodalmi átlagban egy-egy gazdasági iskolára kereken 707 km² terület esik.⁸⁴ *Elméletileg tehát a Németbiroirdalomban a gazdasági iskolák hálózatában minden iskola körülbelül 15 km sugarú körnek megfelelő terület esik.* Ez a távolság az iskola akcióradiusza.⁸⁵

Az iskolakerületek változó nagysága jelentőséggel

⁸³ V. ö. a 10. oldalon található statisztikai táblázattal.

⁸⁴ A birodalom összterülete 470.682 km², az összes gazdasági iskolák száma fenti kimutatás szerint (95. old.) 666.

⁸⁵ Csonka-Magyarországon jelenleg 11 m. kir. mezőgazdasági szakiskola és 10 m. kir. téli gazdasági iskola van. Ha az évenként tartott kb. 20—25 ú. n. háromhónapos téli gazdasági tanfolyamot, valamint a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fennhatósága alá tartozó 52 önálló gazdasági népiskolát figyelmen kívül

bír az iskolák látogatottsága és a tanácsadás intenzitása szempontjából. A kisebb iskolakerületek és a jó közlekedési lehetőségek elősegítik az iskolák látogatását. A túlságosan nagy iskolakerületek megnehezítik és megdrágítják az iskola megközelítését. Az iskola megközelítésének feltétele, hogy gyalogszerrel, kerékpárral vagy vonattal, egyszerűen a használatos közlekedési eszközökkel néhány óra alatt elérhető legyen. Azt a szélső határt, ahonnan az illető vidék közlekedés- és terepviszonyai szerint az iskola még túlnagy idővesztés nélkül megközelíthető, *utazási zónának* (Fahrzone) nevezzük. Az utazási zóna, amely az ideális iskolakerület nagyságának felső határával esik össze, legkisebb lesz a gyalogszerrel való közlekedésnél és fokozatosan nő az igénybevett közlekedési eszközök gyorsasága szerint. Gyalogosan megtett útnál tekintettel arra, hogy az iskolabajárás ideje a kedvezőtlen téli, esős, hideg hónapokra esik, oda-vissza két órát szoktak számítani és a távolságot általában 6 km-re teszik. Jó kerékpárút esetén a gyalogszerrel megtett 6 kmsnek legalább a duplája, vagyis 12 km távolság számítható. Jóllehet a bicikliközlekedésnél többnyire a gyalogút háromszorosát szokás számítani, a rossz időjárási viszonyok miatt ez célszerűtlennek látszik. Jelentékenyen kitolják a közlekedési határzónát a vasútvonalak. Általában *minél jobbak a közlekedési viszonyok, annál nagyobb lesz az utazási zóna és annál több tanuló látogathatja az iskolát.* A szülői házon kívül való lakás és ellátás az iskolabajárás költségeit lényegesen megdrágítja. Itt láthatjuk, hogy az iskolakerület nagysága és közlekedési viszonyai mennyire belevágnak a gazda érdekkörébe.

A gazdasági iskola és a tanácsadás egymásra utaltsága, illetőleg működésük közös vonatkozásai, körzeteiknek lehetőleg azonos határok közt való megállapítását teszik kívánatossá. Megesik, hogy az iskolakerület

hagyjuk, akkor az említett összesen 21 alsófokú mezőgazdasági iskola akciórádusza egyenként átlag 38 km.

legmegfelelőbb nagysága nehezen egyeztethető össze a tanácsadás optimális igényeivel. A kedvező viszonyok teremtéséhez — mint a későbbiekben látni fogjuk — számos tényező összehatásának mérlegelése szükséges.

Vegyük röviden vizsgálat alá, hogy mit jelent a gazdának az *iskoláztatás költsége*. Akkora-e a különbség a naponkénti bejárás, vagy kintlakás között, hogy az utóbbi a kisgazda részére alig elviselhető terhet jelent?

Az iskolabajárás költségének első tétele a *tandíj*. összege vidékek szerint, évfolyamonként 15—75 márka között változik. Dél-Németország azon vidékein, ahol a kisgazdaságok erősen túlsúlyban vannak, a tandíj az alsó határhoz esik közelebb, az északi és északkeleti részeken a magasabb tandíjak szokásosak. Az átlagérték a legtöbb helyen 40 márka körül mozog.

Minél alacsonyabb a tandíj, a gazda természetesen annál könnyebben határozza el magát, hogy gyermekét iskolába járassa. A tandíj teljes elejtése azonban ott sem helyeselhető, ahol azt könnyen nélkülözhetik, mert számolni kell azzal a lélektani körülménnyel, hogy amihez a paraszt ingyen juthat, azt rendszerint nem sokba veszi, kevés figyelemre méltatja. A paraszt észjárásnak ez a tipikus és nem ok nélküli megnyilatkozása az ingyenes iskoláztatásnál beigazolódott. Az iskola tandíja ennél fogva lehetőleg annyira mérsékelt összegű legyen, hogy azt a kisgazdák is nagyobb nehézség nélkül megfizethessék.

Tapasztalat szerint a második évfolyamra sajnálatosan kevesebben szoktak beiratkozni, mint az elsőre. Ezt a különbséget kiegyenlíteni kívánván, a második évfolyam tandíját 25—50%-kal leszállítják. Ekképen serkentik a tanulókat a folytatólagos beiratkozásra. Nagy gondot fordítanak arra, hogy a szegénysorsú, de igyekvő tanulók segélyekben, vagy az egyesületek, szövetkezetek, magánosok által alapított ösztöndíjakban részesüljenek.

Az iskoláztatás költségeinek második tételét az

úgynevezett *tanköltségek* alkotják. Nevezetesen a ruházkodási többletkiadás (pl. tornaruha), írószerek, könyvek és a tanulmányi kirándulások költségei. A gazdaifjú vagy -leány otthon, illetőleg a gazdaságban akármilyen ruhában járhat, az iskolába ellenben rendszeren Öltözve kell járnia. Hozzájárul ehhez még a paraszt hiúsága, mert sokat ad arra, hogy akár maga, akár gyermeke mások előtt ne lássék rendetlennek, inkább többet mutasson, mint amire telik. KÜHMER⁸⁶ a tanköltségeket évenként (szemeszterenként) átlag 60 márkára teszi.

Gyakori eset, hogy a gazda nem tudja a tanköltséget előteremteni. Ezen úgy igyekeznek segíteni, hogy bizonyos összeget a tandíjba belekalkulálnak és azt a tanulóknak a felhasználás idejéig jóváírják. Másutt az iskolák hasonló céllal alapot létesítenek és az alapba befolyó büntetéspénzeket fordítják a hiányzó tanköltségek fedezésére.

Amennyiben tehát a tanuló helyben lakik, illetőleg naponta járhat be az iskolába, az esetleges közlekedési költségek figyelembevétele nélkül, szemeszterenként átlag 40 márka tandíj és 60 márka tanköltség mellett együttvéve 100 márka elég az iskoláztatás összköltségére.

Lényegesen másként alakul a helyzet akkor, ha a tanuló az iskola távolsága miatt a szülői házon kívül, diákotthonban vagy magánháznál kénytelen lakni. Ebben az esetben a lakás és ellátás költségei fejében legalább havi 60 márka többlettel kell számolni.⁸⁷ így az öt előadási hónap (5X60) 300 márkát tesz ki.⁸⁸ Vég-

⁸⁶ *Kühmer*: Die bäuerlichen Fachschulen im Rahmen des deutschen landwirtschaftlichen Schulwesens. Waldkirch, 1930, 112. old.

⁸⁷ *Hesterberg*: Beiträge zu Fragen der bäuerlichen Wirtschaftsberatung in Preussen unter besonderer Berücksichtigung der optimalen Grösse der Beratungsbezirke. InauguraUDissertation. Berlin, 1931, 56. old.; továbbá *Kühmer*: előbb idézett munkájának 112. old.

⁸⁸ Bajorországban a keresztény jótékonyági intézmények be rendezkedése folytán 100 márkával alacsonyabb érték, azaz 200 márka vehető.

eredményben tehát a *kétéves* (kétszemeszteres) gazdasági iskola látogatásának összes költségei a fenti megfontolás szerint átlagban a következőképen fognak alakulni:

naponkénti bejárás mellett :	künnlakás mellett :
Tandij és felszerelés M. 200'—	M. 200'—
Közlekedési költség „ 50'—	„ —'—
Lakás és ellátás költ. „ —'—	„ 600'—
Összesen: M. 250'—	M. 800'—

Amint a számokból kitűnik, *a künnlakás igen lényeges költségtöbbletet okoz.* A kispap anyagi erejét figyelembe véve, bizonyosan a legtöbbször elhatározó jelentőségű, hogy a gyermek iskolalátogatása 250 vagy 800 márkába kerül. *A kisebb iskolakerületek tehát, ahol a tanulók naponta megközelíthetik az iskolát, alaposan megkönnyítik a szülők helyzetét.* Meg kell még említenem, hogy a fenti számításnál a tanuló otthoni ételmezését tudatosan hagytam figyelmen kívül, mert ez, különösen nagyobb családnál, aránylag oly kis összeget tesz ki, hogy nem változtat a lényegen.

Tény az, hogy *a nagy iskolakerületeknél, ahol a tanulók kénytelenek az iskola székhelyén internátusban vagy privát helyen künn lakni, a nagy anyagi terhek miatt aránylag kevesen látogathatják az iskolát.* Mint súlyosbító körülmény említendő, hogy a szülők a künnlakó diákot az iskolázás idejére teljesen elvesztik, munkateljesítményétől elesnek. Míg a bejáró gazdafiú legalább reggel és este az állatok takarmányozásánál segíthet, addig az internátusba adott künnlakó fiú munkájának pótlására nem egyszer ideiglenesen bérest kell felfogadni, ami további kiadást jelent.

A gazdák érdeke tehát azt kívánja, hogy a künnlakó tanulók száma a bejárókéhoz képest minél kevesebb legyen; vagyis az iskolák kedvező sűrűsége és az iskolakerületek megfelelő kisebbedése következtében a tanulók legnagyobb része az utazási zónán belül lakjék, ahonnan naponta gyalog, vagy utazva,

az iskolából mint úgynevezett *utazódiák* (Fahrschüler) megfordulhasson. Az utazódiákok arányszáma megmutatja, hogy valamely tartományban kedvezők vagy kedvezőtlenek az iskolázási viszonyok. Poroszországra vonatkozóan az utazódiákok számáról saját adatbeszerzései alapján HESTERBERG⁸⁹ érdekes statisztikát közöl.

Az utazódiákok száma százalékban:

A tartomány neve	1927. évben	1928. évben
Ostpreussen	63·7	62·6
Brandenburg	57·1	65·9
Pommern	48·4	53·7
Grenzmark Posen-Westpr. .	75·4	78·5
Niederschlesien	74·7	67·7
Oberschlesien	54·4	66·5
Sachsen	55·1	58·2
Schleswig-Holstein	87·3	91·5
Hannover	87·4	87·9
Westfalen	90·5	93·3
Hessen-Nassau	90—	91—
Rheinprovinz	97·4	96·7
Hohenzollern	78·7	77·5
Poroszországi átlagban . . .	73·9	76·3

Amint az adatok összesítéséből látszik, egy év alatt is javultak valamit a viszonyok, nevezetesen emelkedett az utazódiákok arányszáma. Elméletileg ideális állapotnak az vehető, amikor az utazódiákok száma 100%. A gyakorlati életben azonban a 90% mondható kívánatos eredménynek. A jobbmódú diákok száma

⁸⁹ *Hesterberg*: Beiträge zu Fragen der bäuerlichen Wirtschaftsberatung in Preussen unter besonderer Berücksichtigung der optimalen Grösse der Beratungsbezirke. Inauguraldissertation, Berlin, 1931, 56. old.

ugyanis rendszerint eléri a 10%-ot, akik az internátus, vagy privát lakás költségeit meg tudják fizetni. Ebben a tekintetben a kimutatás szerint a sűrű iskolahálózatú Rajnatartományban, továbbá Westfáliában és Hessenben igen kedvezőek a viszonyok. Kedvezőtlenül alacsony az utazódiákok arányszáma a ritkább lakosságú keleten és északkeleten, Pommerániában, Felső-Sziléziában, Brandenburgban és Kelet-Poroszországban, a nagyobb gazdasági üzemek és nagyobb iskolakerületek vidékein.

A tanulók helyzetén lényegesen könnyítene, ha a mai kivételes esetek helyett, mindenütt a gazdasági iskolákkal kapcsolatosan, vagy közelükben *diákoththonokat* létesítenének, ahol a diákok olcsón lakhatnának. Az étkezés szempontjából célszerűnek látszik a diákoththonoknak *főzőiskolákkal* való kiegészítése, mert így az olcsó ellátás könnyebben volna megvalósítható. Ez a megoldás felettébb figyelemreméltó legalább addig, míg az iskolák egymástól való távolsága miatt megközelítésük fáradsággal, idővesztéssel és költséggel jár.

Az államtól és a mezőgazdasági kamarától a Németbirodalomban e téren még újabb áldozatokat követelnek. Erre vall többek között az a néhány kiragadott sor, amelyet a kisgazdák központi egyesülete elnökének egyik beszédéből idézünk.⁹⁰ „Auch der Staat wird noch mehr wie bisher Mittel für den Besuch der Schulen durch die Angehörigen der kleinbäuerlichen Bevölkerung zur Verfügung stellen müssen. Es liegt ja eine innere Tragik darin, dass zu einer Zeit, in der der Schulbesuch gerade dieser Schicht des Bauernstandes zur Besserung ihrer ökonomischen Lage zugute

⁹⁰ Vereinigung deutscher Bauernvereine. Deutsches Bauern-tum. Heft 5. Bauernschulung. Berlin, 1930, 34. old. „Az államnak is az eddiginél jelentősebb anyagi eszközök rendelkezésre bocsátás sával kell a parasztok hozzátartozóinak iskolalátogatását elősegíteni. Hiszen tragikus az, hogy abban az időben, mikor az iskolalátogatás segíthetne ennek a nép rétegnek a gazdasági helyzetén, hiányoznak az iskoláztatáshoz szükséges anyagi eszközök.”

kommen könnte, die finanziellen Mittel für den Schulbesuch fehlen.”

Minél nagyobb a gazdasági válság súlya, annál fontosabb, hogy a kisköz- és munkásosztály gyermekeinek az iskoláztatás lehetősége megadassék. Az iskola látogatásának a legnagyobb akadálya az anyagiak előteremtésének nehézsége. Éppen ezért indokolt volna, hogy az állam a gazdasági iskolákat az ipariakhoz hasonló magas anyagi támogatásban részesítse.

B) *Az iskolák birtokkategóriák szerinti látogatottsága.*

Rendkívül érdekes eredményhez vezet annak a kérdésnek a felvetése, hogy vajjon a gazdák melyik rétege veszi leginkább igénybe és milyen mértékben a gazdasági iskolákat. Másrészt, a szóbanforgó kisköz- és munkásosztály ma hány százaléka tartozik a gazdasági iskolát végzett tanult gazdákhöz. Végül mikép volna elérhető, hogy valamennyi kisköz- és munkásosztályi szakképzésben részesüljön. Igaz, hogy mint mindenütt, az átlagszám itt is téves adat, mert az egyik helyen ennél kevesebb, a másik helyen több felel meg a valóságnak, mégis — számolva a tájékoztató átlagszámoknak eme hibájával — összehasonlító alapot nyújthatunk más országok hasonló adataihoz.

Annak a szempontnak a megvilágítására, hogy az iskolába beiratkozott tanulók milyen gazdasági kategóriákból kerülnek ki, egyszerűség és áttekinthetőség kedvéért csak a legjellemzőbb négy porosz tartomány adatait vettem fel. Ezekben a tanulók birtokkategóriánkénti megoszlása százalékban kifejezve a következő.⁸¹

⁸¹ Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkschrift* des Ministers für Landwirtschaft, Domänen und Forsten. Berlin, 1929.

Birtoknagyság	Rajna- tartomány	Hannover	Branden- burg	Keletporosz- ország
	A tanulók száma százalékban			
10 ha-on alul ..	35·4	20—	13·3	9·6
10—25 ha	42·4	44—	33·7	26—
25—50 ha	18·5	26·6	39·8	36·1
50—100 ha	2·9	8·4	12—	21·7
100 ha-on felül ..	0·8	1—	1·2	6·6

A négy tartomány számadatai a birtok és népességi viszonyok szerint erős változást mutatnak. A 10 ha-on aluli birtokosok iskolásgyermekai dominálnak a Rajnatartományban (35.4%), fogynak Hannoverben, Brandenburgban és legkevesebben vannak Kelet-Poroszországban (9.6%). Viszont a 100 ha-on felüli kategóriák tanulói vezetnek Kelet-Poroszországban (6.6%) és fokozatosan csökkennek Brandenburg, Hannover és a Rajnatartományban (0.8%). Ennek az a magyarázata, hogy a birodalom nyugati részein (Rajnatartomány) több a kisgazdaság, sűrűbb a lakosság, jobbak a földek, beltérjesebb a művelés; ugyanakkora birtok hasonló körülmények között nagyobb jövedelmet hoz, mint keleten és északon. A nagyobb jövedelem aránylag kisebb gazdáknak is lehetővé teszi, hogy gyermekeiket iskolába járathassák. Míg a Rajnatartományban és Hannoverben tehát a gazdasági iskolák tanulóinak zöme (42.4, illetőleg 44%) a 10—25 ha területű birtok kategóriákból kerül ki, addig Brandenburgban és Kelet-Poroszországban a legtöbb tanulót a 25—50 ha területű gazdaságok birtokosai küldik az iskolákba. Általánosságban megállapíthatjuk, hogy *a gazdasági iskolába beiratkozott tanulók legnagyobb százaléka a 10—50 ha közötti birtoknagyságokból adódik*. A sűrűbben lakott, belterjesebben művelt, sok iskolával rendelkező, kisebb birtokegységek vidékein a tanulószám eltolódása a kisbirtok felé, ellenkező esetben a nagyobb birtok felé fog bekövetkezni.

Hasonló megállapításra jutott TENTER, aki a kasseli (Hessen) kerületre vonatkozólag közöl adatokat.⁹² A tanulók üzemkategóriánként való megoszlása 1926-ban 1000 üzemre átszámítva a következő volt:

5—10 ha	9%
10—20 „	24%
20—50 „	37%
50—100 „	24%
egyéb	6%

Más kérdés az, hogy a kisgazdák hány százalékát sikerült az iskoláknak az idők folyamán oktatásban részesíteni? Ebből a szempontból a felelet aszerint változik, hogy tulajdonképpen kiket sorolunk a kisgazdák közé. A gazdasági iskolák részére ma leginkább az 5—100 hasos gazdaságok kerülnek szóba. Vannak azonban, akik csak a 10—100 ha-os, mások pedig legújabbban a 2—100 ha-os gazdaságok figyelembevételét kívánják.

HANSEN professzor⁹³ és BEHLEN⁹⁴ 1913. évi adatai azt mutatják, hogy a 10—100 háznyi területű gazdaságok üzemvezetőinek birodalmi átlagban körülbelül 42%-a látogatott gazdasági iskolát. Fontosabb államok, illetőleg tartományok szerint, részletezve: Poroszország 42%, Bajorország 26%, Szászország 60%, Württemberg 21% és Baden említett gazdasági kategóriáinak 54%-a rendelkezett szerintük 1913-ban iskola-zott üzemvezetőikkel.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy az említett százalékszámok a 10—100 ha-nyi gazdaságokra vonat-

⁹² *Tenter*: Ist ein weiterer Ausbau der landwirtschaftlichen Schulen im Regierungsbezirk Kassel notwendig- Amtsblatt der Landwirtschaftlichen Kammer, Kassel. Nr. 13—27., III., 1927, 97—99. old.

⁹³ *Hansen*: Das landwirtschaftliche Unterrichtswesen und die Ausbildung des Landwirtes. Berlin, 1919, 62. old.

⁹⁴ *Behlen*: Das landwirtschaftliche Unterrichtswesen in Deutschland. Dissertation. Greifswald. 1922, 34. old.

koznak. 1913 óta azonban egyrészt a gazdasági iskolák és a növendékek száma úgyszólván megduplázódott,⁹⁵ másrészt a tanulók ma jelentős számban kerülnek ki az 5—10 ha-os gazdaságokból is. A kép tehát azóta erősen eltolódott. KÜHMER⁹⁶ viszont a gazdaságoknak 2 ha alsó értékig való figyelembevételét kívánja azon az alapon, hogy egyes vidékeken, pl. a Rajnatartományban, a nagy szerepet játszó kisgazdaságoknak képzett gazdasági üzemvezetőkkel való ellátása fontos mezőgazdasági érdek. Ennek a kívánságnak az általánosítása azonban túlzás volna.

Az „Enquête Ausschuss”⁹⁷ adatai szerint a birodalom északi felében, ahol a közép és nagy parasztbirtok van túlsúlyban, az 5—100 ha területű gazdaságok üzemvezetőinek körülbelül 50%-a járt szakiskolába. Az igen fejlett iskolarendszerű Rajnatartományban ez a szám 70%-- a emelkedik. Viszont a gazdaságilag elmaradottabb vidékeken, vagy ahol emellett sok a törpebirtok, is, ott a gazdáknak átlag csak 10—20%-a járt gazdasági iskolába. A birodalom déli részén, a kimondottan kis parasztvidékeken ma is akad számos falu, ahol egyetlen iskolázott gazda sem található.

Kivételes eredményt mutat Szászország. Itt 1926-ban a 2—100 ha területű gazdaságok 48%-a volt iskolázott gazdák kezében. Részleteredményképpen megemlítjük *Kassel* (Regierungsbezirk Hessen) egyedülálló adatait. A gazdasági üzemvezetők közül szakiskolát látogattak:

5—10 ha területű gazdaságokban	23%
10-20 „ „ „ „	64%
20-50 „ „ „ „	100%

⁹⁵ Pl. Poroszországban 1913-ban a gazdasági iskolai tanulók száma 9903 volt, az 1925—1928. éves átlagban pedig 19.382.

⁹⁶ *Kühmer*: Die bäuerlichen Fachschulen im Rahmen des deutschen landwirtschaftlichen Schulwesens. Waldkirch, 1930.

⁹⁷ Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. Ausschuss zur Untersuchung der Erzeugungs- und Absatzbedingungen der deutschen Wirtschaft. Berlin, 1930, 19. old.

Látható tehát, hogy az arányszámok a kisebb gazdaságoknál az iskolázás költségei következtében kedvezőtlenebbül alakultak, mint a nagyobb gazdaságoknál.

Annak kiszámításánál, hogy a gazdasági iskolák szempontjából számbajövő 5—100 ha kiterjedésű gazdaságok üzemvezetői közül hány százalék rendelkezik a birodalomban szakképzettséggel, a következő megfontolással éltem.

Az „Enquête Ausschuss” statisztikai kimutatása szerint (lásd 95. old.) a gazdasági iskolák fiúnövendékeinek száma 1928. évben 31.263 volt. Ez a növendékszám alacsonyabb, mint az előbbi évekéi, mert a gazdasági válság már kezdte éreztetni hatását. Jól kitűnik a növendékszám visszaesése a porosz gazdasági iskoláknál,⁹⁸ ahol az 1920. évi 19.515 és 1925. évi 20.696-tal szemben 1928-ban 18.380-ra csökkent a számuk. Ezen az alapon a gazdasági iskolák tanulójának száma — túlzás nélkül — az utóbbi 10 éves birodalmi átlagban kerekén 31.000-nek vehető. Tekintettel arra, hogy a gazdasági iskolákat általában kétéveseknek számíthatjuk, továbbá a második évfolyamban a tanulók száma tapasztalat szerint mintegy 40%-kal csökken az első évfolyamhoz képest, az egy évfolyamra eső növendékszám kerekén 12.400-nak vehető.

Az 1925. évi üzemstatisztika⁹⁹ az 5—100 ha nagyságú gazdaságok számát — ahonnan a tanulók kevés kivétellel származnak — a birodalom területén 1,320.521-nek találta. A gazdaságok számát (1,320.521) elosztva az egy évfolyamra eső átlagos tanulószámmal (12.400), arra az eredményre jutunk, hogy a jelenlegi viszonyok mellett 106 év szükséges az összes 5—100 ha-os gazdaságok üzemvezetőinek kiképzéséhez. Miután pedig ideális állapotokat feltételezve minden emberöltő alatt,

⁹⁸ Lásd a 92. oldalon a porosz gazdasági iskolák tanulójának számáról készült grafikon.

⁹⁹ Statistik des Deutschen Reichs. Volks-, Berufs- und Betriebszählung vom 16. Juni, 1925.

azaz 30 évenként volna kívánatos a számbajövő gazdaságoknak képzett üzemvezető generációval való ellátása, a 106 év alatti kicserélődés ezeknek a magas követelményeknek csak mintegy 36%-át teljesíti. Más szóval, számításunk szerint a szóbanforgó *gazdasági üzemeknek birodalmi átlagban mintegy 36%-a rendelkezik tanult üzemvezetővel*. Hogy a valóságban mégsem találunk csaknem minden harmadik gazdaságban iskolázott gazdát, annak oka abban keresendő, hogy a kiképzés mindössze kb. tíz év óta folyik az említett arányokban. Tíz év pedig nem elég az emberek természetes kicserélődéséhez, az iskolázatlan gazdáknak iskolázottakkal való pótlásához. Egy emberöltőt kellene erre számítani. De figyelembe veendő az is, hogy az iskolát végzett 19—22 éves gazdaifjak rendszerint öt-tíz évig várnak, míg otthon szóhoz juthatnak és átvehetik az apai gazdaságot. Ezt a várakozási időt hozzáadva a 30 éves természetes kicserélődéshez, átlagban 30—40 év szükséges bizonyos iskolázási intenzitás átütőerejének az életbe való *teljes* átviteléhez. Innen adódik az elméletileg kiszámított 36% és a valóságban található mindenesetre kisebb gyakorlati százalékszám közötti eltérés.

A következőkben vezessük le, hogy a mai állapottal szemben mennyire kell majd emelni a gazdasági iskolák számát, hogy a kisgazdaságok (5—100 ha) üzemvezetői tanult gazdákkal pótolhatók legyenek és a parasztgazdaságokból származó ifjúságnak teljes mértékben meg legyen a kiképzési lehetősége. Ez a kérdés azért tarthat számot az érdeklődésre, mert a gazdasági tanácsadásnak a jelenlegi alapokon való fejlesztése az iskolák további kiépítésével szoros kapcsolatban áll. A gazdasági iskolák hálózatának további kiépítése a tanácsadás várható mértékére enged következtetni.

Amint már láttuk, az 1925. évi üzemstatisztika¹⁰⁰

¹⁰⁰ Statistik des Deutschen Reichs. Volks-, Berufs- und Betriebszählung vom 16. Juni, 1925.

az 5—100 ha kiterjedésű gazdaságok számát 1,320.521-re teszi. Ha a számításnál egy-egy gazdaságnak ugyanazon személy által való vezetésére átlagosan egy emberöltőt (30 év) veszünk — mert ennyi idő alatt a gazda rendszerint kiöregszik, vagy továbbadja a földjét, illetőleg a fiára, más hozzátartozójára bízva a gazdálkodást — a birodalom gazdasági iskoláiban évenként beiratkozó tanulók száma (1,320.521 osztva 30-cal) 44.017-re rúg. Miután a gazdasági iskolákat egyre-másra kétéveseknek vehetjük, a fenti számot 2-vel meg kell szorozni ($44.017 \times 2 = 88.034$), hogy a mindenkori átlagos tanulólétszámot megkapjuk. Vájjon hány iskola szükséges a 88.034 gazdaifjú tanításához? A kétosztályos gazdasági iskola maximális felvevőképességét OLDENBURG¹⁰¹ nyomán 65-re téve megállapíthatjuk, hogy egy osztályra a fele, vagyis 32—34 tanuló esik. Tapasztalat szerint ugyanis, ha az erősebb osztályoknál 35 fölé emelkedik a tanulósám, az a tanítás eredményének rovására megy. Végeredményben tehát *elméleti számítás alapján* ($88.034 : 65 = 1354$) *ezen háromszázötvennégy kétosztályos gazdasági iskola kellene a Németbirodalom parasztgenerációjának kiképzéséhez*. A jelenlegi iskolák száma 666 lévén (lásd a kimutatást a 95. oldalon), még 688 felépítése kívánatos. Röviden azt mondhatjuk, hogy a mai iskolák létszámát meg kellene kétszerezni. Ebben az esetben körülbelül minden 1000 gazdaságra (5—100 ha) esne egy gazdasági iskola.

Joggal kérdezhetné valaki, miként lehetséges az, hogy jelenleg a parasztgazdaságoknak mintegy 36%-a rendelkezik szakiskolát járt üzemvezetővel, mégis a gazdasági iskolák számának megkétszerezése 100%-os kiképzésre volna elegendő? Az ellentmondás csak látszólagos! A gazdasági iskolák átlagos tanulólétszáma

¹⁰¹ G. Oldenburg: Entwicklung, Stand und Zukunftsaufgaben des landwirtschaftlichen Unterrichtswesens in Preussen. Berlin, Paul Parey, 1927.

t. i. a valóságban 47 körül mozog, míg a maximális befogadóképességük és egyúttal számításunk alapjául vett létszám 65. Ez a számbeli különbség, illetőleg az a körülmény, hogy a gazdasági iskolák fokozottabb látogatottságra vannak méretezve, igazolják a számítás helyességét.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy *a számítás inkább elméleti értékű*. Hiszen úgy a gazdasági iskolák kiképzési időtartamát (1—3 év), mint az iskolák eloszlását tekintve, a gazdasági és kulturális viszonyok szerint mások az adottságok keleten és nyugaton, északon és délen. A Rajnartományban például az iskolahálózat alig kíván fokozottabb kiépítést (lásd 95. oldal); 56 politikai körre 68 iskola esik. Bajorországban — ahol 162 politikai körre 90 iskola esik — majdnem háromszorosára kellene az iskolák számát felemelni. Legsűrűbb az iskolahálózat jelenleg Oldenburg szabadállam *Vechta* nevű politikai körében, ahol 4 egyosztályos gazdasági iskola van (lásd a függelékben található térképen), amelyekben a kör összes 5—100 ha nagyságú gazdaságai részére 26 évenként képesek új üzemvezetőket kiképezni.

A teoretikus számítás csak megközelítő adat lehet, mert a reális élet az ideális tanulólétszámot részint anyagi nehézségek, részint betegségek stb. miatt elérni nem tudja. A számítás útján kapott adat a reálisnál mindig magasabb lesz. Számolni kell azzal, hogy az 5—10 ha-os úgynevezett kisparasztozat nagyobbrészt nem sikerül majd máról-holnapra gyermekeik iskoláztatására rábírní. Másrészt lesznek a 2—5 ha-os törpebirtokosok között is számosan, akik gyermekeiket a gazdasági iskolába küldik.

A gazdasági tanácsadás fejlesztése azonban nem mindig közvetlen függvénye az iskolák kiépítésének. Hogy a gazdasági iskolák számbeli szaporítása néha mennyire eltér a tanácsadás kívánalmaitól, arra álljon a következő példa. Baden a törpebirtok tipikus hazája. Ha a kívánatos iskolákat az 5—100 ha-os gazdaságok

figyelembevételével építtetnék ki, akkor Baden mezőgazdaságilag hasznosított területének 41%-a¹⁰² figyelmen kívül maradna. A 0-5—2 ha területű parcellák ugyanis a terület 13%-át, a 2—5 ha nagyságú gazdaságok pedig 28%-át teszik ki. A mezőgazdaságilag művelhető terület kétötöde, amely a tanácsadásra erősen rászorul, érthetően nem hanyagolható el.

A „Denkschrift” szerint¹⁰³ Poroszországban a következő években a gazdasági iskolák számának évi 20—30-cal való emelése volna szükséges. Egy-egy iskola átlagos építési költsége 150.000 márka. Abban az esetben, ha a gazdasági válság idővel javul, az állami támogatás lehetősége szerint ez a kívánság legalább részben teljesülni fog.

A legutóbbi évek nehéz viszonyai miatt nem sikerült a tanulók létszámának fokozatos, tervszerinti emelése. Vannak, akik, mint ORPHAL,¹⁰⁴ olcsó kölcsönök rendelkezésre bocsátásával kívánnak célt érni. Szerintük a rászoruló kisgazdáknak évenként és tanulónként 1000 márka 3% kamatfizetés melletti kölcsönt kellene adni. Eltekintve attól, hogy a kölcsönök előteremtése ma nehézségbe ütköznék, a visszafizetésük túlnagy terhet jelent. Félős, hogy a visszafizetéssel járó esetleges komoly rendszabályok alkalmazása (váltóóvatolás stb.) több kárt, mint hasznot okozna az iskolázás ügyének.

Előnyösebbnek látszik az iskolahálózat kiépítésével közelebb jutni azokhoz a gazdához, akik előbb az iskola távolsága miatt számításon kívül estek. Annak szemléltetésére, hogy az iskola közelsége milyen kihatással van a kisgazdák iskolalátogatására, HESTERBERG a következő példát említi:¹⁰⁵ A poroszországi Drollshagen-Land

¹⁰² Statistik des Deutschen Reichs. Volks-, Berufs- und Betriebszählung vom 16. Juni, 1925.

¹⁰³ Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkschrift* des Ministers für Landwirtschaft, Domänen u. Forsten. 1929.

¹⁰⁴ Orphal: Förderung des Besuches der Landwirtschaftlichen Schulen. Hinter Pflug und Buch 1927—28. Nr. 2., 17. old.

¹⁰⁵ Hesterberg: Beiträge zu Fragen der bäuerlichen Wirtschafts-

nevű község távol esik az *Elspe-i* gazdasági iskolától. A községnek 308 gazdaságában (5—20 ha között) mindössze két kisgazdának van szakiskolai képzése. Ezzel szemben az iskolához közel fekvő *Helden* község ugyanilyen nagyságú 99 gazdaságában 67 gazda szerzett szakiskolai képzést.

A tapasztalat azt mutatja, hogy új iskolákkal a tanulók tekintélyes számát lehet az iskolázásba bekapcsolni. Ahol a tanulószám kevésnek mutatkozik, ott célszerű az iskolát egyelőre egyévesnek berendezni és később kétévesre fejleszteni. Addig, míg a kifejlesztésre sor kerül, számbajöhetne az iskoláknak leányosztályokkal való kiegészítése. Ez utóbbi kísérlet igen jó eredménnyel járt. Általában szerencsés megoldásnak mutatkozott a gazdasági iskoláknak leányosztályokkal való kibővítése. A leánynevelés szempontjából olcsóbbnak bizonyult, mint a háztartási iskola és lényegében ugyanazt a célt szolgálja.

A gazdasági tanácsadás érdekében azonban az iskolahálózat messzemenő kiépítésén túlmenőleg fokozott teljesítmény kívántatott meg a szaktanároktól is. Kiképzésükről külön fejezetben fogunk megemlékezni. Létszámuk fokozatos emelésére az utóbbi időben nagy súlyt vetnek.

Az iskolahálózat kiépítésével és a tanárlétszám növelésével együtt járt az *iskolakényszer* híveinek elterjedése. A szakkörök egyik frakciója már nyíltan a kötelező szakiskolátogatás mellett foglal állást. Szerintük bizonyos üzemnagyságon felül minden önálló gazdát a gazdasági iskola elvégzésére kellene kényszeríteni. A Németbirodalomban eddig csak *Bremen*¹⁰⁶ kötötte a gazdálkodást alaki képzéshez *azáltal*, hogy

beratung in Preussen, unter besonderer Berücksichtigung der optimalen Grösse der Beratungsbezirke. InauguralsDissertation. 1931, 47. old.

¹⁰⁸ *Bremen* (Hansaváros) 256 km² területtel a legkisebb szabadállam a Németbirodalomban.

az 5 ha-on felüli *gazdák* valamennyien kötelesek a szakiskolát elvégezni. Badenben hasonló törekvések erősödnek. Vallják, hogy mint az ipar és kereskedelem, úgy a mezőgazdaság is minden szakmabelitől bizonyos alaki képesítést kívánhat.

Vannak, akik nem a kötelező iskolázás mellett foglálnak állást, hanem a mezőgazdálkodás nivójának emelése érdekében *szigorú rendszabályokat követelnek*. Szerintük a termőföld bírása kötelezettségekkel jár a közzel (Gesamtheit) szemben. Sürgetik, hogy bizonyos nagyságkategóriáktól, pl. 20—25 habtól felfelé, az állam az okszerű gazdálkodás követelményét rövidebb átmeneti idő figyelembevételével bevezesse és a hanyag gazdálkodót megbüntesse.

Miután az állam nem retten vissza az áldozatoktól és mindent elkövet a gazdák felvilágosítása, oktatása érdekében, joggal elvárhatja, hogy legalább éljenek az alkalommal és vegyék igénybe a rendelkezésükre álló berendezéseket. MÜNZINGER professzor ezt írja:¹⁰⁷ „Wer nicht dabei hilft, das deutsche Volk aus eigener Scholle zu ernähren, der soll auch nicht berechtigt sein, einen Teil des deutschen Vaterlandes als Landwirt zu bebauen, sondern er soll einem Anderen Platz machen, von dem man voraussetzt, dass er sich hierzu mehr Mühe geben wird, als der rückständige Bauer”. Majd így folytatja: „Indolenz und Gleichgültigkeit gegenüber den Notwendigkeiten der Zeit darf dann vom Staate aus nicht mehr geduldet werden”.

Természetesen figyelembe kell venni, hogy ezek az irányelvek nem a mai rendkívüli időkre vonatkoznak,

¹⁰⁷ *Münzinger: Probleme der bäuerlichen Wirtschaftsberatung.* Berlin, Paul Parey, 1926, 16. old. „Aki nem segít abban, hogy a német nép a saját rögeből termelhesse táplálékát, annak ne is legyen meg a joga, hogy a német haza egy részét mint gazda művelhesse, hanem adjon helyet másnak, akiről feltételezhető, hogy nagyobb gondot fordít munkálására, mint a maradi gazda ...” „A nemtörődömség és hanyagság a mai időkben az állam részéről nem tűrhető tovább.”

MÜNZINGER 1926-ban írta, amikor az agrárkrízisnek még nyoma sem volt. Ma ebben a tekintetben sokkal tapintatosabban kell eljárni. A nehéz idők maguk szabnak magas követelményeket és menthetetlenül elsöprik a maradiakat, vagy gyengéket.

De még ha az iskoláztatásnál kényszerről, vagy a hanyag gazdálkodás megtorlásáról beszélünk is, semmi esetre sem léphetünk fel hasonlóan a gazdasági tanácsadásnál. Dánia e téren egészen más viszonyok között van. Az bizonyos, hogy *Németországban a gazdasági tanácsadás csak bizalmon és szabad elhatározáson épülhet fel.*

A fejlődés irányából megállapítható, hogy a kötelező szakiskolalátogatás az egész vonalon tért hódít és mint végső cél szerepel. Amennyire biztosítottnak látszik a gazdasági iskolák számának céltudatos fejlesztése, annyira valószínű, hogy elegendő létszámuk esetén életbelép a szakiskolalátogatás kötelezettsége. Végeredményben a gazdaifjak kötelező szakoktatása csak a maradi gazdákat érintené kellemetlenül, mert a haladni vágyók, átlátva ennek szükségét, gyermekeiket úgyis elküldenék az iskolába. Azonban mindenki tisztában van azzal, hogy a kötelező szakoktatás bevezetése nem megy máról holnapra. Bármennyire is átlátják illetékesek a kérdés fontosságát, a mai pénzügyi viszonyok áthidalhatatlan akadályokat gördítenek a gyors megoldás elé.

VI. FEJEZET.

Földművesiskolák.

A gazdasági iskoláktól főleg abban különböznek, hogy előadásukat télen-nyáron folytatólagosan tartják és minden esetben tangazdasággal rendelkeznek. Több-szemeszteres voltuknál (két teljes év) fogva alaposabb kiképzést adnak, mint az előbbieket, de ennek megfelelően lényegesen drágábbak is. Miután pedig a gazdák

gyermekeiket nyáron nem szívesen nélkülözik, ezek az iskolák nagyobbrészt a jobban bevált gazdasági iskolákká alakultak át. Jól mutatja ezt a folyamatot a *porosz* földművesiskolák alábbi kimutatása:

1875 évben aföldművesiskolák száma	36
1913 „ „ „	12
1919 „ „ „	9
1927 „ „ „	6

Bajorországban és Württembergben 4—4, Thüringiában 1 van belőlük. Inkább ott van meg létjogosultságuk, ahol a parasztság jómódú, a nagyobb parasztgazdaságok honosak, ahol a gazdai fjak meg tudják fizetni a magasabb iskolázási költségeket, mint például Hannoverben. A hat poroszországi földművesiskolából itt öt található. Nagyobb arányú elterjedésükre a fenti okok miatt nincsen kilátás és a meglevő néhány iskola számottevő szerepet már nem játszik.

Poroszországban az 1927. évi egységes szabályozás szerint a felvételi alsó korhatár 16 év. Feltétel az elemi iskola elvégzése és legalább kétéves gazdasági gyakorlat igazolása. A földművesiskolák sikeres elvégzéséről kapott bizonyítvány a gyakorlati gazdák részére létesített magasabb mezőgazdasági iskolák látogatására felvételi vizsga letétele nélkül is jogosít.

Mezőgazdasági hadseregiskolák.

Egészen különleges helyet foglalnak el az alsófokú szakoktatásban. Csak a háború után keletkeztek. Céljuk, hogy a katonáknak mezőgazdasági irányú szakképzést adjanak.

Míg a háborúelőtti időkben a katonákat 2—3 évi szolgálat után visszaadták a saját foglalkozási águknak, hivatásuknak, addig ma a zsoldoshadseregben — a szolgálati idő 12 év lévén — egészen új helyzet állott elő. Gondoskodni kellett arról, hogy a katonák a hosszú szolgálati idő alatt szakképzésben részesüljenek, amely-

nek segítségével elbocsátás után bizonyos foglalkozáshoz kezdhessenek, vagy a korábbi eredményesebben folytathassák.

A mezőgazdasági hadseregiskolákban a földműves népebből származó katonák elméleti és gyakorlati szakképzésben részesülnek, hogy leszerelésük után hozzáértéssel, eredményesen gazdálkodhassanak, önálló gazdálkodásuk elősegítése érdekében lehetőség szerint jutányos kölcsönöket is bocsátanak rendelkezésükre, amiből kisebb gazdaságot vásárolhatnak. A hadseregiskolákban foglalkoztatott katonáknál nem kell félni attól, hogy a leszerelés után hűtlenek lesznek apáik foglalkozásához. A kedvezményes kölcsönök útján történő földhözjuttatásnál különös gondot fordítanak arra, hogy a földhözjuttatás a keletporoszországi telepítések érdekében és céljainak figyelemmertartásával történjék.

Megállapítható, hogy a mezőgazdasági hadseregiskolák mind a mezőgazdasági haladás, mind a földművesmunkásság szociális felemelkedése érdekében értékes szolgálatokat tesznek. Az iskolák száma a birodalom területén 1927-ben 70 volt, amelyekben 2900 katonára kapott kiképzést. További kiépítésük során arra gondolnak, hogy amikor a katonakötelezettség visszaállítása során a zsoldos hadsereggel együtt a 12 évi szolgálat is megszűnik, ezekben az iskolákban a kisvárosok részére, a civil hatósági munka megkönnyítése érdekében egyszerű kistisztviselőket mezőgazdasági ismeretekre tanítsanak, miután a mezőgazdasági ismereteknek a hiánya egyes hatóságoknál ma már erősen érezhető.

Parasztfőiskolák.

A német parasztfőiskolák (Bauernhochschule) nem mások, mint a híres dán GRUNDTWIG-féle népfőiskolák átplántálásai Németországba. Amilyen célkitűzéssel dolgoznak ott a népfőiskolák, ugyanolyan szerepet szántak

itt a parasztfőiskoláknak. A különbség mindössze az elnevezésben rejlik, amennyiben a németek ezt az iskolatípust agrárvonatkozásban a parasztokról nevezték el és azok részére állították fel.

A népfőiskolák Dániában immár 90 éves küzdelmes múltja tekintenek vissza és jelenleg egyedülálló virágzásnak örvendenek. A napóleoni háborúk után elszegényedett és a nagy adók alatt sínylődő dán nép nemzeti hőisének, GRUNDTWIGNAK szellemében folytatott heroikus küzdelem idején szülte meg őket. Az eredmények tehát, amelyek ma annyira szembetűnőek, hosszú fejlődés gyümölcsei. Annak ellenére, hogy a dániai népfőiskolának nincsenek vizsgái és nem ad szakképzést, mégis a gazdai fűsítés felemelkedésének, a mezőgazdasági kultúra terjesztésének legfontosabb tényezője. HOLLMANN szerint¹⁰⁸ a dán vidéki lakosságnak átlag 30%-a — beleértve a férfiakat és asszonyokat — látogatja a népfőiskolákat. A parasztok és munkások közt általános az igyekezet, a versengés, hogy népfőiskolát látogathassanak. Szívesen hoznak áldozatokat, évekig takarékoskodnak és tesznek félre keresetükből, hogy az iskolába való beiratkozás költségeit előteremtésük. A gazdasági iskolák szerepe a népfőiskolákéhoz hasonlítva másodrangú. A szakiskolákat megelőzi a népfőiskolák látogatása, ahol felkeltik a szakiskolák iránti érdeklődést és előkészítik a talajt azok számára.

Németországban ezideig alig van néhány parasztfőiskola. A létesítésük iránti mozgalom újkeletű, csak a háború kitöréséig vezethető vissza. Eredményei eddig még a gazdasági iskolák mellett nem számottevőek. Mint az élet iskolája, a széles néprétegeket felemelni és őket a művelődés útjára terelni igyekeznek. FRAUENDORFER ezt mondja róla:¹⁰⁹ „Die deutsche Pflichterfül-

¹⁰⁸ Hollmann: Die Volkshochschule. Berlin, 1928, III. Auflage.

¹⁰⁹ S. Frauendorf er: Gedanken zur Bauernhochschulbewegung. Hinter Pflug und Buch. 1925, N. 5—6. „A német kötelességtudás, munkaszeretet, tudásvágy talált hajlékra ebben a tipikus német iskolában.”

lung, die Arbeitsfreudigkeit, der Wissensdurst fanden in der typischen deutschen Schule ihre Pfllege”.

Köztudomású — írja a Denkschrift — hogy a német parasztnál a szakképzettségen kívül hiányzik a szellemi téren való bizonyos tájékozottság, mozgékony-ság (geistige Beweglichkeit). Különösen ma, amikor az új gazdasági feladatok megoldásába a parasztot úgyszólván minden szellemi iskolázottság nélkül belerántották, a kor követelményeivel szemben való készületlensége feltűnő. Nem csoda, hogy a feladatokkal szemben sokszor rezignáltán félreáll és a nagy természetre bízva, szabadjára engedi a dolgok folyását. A szellemi felvilágosultság hiánya, különösen Dániához hasonlítva, feltűnő. Ezt a hiányt kívánja a parasztfőiskola kitölteni abból a felismerésből kiindulva, hogy a felvilágosultság befolyásolja az anyagi jólétet. *Míg az elemi és továbbképző iskola a tanulók nevelésére törekszik, a szah iskola szakképzettséget ad, addig a parasztfőiskola a kiscgazdaosztály hivatott vezetőinek általánosságban való kiművelésén dolgozik. Az általános műveltség adása azonban nem az egyedüli célja ennek az iskolának; a parasztságnak minden a foglalkozásával összefüggő és őt érdeklő kérdéseket kimerítően kívánja tárgyalni.*¹¹⁰ „Sie muss, obwohl mit geistigen Dingen arbeitend, die materiellen Fragen des Berufsstandes mit in den Mittelpunkt ihrer Arbeit stellen.”

A mezőgazdasági kamarák programjukba vették a parasztfőiskolák kiépítését. Minden remény megvan arra, hogy amint az állam részéről megfelelő anyagi támogatásban részesülnek, teret fognak hódítani a gazdasági életben.

¹¹⁰ Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkschrift* des Ministers für Landwirtschaft, Domänen und Forsten. Berlin, 1929, 92. old. (A következőkben röviden Denkschriftnek említjük.) „Bár szellemi téren mozog, a foglalkozással összefüggő anyagi kérdéseket munkája középpontjába kell állítania.”

Különös irányú szakiskolák.

Teljesség kedvéért a fent ismertetett általános irányú szakiskolákon kívül felemlítem még a különös irányú szakiskolákat. Ezek részben mint az egyes iskolák szakosztályai, részben önállóan szerepelnek. Fajaik szerint a mezőgazdaság legkülönbözőbb ágához tartoznak. Miután nem céлом, hogy e munka keretén belül ezekkel foglalkozzam, itt csupán a birodalomban való megoszlásukra utalva a túloldali kimutatást közlöm.

VII. FEJEZET.

Magasabb mezőgazdasági iskolák.

Részben a földművesiskolákból fejlődtek ki. Olyan iskolatípust képviselnek, amely jó általános műveltség mellett természettudományi és mezőgazdasági szaktudást is ad. Céljuknak kevésbé felelnek meg, mert nem sikerült az egyensúlyi állapotot fenntartaniuk a közismereti és szaktárgyak között. Az idők folyamán mindig nagyobb súlyt vetettek az általános műveltséget szolgáló közismereti tárgyak tanítására. Újabban a szakismereteket erőteljesebben kidomborítják. Az iskola-időt hat évről négy évre szorították össze, ennél fogva elvégzése az egyéves önkéntesi szolgálatra nem jogosít. Fejlesztésük nem megokolt. Számuk Poroszországban 12, azonkívül a birodalomban még 6 található.

Magasabb tanintézetek gyakorlati gazdák részére.

Más néven szemináriumoknak (Seminare für Landwirte) nevezik őket. Míg az előbb tárgyalt iskolatípussal szemben a vélemények megoszlók, erről az iskoláról általában az elismerés hangján nyilatkoznak. Hézagot pótol a gazdasági iskolák és mezőgazdasági főiskolák, illetőleg egyetemek között.

**A különös irányú szakiskolák megoszlása
a Németbirodalomban»¹¹¹**

Szabadállam vagy tartomány neve	Kertészeti gyümölcs- és szől. iskolák		Rét- és legelőgazdál- sági iskola	Erdészeti iskolák	Fejőiskolák	Növendékkellat- nevelő- és tehené- szeti iskolák	Sertésnevelési iskolák	Baromfi-nevelési iskolák	Méhészeti iskolák	Lovaglóiskolák	Lópatkoló intézetek
	Tanintéze- tek	isk.-hoz kap- csolt szak- osztályok									
Ostpreussen . .	2	—	1	—	3	1	—	1	1	2	1
Brandenburg . .	4	—	—	2	1	1	1	1	1	2	6
Pommern	1	4	—	1	1	tangazd.	—	—	1	4	10
Grenzm. Posen u. Westpr.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Niederschlesien	2	—	—	1	1	1	—	2	—	1	1
Oberschlesien .	1	—	—	—	—	tervbev.	—	—	—	1	—
Sachsen	1	8	1	1	1	—	—	1	—	4	—
Schleswig-Holstein	3	—	—	—	1	1	tervbev.	1	1	4	1
Hannover	2	—	1	—	—	1	2	—	1	1	3
Westfalen	3	17	1	—	1	1	—	—	2	—	6
Hessen-Nassau	3	—	—	2	1	—	—	—	1	—	4
Rheinprovinz . .	10	27	—	1	1	1	—	1	1	—	1
Hohenzollern . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Preussen	32	56	4	8	11	7	3	7	9	19	33
Bayern	4	—	1	2	3	4	—	3	1	4	6
Sachsen	1	16	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Württemberg . .	2	2	—	—	1	tervbev.	—	2	—	—	—
Baden	—	—	—	2	1	tangazd.	—	—	—	—	4
Thüringen . . .	1	—	—	—	—	tervbev.	—	—	—	—	—
Hessen	3	4	—	1	—	tervbev.	tervbev.	—	—	—	1
Mecklenb.-Schwer.	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1
Mecklenb.-Strel.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Oldenburg . . .	—	1	—	—	—	—	tervbev.	—	1	2	1
Braunschweig . .	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Anhalt	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lippe	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Schaumburg-Lippe	—	—	—	—	—	tervbev.	tervbev.	—	—	—	—
Hamburg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lübeck	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bremen	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Deutsches Reich	44	82	5	13	17	12	3	12	11	27	48

¹¹¹ Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. Ausschuss zur Untersuchung der Erzeugungs- und Absatzbedingungen der deutschen Wirtschaft. Berlin, 1930, 53. old.

Célja, hogy a nagyobb gazdaságok jövőbeli vezetőinek (tulajdonos, bérlő vagy gazdasági hivatalnok), akik már kint vannak a gyakorlati életben, aránylag rövid idő alatt elméleti szakképzést adjon. Módot nyújt a gazdasági iskola kiváló növendékeinek, tanulmányaik folytatásával a szociális felemelkedéshez. Ez az iskola az intenzív *középbirtok és nagy parasztbirtok vezetőinek kiképzésére sokkal alkalmasabb, mint a mezőgazdasági főiskola* vagy egyetem.

A felvételi vizsgánál mind általános műveltség, mind gazdasági gyakorlat szempontjából magas követelményeket támasztanak. A kiképzés alaposágára vall, hogy a három fő tudományágat (állattenyésztés, növénytermesztés, gazdasági üzemtan) külön-külön tanár adja elő. A hallgatók az egy évig tartó tanfolyam záróvizsgájának letétele után a *Staatlich geprüfter Landwirt* címet használhatják.

Ezeknek az iskoláknak *Poroszországban* való fejlődéséről a következő tanulságos kimutatás tájékoztat.¹¹²

1913-14. 1927—28.

t a n é v

A magasabb tanintézetek száma	2	10
Állandó tanerők száma.....	5	30
Tanulók száma	52	513
Vendégtanulók száma	4	14
Ezekből 6 középiskolát végzett.....	26	318
Elemi iskolai képzettséggel.....	26	195
A tanulók közül a gazdasági iskolát látogatta	28	226
A tanulók átlagos életkora	25	24

Amint a kimutatásból látszik, a fejlődés erőteljes. Különösen a tanulók számbeli gyarapodása feltűnő.

Teoretikus úton — mint a gazdasági iskoláknál — hozzávetőlegesen kiszámíthatjuk, hogy a magasabb tanintézeteknek milyen arányú fejlesztése volna kívánatos. A Németbirodalomban a 100 ha-on felüli

¹¹² Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkschrift* stb. 59. old.

gazdaságok száma 35.695.¹¹⁸ Feltételezve azt, hogy minden 10 ha-on felüli gazdaság 30 évenként egy-egy magasabb tanintézetet végzett szakembert alkalmaz, birodalmi átlagban évenként körülbelül 1190 tanuló kiképzésére kerülne sor. Maximálisan 50 tanulót számítva egy iskolára, a mai tíz helyett huszonnégy iskolára volna szükség. Számításunknál az az elgondolás vezetett, hogy a 100—200 ha közötti gazdaságok vezetői úgyszólván kizárólag a magasabb tanintézetek tanítványaiából kerülnének ki, míg a nagyobb gazdaságoknál és uradalmaknál az okleveles gazdatisztek mellett átlag szintén egy-egy magasabb tanintézetet végzett szakember alkalmazása megokolt.

A felsőfokú mezőgazdasági oktatás.

A mezőgazdasági oktatásnak a főiskolák és egyetemek által képviselt legmagasabb foka különösen azért érdekel bennünket, mert az ott kiképzett okleveles gazdák (akademisch gebildete Landwirte) elsősorban hivatottak arra, hogy mint gazdasági tanárok és tanácsadók, a tudományos kutatás eredményeit a gyakorlati életbe kivigyék és a széles gazdarétegek között elterjesszék.

A Németbirodalomban 14 helyen lehet a főiskolai képesítést megszerezni:

1. Négy önálló mezőgazdasági főiskolán: Berlin, BonniPoppelsdorf, Hohenheim és Weihestephan.¹¹⁴

2. Kilenc egyetem mezőgazdasági szakosztályán: Königsberg, Breslau, Halle, Göttingen, Kiel, Leipzig, Jena, Giessen és Hamburg.¹¹⁴

1. A technikán Münchenben.¹¹⁴

A felsőfokú oktatás mai formájának megelőzői a gazdasági akadémiák voltak, amelyek ALBRECHT THAER-

¹¹³ Landwirtschaftliche Betriebszählung. Statistik des deutschen Reichs. Berlin, 1931. Band 412., II.

¹¹⁴ Weihestephan, Hamburg és Münchenben ideiglenesen szünetel a mezőgazdasági kiképzés.

nek (Vater der Landwirtschaftswissenschaft) 1806-ban Möglinben létesített első ilyenirányú iskolája (Akademie des Landbaues) mintájára alakultak. A különböző főiskolákon és egyetemeken az oktatás eltérő, a fel^ltételek, vizsgarendek változók. Remélhető, hogy rövidesen a vizsgaszabályok egységesítése és a letett vizsgáknak kölcsönös elismerése fog bekövetkezni, miáltal a diákok az egyik helyen megkezdett tanulmányaikat másutt minden nehézség nélkül folytathatják. A főiskolai mezőgazdasági tanulmányok időtartama általában három év.

Poroszországban a mezőgazdasági főiskolák a legutóbbi időkig a földművelésügyi, az egyetemek pedig a közoktatásügyi miniszter fennhatósága alá tartoztak. 1932. évben Poroszországban e téren változás történt, amennyiben a főiskolák is az egyetemekhez hasonlóan, a közoktatásügyi minisztérium alá osztattak be.

A hallgatók számában a háború előtti viszonyokhoz képest lényeges változás nem történt. Az egész birodalomban 1913-ban 2126, 1928-ban pedig 2210 volt a mezőgazdasági hallgatók száma.

A poroszországi mezőgazdasági főiskolákon az 1922. év óta érvényes vizsgarend kétféle vizsgát különböztet meg: 1. a négy félév lehallgatásához kötött vizsgát gyakorlati gazdák részére, 2. a hat félév után esedékes diplomavizsgát.

Ad 1. Módot nyújt a gyakorlati gazdák részére, hogy ismereteiket elméleti irányban kiegészítsék és ennek eredményét vizsga letétele útján igazolhassák. A felvételhez csak 6 középiskola (Obersekunda, másnéven Mittlere Reife) szükséges. Előnyben részesülnek azok a hallgatók, akik tanoncvizsgával lezárt gazdasági gyakorlattal rendelkeznek. A négy félév lehallgatása után eredményesen letett záróvizsga az *Akademisch geprüfter Landwirt* cím használatára jogosít.

Ad 2. Az úgynevezett diplomavizsga szóbeliből és írásbeliből áll. Előfeltétele az érettségi vizsga és az előírt gazdasági gyakorlat felmutatása, továbbá 6 főiskolai

szemeszter lehallgatása. Megszerzése után a *Diplom-landwirt* cím használható.

A diploma megszerzéséhez a főiskolákon és egyetemeken megkívánt gazdasági gyakorlat ideje legalább két év. Az okleveles gazdák részére nyitva álló és magasabb követelményekhez kötött pályák többségénél (gazdasági szaktanár, állattenyésztési felügyelő stb.) azonban a gazdasági gyakorlatot újabban három évben szabták meg. Akik tehát a diplomát megszerezték és például gazdasági szaktanári állásra pályáznak, kénytelenek még egyszer kimenni a gyakorlatba, hogy a kétévi gazdasági gyakorlatot három évre egészítsék ki. Ennek a visszas helyzetnek elkerülése céljából olyan törekvés nyilvánult meg, hogy a jövőben *helyesebb volna már az egyetemi és főiskolai tanulmányok elvégzéséhez megkívánt kétévi gyakorlatot egységesen három évre felelteni*. Így egyrészt a magasabb követelményeket támasztó állások elfoglalása előtt nem kellene ismét kimenni a gyakorlatba, másrészt a többinek sem árt a hosszabb gazdasági gyakorlat akkor, ha az előmenetelnél később kárpótlásban részesülnek. A hosszú gazdasági gyakorlat elsősorban azoknál a szaktisztviselői pályáknál hangsúlyozottan fontos, amelyeknél az okleveles gazda, hivatali tevékenysége miatt, a gazdálkodással való közösséget csak nehezen és részben tarthatja fenn. A gazdasági tanárnak, illetőleg tanácsadónak a három gyakorlati év alatt kell megszereznie a jó alapot elméleti tudása alátámasztásához, nehogy később az a vád érje, hogy „hiányoznak a gyakorlati ismeretei”, vagy „elszakadt a gyakorlati élettől”, „nincsen tekintettel a gyakorlati gazdálkodás körülményeire” stb.

Miután a gazdasági tanárok és egyéb szaktisztviselők életük nagyobb részét a parasztek között, vidéken töltik el, ennél fogva kívánatos, hogy a *gazdasági gyakorlat megszerzésénél is a paraszt tangazdaságok* — amint később látni fogjuk, az úgynevezett példagazdaságok — *vigyék a főszerepet*. Legmegfelelőbbnek mu-

tatkozott ebből a három évi gazdasági gyakorlatból két évet paraszt tangazdaságban eltöltve, azt tanoncvizsgával (Lehrlingsprüfung) lezárni és a harmadik évet nagyobb gazdaságokban eltölteni.

Gyakran hallani panaszokat Németországban, hogy három év rövid a főiskolai tanulmányok elméleti részének elvégzéséhez. Tekintettel az anyag folytonos szaporodására, valóban nehéz ennyi idő alatt a kitűzött célt elérni. Mégis a tanulmányi idő külföldi példák szerinti meghosszabbításának, joggal sok az ellensége. Hiszen a főiskolai tanulmányok elvégzése nem jelenti a tanulás befejezését, de megtanít az önálló munkára és irányt mutat a továbbtanulásra. Figyelembe kell venni, hogy a tulajdonképeni *főiskolai tanulmányok, vagyis azok elméleti része a mezőgazdasági kiképzésnek csak egy részét alkotja*. Az egész kiképzés két-három év gazdasági gyakorlatból, három év főiskolai tanulmányból és többnyire még egy-két év különleges tanulmányokból áll. Az okleveles gazdák tehát a mai rendszer mellett legjobb esetben az érettségi után hét-nyolc évre foglalhatják el az állásukat. Ez olyan hosszú idő, hogy további meghosszabbítása kétszeresen megfontolásra int, annál is inkább, mert anyagilag nehéz terhet ró a hallgatóságra. Külföldön (Németországon kívül), ahol a tanulmányi időt négy évre emelték fel, rendszerint kisebb igényeket támasztanak az előfeltételekkel, a gazdasági gyakorlattal szemben.¹¹⁵ A németországi szakkörökben ma az az általános nézet, hogy a főiskolai mezőgazdasági tanulmányok elvégzéséhez *szükséges nyolc szemeszterből kettőt a hároméves gazdasági gyakorlat helyettesít*.

A tanulmányi idő jobb kihasználására nézve az előadások lehető összevonása és racionalizálása szükséges. Az előadásoknak legszigorúbban a tárgynál kellene maradniok, óvakodva attól, hogy a különböző

¹¹⁵ Lásd többek között Magyarországon, a József nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem mezőgazdasági fakultásán.

tárgykörökben bizonyos részletek megismétlődjenek. Ma például az a helyzet, hogy az örökléstant előadják a növénytanban, az állattanban, gyakran a növénytermelés és állattenyésztés keretében, továbbá még a biológiával, vagy hasonló speciális kollégiummal kapcsolatban is.

Vannak, akik a tanulmányi időt az írásbeli és szóbeli záróvizsgák időpontjának megváltoztatásával kívánják jobban kihasználni. Mindezek az eljárások alkalmasak arra, hogy a főiskolai tanulmányi idő meghosszabbításától eltekinthessünk.

A főiskolák, egyetemek feladatköre a tanításon és kutatáson kívül kell, hogy kiterjedjen a mai követelményeknek megfelelő és a gazdasági viszonyok által teremtett újabb tudományágak művelésére, illetőleg ezt a célt szolgáló intézetek felállítására is. A kertészet, a mezőgazdasági piackutatás, a baromfityésztés, a zöldmezőgazdálkodás¹¹⁶ stb. az utóbbi időben jelentős szerephez jutottak és fokozottabb felkarolásra várnak. A „Denkschrift” ilyen irányban sürgeti a kísérleti telepek fejlesztését, a tudományos segédszemélyzet számának felemelését, mert fontos feladatok megoldása gyakran a személyzet és az anyagiak hiánya miatt marad el.

A *kertészeti oktatás* fejlesztése a Németbirodalom fontos érdeke. Bár csak hiányos statisztikai adatok állnak e téren rendelkezésre, mégis megállapítható, hogy a zöldség- és főzelékfélékből a bevétel a háború után emelkedett. 1913-ban a bevétel értéke 47 millió márka, 1925-ben 130 millió, 1927-ben 97 millió márka volt.¹¹⁷ Ezzel szemben a kivétel értéke ugyanebből 1913-ban 6 millió, 1925-ben 4-2 millió, 1927-ben 3 millió márka volt.

A kertészeti kiképzés céljaira Poroszországban a következő intézmények szolgálnak:

¹¹⁸ Lásd bővebben: *Piukovich József dr.*: A magyar zöldmezőgazdálkodás. Budapest, 1933.

¹¹⁷ Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkt Schrift* stb. 131. old.

1. Kertészeti továbbképző iskolák (Gärtnerschulen).

2. Kertészeti tanintézetek.

3. Kertészeti tan- és kutatóintézetek, melyeket 1924g magasabb kertészeti tanintézeteknek, „Höhere Gärtnerlehranstalten“-nek hívtak.

Ezt a legutóbbit a tanoncvizsga letétele nélkül — az 1927. évi szabályozás értelmében — nem látogathatják.

A kertészet növekvő jelentősége és a kertészek főiskolai képzettség utáni igyekezete félre nem ismerhető.

Hogy a mai napig mégsem kapott a kertészet főiskolai rangot, az részben az akadémiailag képzett kertészek korábbi szűkkörű elhelyezkedési lehetőségének tulajdonítható. Az utóbbi időben ellenben mindinkább csökken ezeknek az aggályoknak a jogosultsága. A kertészeti tanári pályánál, a magasabb közigazgatási szaktisztviselőknél éppen úgy, mint a mezőgazdasági kamaráknál és kertészeti nagyüzemeknél, kívánatos volna az akadémiailag képzett kertészek alkalmazása.

Az önálló kertészeti főiskola felállítása elsősorban pénzügyi szempontból ütközik nehézségekbe. Megoldható volna azonban az egyik mezőgazdasági főiskolával kapcsolatos kiépítése, mert a tantárgyak egész sora a mezőgazdasági tárgyakkal közös.

VIII. FEJEZET.

Gazdasági nőnevelés.

A háztartási iskolázás a gazdaságihoz képest rövidmúltú, alig 30—40 évre tekinthet vissza. Korábban erre egyáltalában nem vetettek súlyt, fontosságát nem ismerték fel. A háborús idők világítottak tulajdonképpen rá azokra a szoros kapcsolatokra, amelyek a gazdálkodás és a háztartás, a nép kultúrélete és a vidéki háztartás között fennállanak. A háztartási iskolázás felendülése ezért a háború utáni évekre esik.

Míg a városi háztartás úgyszólván kizárólag a fogyasztásra van berendezve, addig *a vidéki háztartás fontos termelési ágakat von a munkakörébe, egyszóval produkál is*. A vidéki háztartásnak ez a produktív jellege adja meg magas közgazdasági értékét. A parasztgazdasági üzem virágzása, fejlődése összefügg a háztartás helyes vezetésével. Az asszony gondjaira fontos üzemágakat (aprójószágnevelés, növendékállatnevelés, konyhakertészet stb.) bízunk, amelyeket akkor tud majd a követelményeknek megfelelően kifogástalanul ellátni, ha szakismereteket szerzett és bizonyos új eljárásoknak célszerűségéről az iskolában meggyőződött.

Az asszonynak a gazdaságban való jelentős szerepe vall az a régi közmondás, hogy „az asszony többet vihet ki a házból a kötényében, mint amennyit a férfi négylovas kocsin a csűrbe hoz”. A legújabb statisztika megállapította, hogy *a népbevételeknek nagyobb része (60%) keresztülmegy a nő kezén*. Nem közömbös tehát, hogy az asszony miként vezeti a háztartást és miként sáfárkodik a reája bízott javakkal.

A háztartási iskolák sokoldalú feladatuk mellett éppen úgy összefüggnek a *háztartási tanácsadással*, mint a gazdasági iskolák a gazdasági tanácsadással. Tevékenységükkel mélyen belenyúlnak a nép gazdasági, szociális és kulturális életviszonyaiba. A háziasszonyi tevékenység nem kis mértékben tényezője az egészséges családi életnek. A háziasszonyt ezért nevelni kell arra, hogy a család jólétét a lehető legkisebb megerőltetéssel, célszerű beosztással biztosítsa. Ha viszont meggondoljuk, hogy a család a rendezett állami élet alapja, akkor tisztán áll előttünk a háztartás messzemenő szociális és kulturális feladata is.

A háztartási iskolák, alapítóik elgondolása szerint, formailag és tartalmilag igen különbözően alakultak ki. A sokféle iskolatípus egységessé formálása és közöttük a munkakör helyes elhatárolása, az eddigi tapasztalatok alapján már megkezdődött.

A háztartási iskolai képzés kialakult irányai a következők:

1. Vidéki leány továbbképző iskolák, ahol minden elemi iskolát végzett leány háztartási kiképzést kaphat.

2. Háztartási szakiskolák, melyek a szakirányú kiképzést és háztartási tanácsadást látják el.

1. Háztartási tanárnőképző iskolák.

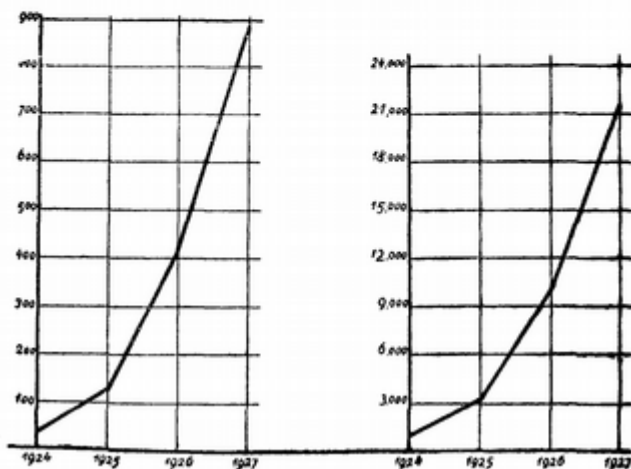
Ad 1. A vidéki továbbképző iskolák leány osztályának benépesítéséről Poroszországban ugyanaz a törvény gondoskodott, amely 1924-ben a fiúosztályok kötelező látogatásának elrendelését a helyi hatóságokra bízta. Számuk azóta rohamosan emelkedik.

1924. évben az osztályok száma	31,	a tanulók száma	881
1925. " " " "	122,	" " " "	3.061
1926. " " " "	416,	" " " "	10.172
1927. " " " "	885,	" " " "	21.420

A vidéki leánytovábbképző osztályok, illetőleg iskolák fejlődése Poroszországban.¹¹⁸

Az osztályok száma :

A tanulók száma:

¹¹⁸ Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkschrift*, stb. 95. old.

Az 1927, évi 885 továbbképző iskola közül 721-et politikai körök, 144-et a községek és 20-at más különböző alakulatok létesítettek.

A tanítás időtartamára nézve a szakkörök nézetei igen eltérők. Egyik csoport az egy évig tartó naponkénti oktatás mellett foglal állást, mások viszont hetenként két előadási nappal a három évig tartó tanításnak a hívei. Egyelőre még hiányoznak a megfelelő tapasztalatok a vita eldöntéséhez.

Az oktatás ma még gyakran kiegészítő tanerőkkel folyik. E célra részben kiválogatott és tanfolyamokat végzett elemi iskolai tanerőket, részben megfelelő jártassággal, illetőleg előképzettséggel rendelkező háziasszonyokat alkalmaznak. Az állandóan alkalmazott tanerők kiképzése egyéves, a kiegészítő tanerőké négy-hat-hetes tanfolyamokon történik. A továbbképző iskolák célkitűzése: *nem többet tanítani, mint amennyi ismétretet a kisbirtokos gazdasszonynak (Kleinbauernfrau), vagy munkásasszonynak a háztartása megkíván.*

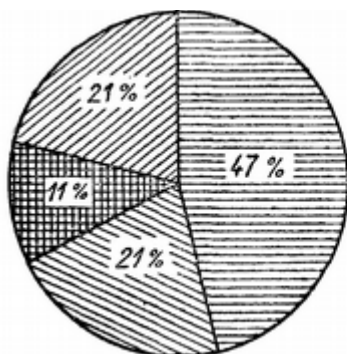
A vidéki leánytovábbképző iskolák megelőzői a *vándorháztartási iskolák* voltak, melyeket Poroszországban először 1910iben létesítettek azzal a céllal, hogy a kisbirtokosok, törpebirtokosok, földművesek, kézművesek és munkások leánygyermekének 8—12 hetes tanfolyamokon a háztartás körébe vágó kiképzést adjanak. Fejlődésük a továbbképző és gazdasági iskolákkal kapcsolatosan felállított háztartási iskolák létesítésével megakadt. Amint ezek kiépülnek és a háztartási tanácsadással kiegészülnek, a vándorháztartási tanfolyamok teljesen nélkülözhetők lesznek.

A poroszországi vándorháztartási iskolák leány-növendékeinek szülők foglalkozása szerint való megoszlásáról tájékoztat a túloldali grafikus ábra.

Ahol az oktatás a nyári hónapokban szünetel, ott a tanerőket be kell kapcsolni a háztartási tanácsadásba.

Ad 2. A nagyobb gazdák leányai gyakran nem elégednek meg a továbbképző iskolákkal, hanem alapo-

A poroszországi vándorháztartási iskolák tanítványainak, a szülők foglalkozása szerinti megoszlása 1927-ben,¹¹⁹

gazdacsaládokból	6.768 = 47 %
iparoscsaládokból	3.060 = 21 „
munkáscsaládokból	3.008 = 21 „
más egyéb származású	1.721 = 11 „

sabb szakképzést kívánnak. Ezt a célt szolgálják a tulajdonképeni háztartási iskolák (Ländlichhauswirtschaftliche Fachschule), mint szakiskolák. Feladatuk, hogy a közép, illetőleg nagy mezőgazdasági üzemek háztartásának vezetéséhez szükséges szakképzést adjanak. Tanítási időtartamuk egy év. Minden iskolához internátus, továbbá gazdasági udvar, zöldségeskert, tehenészet, egyszóval *tangazdaság* tartozik. Gyakori eset, hogy a háztartási iskolákat a gazdasági iskolákhoz kapcsolják. A gazdasági iskoláknak háztartási leányosztályokkal való kibővítése annyira bevált, hogy a jövőben a gazdasági iskolák túlnyomó részének hasonló átalakítása valószínű. A leányosztályok tanítási ideje alkalmazkodik a gazdasági iskolákéhoz, tehát szintén csak öt hónapig tart. *Nyáron a tanárnők rövid tartamú tanfolyamokat tartanak és háztartási tanácsadással foglalkoznak.*

A legelső háztartási iskolák egyikét a szászországi *Nebra* nevű községben 1888iban a gazdasági egyesület

¹¹⁹ Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkschrift*, stb. 104. old.

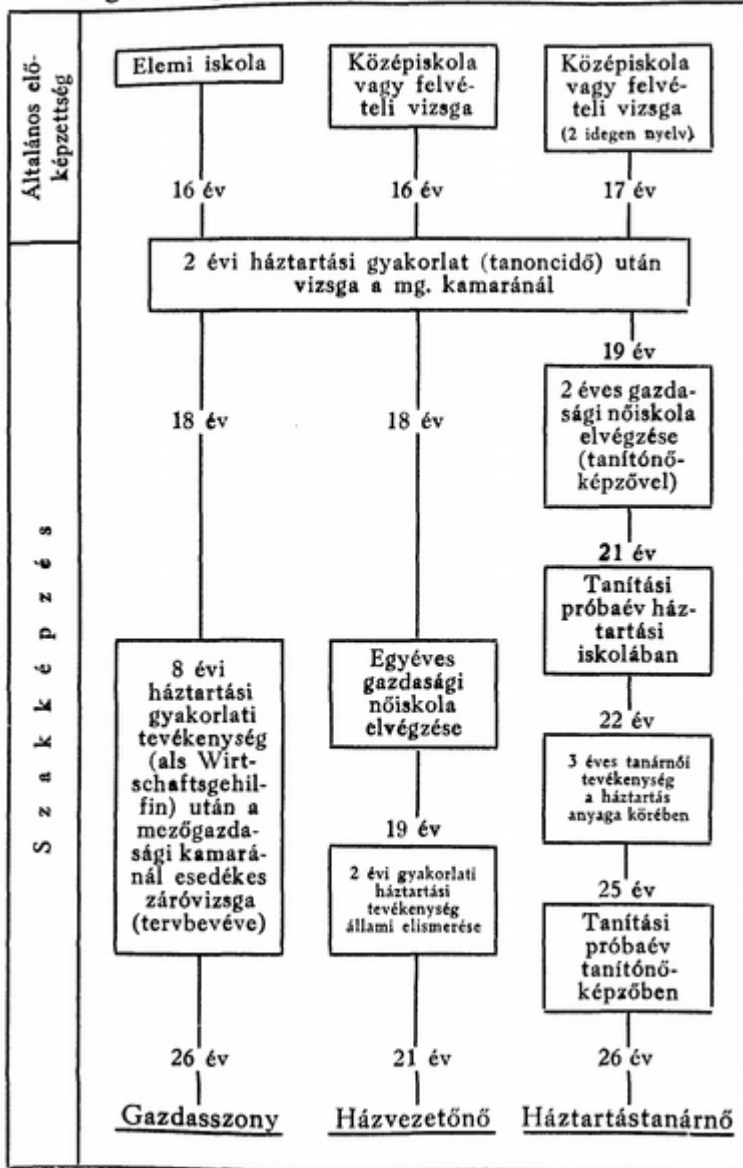
állította fel. Később követték példáját a zárdák. Ma a legtöbb háztartási iskola a mezőgazdasági kamarák kezében van.

A háztartási iskolák nem a kereseti pályákra, hanem az életre készíteneek elő. A leányok az iskola elvégzése után többnyire visszatérnek a családi körbe és ott maradnak férjhezmenetelükig. Így volt ez mindaddig, míg a kereseti pályák felé irányuló általánossá vált törekvés utóbb a háztartási iskolák részéről is bizonyos alkalmazkodást kívánt. Az idők követeiménekeként fellépő alkalmazkodás érdekében meg kellene adni a növendékek részére a jogosultságot, hogy a háztartási iskolákban eltöltött egy év, a kereseti pályák némelyikénél (pl. háztartástanárnői képesítés, gyermekkertésznői képesítés) beszámítható legyen. Ellenkező esetben ugyanis attól kell tartani, hogy szívesebben keresik fel a leányok a városi elhelyezkedést biztosító más szakiskolákat, aminek következtében a háztartási iskolák látogatottsága visszaesne és a vidék még fokozottabb mértékben veszítené el leányait a városok javára, mint eddig.

Ad 3. A *háztartási tanárnőképző* iskolákban (Wirtschaftliche Frauenschulen auf dem Lande) magasabb előképzettséggel rendelkező leányokat tanárnőkké képeznek ki. Ez az iskola egy-kétévi időtartammal a gazdasági nőnevelés legmagasabb fokát képviseli. Célja, hogy a gazdasági nőnevelés részére megfelelő szakerek utánpótlásáról gondoskodjon.

összefoglalva a gazdasági nőnevelés ismertett hármasirányú munkáját, végeredményben azt mondhatjuk, hogy az 1. gazdaszony (Wirtschaftlerin), 2. házvezetőnő (Haushaltpflegerin) és 3. tanárnő (Lehrerin) kiképzésre tagolódik. Szemléltetés kedvéért az alábbi sematikus ábrán tüntettem fel az egységesen megvalósítandó kiképzés tervezetét, amely azonban a mai formájában még sokkal szétágazóbb és többféle árnyalattal bír.

A gazdasági nevelés sematikus ábrázolása.

A magyarul házvezetőnőnek nevezett „Ländliche Haushaltpflegerin” nálunk kevésbé ismert fogalmát a REIFENSTEIN⁴ háziasszonyok szövetsége így definiálja:¹²⁰ „Ländliche Haushaltpflegerin ist die gebildete Mitarbeiterin oder Leiterin im ländlichen Haushalt. Sie ist durch eine gründliche fachliche Schulung gegangen, staatlich geprüft und anerkannt. Nach längerer Berufserfahrung, Bewährung und Fortbildung erscheint sie als die gegebene Kraft zur selbstverantwortlichen wirtschaftlichen Leitung grösserer Betriebe aller Art.”

A gazdasági növelés ma még a kezdet nehézségeivel küzd. Kifejlesztése a gazdasági iskoláknál ismertetett hasonló alapelvek szerint halad. A háztartási tanácsadás ugyanazokkal a nehézségekkel birkózik, ugyanúgy törekszik a nép széles rétegeinek felőlelésére, a háztartási, a konyhakertészeti, az aprójószág és növendékállat nevelési ismeretek általánossá tételére, mint a maga helyén a gazdasági tanácsadás. Tekintettel arra, hogy a konyhakertészet, az apró jószág- és növendékállatnevelés terén a háztartási tanácsadás részben átvág a gazdasági tanácsadás területére, a hatáskörnek a gazdasági tanár és tanárnő közötti célszerű megosztása tisztázásra szorul.

Kívánatos volna egyben a gazdasági növelésnek a háztartási tanácsadás segítségével még *kifejezettebben a gyakorlati élet felé irányuló fejlesztése*. A háztartási iskolák céljukat csak úgy érhetik el, ha a mindennapi élettől nem távolodnak el és nem építik fel előadásukat túlnyomóan olyan háztartási eszközök, lakberendezési tárgyak ismertetésére, illetőleg használatára, amelyek az egyszerű nép igényeit meghaladják.

¹²⁰ Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkschrift* stb. 123. old. „A házvezetőnő képzett segítőtársa a háziasszonyoknak, vagy önálló vezetője a háztartásnak, akinek szakképzettsége alapos iskolázás után, vizsga letétele révén állami elismerést nyert. Hosszabb tapasztalat, próbaidő alatti beválás és továbbképzés után a legmegfelelőbb erőnek látszik a nagyobb gazdaságok háztartásainak felelősségteljes vezetésére.”

Többször hallottam kifogásolni és magam is meggyőződtem róla, hogy a háztartási iskolák a legújabb konyha- és egyéb háztartási eszközökkel vannak túltömve, amelyeket a kis háztartásokban egyáltalán nem használnak. Megvan-e tehát a létjogosultsága a modern háztartási eszközök megfontolás nélkül való terjesztésének? Míg egyrészt nem árt, ha a fiatal lányok ezekkel az eszközökkel való bánásmódot megtanulják, mert néhány év múltán a technikai fejlődés következtében a háztartás eszközei általánosulnak, addig másrészt az ipar huzamosabb ideig tartó irányítására is szükség volna, hogy csak kipróbált, jóminőségű és hasznos eszközöket hozzon forgalomba.

A háztartási tanácsadás csak akkor vihető keresztül helyesen, ha a háztartási üzem mint olyan, a maga sajátosságaival, problémáival a legkisebb részletekig ható tanulmányozás tárgya volt. Ezeknek a kérdéseknek a tisztázása céljából állították fel Berlinben az úgynevezett *Háztartástudományi Intézetet* (Institut für Hauswirtschaftswissenschaft an der Akademie für soziale und pädagogische Frauenarbeit), ahol a gyakorlati és tudományos eredményeket összegyűjtik, feldolgozzák, publikálják (Hauswirtschaftliche Jahrbücher, Archiv für Hauswirtschaft etc.) és a tanácsadás révén az érdekeltek tudomására hozzák.

III. RÉSZ-

A TANÁCSADÁS GYAKORLATI MEGVALÓSÍTÁSA.

IX. FEJEZET.

A gazdasági gyakorlat szabályozása-

A mezőgazdasági oktatás, valamint a gazdasági tanácsadás terén jelentős szerepet játszik a gazdasági gyakorlat megszerzése. Mindazok, akik a mezőgazdasággal kapcsolatos tevékenységet folytatnak, nem nélkülözhetik a gazdasági gyakorlatot.

A felsőfokú mezőgazdasági oktatásnál a gazdasági gyakorlat mint annak természetes kiegészítője szerepel. A főiskolák tárgyalásánál már megemlítettük, hogy a mezőgazdasági oklevél megszerzéséhez általában két-évi gazdasági gyakorlat felmutatását írják elő. A poroszországi vizsgarend így szól:¹²¹ „Zur Prüfung sind nur Studierende beiderlei Geschlechts zugelassen, die ... mindestens zwei Jahre in der Landwirtschaft tätig waren, dies durch amtlich beglaubigte Zeugnisse nachweisen...”

A két év legfeljebb két gazdaságban tölthető el. Az egység gazdaságban eltöltött idő — a beszámítás szempontjából — hat hónapnál kevesebb nem lehet. A gyakorlati idő alatt minden gazdasági munkát (állatgondozás, takarmányozás, fejés, szántás, boronálás,

¹²¹ „Vizsgára csak azok a mindkét nembeli hallgatók bocsáttatnak, akik ... legalább 2 évig a mezőgazdaságban gyakorlatilag ténylegények voltak és erről hiteles igazolványt mutatnak fel...”

hengerelés, kapálás, vetés, aratás, cséplés stb.) végig kell csinálni, hogy annak idején, amikor majd nekik kell parancsolni, a teljesítményt meg is tudják ítélni.¹²² „Nur was man sich selbst erarbeitet hat, kann man später als Vorgesetzter seinen Untergebenen zeigen.” A gazdasági gyakorlattal szemben támasztott magasabb követelményeket egyelőre nem az oklevél megszerzéséihez, hanem egyes állások elnyeréséhez kötötték.

A közép- és alsófokú oktatásnál a gazdasági gyakorlat felmutatása — bármennyire előnyös és hasznos volna —, ezidőszerint még nem kötelező. Valószínűnek látszik azonban, hogy a *kötelező gazdasági gyakorlatnak, másnéven tanoncidőnek (Lehrlingszeit) bevezetése nemsokára utat tör magának*. Mindinkább szaporodik azoknak a száma, akik a tanoncidő szabályozásánál bizonyos kényszer bevezetését és a tanoncidő végén a mezőgazdasági kamara kiküldött bizottsága előtt gyakorlati záróvizsga letételét kívánják. Ennek az iránynak a hívei az ipari kiképzést veszik alapul és ahhoz mérten, hasonló elgondolás szerint óhajtják a mezőgazdasági oktatást is kiépíteni, mondván:¹²³ „Es ist eigenartig, dass im Gegensatz zum Handwerk in der Landwirtschaft auf eine eigentliche Lehrzeit verziehen wird”.

A mezőgazdasági munkások központi egyesülete (Zentralverband für Landarbeiter) a saját jól felfogott érdekében a kétéves tanoncidő bevezetése mellett köttötte le magát. A tanoncidő szabályozására irányuló törekvések a háborút megelőző időkből származnak. A D. L. G. már 1908-ban vizsgarendet állított fel a gazdasági tanoncok részére és szorgalmazta, hogy a gazdaságifjak a tanoncidő végén záróvizsgát tegyenek. Szembe-

¹²² „Csak azt, amit az ember sajátmaga megpróbált és végigcsinált, mutathatja meg később, mint feljebbvaló az alantasainak.” Ez a hejyes elv mindinkább kezd nálunk Magyarországon is tért hódítani.

¹²³ Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkschrift* stb. 60—61. old. „Különös, hogy a kézművesiparral ellentétben a mezőgazdaságban a tulajdonképeni tanoncidőtől eltekintenek.”

tűnően juttatta kifejezésre a D. L. G.-nek a tanoncidő szabályozására és kötelező bevezetésére vonatkozó álláspontját 1910-ben dr. STIEGER a következő alapvető javaslatával:¹²⁴

„1. A tárgyi ismeretek elméleti úton való megszerzése még nem elég a gazdaképzéshez. Éppen olyan szükséges minden gazda részére, hogy a jellemképző nevelésen és elméleten kívül olyan gyakorlati tudást szerezzon, amely nem a könyvekből, hanem csak a gazdasági üzemben való tényleges tevékenység útján sajátítható el. Az e téren tapasztalható hiányok rendszerint az egész életre kihatnak és utólag nehezen pótolhatók.

2. Helytelen az eddigi korlátozás, amely szerint a rendszeres gazdasági gyakorlat, tanoncidő csak a főiskolákon, a gazdasági nagyüzemek jövő vezetői részére kötelező, mert az a Németbirodalom kétharmad részén gazdálkodó parasztság számára is nélkülözhetetlen.

3. Minthogy a mezőgazdasági munkások a szó teljes értelmében tanult munkásoknak tekintendők, mind-egyikük gazdasági tanonckodásra szorul. Ha ez az elgondolás egyelőre nem is valósítható meg teljes mértékben, legalább a felügyeleti hatáskörrel megbízott előmunkások, mint például majorgazda, istállómester részesüljenek tanoncidővel kiegészített gyakorlati irányú kiképzésben.

4. A német kispapnál szokásos eljárásnak, miszerint fiaikat saját maguk, az apai gazdaságban képezik ki, nagy hátrányai vannak. Mindenek előtt akadályozza a kívánatos tág látókör kialakulását. Ajánlatos lenne, ha a gazdaifjak legalább egy éven át mint tanoncok vagy gyakornokok, akár csere útján, akár szerződéses viszonyban, idegen gazdaságban dolgoznának.

5. Mindazoknak — egyeseknek és jogi személyek-

¹²⁴ Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. Ausschuss zur Untersuchung der Erzeugungen und Absatzbedingungen der deutschen Wirtschaft. Berlin, 1930, 65. old.

nek akiknek szíven fekszik a német mezőgazdaság fejlesztése, nem ajánlható eléggé a mezőgazdasági tanoncidő bevezetésének előmozdítása, melynél legalább az alapvető kérdésekben különös súly vetendő a tervszerű, egységes eljárásra.”

Az első időben lassan terjedt a parasztkörökben a gazdasági gyakorlat hasznának belátása. Erre vall, hogy az 1917. évig mindössze 290 gazdaifjú tett tanoncvizsgát.

A gazdasági gyakorlat törvényes szabályozása egyrészt a birodalom eltérő viszonyai, másrészt a gyakori latot szerezni kívánók igen széles skálája miatt, legfeljebb egészen tág keretek között képzelhető el. A szabályozás tulajdonképen a mezőgazdasági kamarák feladatkörébe vág. Ezek alkalmazkodhatnak a helyi körülményekhez, megszabhatják a tangazdaságok (Lehrwirtschaft) elismerésének feltételeit, megköthetik a tanítási szerződéseket, megszabhatják a tanoncvizsgák anyagát, stb.

A gazdasági gyakorlat megszerzése szempontjából elsősorban a jól vezetett parasztgazdaságok jönnek tangazdaságként tekintetbe, mert a gazdaifjú, vagy főiskolára készülő növendék csak ott tanulhat jót, ahol a gazdaság vezetésére gondot fordítanak és tervszerű beosztással elősegítik azt, hogy a gyakornok az összes munkafolyamatokon egy év alatt keresztül mehessen. A mezőgazdasági kamaráknak kell az intenzívebb parasztgazdaságok közül kiválogatni azokat, amelyek tárgyi és személyi szempontból e célra megfelelnek, továbbá szerződésileg lefektetni a helyes irányú gazdasági gyakorlat elsajátítása szempontjából azon a vidéken számbajövő eljárásokat. Amennyiben megfelelő gazdaságok nem volnának, kötelességük, hogy tervszerű létesítésükről gondoskodjanak. Szükség esetén pénzáldozattól sem szabad visszariadniok, mert a gazdaifjúság gyakorlati kiképzése csak ezen az úton biztosítható. A kamaráknak a gazdaságokkal kötött szerződéseiben hangsúlyozni kell, hogy a gyakornok

(*tanonc*) nem munkása, hanem tanulója a gazdaságnak. Ennek a szempontnak a kidomborításával sok súrlódás elkerülhető. A nagygazdaságok, illetőleg uradalmak a gazdasági gyakorlat elsajátítása szempontjából inkább akkor jöhetnek számításba, ha a gazdaiifjak végérvényesen uradalomban óhajtanak elhelyezkedni.

Annak ellenére, hogy a tanonckodás a legutóbbi években meglehetősen terjed, általánosságban még mindig nem beszélhetünk róla úgy, mint a mezőgazdasági képzés kiegészítő részéről.¹²⁵ „Auch in bäuerlichen Kreisen kann heute von einer eigentlichen Lehrzeit kaum gesprochen werden.”

A parasztyermek a tanonccévet többnyire otthon, a családi körben tölti el. A szülői házban való nevelésnek elvitathatatlanul *sok a jó oldala*. A gyermekek úgyszólván észrevétlenül belenőnek az otthoni munkába. A szülői házban testi erejükhez mérten, fokozatosan veszik erősebben igénybe és foglalkoztatják nehezebb munkával őket. A parasztfiú megszokja az otthon látott nehéz testi munkát, az egyszerűséget, takarékoságot. Könnyen elsajátítja a munkásokkal való bánásmódot, akikkel naponta együtt van és egy sorban dolgozik. A veszélyes fejlődési időszakot erkölcsös környezetben és szigorú felügyelet alatt tölti.

Nem fér kétség ahhoz, hogy a gyermekeknek éppen a gazdaságba való belenövése adja meg a parasztnak az egyszerű természetességet, amellyel sokszor csodálatosan nehéz és megpróbáltatásokkal teljes életét megnyugvással, sőt gyakran egykedvűen viseli.

Az említett előnyökkel szemben azonban árnyoldalakat is találunk. Az otthon nevelkedett és idegenben egyáltalán nem volt gazdaiifjú természeténél fogva idegenkedik minden újítástól, haladástól. Érthetően nem szívesen tér le a szülők által taposott ösvényről.

¹²⁵ Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. Ausschuss etc. 166. old. „A parasztkörökben tervszerű kiképzésről, vagyis tulajdonképeni tanonckodásról alig beszélhetünk.”

Az egyoldalú szülői kiképzésnél a gyermekek fejlődés nélkül csupán az otthon látottakat sajátítják el Ahol a szülők jól gazdálkodnak, a gyermekek rendszerint követik azt, ahol azonban ez hiányzik, ott az utódok gazdálkodása is hasonló lesz. Miután pedig a parasztság konzervativizmusánál és anyagiakban való szegénységénél fogva kevés időszerűen berendezett gazdasági üzemmel rendelkezik, felfogásában maradi, a gazdaiifjak otthoni kiképzése is a követelményeknek kevésbé felel meg. Tapasztalat szerint senkinek sem árt, ha hosszabb-rövidebb időt idegen környezetben kénytelen eltölteni.

A tanonckodás általánosításának egyik legfőbb célja az egyoldalú otthoni nevelés árnyoldalainak a kiküszöbölése. Könnyebben elérhető ez a cél az iskolába beiratkozó ifjúságnál a kötelező gyakorlati idő bevezetésével, nehezebben megvalósítható azonban azoknál a gazdaiifjaknál, akik szakiskolába azért nem járnak, mert jövőjüket kizárólag az apai gazdaság átvételében látják.

A gazdaiifjakat tervszerűen kell ránevelni arra, hogy a saját érdekükben legalább egy évet idegen gazdaságban töltsenek el. A több év óta ajánlott kölcsönös *csereakciók nem vezettek kellő eredményre*. Egyelőre teljes a szabadság, kinek-kinek a saját elhatározásától függ, hogy letölti-e és hol tölti le a tanonc-évet. A parasztgazdaságok között ma vajmi kevés az olyan, ahol a fiúk csak azért tesznek eleget a tanonckodásnak, hogy ismét hazamenjenek és otthon a sajátjukon gazdálkodjanak tovább. Inkább azok a gazdaiifjak igyekeznek megszerezni a gyakorlatot, akik tanulmányaik után idegen gazdaságban keresnek állást. Akik az otthoni gazdaságban maradnak, ritkán mennek el tanoncnak. Pedig éppen ez utóbbiaknál elsőrendű fontosságú, hogy idegen környezetben essenek keresztül a gazdasági gyakorlaton. Ezeknek a gazdaiifjaknak az idegen gazdaságokba való eljuttatása volna a kötelező tanoncidő bevezetésének a legfőbb feladata.

A tanonckodást előszeretettel és szép eredménnyel

vezették be a Németbirodalomban a leányoknál a háztartási iskolákban is. A „Denkschrift” szerint Németország e téren úttörő szerepet játszik.¹²⁶ „Deutschland ist, so weit bekannt, das einzige Land, welches eine praktische Ausbildung für Mädchen im Landhaushalt durch das Lehrlingswesen anstrebt. Es ist als ein besonderes Verdienst der deutschen Landfrauen anzusehen, dass sie mit der hauswirtschaftlichen Lehrlingsausbildung die Verantwortlichkeit für die Heranbildung des Nachwuchses freiwillig auf sich nehmen.”

A kezdeményező lépés Keletporoszország részéről történt. A gyors elterjedésre vall, hogy 1927. év végéig 1695 lány tette le a tanoncvizsgát és ezekből 637 az utolsó (1927) évre esett. Az utolsó években és nem kis mértékben éppen a leányoknál elért tekintélyes eredményeknek köszönhető, hogy a *tanonckodás feltételeit* 1928-ban általánosan szabályozták. Időtartamát két évben állapították meg, a közelebbi — részben helyi viszonyokkal összefüggő, illetőleg a második év végén esedékes tanoncvizsgára vonatkozó — kikötések megállapítását pedig a mezőgazdasági kamarákra bízták.

A háztartási tanoncidő sem tölthető el akármilyen gazdaságban. A mezőgazdasági kamarák feladata, hogy arra alkalmas háztartások kiválogatásáról gondoskodj annak. Leginkább olyan, vidéki, családi háztartások jöhetnek számításba, ahol a gazdasszonyi teendők különböző ágazataiban kaphatnak a növendékek megbízható kiképzést. Ezeknek az alkalmas háztartásoknak a kiválogatása hosszadalmas és nehéz munka. Számuk egyelőre még csekély. Addig, míg a kezdet nehézségein keresztül esnek, megengedték, hogy a leányok a tanonc-

¹²⁹ Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkt Schrift* etc. 119. old. „Amint ismeretes, Németország az egyetlen ország, amely a leányoknak a háztartási teendőkben való tervszerű gyakorlati kiképzését a tanonckodás által szorgalmazza. A német háziasszonyok különös érdemének tekinthető, hogy a jövő nemzedék érdekében önszántukból magukra vállalják a háztartási tanoncképzés útján a jövő nemzedék kiképzésének felelősségét.”

idő egyik évét a háztartási iskolák tangazdaságaiban is eltölthessék. A német gazdasszonyok és háziasszonyok részéről nagy igyekezet, versengés tapasztalható háztartásaiknak a legmagasabb követelmények szerint való berendezése és vezetése iránt.

Tudva azt, hogy a tanoncidőt két évben állapították meg, az okleveles mezőgazdák részére elnyerhető állásoknál pedig gyakran három-, sőt többévi gyakorlatot is megkívánnak, felvetődik a kérdés, vajjon miképpen lehetne ezeket a gyakorlati éveket a leggyümölcsözőbb időbeosztással kihasználni?

Württembergben — ahol a gazdasági gyakorlattal szemben támasztott követelmények kétségkívül a legmagasabbak — az úgynevezett „gazdasági tanári és szakértői” állás elnyeréséhez a diploma megszerzése előtt kétévi gazdasági gyakorlat, utána pedig háromévi üzemvezetői (gazdasági intéző, felügyelő) gyakorlat felmutatása szükséges. Sajnos, hogy az ilyen magas követelmény felállítása a fiatalság részére anyagilag sokszor leküzdhetetlen akadályt jelent. De még ha a gazdasági tanári és szakértői állások nivójának megóvása szempontjából elismerjük is a hosszú gazdasági gyakorlat életbeléptetésének a létjogosultságát, kérdés, hogy a kiképzésre fordított sok fáradság, hosszú évek és súlyos költségek, arányban vannak-e az állások elnyerésével járó kilátásokkal; avagy nem nyílnak-e akkor a fiatalság előtt másutt nagyobb eredményekkel kecsegtető, kevésbé rögzös utakon vezető elhelyezkedési lehetőségek, amelyek éppen a nyíltabb gondolkodásúakat fogják elcsalni és az eredeti hajlamaiktól távolabb eső pályákra kényszeríteni?

A kétéves tanoncidő hasznosítása körül kialakult tapasztalat azt mutatja, hogy a legcélszerűbb mindkét évnek egy és ugyanazon gazdaságban való eltöltése. Az első évben végigmegy a tanuló az összes munkafolyamatokon, a második évben először felügyeleti szolgálatot teljesít, később fokozatosan beletanul a gazdaság irányításába, vezetésébe. A külső munkákon

kívül természetesen meg kell tanulnia a könyvelést és az irodai munkák elvégzését is. Ilyen beosztás mellett tehát a tanuló úgy töltheti el a rendelkezésre álló idejét, hogy a második évben az első év tapasztalataira építhet. Ellenkező esetben azonban, ha a második évet új gazdaságban tölti, az áttekintés és a helyi viszonyok ismeretének hiányában, kevesebbet sajátíthat el a gazdaság vezetéséből.

A tanoncidőnek az említett módon való leszolgálása és záróvizsgával való befejezése nemcsak a gazdaságifjak, hanem a főiskolákra készülő tanulók részére is nagyon ajánlatos.

Egészen más a felfogás a tanonckodás befejezése után a magasabb pályákra törekvő okleveles gazdák további egy, illetőleg több gyakorlati évének beosztása tekintetében. Miután ebben az esetben rövid idő alatt lehetőleg sok tapasztalatra kell szert tenniök, indokolt, hogy helyes időbeosztással *minél több gazdaságban forduljanak meg*. Különösen a gazdasági tanácsadónak készülő, gyakorlati éveket szolgáló fiatal emberek ne üljenek túlságosan sokáig egy gazdaságban. Leghelyesebb, ha egy gazdaságban csak addig maradnak, míg annak menetét megismerik, azután más gazdaságba kerülnek, ahol új körülmények között újat tanulnak és emberismeretet szereznek. A tehetséges fiatal ember számára a túlságos sokáig egy gazdaságban való időzés sokszor a taposómalom elálmosító munkájához lesz hasonló. AEREBOE többek között ezt mondja:¹²⁷ „Wer ein tüchtiger Wirtschaftsberater sein soll, der darf nicht länger in einem Betriebe stecken, als bis er dessen Drehweg hat. Der muss in rascher Folge von einer Wirtschaft in die andere geworfen werden...”

¹²⁷ *Aereboe*: Bedeutung und Organisation der Wirtschaftsberatung in der Landwirtschaft. Illustrierte Landwirtschaftliche Zeitung. 1927. Nr. 16., 202. old. „Aki jól kiképzett gazdasági tanácsadó akar lenni, annak nem szabad tovább egy gazdasági üzemben maradnia, mint amíg a menetét meg nem ismerte. Gyors egymásutánban más gazdaságokba kell kerülnie ...”

A gazdasági tanároknak, illetőleg tanácsadóknak a főiskoláknál ismertetett körütekintő és gyakorlati irányban fejlesztett kiképzésük ellenére is, *leggyengébb oldaluk a gazdasági gyakorlat*. E téren valóban nehéz feladattal, az elmélet és gyakorlat összeegyeztetésének soha ki nem elégíthető problémájával kell megküzdeni. Az *Enquête Ausschuss*-hoz befutó jelentések 1928-ban ismételten a gazdasági tanácsadók kevés gyakorlata miatt panaszkodnak:¹²⁸ „Von verschiedenen Bericht«: erstattem wird auf die vielfach ungenügende Praxis der Diplomlandwirte hingewiesen und betont, dass ihnen die Wirtschaftsberatung deshalb grosse Schwierigkeiten mache.”

Ez az únos-úntig hangoztatott panasz — meg kell vallani — sok esetben nem alaptalan. A gazdasági tanácsadóknak a gyakorlati gazdálkodással állandóan szoros kapcsolatban kell maradniuk. Abban a pillanatban, amikor ez a kapcsolat tartósan megszűnik, elveszítik a talajt a lábuk alól és megesik, hogy a különben tanulatlan kigazdák a mindennapi apró fogásokat jobban ismerik, mint ők. Ilyen esetben a tekintélyüket hamar elveszítik. A württembergihez hasonló magas követelmények (3 évi gazdasági *üzemvezetői* gyakorlat) előírásánál mindig az anyagi akadály merül fel. Kinek az anyagi viszonyai engedik meg ma az ilyen megterhelést- Ennek a nyílt kérdésnek a megoldása az anyagiak miatt csak megközelítőleg sikerül.

A gazdasági tanár és tanácsadó annál eredményesebben végezheti feladatát, minél több gyakorlati tapasztalattal rendelkezik. A fiatal gazdasági tanácsadónak azonban sohasem lehet annyi tapasztalata, mint az idősebbnek. Ebből következik, hogy a fiatal tanács-

¹²⁸ Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. *Ausschuss* etc. 84. old. „Különböző jelentések nyomtatékosan utalnak az okleveles gazdák (gazdasági tanárok) elégtelen gazdasági gyakorlatára és hangsúlyozzák, hogy a tanácsadás ezért okoz nekik nagy nehézségeket.”

adó, bármilyen derék is, hátrányban van azzal szemben, aki már néhány évtizedet töltött el ebben a munkakörben.

A diploma utáni továbbképzés.

A főiskolán letett diplomavizsga inkább azoknak a tanulmányai szempontjából jelent befejezést, akik kinn a gyakorlatban, maguk óhajtanak gazdálkodni. A hivatali állásba törekvőknek, mint amilyenek a gazdasági tanár, növénytermelési, állattenyésztési, illetőleg közigazgatási szaktisztviselő (Verwaltungslandwirt), továbbá az úgynevezett „Kulturamtsvorsteher”,¹²⁹ még különleges irányú kiképzésben kell részesülniök. Mert míg a háború előtt a tudományos és gazdasági tanári pályán kívül más hivatali állás az okleveles gazdák részére alig jöhetett számításba, addig a mezőgazdaságnak a háború utáni sokoldalú fejlődése, az okleveles gazdák új elhelyezkedési lehetőségeinek egész sorát nyitotta meg. A hivatali állások elnyeréséhez megkívánt specializálódást célzó továbbképzés terén a birodalomban még nem jött létre az egység. *A továbbképzés útjai két főirányban haladnak.* Egyik a porosz, másik a bajor-szász-hesseni irány. Tekintettel arra, hogy minket elsősorban a gazdasági tanárok továbbképzése érdekel, a következőkben főképen ezekkel a kérdésekkel fogunk foglalkozni.

Poroszországban a gazdasági tanárok a diploma utáni továbbképzést az úgynevezett „pedagógiai szeminárium” elvégzésével szerzik meg, ahol a neveléstudományi ismereteken kívül a gazdasági tanácsadás technikájának elsajátítására, a kiscgazdaüzem lényegével összefüggő pszichológiai sajátosságokra vetik a súlyt. Ezek egyéves tanfolyamok, amelyek a gyakorlati gazdák részére létesített magasabb tanintézetekhez¹⁸⁰ (Hö-

¹²⁸ Kulturamt = a telepítés elősegítésére egyes államokban létesített hivatalok.

¹³⁰ Lásd a 120. oldalon.

here Lehranstalten für praktische Landwirte) vannak kapcsolva. Egy-egy pedagógiai szemináriumban¹³¹ a jelöltek száma legfeljebb 7—8, mert magasabb létszám a kiképzés rovására menne. A tanfolyam végén államisvizsga letétele kötelező.

A gazdasági tanár kiképzése tehát Poroszországban végeredményben három év gazdasági gyakorlatból, három év főiskolai tanulmányból és egy év pedagógiai továbbképzésből áll. Ha valaki a doktorátust is megóhajtja szerezni, amire átlagosan egy évet szoktak számítani, akkor a 19 éves korban letett érettségi¹³² vizsga után nyolc évre, tehát 27 éves korában érkezik el kiképzésének befejezéséhez.

Az állattenyésztési szakhivatalnoktól (Tierzuchtbeamte) szintén háromévi gyakorlatot és a diploma megszerzése után egyéves állattenyésztési továbbképzést (részben tudományos intézetben) kívánnak meg, amely a földművelésügyi minisztériumban teendő államisvizsgával zárul. Hasonló külön kiképzésen megy keresztül a növénytermelési szaktisztviselő is.

Bajorországban mindössze kétéves gazdasági gyakorlatot kívánnak meg, amelyet azonban a diploma után minden állami tisztviselő részére kötelező kétévi különleges szakképzés követ. Itt minden állami állásba (gazdasági tanár, közigazgatási, állattenyésztési, növénytermelési szaktisztviselő stb.) törekvő okleveles gazdát valamely gazdasági iskolához osztanak be jelöltként (Referendarzeit) kétévi továbbképzésre. Az első évben bevezetik az oktatás, tanácsadás és az igazgatás mikéntjébe, a második évben pedig a jelölt tetszés szerint választhat, hogy miben óhajtja magát specializálni. Ez utóbbi év tehát elmélyedő, különleges — a tanácsadás, tanítás, gazdasági igazgatás, növénytermesztés, állattenyésztés stb. ágazataiban folytatott — szaktanulmányokkal telik el. A továbbképzés végén itt is, ugyan-

¹³¹ A 10 magasabb tanintézet közül 6 mellett rendszeresítettek pedagógiai szemináriumot.

¹³² N. b. a középiskolák Németországban 9 éves időtartamúak.

úgy mint Poroszországban, államvizsga letétele esedékes. A bajorországihoz hasonló a szászországi és hesseni kiképzés.

Önkéntelenül felvetődik a kérdés, hogy az ismertett porosz és bajor-szász hesseni továbbképzés ma is divó irányai közül melyiké a pálma, melyik és milyen alapon ismerhető el előnyösebbnek?

A porosz rendszer lényege, hogy szigorú elhatározással specialistákat nevel a mezőgazdaságnak. A gazdasági tanár, növénytermelési vagy állattenyésztési szaktisztviselő továbbképzése egészen más mederben folyván, vizsga letétele nélkül át sem léphet a másik szakra. A gyakorlatból pedig tudjuk, hogy pl. a gazdasági tanári pályáról az állattenyésztési szaktisztviselővé való átnyergetést sokszor a fizikai rátermettség hiánya vagy az elkedvetlenedés indokolja. Ez a szigorú megkööttségek tehát a porosz rendszerrel hátrányt jelent.

A bajor-szász-hesseni továbbképzés — bár hosszabb ideig tart — 1 év után módot nyújt az irányváltoztatásra, tehát jobban alkalmazkodik a gyakorlati életben felmerülő kívánalmakhoz. A bajor rendszer ezért több hívet szerzett magának, kisebb megkööttsége miatt előnyösebbnek mondható. Erre a tényre mutat rá az *Enquête Ausschuss* is a következő sorokban:¹³³ „Das bayerische Vorgehen hat zweifellos den Vorzug, dass die Ausbildung vielseitiger ist und dass der Anwärter einen besseren Überblick über das Gesamtgebiet der Landwirtschaft gewinnt. Weiter bleibt ihm ein Jahr mehr Zeit, ehe er sich für ein Sonder-

¹³³ Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. Ausschuss etc. 72. old. „A bajorországi eljárásnak két-ségkívvül előnye, hogy a továbbképzés többoldalú, a pályázó jobb áttekintést nyer a mezőgazdaság valamennyi ágáról. Egy évvel több ideje van, míg a specializálódás útján le kell kötnie magát. Az elhatározó lépés előtt tehát jobban megismerheti a saját hajlamait és tehetségét, nem úgy, mint Poroszországban, ahol a főiskolai tanulmányok befejezése után mindjárt tisztában kell lennie, hogy milyen útra kíván térni.”

gebiet zu entscheiden hat. Er kann vor dieser Entscheidung seine Neigung und Befähigung besser kennenlernen, während er in Preussen sofort nach Abschluss des Studiums über den zu beschreitenden Weg klar sein muss.”

Mindezekből azt látjuk, hogy a korábban említett főiskolai tanulmányi idő meghosszabbítása helyett célszerűbb volna a diploma után a gazdasági iskolánál (másnéven gazdasági tanácsadóállomáson), vagy pedagógiai szemináriumban eltöltött egyéves külön kiképzésnek — az egész birodalomban egységesen a bajor rendszer szerint — kettőre való kiegészítése. Így a jelöltnek, tekintet nélkül, hogy állattenyésztési, növénytermelési, közigazgatási, vagy gazdasági tanári pályára kíván-e lépni, mód adatnék egy éven keresztül, hogy a szakemberek tevékenységét kinn az életben, a maga valóságában lássa és benne a specializálódás iránti hajlam megérlelődjék. A tulajdonképeni specializálódás a második évben, a pedagógiai tanulmányokkal kapcsolatban történék. A fejlődés folyamán a magasabb mezőgazdasági iskoláknál berendezett pedagógiai szemináriumok előreláthatólag háttérbe szorulnak majd a továbbképzésnél, a jobban bevált gazdasági iskolákkal, tanácsadóállomásokkal szemben. *A speciális kiképzés tapasztalat szerint magában az élő gazdasági tanácsadói szén vezetben történik a legeredményesebben, ahol segéd-tanári beosztásban már némi keresethez is juthatnak a jelöltek és a gyakorlati élethez közelebb állanak, a parasztokkal állandóan érintkeznek.*

Előkészítő tanfolyamok a gazdasági tanácsadók részére.

Amint az eddigiek folyamán láttuk, a gazdasági tanácsadók diploma utáni különleges továbbképzése 1—2 évig tart. Ebbe a továbbképzésbe iktatnak be rendszerint mindjárt az elején kizárólag a gazdasági tanács-

adók részére egy 4—5 napos előkészítő tanfolyamot, amelynek célja, hogy megmutassa a jelölteknek az utat, miként kell ismereteiket a gyakorlati életbe átültetni; a tanfolyamon felhívják a figyelmüket a szaktudáson túlmenő, irányadó szempontokra és bevezetik őket a tulajdonképeni tanácsadás technikájába. A tanfolyam helye valamely gazdasági iskola, vezetője tapasztalt, kipróbált gazdasági tanácsadó, iskolaigazgató, vagy a mezőgazdasági kamara tekintélyesebb tisztviselője. Az egy-egy tanfolyamon résztvevő jelöltek száma legfeljebb 4 szokott lenni, mert a magasabb létszám az intenzív foglalkozás rovására menne. A rendelkezésre álló 4—5 nap alatt 3—4 gazdaságot megtekintenek és azok anyagát feldolgozzák.

Az első napra csak az úgynevezett *bevezető e/ő-adás* esik, amelyen a megtekintendő gazdaságok anyagának mikénti feldolgozása, a tanítás és tanácsadás módozatai kerülnek szóba. Kiterjeszkednek azokra a körülményekre, hogy miképen vehetők fel a kapcsolatok a gazdákkal, milyen eljárásoktól lehet a legtöbb eredményt várni. Megemlítik, hogy a gazdák a tanácsadást ritkán keresik, de hozzájuk férhetni oktató kirándulások rendezésével, az egyesületi és szövetkezeti élet révén, a tanár és volt tanítványai közötti kapcsolat¹³⁴ felhasználása útján stb. Hogy milyen úton-módon szerelhető le az idegenkedés; mit lehet elérni a gazdasági vonatkozásokon túlmenő, a gazda családi viszonyai, bajai, jóléte stb. iránti érdeklődéssel. Felhívják a figyelmüket a kisgazdacsalád nagyságának, helyesebben a családtagok számának elhatározó jelentőségére a termés szempontjából, mint amely befolyásolja az üzemformát és kényszerítőleg hat abban az irányban, hogy az sokszor a teoretikus előírástól eltérőleg a gyakorlati adottság szerint alakuljon. Mert az állatállomány szá-

¹³⁴ Például a „Volt Gazdasági Szakiskolai Hallgatók Egyesülése”, amelyen keresztül a tanár és tanítvány viszonya a legjobban ápolható.

mának emelése, vagy a kapásnövények területének kiterjesztése a család munkaképes tagjainak számától, egyszóval munkaerejétől függ. Óvakodjon tehát a gazdasági tanácsadó olyan eljárásokat ajánlani, amelyek a tulajdonos természetével, vagy anyagi erejével össze nem egyeztethetők. Ezeknek a kívánságoknak a szorgalmazása ha mégannyira helyénvaló volna is, több nyugtalanságot, mint hasznot eredményezne. A vezető gondolat éppen a rossz gazdasági viszonyokra való tekintettel az legyen, hogy *mindenütt sok még az olyan irányú tennivaló, amely úgyszólván pénzügyi áldozat nélkül is, szaktudással, a gazdaságosság elvének szem előtt tartásával nagyobb jövedelmet biztosít.* A fiatal gazdasági tanácsadót minden cselekvésében a meggondokság jellemezze. Addig, míg nincsen teljesen otthon a helyi viszonyok ismeretében, tartózkodjon, de később is mindig óvatos legyen a kritikában. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a tanácsadó kritikája könnyen kiteszi a gazdát a szomszédok csúfolódás sának, miáltal őt a tanácsadástól örökre elijesztheti. Végül a gazdasági tanácsadó mindig az általános üzemi szempontokat tekintse és ne engedje, hogy ítéleténél valamely különleges üzemág egyoldalú befolyása érvényesüljön.

A fent vázolt bevezető előadás végén, a második napra tervezett gazdasági szemlére vonatkozó utasításokat adják meg. Megjegyzendő, hogy a második, harmadik, esetleg negyedik gazdasági kirándulásnál a résztvevők fokozatosan mindig kevesebb és kevesebb útbaigazítást kapnak, több önállóságra tesznek szert.

A második napon a jelöltek a tanfolyam vezetőjevei és a tulajdonossal körüljárják a megtekintésre írszemelt gazdaságot. Lehetőleg mindjárt a belépésnél megrögzítik az első benyomást és megállapítják, hogy a gazdaságban jómód vagy szegénység uralkodik. Azután eloszolnak és igyekeznek a tudnivalókat feltűnés nélkül a tulajdonossal, helyettesével, vagy az üzemvezetővel való beszélgetésből kihámozni. Célszerű

a résztvevőket előre beosztani, hogy például egyik az istállóban, a másik az udvaron, a harmadik kinn a földeken kezdje meg a szemlét és helycserével folytasd azt. A szemle alkalmával úgy az észrevételek nyilvánítása, mint a jegyzetek készítése mellőzendő. A tanfolyam vezetője lehetőleg másodrendű szerepet játszik, inkább visszahúzódva figyel meg a jelöltek munkáját, hogy észrevételeit, kifogásait otthon elmondhassa nekik.

A kirándulás befejezése után otthon még ugyanaz nap az anyag feldolgozása következik. Az első alkalommal a feldolgozásnál útmutatásul sablonos kérdőívet töltenek ki annak biztosítására, hogy a fontos adatokat a kérdéses gazdaságból mind beszerezték, semmi sem került ki figyelmüket.

Az alábbiakban bemutatjuk a szóbanforgó négy kérdőívet, amelyek a legszükségesebb kérdéseket tartalmazzák. Természetes, hogy a különböző gazdaságokban más és más kérdések adhatók fel, illetőleg azok másképpen csoportosíthatók. A bemutatott sémák csak a PFANNENSTIEL által összeállított vezérfonalat mutatják.¹³⁵

A) Kérdőív.

(A gazdaság leírásának elkészítéséhez.)

1. Az üzemvezető és családja.
2. A gazdaság nagysága és üzemágai.
3. Épületek.
4. Élő leltár.
5. Holt leltár.
6. Talajnemek (lehetőleg a terepviszonyok feltüntetésével).
7. A táblák nagysága, alakja és helyzete.
8. Vetésforgók.
9. A folyóévi vetésarány.
10. Vetésátlagok.
11. Munkaerő.

¹³⁵ *Pfannenstiel*: Die Ausbildung zum bäuerlichen Wirtschaftsberater. Arbeiten der. D. L. G.; Mittel und Wege zur Besserung der Wirtschaftslage der deutschen Landwirtschaft 1925, 73. old.

B) *Kérdőív.*

(A gazdálkodásról való véleményalkotáshoz.)

1. Milyen a talaj kultúrállapota?
2. Milyen a gazdaság talajmunkája, vetése és vetésápolása?
3. Milyenek a trágyázási viszonyok (istállótrágya, műtrágya)?
4. A növénytermelés milyen fajtákra terjed ki, milyen változással?
5. Milyen a rét- és legelőápolás?
6. Milyenek a fakarmánytermelési és beszerzési viszonyok (téli, nyáron)?
7. Hogyan alakul a terményeladás, gép-, eszköz- és árubeszerzés?
8. Könyveket vezet-e a gazdaság?
9. Milyen a község és környék mezőgazdaságának állapota?

C) *Kérdőív.*

(A gazdasági tanácsadó véleményének megszerkesztéséhez.)

1. Milyen általános benyomást szerzett a tanácsadó a gazdálkodásról?
2. Rendesen és a gazdaságosság elvei szerint vezetik-e a gazdaságot?
3. Várható-e a gazdától (gazdasági üzemvezetőtől) az útbaigazítások megbízható és szakszerű keresztülvitele?
4. Milyen a gazdaság haszonállat-állománya (száma, faja)?
5. Megfelel-e a haszonállatok száma és teljesítménye a gazdaság viszonyainak?
6. Kedvező-e a művelési ágak megoszlása?
7. Célszerűek-e a gazdaság vetésforgói?
8. Helyesek-e a talajművelés- és trágyázásnál követett eljárások?

D) *Kérdőív.*

(A végső javaslatok tételéhez.)

1. Szükséges-e a gazdálkodás lényegbevágó megváltoztatása?
2. Milyen cél lebeg a tanácsadó szeme előtt a gazdaság átszervezésénél?
3. Milyen úton-módon, miféle beavatkozással, mennyi idő alatt kívánja ezt elérni?

A kérdőíveket figyelmesen átolvasva fogalmat alkothátunk magunknak a gazdasági tanácsadók munkajárói, megismerhetjük azokat a szempontokat, melyek szerint dolgozniuk kell. *Később a gyakorlatban termé; szetesen minden tanácsadó külön módszert fog kidolgozni és alkalmazni, mégis a felsorolt kérdésekre adott válaszok segítségével vezetik be a rendszeres munkamenetbe.* Az első kirándulás anyagát rendszerint közösen, a többieket önállóan dolgozzák fel.

A kérdőívek kitöltése tehát nem azt jelenti, hogy a gazdasági tanácsadás *írásban* történik, csak az utat mutatja meg a helyes üzemtani következtetések levonásához. Az írásbeliség a tanácsadást túlságosan hosszadalmassá és nehézkéssé tenné. Elképzelhető, hogy milyen időtrabló munka volna a gazdasági tanácsók írásbafoglalása, egy-egy terjedelmes, logikusan felépített indokolás kidolgozása, anélkül, hogy az írásbafoglalás mellett perdöntő érv szólna. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a fontosabb megállapításokat, irányelveket, számszerű adatokat, takarmányozási, trágyázási recepteket néhány sorba összefoglalják. A gazdasági tanácsadó utasításainak írásbafoglalása csupán kivételélen lehet indokolt.

A gazdasági tanácsadásnál szereplő írásbeliség szempontjából más elbírálás alá tartozik az a tévékenység, amely az iskolakerüetek *mezőgazdasági kaszasterének* felfektetésére törekszik. E tekintetben egyáltalán nem alakult még ki egységes gyakorlat. Inkább egyes vidékeknek hivatásuk magaslatán álló iskolaigazgatói kezdeményezték, hogy részben a gazdaifjakkal gyűjtetik össze a szülői gazdaság adatait, részben a tanácsadás alkalmával maguk gyűjtik össze a kerületre vonatkozó mezőgazdasági adatokat. A tanácsadáshoz szükséges áttekintés és esetleges adatszolgáltatás szempontjából felette jó szolgálatot tehetnek ezek a gyűjtemények. Számos iskolában követik azt az eljárást, hogy az előadásokon közösen dolgozzák fel a tanulók szülői gazdaságának adatait. Természetes, hogy ez az

anyag csak akkor lesz értékes, ha a feldolgozás egy-
séges szempontok és forma szerint történik. E célból
többféle tervet dolgoztak ki, illetőleg űrlapsémát állí-
tottak össze az úgynevezett *gazdasági leírás és üzerm
terv* elkészítésére. Ezek az űrlapok hasonlítanak a ta-
nácsadók előkészítő tanfolyamain használatos és előbb
felsorolt kérdőívekhez.

A gazdasági leírás és üzemterv elkészítése egy-
szerűen nyomtatványűrlapok kitöltéséből áll, amelye-
ket a gazdasági iskolaigazgatók többéves tapasztalat
alapján, a gyakorlati követelményekhez alkalmazkodva
szerkesztettek meg. A gazdasági leírást minden tanuló
az iskola első évfolyamában tölti ki a szülői gazdaság
adatai alapján a tanár útmutatása mellett, a második
évfolyamban pedig ugyancsak közös munkával az üzem-
terv kidolgozása következik. Az így két példányban ki-
töltött űrlapok egyikét a tanuló tartja meg saját hasz-
nálatára, a másikat pedig a gazdasági iskola kataszteri
gyűjteményében helyezik el.

A gazdasági tanácsadás révén így minden iskola
az idők folyamán értékes kataszterhez juthat, amely az
illető vidék mezőgazdasági viszonyait tárja fel, együt-
tesen pedig az egész birodalomnak a mezőgazdasági
tükörképét adja. A sok munkát és fáradságot jelentő
kataszter, birodalmi viszonylatban éppen úgy, mint
egyres vidékekre vonatkozóan, termeléspolitikai szem-
pontból megbecsülhetetlen előnyt biztosítana.

Tévedés volna azt gondolni, hogy a gyakorlott
gazdasági tanácsadó táskájában kész üzemtervvel látó-
gátja meg a gazdát, az abban foglaltakat megbeszéli
vele, majd köszönő hálálkodásával elhalmozva azzal
búcsúzik el tőle, hogy egy év múlva ismét eljön az ered-
ményt megtekinteni. Nem. A lelkiismeretes tanácsadó
nehéz munkát végez. Az év különböző szakaiban több-
ször keresi fel a gazdát rövid időre. Talán költségkímé-
lés miatt nem is külön e célból utazik ki, hanem útba-
ejtve a kérdéses gazdaságot, csupán félórára száll le a
kocsiról, hogy például a talaj előkészítés, legelőápolás,

trágyakezelés stb. mikéntjéről győződjék meg s újra meg újra figyelmezteti a tulajdonost az észszerű reformok szükségére. Eloszlatja a felmerült kételyeket, amelyeket a sokszor egykedvű, vagy megátalkodott szomszédok keltettek benne az ismert gyakori válasszal, hogy „ez nálunk nem megy”. Néhány ilyen félóra csodát tud művelni, ha a látogatások rendszeresen történnek és ha a tanácsadó közszeretnek örvend, hallgatnak rá a gazdák. Állandó leszereléssel, taktikázással fokról-fokra győzi meg a hitetleneket fejtegetései igazáról.

X. FEJEZET.

A gazdasági ismeretterjesztés problémája.

Bármilyen körültekintéssel történjen is a gazdasági tanácsadók kiképzése, mégis marad egész sereg olyan momentum, amely tanítással el nem sajátítható, amihez természetadta érzék szükséges. Mert az ismeretterjesztés gyakorlata úgy az iskolában, mint a gazdasági tanácsadásnál új eseteket vet felszínre. A tanácsadónak szünetelni kell arra, hogy a gazdákkal való érintkezés helyes formáját, hangját eltalálja. Akinek hiányzik a természeti adottsága, azt nem szabad erre a pályára engedni. E téren a jelöltek szigorú, a próbaidő (Referendarzeit) alatt végrehajtandó megrostálása kívánatos.

A gazdasági tanácsadásnál minden a tanácsadó személyén múlik. Barátságos természetével, szociális és pedagógiai érzékével, ha az tekintélytartással és tudással jár együtt, a legélesebb ellentállást leszerelheti; rossz természetével pedig éppen úgy a szépen mutatkozó eredményt is tönkretelheti. Ez az oka annak, hogy a technikai segéd munkák elvégzésére könnyű embert kapni, de jó vezetőt találni nehéz. Nem biztos, hogy a gazdasági tanári pályán jól bevált egyén megfelelő tanácsadó lesz. Kérdés, hogy megvan-e az érzéke a paraszttal való bánásmódhoz, fel tudja-e ébreszteni benne

maga iránt a bizalmat, úgy is mondhatnánk: tud-e a paraszt nyelven beszélni, megvan-e az általános politikai, közgazdasági látóköre, éles és gyors ítélőképessége, gyakorlati érzéke, elegendő tapasztalata stb., stb. Nem hiányzik-e a jellemszilárdsága, megbízhatósága és komolysága ahhoz, hogy családok gazdálkodásának szigorú titkait — amelyeket sokszor a legbizalmasabb barátjuknak sem mondanak el — megőrizzék. Mindezekből csak azt látjuk, hogy az elsajátított szaktudáson kívül magas követelményeket támasztanak a munkakör problémái a tanácsadó *személyi* tulajdonságaival szemben is,¹³⁶

Az ismeretterjesztés künn a gyakorlati életben más-képen fest, mint a papíron. Kiszámíthatatlan akadályok morzsolják le a hatásfokát. *Adott esetben az egyéni rét termetségtől nem kis mértékben függő legjobb eredt meny elérése adja az ismeretterjesztés nehéz prot blémáját.*

MÜNZINGER professzor szerint a parasztek gazdálkodási nívóját a tudományos kutatás legértékesebb eredményeinek általános felhasználásától 60—100 év fejlődése választja el. Ezt a nagy ürt átugrani nem lehet, kitölteni nehéz. A szóbanforgó emberanyag nyers, nehezen munkálható, továbbá bizalmatlan, a legjobb akarat mellett is sokáig hozzáférhetetlen. MÜNZINGER a konzervatív kiscgazda termelési technikájának emelését az agrárpolitika legégetőbb feladatának tartja:¹³⁷ „Die

¹³⁶ *Federau*: Gegenwartsfragen im deutschen landwirtschaftlichen Kreditwesen. Potsdam, 1929, 50. old. „Wirtschaftsberatung ist eine reine Personenfrage. Zum Wirtschaftsberater muss man geboren sein. Erlernen, wie jeder andere Beruf, lässt sich der eines bäuerlichen Wirtschaftsberaters nicht.” (A gazdasági tanácsadás tisztán személyi kérdés. Tanácsadónak születni kell. Megtanulni, mint más mesterséget, nem lehet.)

¹³⁷ *Münzinger*: Probleme der bäuerlichen Wirtschaftsberatung. Berlin, Paul Parey, 1926, 6. old. „A parasztagdálkodási technika me-revségének megtörése, a parasztek felvilágosítása arról, hogy saját előnyére szolgál az, amire szorítják és később talán erőszakkal is

Starrheit der bäuerlichen Technik in Fluss zu bringen, dem Bauern klar zu machen, dass es sein eigener Vorteil ist, zu dem man ihn bringen und vielleicht auch einmal noch zwingen will, das ist die erste und brennendste Frage der heutigen Agrarpolitik.”

A parasztoknak két típusát ismerjük, a tanulni, *haladni vágyót* és az úgynevezett *maradi típust*. Az első típushoz tartozók meglepően kevesen vannak. Ezek belátják, hogy a termelési technika fejlesztése saját- és közérdek, ezért úgy az iskolai, mint az iskolán kívüli ismeretterjesztést szívesen veszik. A maradiak viszont, tudatlanságukat bizonyos nemakarással tetézik. Ez utóbbiakhoz tanfolyamokkal és előadásokkal sem lehet hozzáférni, miután éppen azok nem jönnek el, akiknek az érdekében ezeket elsősorban rendezik. Az előadások látogatása már a tanulnivágyás csíráira mutat. Ugyanez áll a szakiskolák látogatására is. *A maradi gazdákat tehát nem közvetlenül, hanem hosszú kerülő úton egyes kezünk meghódítani*. Akiket mi nem érünk el, elérik a szomszédaik és azok gyúrják át lassan a legnehezebb anyagot. Meg kell elégednünk azoknak a vezetésével, akik a kinyújtott segédkezet szívesen veszik. Ilyenek pedig mindenütt akadnak.

A gazdasági iskolák látogatása és a tanácsadás igénybevétele mindenkinek a szabad elhatározásától függ. Kényszerítő eszközökhöz Németországban — Bréma kivételével — nem fordulnak. Dániában a szövetkezeti hálózat példás kiépítése — amint már említettük — módot nyújtott arra, hogy a gazdasági tanácsadók utasításainak megvalósítását a szövetkezeti tagság megvonásának veszélye útján biztosítsák. Aki nem-törődömségből vagy önfejűségből más úton jár, mint ami helyesnek bizonyult, az elveszíti a szövetkezeti tagsággal járó jelentékeny előnyöket. Könnyű elképzelni, hogy milyen hatalmas kényszerítő erőt képvisel

kényszerítik, ez az első és legégetőbb kérdése a mai mezőgazdasági politikának.”

a gazdasági tanácsadó kezében a dán paraszttal szemben az értékesítő és nyersanyagbeszerző vagy termelő szövetkezetekből való kizárás eszköze.

A tapasztalat azt mutatja, hogy könnyebb és eredményesebb a gazdasági tanácsadás az iskolázott gazdák között, mint az iskolázatlanoknál. Tanult ember a tanulással szemben gyorsabban megérteti magát. Az iskolázás előkészíti az emberanyagot a gazdasági tanácsadáshoz. De az iskolák térhódítása hosszantartó, kemény toborzó munka eredménye. Évtizedek teltek el, míg a gazdák hozzászoktak gyermekeik iskoláztatásához. Vannak vidékek, ahol a szakiskolák látogatottsága még ma is gyér. A paraszt — érthetően — nem szívesen nélküli két télen át fia munkaerejét. Az iskolázás reánézve gyakran kettős költséget jelent. Egyrészt a fiú eltartásával járó kiadást, másrészt a helyette fogadott napszámos, béres vagy cseléd költségeit. Ahol két fiúgyermek van, ott rendszerint csak az egyiket küldik az iskolába, aki később másutt, idegen helyen, alkalmázásban keresi majd a kenyerét. A másikkal, aki otthon az apai örökségen fog gazdálkodni, taníttatását feleslegesnek tartják. Szerintük elég, ha elsajátította a szülők gazdálkodásának módszereit.

Az iskolai oktatásnak más okoknál fogva is hiányzik az átütőereje.

Sokan túlságos fiatalon, éretlenül kerülnek a gazdasági iskolába. Pedig nem közömbös, hogy a tanulók hány éves *korukban* látogatják az iskolát. A némi tapasztalattal rendelkező 18—20—22 éves életkorú érett gazdaifjak jobb eredményt mutatnak fel, mint például az elemiből közvetlenül kikerült 14—16 éves tanulók, akik kevésbé értik meg azt, hogy nem az iskolának, hanem az életnek tanulnak. Bajorországban ezért szabták meg a felvehető tanulók alsó korhatárát 18 évben. Általános a törekvés, hogy a felvételt egy-két évi gazdasági gyakorlat kimutatásához kössék. Másrészt érthető, hogy akik a gazdasági iskolába törekszenek, nem akarják tanulmányaikat az elemi iskola után megszakítani.

A szülők is szívesebben nélkülözik a gyermekeket korábban, mint 18—20 éves, teljes munkaerőt jelentő korokban. Ezzel szemben azután az az anomália jelentkezik, hogy mikor az iskolát kijárva, ismét a szülői házba kerülnek vissza, 10—15 évig kell még várniok, míg szóhoz jutnak. Otthon az atyjuk gazdálkodik, aki nem veszi szívesen, ha fia a gazdálkodásba beleszól.¹³⁸ Ritka esetek közé tartozik, hogy az apa hallgat a fiára és közös egyetértéssel próbálják gazdálkodásukat az iskolában hallottak szerint vezetni. Mire a fiú apja helyett kezdene gazdálkodni, a tanultakat régen elfelejtette. A nehéz fizikai munkát végző paraszttól szaklapok olvasását nem lehet olyan mértékben megkívánni, hogy el ne felejtse mindazt, amit tanult. A gazdasági tanárok feladata, hogy ezt a feledési folyamatot meglassítsák, a volt tanítványokat az iskola elvégzése után is többé-kevésbé kézben tartsák; a továbbképzésüket szorgalmazzák, módot és alkalmat adjanak nekik az iskolai kapcsolatok fenntartására; megakadályozzák a feledés homályának, az egymástól való elidegenedésnek térhódítását. Az érintkezés állandósítása céljából ezért hívják életre a *volt tanítványok egyesületét*, ahol rendszeres összejövetelekkel, vitaestélyekkel ébrentartják egymásban az érdeklődést az új ismeretek szerzése iránt. Ugyancsak a tanárok gondoskodnak arról, hogy az iskolába járt ifjak kisebb ismétlő tanfolyamokon vehessenek részt és a tanácsadásba belekapcsolódjanak. Ezúton idővel mégis megérlelődik a *felismerés* a gazda«ifjú fejében, hogy a tanultaknak hasznát veheti. A felismerés az elmélet és gyakorlat kölcsönhatásából származik. Minél több tapasztalatra tesz szert, annál jobban bizonyosodik be előtte a gyakorlat elméleti alátámasztásának áldásos volta. Ismét előveszi majd szakiskolai

¹³⁸ Ugyanezek a jelenségek voltak észlelhetők nálunk többek között Szentesen (Csongrád vármegye), mikor 1929—30. évben a m. kir. Földművelésügyi Miniszter megbízásából a 3 hónapos téli gazdasági tanfolyamot ott legelső alkalommal megszerveztük.

könyveit, sőt lapozgat a szakfolyóiratokban is, mert hajtja az érdeklődés, hogy gazdaságára nézve valami hasznos újítást találjon.

Ha nem jön létre ez a felismerés, elmarad az elméletnek és gyakorlatnak egymásra gyakorolt kedvező hatása, akkor az iskolában elhintett mag köves talajra talált, aligha kel ki, gyümölcsöt nem fog teremni. A gazdaifjú visszasüllyed maradi társai közé, akik saját létük és gazdaságuk jobbrafordulása iránt bizonyos közönnyel viseltetnek és átadják magukat a sorsnak.

Azok azonban, akiknek az érdeklődését egyszer megragadta a természet törvényeinek nagyszerű összefüggése, a gyakorlati életnek az elméleti alappal való szükségszerű kiegészítése, azok az élesztő szerepét fogják játszani társaik között. Mint az élesztő átjárja a tésztát, úgy fog az ő felfogásuk lassan, de biztosan tért hódítani gazdatársaik között.

A gazdasági iskolák törekvése oda irányul, hogy a tanulóknak olyan kiképzést adjanak, amellyel azok az apai gazdaságot átvétel után mintagazdasággá fejleszthessék. Ettől a törekvéstől messze elmarad a valóság, aminek egyik oka, hogy a gazdaifjak közül az ügyesebbek, életrevalóbbak, sajnos szívesen hagyják el az apai gazdaságot és nagy örömmel mennek uradalomba gazdatisztnek vagy gazdasági hivatalnoknak. Így a parasztság legjobbait veszíti el végleg a saját soraiból. Az említett pályákat rózsásaknak tartják főleg azért, mert így „urak” lehetnek, nem „parasztok”. Mert bár sokkal kisebb mértékben, mint nálunk, a paraszt munkáját Németországban is lenézik. MÜNZINGER azt mondja:¹³⁹ „Mehr Stolz auf seinen Beruf und auf seine Arbeit tut unseren Bauern Not.” De talán nem is a parasztban van a hiba, hiszen ő elég büszke a hivatására (paraszt-gőg), hanem inkább a társadalomban,

¹³⁹ *Münzinger*: Probleme der bäuerlichen Wirtschaftsberatung. Berlin, Paul Parey, 1926, 15. old. „A mi parasztunknak büszkébbnek kellene lennie a hivatására és munkájára.”

amely az ő munkáját kevesebbre becsüli, a hivatalnoki pályákkal szemben tisztátlannak tartja és lenézi. E téren a HITLER-uralom a paraszt megbecsülésével igen jelentős eredményeket ért el. Hatalmas lépéssel segítette elő a városi polgárság és a parasztság egymáshoz való közeledését, megértését.

A gazdaifjak téves felfogása gyakran onnan ered, hogy azt gondolják, miután a kétéves gazdasági iskolát elvégezték, képzettségükönél fogva már többre hivatottak, kár volna ilyen felkészültséggel az apai gazdaságba visszamenni. Pedig ugyanakkor sok okleveles gazda boldog volna, ha évekig tartó gyakornokoskodás és bizonytalan jövő helyett egy parasztgazdaságot a sajátjának mondhatna és azon legjobb tudása szerint gazdáikodhatna.

Nem kicsinyelhető le a tanácsadás szempontjából annak a viszonynak a fontossága, amely a tanár és a tanítvány között az iskolában alakul ki. Olyan lelki kapocs és tekintélyen alapuló barátság ez, amely semmiféle formában nem pótolható. Kár volna és ügyetlenségnek kellene minősíteni a gazdaszervezkedésnél, a termelés irányításánál eme páratlan helyzeti előnyök figyelmen kívül hagyását. A tanítvány később is, mikor az iskolából kikerült, volt tanárára bizonyos tisztelettel és legtöbbször szeretettel tekint. Ha mint gazdasági tanácsadóhoz fordul hozzá, valószínűleg inkább elfogadja az utasításait, nagyobb bizalommal viseltetik vele, mint más szakemberrel szemben.

„A fiatalságé a jövő.” Ennek a jó közmondásnak igazságaira épít a tanácsadás, mikor a gazdák megszerzésének munkájánál a tanárokat hívja segítségül. A tanár az iskola padjaiban felhívhatja már a figyelmet a tanácsadás céljaira, fontosságára és szinte észrevétlenül szerezheti meg a lelki kapcsolatokban rejlő előnyt további munkájához.

Felvetheti valaki a kérdést, hogy miképpen tudnak a gazdasági tanárok *kettős feladatuknak* (tanítás és gazdasági tanácsadás) megfelelni- A feladat kettőssége

lényegileg egymást kiegészítő, kihatásában egymást megtermékenyítő iskolai és iskolán kívüli oktatásból áll. Mert a gazdasági tanácsadás, mint gyakorlati irányú ténykedés, elméletre, az iskolai oktatás elméleti lévén, gyakorlati alátámasztásra szorul. A szaktanár, mint tanácsadó, kiszállásai során megismeri a gazdákat és gyermekeiket, az érintkezés révén alkalma nyílik, hogy meggyőzze a szülőket gyermekeik iskoláztatásának szükségességéről és sok tanítványt toborozzon. Elősegíti a gyakorlati ismereteinek fejlesztését, a mindennapi étellel való közvetlen kapcsolat megtartását, működési körének megismerését, új benyomások szerzését stb. Ugyanakkor az iskolában a tanítványokon keresztül készíti elő a talajt a tanácsadásra, miáltal az idősebb gazdákhöz könnyebben hozzáférhet. HESTERBERG azt állítja, hogy a gazdasági tanácsadás ma már fontosabb szerepet játszik, mint az iskolai tanítás, vagyis az utóbbi az előbbi kiegészítőjének tekinthető.¹⁴⁰ „Der Unterricht in der Landwirtschaftschule ist (daher) als ein Teil der Wirtschaftsberatung zu betrachten. Er bezweckt, durch den Unterricht die heranwachsende Jugend für die spätere Wirtschaftsberatung heranzubilden.” Ennek az előkészítésnek az egyedüli ténye eleget adó ok volna arra, hogy az iskolai tanítás és az iskolán kívüli gazdasági tanácsadás egy kézben maradjon. A tanácsadásnak egyik sarkalatos tétele *a gazda bizalmának megszerzése*. A tanácsadás önkéntes lévén, azt mindenki szabad elhatározása szerint veheti igénybe. Éppen ezért a gazdának a tanácsadóval szemben tanúsított bizalma vagy bizalmatlansága fogja megszabni, hogy mikor, milyen kérdésben forduljon hozzá tanácsért. Olyan tanácsadóra fog hallgatni, akit személyesen ismer, akinek szaktudásáról meggyőződött, továbbá

¹⁴⁰ Georg Hesterberg: Beiträge zu Fragen der bäuerlichen Wirtschaftsberatung in Preussen, unter besonderer Berücksichtigung der optimalen Größe der Beratungsbezirke. Berlin, 1931, 54. old. „A gazdasági iskolai tanítás úgy tekinthető, mint a tanácsadás egy része. Célja, hogy a fiatalságot a későbbi tanácsadás részére előkészítse.”

akinek a személye megnyerő, talán megértést mutat a gazda bajai iránt. Gyakorlati szakemberek, professzorok és gazdaságpolitikusok egyaránt a bizalom fontosságát hangsúlyozzák. FEDERAU a következő sorokban világít rá erre a kérdésre:¹⁴¹ „Von der Persönlichkeit des Beraters hängt der Erfolg der Beratungstätigkeit ab. Wer etwas erreichen will, muss dem Bauern als Bauer gegenüberreten können. Nur als Freund des Bauern vermag man das in diesem nun einmal gegen die ‚Studierten‘ steckende Misstrauen zu beseitigen.” Másutt prof. FALKE ezt mondja:¹⁴² „Es muss (daher) der Wirtschaftsberater ebenso das uneingeschränkte Vertrauen des Betriebsleiters besitzen, wie der Betriebsleiter aus eigener, freier Entschliessung der Beratung folgen muss.” Ugyanezt állapította meg az *Enquête Ausschuss* is:¹⁴³ „Ohne Vertrauen der bäuerlichen Bevölkerung ist jede Wirtschaftsberatung zum Misserfolg verurteilt.” A gazdasági tanácsadónak foglalkozni kell a gazda személyével, értelem- és érzésvilágával, felfogásával, gondolkodásmódjával. Ügy szólnán pszichológusnak, vagy mondjuk jó emberismerőnek kell lennie, hogy felfogását a körülményekhez alkalmazkodva tudja az egyesekbe belecsepegetni. MÜNZINGER szerint a tanácsadásnál két tényező helyes megítélése szükséges:¹⁴⁴

¹⁴¹ *Federau*: Gegenwartsfragen im deutschen landwirtschaftlichen Kreditwesen. Potsdam, 1929, 50. old. „A tanácsadó személyi képességeitől függ a tanácsadás eredménye. Aki el akar érní valamit, az tudjon a paraszt nyelvén beszélni, mert csak aki mint a paraszt barátja lép fel és férközik a közelébe, képes a tanult emberekkel szemben megnyilvánuló bizalmatlanságot leszerelni.”

¹⁴² *Schönberg*: Die Kunst der Wirtschaftsberatung in der Landwirtschaft. Leipzig, 1929. *Falke* előszavával. „A tanácsadónak éppen úgy kell az üzemvezető korlátlan bizalmát bírnia, mint ahogy ennek viszont önkéntes elhatározásból kell az adott utasítást követnie.”

¹⁴³ Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. Ausschuss etc. 83. old. „A parasztok bizalma nélkül a gazdasági tanácsadás eredménytelenségre van kárhozthatva.”

¹⁴⁴ *Münzinger*: Der Arbeitsertrag der bäuerlichen Familienwirtschaft, Berlin, 1929, 10. old. „Egyik a paraszt a maga lelki sajátosság-

„Einmal den Bauern selbst und seine Seele, und dann seinen Betrieb. Dabei ist die Kenntnis von der Bauernseele, oder wenn ich mich wissenschaftlich ausdrücken soll, von der Psyche des Bauern, weitaus das Schwerste. Ihr gegenüber tritt der Betrieb weit zurück gegen die Aufgabe, sich das Vertrauen des Bauern zu erwerben und zu erhalten.”

Sokszor fonák helyzetbe kerül a fiatal gazdasági tanácsadó az idős, tapasztalt gazdával szemben. Nehéz, hosszantartó munkával tudja csak a kezdetben szinte mosolygásig menő kételkedését eloszlatni és őt a maga részére megnyerni.

A paraszt *bizalmatlanságán* nem kell csodálkozni. Az idők folyamán szerzett tapasztalatok szüleménye ez. Az ismételten átélt nehéz viszonyok, anyagi szükség, a politikai változásokkal kapcsolatos ígéretetek, mind óvatosságra intették.¹⁴⁵ Hozzávéve még azt, hogy kevés iskolázottsága következtében ismeretei fogyatékosak, miért is sokszor a sötétben tapogatódzik, óvatos, kételkedő. *Az emberi egoizmus által kihasznált gyengeségére féltékeny.* Gondoljuk csak meg, hogy hova jutna, ha könnyen kötélnek állana a hiszékenységgel visszaélő embereknek. Még gyorsabban kerülne anyagi romlásba, mint konzervatív, bizalmatlan voltával. *A bizalmatlanságot nem szabad hibáztatni, hanem azt őszinteséggel és bizalommal kell legyőzni!*

Ha a gazdasági tanácsadás nem volna valami bizonytalan dolog, hanem például egyszerű számolás, akkor mindenki, aki az iskolában jól megtanult számolni, maga tudna magán segíteni. De éppen az esélyekkel való számolásnak bizonytalansága eredményezi, hogy a legbeavatottabbak is sokszor segítségre szorul-

gaival, másik a gazdasági üzeme. Ezek közül az első, a parasztiélek, vagy tudományosan kifejezve a parasztpsyché megismerése, bizalmának felébresztése és megtartása a legnehezebb; vele szemben a gazdasági üzem problémái messze háttérben maradnak.”

¹⁴⁵ Lásd: *Steinecker—Harsányi: Községpolitika.* Kézirat gyűjtemény. Budapest, 1934, 285. old.

nak. Nem a gazda tudásának lebecsülése, de a termelésnél felmerülő feladatok súlyos volta és a néha ugyancsak nehezen felismerhető legjobb megoldás nagy hordereje teszi a segélynyújtást szükségessé.

A tanácsadás eredményét jelentékenyen csökkentheti a tanácsadók *gyakori áthelyezése*. Áthelyezés tekintetében ők ugyanis egészen más elbírálás alá esnek, mint a többi vidéki tisztviselők. Miután munkásságuk messze túlnő az irodai munka keretein, a népességbe kell, hogy gyökerezzen és összeforrjon a környezettel, ennél fogva minden áthelyezés a munkakör helyes elvégzéséhez szükséges kapcsolatok mesterséges megszakítását, illetőleg az új állomáshelyen újak keresését és addig az érdemleges tevékenység szünetelését jelenti. Mert a tanácsadó a környék állattenyésztési, általában mezőgazdasági viszonyai, a talaj, az éghajlat, a népszokások stb. ismerete nélkül sem szólhat bele. Pedig tudvalevő, hogy a helyi viszonyok alapos kiismeréséhez az ügyes gazdasági tanácsadónak is egy-két évre van szüksége. Ez idő alatt a parasztok valamennyire megismerkednek az áthelyezett gazdasági tanácsadóval, sokszor inkább kíváncsiságból közelednek hozzá és felveszik vele a személyes érintkezés fonalát. Mi sem természetesebb, hogy a gazdák önkéntelenül is megjegyzést tesznek egymásközött a tanácsadó személyére. A rokonszenv és ellenszenv, tudás vagy tudatlanság, fellépés, modor, általában testi és szellemi tulajdonságok alapján bizonyos helyi közvélemény alakul ki róla. Ez a *kritikai vélemény*, amely az első pillanattól, a megjelenésétől fogva, az impressziók kölcsönhatása alatt kifejlődik, fontos tényezőként befolyásolja a tanácsadó munkáját. A jó közvéleménynek örvendő tanácsadót sokan keresik fel bizalommal. A lesújtó bírálattal illetett tanácsadó személye vonzóerő helyett szánalmas érzést kelt a gazdáknál. Az áthelyezett, idegen tanácsadóhoz általában nem szívesen fordulnak a gazdák, de az ismerőst, akivel szemben talán bizalommal is viseltetnek, ismételten felkeresik

ügyes-bajos dolgaikkal. Minél több gazda megismerése, illetőleg a minél szélesebb körben való személyes érintkezés felvétele éppen olyan fontos a tanácsadó részére, mint a helyi körülmények megismerése.

Látjuk, hogy a tanácsadónak hosszú ideig egy és ugyanazon a székhelyen való hagyását a szolgálat érdeke okolja meg. A kérdés legalaposabb ismerője, HANSEN professzor ezt írja:¹⁴⁶ „Der Landwirtschaftslehrer muss möglichst lange im Amt bleiben, weil er erst dann, wenn er seinen Bezirk gründlich kennt und mit Land und Leuten fest verwachsen ist, wirklich segensreich wirken kann.”

Másrészt azonban a fiatal szaktanároknak kétségtelén előnyt jelent, ha szolgálatuk elején a különböző vidékek gazdasági viszonyait ismerik meg. Szélesebb lesz a látókörük és kevésbé esnek egyoldalúságba. *A fiatal szaktanárok tapasztalatgyűjtése tehát a gyakori áthelyezés mellett szól, míg a szolgálat érdeke az ellem kezót, az áthelyezés mellőzését kívánja.* Itt mutatkozik a feladat nehézsége, a kétféle érdek olyan összeegyeztetésében, hogy a szolgálat érdekeinek megvédése mellett, a fiatal tanácsadók a kívánatos áthelyezéshez hozzájuthassanak. Az iskolaigazgatók kinn a gyakorlati életben a szolgálat érdekeit tartván szem előtt, a tágabb látókörre vágyó, nagyobb érvényesülésre törekvő vagy újabb tapasztalatokra éhes fiatalabb tanácsadók áthelyezését ellenzik. Emellett szólnak az *Enquête Ausschüsse* hoz beküldött jelentések, amelyekben a fiatal tanácsadók gyakori áthelyezése miatt panaszkodnak:¹⁴⁷ „In sehr vielen Berichten wird dieser häufige Wechsel der jungen

¹⁴⁶ Hansen: Das landwirtschaftliche Unterrichtswesen und die Ausbildung des Landwirts. Berlin, 1919, 69. old. „A gazdasági tanárnak lehetőleg sokáig kell ugyanazon hivatalában maradni, mert csak akkor tud áldásos munkát végezni, ha a kerületét alaposan ismeri, a természettel és emberekkel szorosan összenőtt.”

¹⁴⁷ Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. *Ausschuss* etc. 85. old. „Nagyon sok jelentésben panaszkodnak a fiatal gazdasági tanárok gyakori áthelyezése miatt és sürgős orvoslást kérnek.”

Landwirtschaftslehrer beklagt und dringend Abhilfe verlangt.”

A célszerű megoldás az lesz, ha a gyakoribb *áU* helyezéseket a fiatal tanácsadókra korlátozzák — akik a tanácsadói munkában még alig vesznek részt —, hogy alkalmat adjanak nekik a különböző viszonyok megismerésére; az idősebb tanácsadókat, illetőleg iskolaigazgatókat pedig — protekció kizárásával — csak szükség esetén helyezik át.

A gazdasági tanácsadás szervezete.

Az eddigiekből láttuk, hogy a gazdasági tanácsadással különböző testületek, intézmények, egyesületek, szervezetek és érdekeltségek foglalkoznak. A legtöbb esetben a főfoglalkozásuk mellett, mint mellékes tevékenységet folytatják. A sokak által, sokféle formában keresztülvitt tanácsadás azonban végeredményben egy és ugyanazt a célt szolgálja, a mezőgazdaság irányítását. Tevékenységük egymással karöltve és egymás raunkáját kiegészítve hálózza be az egész birodalmat és érezteti hatását a gazdatársadalmon.

Az áttekintés kedvéért vázlatosan megadom a tanácsadás távolról sem kimerítő, de főbb vonalait fel-tüntető szervezetét.

Gazdasági tanácsadás.

A) Kötött

1. Földművelésügyi minisztériumok és az azok alá tartozó szakintézetek.
2. Deutscher Landwirtschaftsrat. (D. L. R.)-
3. Mezőgazdasági kamarák.
4. Mezőgazdasági főiskolák és egyetemek.
5. Középfokú mezőgazdasági iskolák.
6. Gazdasági iskolák.

- Magyarázatot lásd az 57. oldalon.

B) Szabad.

1. Deutsche Landwirtschafts-Gesellschaft (D. L. G.).
2. Gazdasági és egyéb szakegyesületek.
3. Mezőgazdasági hitelintézetek. (Ritterschaftliches Kreditinstitut stb.)
4. WirtschaftsberatungSi und Treuhandgesellschaft. (Witreula.)
5. Mezőgazdasági szövetkezetek.

A két főcsoport szerint az egyik a hivatalos, illetőleg formájában többékevésbé *kötött* gazdasági tanácsadás, a másik pedig a *szabad* gazdasági tanácsadás, amelyen tisztán e célból alakult, vagy korábban létesült egyesületeknek, szövetkezeteknek ezt a munkakört felölelő működését értjük. A tulajdonképeni hivatalos gazdasági tanácsadás szervei legalsóbb fokon a gazdasági iskolák, amelyeknek a szétágazódása a leg-tökéletesebb. Kivételképen szerepelnek a továbbképző iskolák, mint például Thüringiában, ahol már a továbbképző iskolákban is gazdaságilag képzett szaktanárok működnek. A gazdasági iskolák a mezőgazdasági kamarák bekapcsolódásával a földművelésügyi minisztériumok alá tartoznak. A mezőgazdasági kamarák központi szerve, a Reichsnährstandba olvasztott Deutscher Landwirtschaftsrat, valamint az egyes mezőgazdasági kamarák különböző osztályaik révén járulnak hozzá a felmerülő kérdések tisztázásához. De bekapcsolódnak a tanácsadásba a középfokú mezőgazdasági iskolák is. Szerepük természetesen kisebb, mint a gazdasági iskoláké, mert nem hálózzák be olyan egységesen a birodalmát és így jelentőségben azoktól messze elmaradnak. Kiveszik a szerepüket a tanácsadásból a mezőgazdasági főiskolák és egyetemek is, ahol a professzorok tanszemélyzetükkel és tudományos intézeteikkel a hozzájuk fordulónak rendelkezésére állanak. Meg kell még említeni a földművelésügyi szakszolgálatot ellátó

* Magyarázatot lásd a 31. oldalon.

valamennyi intézetet, ahol szakkérdésekben a gazdák és szakembereket szintén felvilágosítani igyekeznek.

A gazdasági tanácsadás szabad formáinak sorát ugyancsak a Reichsnährstandba olvasztott Deutsche Landwirtschaft ts- Gesellschaft nyitja meg, amely az egyes szakosztályaival és évenként többször rendezett tanfolyamaival visz jelentős szerepet. Az alája sorolt és kötelékébe tartozó gazdasági egyesületek, valamint a mezőgazdaság egyes ágait felölelő (például állati tenyésztési, lótenyésztési, szarvasmarhatenyésztési, basromfi, méhészeti, burgonyatermelési stb.) egyesületek a maguk helyén igen értékes munkát végeznek.

A mezőgazdasági hitelintézetek a Ritterschaftliches Kreditinstitut mintája után rendezkedtek be a tanácsadásra és a nyújtott személyi, illetőleg dologi hitelek felhasználásának ellenőrzésével kapcsolatban építették ki tevékenységüket. A körülbelül húsz év előtt AEREOE által javasolt és először a nagybirtokokra rendszeresített kölcsönök felhasználásának intézményes ellenőrzését, több bank és részvénytársaság vezette be a munkakörébe. A felügyeletet kiterjesztették a kisebb gazdasági üzemekre is, mert fontos nemzetgazdasági érdek szól amellett, hogy a parasztgazdaságok, amelyekről Németország népelelmezése függ, legalább akkor kerüljenek ellenőrzés alá, amikor talpraállításukhoz közpénzekből¹⁴⁸ származó hiteleket vesznek igénybe. A gazdasági tanácsadásnak ebben az esetben jól kidomborodik az egyeseket pusztulástól megvédő és így a gazda magánügyét meghaladó fontos közigazdasági jelentősége.

A berlini „Wirtschaftsberatungs- und Treuhandgesellschaft für Landwirtschaft mit beschränkter Haftung”, röviden *Witreula*, kizárólag azzal a céllal alakult, hogy a gazdáknak tanácsadással szolgáljon.

¹⁴⁸ A német lapok annakidején foglalkoztak olyan parlamenti interpellációkkal, melyek szerint előfordult olyan eset, hogy az ú. n. „Osthilfe”-vel nyújtott hitelekkel az eladósodott földbirtokos autót vett és a Riviérára utazott!

Figyelembe kell még venni a mezőgazdasági *szövetkezetek* értékes közreműködését a tanácsadásnál. Amilyen hasznos lehet a munkájuk, ha a gazdasági szervezetekkel azonos irányelvek szerint dolgoznak, ellenkező esetben éppen olyan sok nézeteltérésre adhatnak alkalmat. Németországban gyakran hallunk panaszokat a mezőgazdasági szövetkezetek kiküldöttei által tartott előadásodra azzal az indokolással, hogy azok üzleti szelleme a gazdák érdekeivel ellenkezik.

A szövetkezeti emberek mindig ki vannak téve az üzleti érdek kísértésének. Ennek megvilágítására egy példát említek. A nagy repceolajpogácsaskészlettel rendelkező szövetkezet üzleti érdeke azt kívánja, hogy mielőbb túladjon rajta. Mi sem természetesebb, mint hogy a szövetkezeti kiküldöttek ebben az esetben a gazdasági előadásaikon a repceolajpogácsa vásárlását fogják annak feldícsérésével szorgalmazni. Azt kérdezheti valaki, hogy mennyiben szolgálják ezek az egyoldalúan beállított, a szövetkezet érdekeit szem előtt tartó előadások a gazdák javát? Jóllehet a gazdasági tanácsadó ugyanakkor más olajpogácsa vásárlását ajánlja a gazdának; a kedvezőbb pénzérték miatt, ebbeli törekvésében a szövetkezettel mindig szembe kerül. Az ilyen esetek erőteljesebb ellenőrzést követelnek azokkal szemben, akik a szövetkezeti eszme mögé bújva, üzleti spekulációt űznek.

Nem lehet ezért eléggé hangsúlyozni, hogy a tanácsadó és a mezőgazdasági szövetkezet működése összhangba hozassék. Ha a szövetkezet nagyobb mennyiségű takarmánybeszerzései előtt megkérdezi a gazdasági tanácsadót, hogy milyen takarmányféleéseket érdemes bevásárolni, akkor a meglévő készletek érdekelles, hajszolt eladására nem igen kerül sor.

Hasonló esetek fordulnak elő, főleg a nagyiparban, a *műtrágyaérdekeltségek* részéről, amelyek a birodalom

* A takarmány tápértéke, keményítőérték révén pénzre átszámítva.

különböző részeiben tartanak fenn irodákat (Auskunftstellen der grossen Düngerorganisationen) és gyakran foglalkoznak propagatív jellegű gazdasági tanácsadásal. A tanácsadásnak ez a formája különleges irányú és csak a műtrágyázásra vonatkozik. Kétségtelen, hogy helyesen alkalmazva, a maga nemében igen hasznos lehet. Vigyázni kell azonban arra, hogy ezeknek az érdekeltségeknek a tevékenységét ne hassa át a túlságba vitt üzleti propaganda, mert ez esetben a tárgyilagosság hiánya miatt több kárt okoznak, mint hasznót. Előfordul, hogy az ipari érdekeltségek kísérleti célokra a parasztnak ingyen műtrágyát és vetőmagot adnak. Hiába hangzik el ilyenkor a gazdasági tanácsadó intő szava, hogy tárgyilagos beállításban másképpen festenek az ajánlott műtrágyák és vetőmagvak sajátosságai, a gazdák gyakran engedik magukat félrevezettetni; később az idő- és munkaveszteség árán látják be tévedésüket. Általában kívánatos volna, ha a nagyipart előadásainak üzleti túlkapasaitól hatósági szabályozással tartanák vissza.

Itt domborodik ki a gazdasági tanácsadás szervezeti egységének fontossága. A tanároknak a tanácsadásra vonatkozó általános irányelveket az államkormányok és a mezőgazdasági kamarák adják meg, amelyek nyitva hagyják a helyi viszonyokhoz való alkalmazkodás lehetőségét. Ezen túlmenőleg azonban gondot kell fordítani arra, hogy a tanácsadásban résztvevő bármilyen intézmény, egyesület, testület vagy érdekeltiség, *az egyesek és az összesség, ugyanazon kérdésről hasonló felfogást valljanak*; nehogy a szakkérdésre vonatkozó tanácsaik eltérő volta egymás munkáját lerontsa és a gazdákat végképen bizonytalanságban hagyva, az egész tanácsadást nevetséges színben tüntesse fel. Ezt elkerülendő, a tanácsadóknak az egymás közötti és az érdekeltségekkel való kapcsolat fenntartása céljából bizonyos időközönként rendszeres összejöveteleket vezettek be. A mezőgazdasági képzés és tanácsadás érdekeinek felszínen tartására, ápolására

pedig 1924-ben kéthetenként megjelenő folyóiratot indítottak „Hinter Pflug und Buch” címen.

XL FEJEZET.

A gazdasági tanácsadókerület legkedvezőbb nagysága.

Az utolsó években állandóan napirenden levő kérdés volt, hogy 1. mekkora legyen a gazdasági tanácsadó működési területe, vagy másnéven a kerülete és 2. vajjon biztosítja-e a tanácsadókerületek mai beosztása a legnagyobb teljesítményt, az egész birodalmat átfogó és átütőerejű tanácsadást- Az első kérdésnek az eldöntésénél a rendelkezésre álló részletes adatok hiánya miatt csak Poroszországra szorítkozhatunk. Poroszország azonban elég kiterjedt ahhoz, hogy a tanácsadó kerületek legkedvezőbb nagyságának kialakulásánál az egész intézményben kevésbé kidomborodó, de mégis nagy szerepet játszó *egyes tényezőkre* rámutassunk és azokat vizsgálat alá véve, belőlük érdemleges következtetéseket vonhassunk le.

Amint egy korábbi fejezetben már láttuk, a tanácsadókerületek általában összeesnek a gazdasági iskola-kerületekkel, amelyek nagysága rendkívül különböző. A viszonyok eltérő volta szerint jobban, vagy kevésbé megokolva vannak kicsiny, nagy és egészen nagy kerületek. Mikor a tanácsadás feladatairól szakkörökben viták indultak, sokan kifogásolták a tanácsadókerületek túlságos nagyságát, mondván, hogy ez egyik akadály a munka alaposságának. Ezeknek a panaszoknak mibenlétét tisztázandó, néhány év előtt a porosz földművelésügyi miniszter véleménynyilvánításra szólította fel a mezőgazdasági kamarákat a tanácsadókerületek legkedvezőbb nagyságára vonatkozóan. *Vannak-e a tanácsadókerületek nagyságára elhatározóan ható tényezők és ha igen, melyek azok?*

A felszólításra beérkezett jelentések adatai érdekes tanulságokat szolgáltatottak. Kitént, hogy az egyes mezőgazdasági kamarák különböző „legkedvezőbb” nagyságokat említenek, mert nincsen olyan tényező, amely a mindenkori tanácsadókerület kívánatos nagyságát meghatározná, hanem a tényezők egész sora együttesen, egymásra gyakorolt hatásában fogja ezt kialakítani. A következőkben tehát a legkedvezőbb nagyság megítélésénél, a különböző kerületeket kialakító legfontosabb tényezőket fogjuk vizsgálat alá venni. Azokat a tényezőket, amelyek az egyforma területnagyság kialakulását megakadályozzák és ennél fogva a mai formában, a gazdasági tanácsadókerületnek a politikai körökhöz való igazodását indokolják. Mindenesetre szem előtt tartandó, hogy a területtel hatványozottan emelkedik a tanácsadás költsége. A tanácsadókerület nagyságának felső határát — elvileg — a költség aránytalanul magas volta szabja meg, amelyet a nagy távolságok és az idővesztés okoz. Az alsó határt viszont a gazdasági tanácsadó munkájának tökéletes kihasználása határozza meg.

A szóbanforgó tényezők két csoportba oszthatók: *a)* általunk befolyásolhatókra (pl. közlekedési viszonyok) és *b)* befolyásolhatatlanokra (pl. természeti viszonyok). Célszerűbbnek tartjuk azonban, ha ettől a felosztástól eltekintünk és inkább a tárgyi összefüggésre vetjük a súlyt.

Az első kérdés, amit tisztázni kívánunk, hogy éles gendőse a tanácsadásra rendelkezésre álló tanárok száma-

Poroszországban a 2—100 ha nagyságú mezőgazdasági üzemek száma 1,105.748 és a 402 gazdasági iskolánál állandóan alkalmazott tanerők száma 783.¹⁴⁹ Ezek szerint egy tanerőre, illetőleg tanácsadóra az említett kategóriákból kereken 1400 gazdasági üzem esik. Ha

¹⁴⁸ 1930 április 1-én, az iskolaigazgatókat is beleszámítva. Ugyanakkor az ideiglenesen alkalmazott ú. n. kisegítői vagy segédtan-személyzet száma majdnem háromszor akkora (2.237).

viszont realisabban számítva, csak az 5—100 ha kiterjedésű *gazdaságokat* vesszük figyelembe, akkor a 647.551 üzemből egy-egy állandó tanerőre 827 gazdaság esik.

A fenti számokból nyilvánvalóan kitűnik, hogy eredményes, átfogó munka folytatásához a tanerők mai száma kevés. A gazdáknak egyénenként való kioktatásához (Einzelberatung) az egy-egy tanerőre eső gazdaságok száma túlságosan nagy. Itt utalunk a gazdasági iskoláknál elmondottakra és leszögezzük, hogy az iskolázás és tanácsadás szempontjából mind az iskolák, mind a szaktanárok száma fokozatos továbbfejlesztésre szorul. De erre a megállapításra vall a porosz földművelésügyi miniszter emlékirata¹⁵⁰ és az *Enquete Ausschuss* megállapítása is.¹⁵¹ Mindegyik hangsúlyozza, hogy az iskolai nevelés mellett a tanácsadás csak akkor fogja a maga célját elérni, ha a tanerők számát fel-emelik. OLDENBURG szerint a tanácsadó évenként körülbelül 30 gazdaságot tud csak állandóan és rendszereisen tanáccsal ellátni.¹⁵² Az a tanácsadó tehát, aki minden parasztgazdaságot sorba venne és rendszeresen látogatna meg, amint az kívánatos volna, akkor átlag 30—45 év múlva térhetne vissza ugyanabba a gazdaságba.

A tanárok teljesítményének fokozásával együtt jár a *kisegítő munkaerők* kiterjedtebb alkalmazása. Sok időt elrabol a tanárok idejéből az iskolaigazgatás, az irodai munkák elvégzése. A poroszországi gazdasági iskolák aránylag elég jól állanak segéderők tekintetében, mégis találunk iskolákat, ahol segéderő egyáltalán nincsen. A poroszországi 402 gazdasági iskolában a segéderők megoszlása a következő:

¹⁵⁰ *Denkschrift* des preussischen Ministers für Landwirtschaft, Domänen und Forsten. Berlin, 1929, 48. old.

¹⁶¹ Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. *Ausschuss* etc. 24. és 88. old.

¹⁵² Oldenburg: *Entwicklung, Stand und Zukunftsaufgaben des landwirtschaftlichen Unterrichtswesens in Preussen*. Berlin, 1927, 56. old.

107 egyosztályos gazdasági iskolánál a segéderők száma	81
289 kéosztályos " " " "	280
6 háromosztályos " " " "	6

Szemléltetően tünteti fel a *württembergi* gazdasági tanácsadásnak 14 év alatti fejlődését és a tanácsadók, illetőleg az iskoláknál foglalkoztatott hivatalnokok számának emelkedését WISSMANN¹⁵³ következő kimutatása:

	1913-ban	1927-ben
A hivatalnokok száma.....	19	45
A tanácsadókerületek száma	9	40

A tevékenység megjelölése: ben	Az eltöltött napok száma	
	1913-ban	1927-ben
1. Előadások tartása községi, kerületi gyűléseken, mezőgazdasági egyesü- letekben, bizottságokban, szövet- kezeti üléseken stb.....	117	345
2. Közreműködés gyűléseken, bizott- ságokban, mezőgazdasági egyesü- letekben, kiküldetések stb.	99	463
3. Tanácsadás a hatóságok részére, gazdasági egyesületek, szövetkeze- tek részére, bírósági szakértőségek stb.....	102	170
4. Növénytermelés körébe vágó tevé- kenység.....	468	1910
5. Állattenyésztés körébe vágó tevé- kenység	486	1065
6. Mezőgazdasági üzemtan körébe vágó tevékenység.	94	263
7. Különleges tanfolyamok tartása. ...	93	48
átvitel:	1459	4264

¹⁵³ *Wissmann*: Die Beratungstätigkeit der Landwirtschaftslehrer Württembergs. Mitteilungen des Reichsbundes akademisch gebildeter Landwirte. 9. Jahrgang, Nr. 10., 171. old.

A tevékenység megjelölése:	Az eltöltött napok száma	
	1913-ban	1927-ben
	1459	4264
8. A növénykórtan, védekezés körébe	101	22
9. Gyomirtás, talajmunka körébe vágó tevékenység	430	941
10. Mezőgazdasági kiállítások, mányi kirándulások, ken való részvétel stb.....	184	371
összesen:	2174	5598

Az összehasonlításból látjuk, hogy 1913-ban Württembergben 9 gazdasági iskolánál 19-en voltak alkalmazva, 1927-ben pedig 40 iskolánál 45-en. Ugyanarra a területre — értve alatta Württembergert — 1913-ban 2174, 1927-iben pedig 5598 kiszállási nap esett. Az egy hivatalnokra vagy tanácsadóra eső napok száma pedig átlagban 114-ről 124-re emelkedett.

A) A mezőgazdasági népesség szerepe-

A gazdasági tanácsadás eredményére kihatással van a mezőgazdasági népesség *kultúrfoka*. Az újítások iránt érdeklődő, előrehaladottabb műveltségű vidékek gazdái hamarabb ismerik fel a tanácsadás fontosságát, mint az elmaradt vidékek gazdái. Itt különösen az első időben fogják sokan felkeresni a tanácsadót, több lesz a munkája mint másutt, de ez meghozza a gyümölcsét, mert meg van a jó alap, amire a tanácsadó építhet.

Ellenkező esetben, a kulturális és szaktekintetben alacsonyabban álló mezőgazdasági népességnél, ahol a tanácsadót nem keresik, sőt inkább kerülnek, az aránylag kis hatáskör mellett is az eredmény felmutatása sokkal nehezebb. A tanácsadó tehát ugyanolyan munkás teljesítménnyel kisebb területet tud ellátni, mert az

elmaradottabb gazdákkal való egyénekenkénti foglalkozás az eredményt lerontja. Másszóval azt mondhatjuk, hogy az értelmesebb, kulturáltabb mezőgazdasági népesség annyiban befolyásolja a tanácsadó kerületek nagyságát, amennyiben kiterjesztésüket teszi lehetővé.

De függ a tanácsadó kerületek nagysága az érdekelt *népsűrűségtől*, helyesebben mondva a területegységre eső, tanácsadásra rászoruló emberek, illetőleg gazdaságok számától is. A gazdaságok sűrűsége fordítottan aránylik a tanácsadókerületek nagyságához.

Németországban átlag öt, Poroszországban pedig csak 3-8 parasztgazdaság¹⁵⁴ (2—100 ha) esik egy négyzetkilométerre. Számítsuk ki először, hogy *Poroszország* egyes tartományaiban átlag hány parasztgazdaság esik 1 km²-re, vagyis az egyes tartományokban mekkora a gazdaságok sűrűsége, másodsor, hogy milyen összefüggést lehet felfedezni a gazdaságok sűrűsége és a tanácsadókerületek nagysága között?

A túloldali táblázatokból leszűrt tanulságok azt mutatják, hogy a gazdaságok sűrűségi megoszlása nem határozza meg a tanácsadókerületek nagyságát, bár az alkalmazkodás nagy általánosságban érvényesül. Így a gazdaságokkal legsűrűbben teleszórt Hohenzollern tartomány (7/km²) tanácsadókerületeinek átlagos kiterjedése (571 km²) nagyobb, mint a kisebb sűrűségű (5.6/km²) és kisebb kiterjedésű (360 km²) Rheinprovinze. Viszont Westfalen, Hessen-Nassau, Rheinprovinz és Hohenzollern tartományokban a parasztgazdaságok a legsűrűbben lévén (4.8/km², 5'9/km², 5.6/km² és 7/km²), ez a négy tartomány rendelkezik a legkisebb tanácsadókerületekkel (518 km², 392 km², 360 km² és 571 km²).

Egy futó pillantást vetve a gazdasági iskolákat feltüntető térképre¹⁵⁵ azt látjuk, hogy azok nyugaton és

¹⁵⁴ A 2—100 ha kiterjedésű gazdaságok száma 2,158.044, Németi ország területe pedig 470.682 km².

¹⁵⁵ Térképet lásd a függelékben és hasonlítsd össze a 200 habnál nagyobb birtokokat feltüntető birtokmegoszlási térképpel.

**Kimutatás a parasztgazdaságok megoszlásáról
a porosz tartományokban.**

Tartomány	A tartomány területe km ² -ben	A 2—100 ha területű gazdaságok száma	Egy km ² -re eső 2—100 ha-nagyságú gazdaságok száma
Ostpreussen	37.023	100.264	2·7
Brandenburg	39·047	107.227	2·8
Stadt Berlin	878	1.520	1·7
Pommern	30.208	73.838	2·4
Grenzm. Pos. u. Westpr.	7.726	18.264	2·4
Niederschlesien	26.599	110.774	4·2
Oberschlesien	9.710	52.815	5·4
Sachsen	25.274	97.811	3·9
Schleswig-Holstein . . .	15.066	50.411	3·3
Hannover	38.584	157.804	4·1
Westfalen	20.209	96.361	4·8
Hessen-Nassau	15.703	92.543	5·9
Rheinprovinz	24.505	138.108	5·6
Hohenzollern	1.142	8.008	7·0
A porosz államban össz.	291.674	1,105.748	3·8

délen egymáshoz közelebb állanak, sűrűbben helyezkednek el, mint keleten és északon. *Ahol tehát — főképen a Rajna jobb- és balparti részein — a népesség sűrűbb és a kisgazdaságok száma nagyobb, ott a tanácsadókerületek, politikai körök kisebbek, a gazdasági iskolák közelebb esnek egymáshoz, mert minél több a kisbirtok valamely vidéken, annál sűrűbb a mezőgazdasági népesség és aránylag annál több tanulót szolgáltat, miértis kisebb iskolakerületek a helyénvalók. Keleten, a nagybirtok hazájában minden üzemtechnikai tanácsadás nagyobb területre esik, ritkább a lakosság, kevésebb a gazdaságok száma, ennél fogva kiterjedtebbek lehetnek a tanácsadókerületek.*

**Kimutatás a tanácsadókerületek átlagos nagyságáról
a porosz tartományokban.**

Tartomány	Tanácsadókerületek száma	Tanácsadókerületek átlagos nagysága km ² -ben	Egy tanácsadókerületre eső gazdaságok száma (2—100 ha)	Egy tanácsadókerületre eső tanárok száma
Ostpreussen	32	1.157	3.133	2
Brandenburg	27	1.478	3.971	2'5
Pommern	27	1.119	2.734	3
Grenzm. Pos. u. Westpr.	8	903	2.283	2
Niederschlesien	31	858	3.573	2
Oberschlesien	12	809	4.401	1'5
Schleswig-Holstein	22	685	2.291	2
Sachsen	30	842	3.260	2
Hannover	64	602	2.465	1'5
Westfalen	39	518	2.470	2'5
Hessen-Nassau	40	392	2.313	1'5
Rheinprovinz	68	360	2.029	1
Hohenzollern	2	571	4.004	1'5
A porosz államban össz.	402	725*	2.994	1'9

A népességeloszlással összefügg és a tanácsadó munkáját jelentékenyen befolyásolja a *telepítés*. A legs nagyobb aránytalanság a tanácsadók feladata és a rendelkezésre álló munkaerők között azoknál a mezőgazdasági kamaráknál található, ahol telepítés folyik. Ezen az aránytalanságon részben már segítettek. A települők rendszerint idegenek (Landfremd), más életviszonyokból szakadtak ki; tapasztalatlanok a helyi mezőgazdasági viszonyokkal szemben, ezért gazdasági tanácsadásukra különös súly vetendő. A tanácsadónak itt fokozott mértékben kell ügyelni és tevékenykedni, hiszen a települőknek nem egyszer a korábbi lakó-

* Berlint is figyelembe véve.

helyük *mezőgazdasági* viszonyaival homlokegyenest ellenkező irányelvek szerint kell gazdálkodniuk. A települési vidékeken tehát a tanácsadó működési kerülete viszonylag kisebb legyen, hogy munkájának eredménye biztosíttassék. Számolva ezekkel a kívánalmakkal, a porosz földművelésügyi miniszter 1930-ban a települési vidékekre beállítandó 30 külön, úgynevezett *települési tanácsadó* (Siedlerberater) költségeinek a fedezéséről gondoskodott. Szolgáltatilag ezek is a gazdasági iskolaigazgatók alá tartoznak.

Helyteleníthető az az eljárás Németországban, hogy a katonai szolgálatból elküldött, leszerelt katonák tanácsadását a civil gazdasági tanácsadástól eltérő, katonai hatóságok alá tartozó úgynevezett „Heeres-siedlerberatung” végzi. A katonatelepülőket ugyanolyan elbánásban kellene részesíteni, mint a civileket, mert ők sem értenek többet vagy kevesebbet a gazdálkodáshoz, mint az idegen vidékről származók. A kétféle tanácsadásnak — a mezőgazdasági kamarák alá tartozó civil és a katonai hatóságokhoz beosztott „Heeres-siedlerberatung”-nak — egy és ugyanazon területen való működése felesleges, mert a külön katonai szervezetre bízott feladatok az egységes tanácsadás keretében kisebb költséggel éppen olyan jól megoldhatók.

Poroszországnak nyolc tartományában folytatnak erős telepítési tevékenységet a túloldali statisztikai kimutatás szerint.¹⁵⁸

Ha összehasonlítjuk a kimutatásba foglalt tartományok tanácsadókerületeit a poroszországi tanácsadókerületek átlagos nagyságával, akkor kitűnik, hogy kevés kivétellel az előbbieket nagyobbak; túlnagyok voltak már eredetileg is és nem idomították őket a telepítés által keletkezett új viszonyokhoz, emelkedett népsűrűséghez. Korábban láttuk, hogy a poroszországi tanácsadókerületek átlagos nagysága 725 km², ezzel szemben

* Statistisches Jahrbuch für den Freistaat Preussen. 1932.

Kimutatás a poroszországi telepítésekről.

Tartomány	A telepések száma			
	1927. évben	1928. évben	1929. évben	Összesen
Ostpreussen	525	804	1448	2777
Brandenburg	375	496	585	1456
Pommern	263	425	714	1402
Grenzm. Pos. u. Westpr.	86	151	117	354
Niederschlesien	279	241	251	771
Oberschlesien	272	338	269	879
Schleswig-Holstein . . .	398	945	607	1950
Hannover	209	342	541	1092
Összesen . .	2407	3742	4532	10681

a fenti tartományok kerületeinek nagysága a következőképpen alakult:

Kimutatás a gazdasági tanácsadókerületek nagyságáról.

Tartalom	A tanácsadókerület tartományonkénti átlagnagysága km ²	A poroszországi átlagnagyságnál nagyobb ill. kisebb km ²
Ostpreussen	1157	+ 432
Brandenburg	1478	+ 753
Pommern	1119	+ 394
Grenzmark Posen u. Westpr.	903	+ 178
Niederschlesien	858	+ 133
Oberschlesien	809	+ 84
Schleswig-Holstein	685	— 40
Hannover	602	— 123

Miután a gazdasági iskolákhoz igazodó tanácsadókerületek nagyságát megváltoztatni szerfelett nehéz,

ezért az aránytalanságon a tanácsadók számának említett felemelésével segítettek. Végeredményben ez a megoldás is a célnak teljesen megfelel. Megállapíthatjuk, hogy a telepítési vidékeken a kisebb kerületi besztás volna megokolt.

B) *A természeti viszonyok.*

A gazdasági tanácsadó munkáját befolyásolják a természeti viszonyok is. A tanácsadásnak a természeti adottsághoz kell alkalmazkodnia. E tekintetben első sorban az *éghajlat* szerepe figyelemreméltó. Például Schleswig-Holsteinben vagy Hannoverben a jó időjárásnak köszönhető, hogy az állattenyésztés erősen kifejlődött. Az óceáni éghajlat páradús levegője elősegíti a növényzet gyarapodását, másrészt enyhe telei révén egy-két hónappal meghosszabbítja az állatok legeltetését. A téli takarmányozás gondjai itt könnyen megoldhatók. Természetes, hogy a feltűnően kedvező viszonyok mellett az állattenyésztés túlszárnyalta a többi üzemágakat. A tanácsadónak főképen állattenyésztési kérdésekkel kell itt foglalkoznia, mert más irányban alig veszik igénybe.

Németországban azonban aránylag kevés vidéken folytatnak egyoldalú gazdálkodást. A gazdák maguktól is kerülnek, mert ismerik a hátrányait. Tudják, hogy az egyoldalú gazdálkodás kedvezőtlen áralakulás esetén, könnyen katasztrófálissá válhat; viszont minél többoldalú a gazdasági üzem, annál jobban állja az idők viszontagságait, mert az egyes termelési ágak vis major-szerű veszélyeztetésekor az üzemág bizonyos mértékig való visszafejlesztése vihető keresztül a többi előnyére. Erre a körülményre való figyelemmel, egyoldalú gazdálkodást csak ott folytatnak, ahol a természeti viszonyok őket erre kényszerítik.

A természeti viszonyokhoz tartozik a *talaj* minősége is. Minél egységesebb, egyöntetűbb a talaj, annál nagyobb lehet általában a tanácsadókerület, mert köny-

nyebben, kiterjedtebben, alkalmazhatók a kísérleti eredmények. Ahol pedig egy tanácsadókerületen belül is különböző talaj féleségek fordulnak elő és a kísérleteket ennél fogva talajnemenként kell megismételni, az oktatást az eltérő talajviszonyokhoz kell alkalmazni, ott a munka fárasztóbb, az eredmények nehezebben elérhetőek lévén, a tanácsadó hatásköre, kerülete aránylag kisebb legyen.

Az erdők, tavak különösebb megterhelést nem jelentenek, ezért kiterjeszthetik a tanácsadókerület határait. Egészen külön elbánásban részesítendőek a láp-talajok (Moorkultur), amelyeknek gazdálkodási rendszere és tanácsadása a többiektől eltérő.

összefoglalva a fentieket azt mondhatjuk, hogy — egyébként azonos viszonyok mellett — a változó talajnemek kisebb tanácsadókerületi beosztás mellett szólnak.

C) A közlekedéstechnikai viszonyok.

A tanácsadó munkájánál szerepet játszanak a közlekedéstechnikai viszonyok is. Kiterjedt vasútvonal, jó úthálózat, gyors postaszolgálat esetén kisebb idővesztéssel dolgozhat, gyakrabban látogathatja meg a gazdaságokat, egyszóval nagyobb lehet a teljesítménye.

A túloldali kimutatás a *porosz* tartományoknak 100 km² területre eső út-, vasút- és postahálózatát adja kilométerekben az 1930. évi március 314 viszonyok szerint.

A kimutatásból látható, hogy Nyugat-Poroszországban (Rheinprovinz, Westfalen, Hessen-Nassau) a közlekedési viszonyok előnyösebbek, mint keleten. Tehát a gazdasági tanácsadó munkájának ellátása — ebből a szempontból nézve — nyugaton kevesebb nehézséggel jár, mint északkeleten vagy északon (Ostpreussen, Pommern stb.).

A jó közlekedési viszonyok előnyeinek kihasználása céljából kívánatos, hogy a *gazdasági iskola, úgy is,*

Kimutatás a poroszországi közlekedési viszonyokról.

Tartomány	út km.	vasút km.	posta-hálózat km.
Ostpreussen	25.2	11.3	4
Brandenburg	30.7	11.9	7
Berlin	82.1	—	—
Pommern	23.5	13.2	3
Grenzm. Posen u. Westpr.	23.2	11.2	—
Niederschlesien	40.2	14.—	6.5
Oberschlesien	35.9	15.6	0.7
Sachsen	43.4	16.6	15.3
Schleswig-Holstein	39.9	14.3	10.4
Hannover	42.3	12.3	4.3
Westfalen	61.7	20.1	9.1
Hessen-Nassau	59.2	16.9	12.6
Rheinprovinz	74.2	22.3	15.7
Hohenzollern	37.8	24.2	—
Porosz állam :	40.7	14.8	8.4

mint a tanácsadás székhelye, lehetőleg több vasútvonal és műút összefutása közelében legyen. Mert amilyen hasznot jelent az egyik oldalról az utak közelsége a tanácsadók részére, akik a gazdákat keresik fel, ugyanolyan jelentőségű az a másik oldalról a tanácsot kereső gazdák és az iskolába igyekvő gazdaiifjak szempontjából is. Itt kell megemlíteni, hogy a tanácsadó munkáját jelentékenyen elősegíti *a hatóságok közelsége.* A hatóságoknak és a gazdasági szervezeteknek az összeműködése nagyon áldásos lehet. A gazdák hivatalos teendőik elintézésékor vagy a vásárra való bejövetelük alkalmával szokták a tanácsadót egyúttal felkeresni. Miután a tanácsadó kerületek rendszerint összeesnek a politikai körökkel, az iskolák és a hatóságok többnyire a járás (politikai kör) székhelyén, egymás közelében, a közlekedési vonalak összefutásánál, előnyösen fekszenek. A közlekedési viszonyok mellett szerepet játszat

nak továbbá a közlekedési *eszközök által*, hogy a jó utak nyújtotta előnyöket kihasználják. Az illetékes körök régóta fáradoznak azon, hogy a tanácsadókat valamiképpen közlekedési eszközök birtokába juttassák. A porosz kormány 1926-ban rendeleti úton szabályozta ezt a kérdést.¹⁵⁷ A tanácsadók mozgékonyságának elősegítése céljából részükre kamatmentes kölcsönöket biztosított, a visszafizetésnél pedig előnyös feltételekről gondoskodott. A rendelet számszerű adatai a követi kezők:

Kimutatás a poroszországi gazdasági tanácsadók részére folyósított közlekedési kölcsönökről

Közlekedési eszköz	A legmagasabb igényelhető kölcsönösszeg M	A törlesztési idő év	Hivatalos utazásnál felszámítható km-pénz	A km-pénzből törlesztésre visszatartandó
Automobil ..	6000	5	35 Pfg	50 ^o / _o
Motorkerékpár	2400	3	20—25 „	50 ^o / _o
Kerékpár ..	180	1	5 „	50 ^o / _o

Megállapítható, hogy a porosz kormány messze-menő áldozatokat hozott a gazdasági tanácsadóknak automobillal, motorkerékpárral vagy egyszerű kerékpárral való felszerelésére. Sőt a költségek további enyhítése érdekében gondoskodott arról, hogy a tanácsadók közlekedési eszközeinek adóit és balesetbiztosítását a mezőgazdasági kamarák tartozzanak helyettük fizetni.

A rendelet értelmében a kölcsöntvevő, a törlesztési idő (1—5 év) alatt, a visszafizetés biztosítására és megkönnyítésére részben vagy egészben lemond a hivatalos utak alkalmával felszámítható kilométerpénzekről. A visszafolyó törlesztési részletekből a mezőgazda-

¹⁵⁷ Grundsätze für die Verwendung öffentlicher Mittel zur Förderung der bäuerlichen Wirtschaftsberatung. Ministerialblatt der preussischen Verwaltung für Landwirtschaft, Domänen und Forsten. 1926, Nr. 13.

sági kamarák új közlekedési alapot létesítenek, hogy a kölcsönök engedélyezését megismételhessék.

A tanácsadók fizetésén kívül évenként esedékes útiátlány összegei a következők:

- a) automobil használata esetén 1200 márka,
- b) motorkerékpár használata esetén 800 márka,
- c) általában 500 márka.

A hivatalos utazásokról készített útinaplókat, az iskolaigazgató láttamozásával beküldik a *mezőgazda*' sági kamara igazgatójának, aki azokat érvényesíti és a pénzt az útiátlány keretén belül kifizeti. Amikor az útiátlány kimerül, a tanácsadó, sajnos, kénytelen az utazásait beszüntetni.

Minden jó igyekezet mellett is a rendelet a gazdasági viszonyok eltolódása és leromlása miatt csak részben érte el a célját. Az 1926. és 1927. évben, a rendelet hatása alatt sokan éltek az alkalommal és automobilt vagy motorkerékpárt vásároltak.

Mint a túloldali kimutatásból látható, *a tanácsadók mozgékonyá tétele sikerült*. A következő években azonban megjött a gazdasági depresszió és a fizetés-csökkenés. A mezőgazdasági kamarai díjak pontatlanul, vagy — erősen eladósodott vidékeken — már egyáltalán nem folytak be. Mindez kétoldali elégedetlenséget szült. A tanácsadók panaszkodnak az öt-hat év előtti megállapításban aránytalanul magasnak látszó kamatok és törlesztési részletek miatt, a mezőgazdasági kamarák pedig sokallják az adókat és a biztosítási terheket. A súrlódások kiküszöbölése érdekében sokan a kérdés új szabályozását sürgetik.

Vannak, akik az útiátlány felemelése mellett törnek pálcát mondván, hogy akkor a biztosítási költségeket a mezőgazdasági kamara helyett mindenki saját maga fizethetné meg. Mások viszont a tanácsadók autóit és kerékpárjait *hivatalos közlekedési eszközökké* kívánják minősíteni, miáltal ezek az illetők útiátlányától és pénztárcájától teljesen függetlenek lennének. Ebben az esetben bizonyosra vehető, hogy a tanácsadók

Kimutatás a poroszországi gazdasági tanácsadók 1930. évi ápr. 1-én rendelkezésre álló közlekedési eszközeiről

A mezőgazdasági kamara	A gazdasági iskolák száma	Az állandóan alkalmazott fánerek száma, az is- kolaszorgatókkal együtt			Rendelkezésre álló közlekedési eszközök száma			A gazdasági tanácsadók által személyenként átlag- ban megtejt hivatals ki- szállások km távolsága 1929. évben			A mezőgazdasági kama- rik által fizetett adók és balesetbiztosítási öze- szegek márkában
		autó	motor- kerékpár	kerékpár	autón	motor- kerékpá- ron	kerékpá- ron				
								autón	motor- kerékpá- ron	kerékpá- ron	
Königsberg ..	32	78	20	7	2	3.854	2.573	832	19.880		
Berlin	27	90	22	11	47	2.257	3.894	320	13.806		
Stettin	27	52	18	17	7	5.125	2.940	254	15.504		
Schneidemühl	8	15	4	— ¹⁸⁸	— ¹⁸⁸	4.523	—	86	4.281		
Breslau	31	61	34	12	—	5.201	3.815	—	38.376		
Oppeln	12	21	11	3	5	7.420	4.000	—	10.825		
Halle a/S....	28	63	28	14	38	3.226	2.947	925	10.902		
Kiel	23	47	21	9	2	2.587	1.867	1.033	16.537		
Hannover ..	64	102	39	23	6	7.500	5.500	2.250	25.017		
Münster	39	77	26	14	27	3.435	1.922	763	25.922		
Kassel	24	42	15	2	—	6.000	3.500	—	9.451		
Wiesbaden ..	16	19	17	—	1	7.198	—	1.102	7.525		
Bonn	69	112	30	15	6	4.914	4.308	1.194	26.104		
Sigmaringen	2	4	4	—	—	2.380	—	—	1.857		

a mainál többet utaznának, nem kényszerülnének autói- kat kihasználatlanul hagyni és kiszállásaikat az úti- általány kötött mértékéhez mérni.

A hivatalos közlekedési eszközökkel való vissza- élések könnyen ellenőrizhetők és az eddigi tapasztala- tok alapján a benzin-, illetőleg olajfogyasztás átlagos megszabása is keresztülvihető. Utazási naplók és le- plombált kilométerórák felszerelésével a hivatalos autók üzembehelyezése lehetővé válna. A magas biztosítási díjak, melyeket a mezőgazdasági kamarák vonakodva fizetnek, ilyen módon teljesen elmaradhatnának; a ja-

¹⁸⁸ Csak magántulajdonban.

vitások kerületi műhelyekben vagy magánműhelyekkel történt megállapodások útján, ellenőrzés mellett volnának eszközölhetők. Ha az állam viselné a hivatalos kocsik adóterheit, akkor a költségek igazságos megoszlása ellen senki sem panaszkodhatna és az elégedetlenség megszűnne. Bár elismerjük ennek a megoldásnak az előnyeit, nem hallgathatjuk el, hogy keresztülvitele elé pénzügyi akadályok gördülnek.

A birodalom többi államaiban, Poroszországhoz hasonlóan, szintén kisebb-nagyobb összegeket bocsátottak a tanácsadók rendelkezésére, közlekedési eszközök beszerzése céljából kamatmentes kölcsönképen, vagy esetleg egyszersmindenkorra szóló segély formájában.

A gazdatársadalom maradi szelleme sokszor helyezkedett szembe a modern közlekedési eszközök használatának szükségességét hangsúlyozó törekvésekkel és azokat ismételten elítélte. Meg kell értetni ezért a néppel azt, hogy az automobil használata ma már nem fényűzés, hanem a munka eredményének fokozása szempontjából éppen annyira szükséges, mint például a távbeszélő. Megállapítható, hogy a gazdasági tanácsadók automobil birtokában sokkal több hivatalos utat tettek, mint azelőtt. Statisztika szerint évi átlagban egy tanácsadóra — akinek gépkocsija van — 200—250 napi utazás mellett 3500—5500 kilométer út esik.

Más kérdés, hogy vajjon az automobil egyszersmind a legolcsóbb közlekedési eszköz-e. A szakkörök nézete megoszlik e téren. Azt mondhatjuk, hogy a tanácsadónak automobillal való ellátása nem minden körülmények között indokolt. Ahol például sűrű a vasúthálózat és jó az összeköttetés, ott az automobilon költségesebb az utazás, mint a vonaton. Ilyen helyeken a tanácsadónak vonattal, szükség esetén bérautóval kell utaznia.

D) Pénzügyi viszonyok.

Már az eddigiekből is kitűnt, hogy a tanácsadás intenzitása nem kis mértékben függ a pénzügyi viszonyoktól. A tanácsadók száma, a kiszállásaikkal kapcsolatos útiköltségek fedezése, közlekedési eszközökkel való ellátásuk, a tanfolyamokon való továbbképzésük stb. mind pénzkérdés. Felvetjük tehát a kérdést, hogy tulajdonképpen *mibe kerül a gazdasági tanácsadás*-Mekkora áldozatot kíván az államtól-

HESTERBERG statisztikai adatai szerint¹⁵⁹ Poroszországban a tanácsadás céljaira állami pénzekből a következő összegeket fordították:

Kimutatás a poroszországi gazdasági iskolák részére folyósított állami hozzájárulásokról.

Év	Birodalmi és állami alapokból M	A porosz államkasszából M	Összesen M
1926	1,160.680	2,755.822	3,916.502
1927	1,151.281	3,291.165	4,442.446
1928	1,190.833	3,737.371	4,928.204
1929	1,354.323	3,992.255	5,346.578
1930	1,079.309	4,051.253	5,130.562

A felsorolt adatokból látható, hogy a birodalom és a porosz állam súlyt vet a gazdasági tanácsadás fejlesztésére. A rendkívül nehéz viszonyok miatt 1930-ban a birodalmi összegeknél némi visszaesés¹⁶⁰ mutatkozik,

¹⁵⁹ Hesterberg: Beiträge zu Fragen der bäuerlichen Wirtschaftsberatung in Preussen, unter besonderer Berücksichtigung der optimalen Größe der Beratungsbezirke. Inauguraldissertation. 1931, 59. old.

¹⁶⁰ Az 1930—1931. évben szigorúan keresztülvitt csökkentéstől később eltekintettek és a következő költségvetési évben már az összegeket eredeti nagyságukban folyósították. A szigorú értelem;

ettől eltekintve azonban, ha nem is volt lehetséges, hogy a támogatást a kívánatos mértékben emeljék, a porosz állami hozzájárulás összege mégis mindvégig emelkedést mutat.

Kereken 400 gazdasági iskolát felvéve, Poroszországban az 5,130.562 márka összegből 1930. évben egy-egy iskolára körülbelül 13.000 márka támogatás esett.

Ezen az állami támogatáson kívül — amelynek célja elsősorban a gazdasági tanácsadók útiköltségeinek a fedezése — a gazdasági iskolák költségvetése még a beszedett tandíjakkal, a községek, mezőgazdasági kamarák és gazdasági egyesületek hozzájárulásaival stb. egészül ki. A leányosztályokat is beleértve, ezen az alapon 1930iban a *porosz iskolák* összes költségei kereken 10,000.000 márkára rúgtak.

A gazdasági tanácsadás kétségkívül sok pénzébe kerül a közületeknek, de a reáfordított összeg befektetés a mezőgazdaságba, amely jónak bizonyult, azonban csak hosszú évek után térül vissza. Itt megelégszünk azzal,¹ hogy az iskolázás és a gazdasági tanácsadás hasznáról írott munkákra hivatkozunk,¹⁷ mert később ez a kérdés még szöbakerül.

Érdekes, hogy miképen történik a birodalmi hozzájárulás szétosztása az államok, illetőleg az államok

ben vett gazdasági tanácsadás és a kísérleti körök támogatása céljából a gazdasági iskolák rendelkezésére bocsátott összegek az egész birodalomra vonatkozóan 1,900.000 márkára rúgnak, amelyet a „Reichsministerium für Ernährung und Landwirtschaft” költségvetésébe állítottak be.

¹⁶¹ Brandes: Die Erfolge der Tätigkeit der akademisch gebildeten Landwirte in Ostpreussen. Mitteilungen des Reichsbundes akademisch gebildeter Landwirte; Jahrgang 1926, Nr. 18, 385. old.

Behlen: Das landwirtschaftliche Unterrichtswesen in Deutschland. Dissertation. Greifswald, 1922.

Kraut: Die Persönlichkeit des Betriebleiters als Intensitätsfaktor für die landwirtschaftlichen Betriebe im Regierungsbezirk Lüneburg. Hannover, 1929.

Merbitz: Ergebnisse der Ringarbeit. Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung, 1931, Nr. 5.

hozzájárulásainak szétosztása a tartományok között. Erre vonatkozóan megegyezés jött létre, amely az elosztási kulcsot két tényező összevetéséből határozza meg. Az egyik tényező a 100 ha⁴g terjedő gazdasági üzemek száma, a másik ugyanezen gazdaságok mezőgazdaságilag hasznosított területe.

**Kimutatás a gazdasági tanácsadás
birodalmi hozzájárulásainak szétosztási kulcsáról.**

A szabadállamok neve	Az 1—100 ha-ig terjedő gazdaságok száma	Az 1—100 ha-ig terjedő gazdaságok száma a szétosztásban kifejezve	Az említett gazdaságok mezőgazdaságilag kihasznált területe ha-ban	Ugyanaz százalékban kifejezve	A százalékok középértéke
Preussen	3,004.697	58'96	12,014.323	58'78	58'87
Bayern	665.735	13'06	3,848.168	18'83	15'94
Sachsen	183.160	3'59	802,204	3'93	3'76
Württemberg ..	308.999	6'06	1,055.123	5'16	5'61
Baden	254.846	5'00	620.203	3'03	4'01
Thüringen	167.436	3'29	556.284	2'72	3'00
Hessen	153.873	3'02	383.113	1'87	2'44
Hamburg	19.057	0'37	16.342	0'08	0'23
Mekl.-Schwerin	89.377	1'75	347,844	1'70	1'73
Oldenburg	68.915	1'35	354.950	1'74	1'55
Braunschweig ..	70.137	1'38	171.173	0'84	1'11
Anhalt	39.823	0'78	94.590	0'46	0'62
Bremen	9.896	0'19	15.375	0'07	0'13
Lippe	27.962	0'55	63.139	0'31	0'43
Lübeck	7.283	0'15	13.719	0'07	0'11
Meckl.-Strelitz	16.004	0'31	63.161	0'31	0'31
Schaumburg-Lippe	9.580	0'19	19.701	0'10	0'15
Deutsches Reich	5,096.780		20,439.412		

Ez a jelenleg is érvényben levő felosztási kulcs azonban a mai kívánalmaknak már nem felel meg, mert túlélte magát. Érthetően jó alapot nyújtott a szétosztásra 1926-ban, a gazdasági tanácsadás első terv-

szerű kiépítésénél, mikor még hiányzott a szétosztáshoz a tapasztalat. Ma ellenben a felosztásnak az arányszámok helyett a reális viszonyokhoz, a tanácsadás mérvéhez kellene igazodnia. A valóságban a tanácsadásra fordított költségek az üzemek száma és a mezőgazdaságilag kihasznált területek nagysága helyett a *létesített szervezetektől* (gazdasági iskolák, kísérleti körök stb.) függnék. Figyelembe kellene venni, hogy a számbavett *gazdasági üzemek részesülte-e és milyen mértékben a tanácsadásban?* Hiszen tudvalevő, hogy a gazdaságoknak aránylag csekély töredékét tudja felölelni a tanácsadás ott is, ahol mindent elkövettek a kiépítésére. Amíg a költségelosztásnál az említett arányszámokat a tanácsadás megtörténtére való tekintet nélkül veszik alapul, addig *a még nem teljesített munkára adják ki tulajdonképpen a pénzt, vagy a serényen folyó munkát nem részesítik megfelelő anyagi előnyben.*

Kétségtelen, hogy a tanácsadók tetemes költséggel járó tevékenységüknél a fizetésükre és a kiadások megtérítésére lévén ráutalva, a pénzügyi körülmények erősen befolyásolják a tanácsadás fejlődését.

Vizsgálódásaink eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy a mezőgazdasági népesség szerepe, a természeti, közlekedéstechnikai vagy pénzügyi viszonyok egyenként és külön-külön elégtelenek a tanácsadókerület legkedvezőbb nagyságának kialakításához. Sőt még tovább folytathatnánk azoknak a tényezőknek a felsorolását, amelyeknek a kölcsönhatása a tanácsadókerület nagyságának megítélésénél figyelembe veendő.

Az a területnagyság tehát, amely helyes mérlegelés szerint egy tégy gazdasági tanácsadóra esik, az összes tényezőknek a kölcsönhatásából származik és miután a tényezők helyi viszonyok szerint változnak, azok eredője is vidékenként változni fog. Ez a bizonytalanság az oka annak, hogy általában a hosszú fejlődés folyamán kialakult és önmagukban is egységet alkotó politikai körök szolgálnak a gazdasági tanácsadás legjobb területi alapjául. A közigazgatás székhelye rend-

szerint központi fekvésű és így közlekedési stb. szempontból megfelel a tanácsadás intencióinak.

Amint Németország pénzügyei — belátható időn belül — jobbrafordulnak, a gazdasági tanácsadásra fordítandó összegeket akként kell növelni, hogy azok az állam, a mezőgazdasági kamarák és a tanácsadásban részesített gazdák pénzeiből aránylagosan tevődjenek össze. Azok az iskolaigazgatók pedig, akik a tanácsadás terén szép eredményeket érnek el, fokozatosan felszabadítandók volnának egyéb elfoglaltságuk alól, hogy a tanácsadással intenzívebben foglalkozhassanak.

XII. FEJEZET.

A telepítési tanácsadás?

A telepítés kérdése a mai német agrárpolitika központjában áll, ami könnyen érthető is, ha meggondoljuk, hogy a telepítés milyen fontos nemzeti, szociális, társadalmi és gazdasági problémákat Őlel fel. Egész sereg úgynevezett modern probléma áll vele közvetlenül összefüggésben. A mezőgazdasági termelés fokozása, a jobb birtokmegosztás, a városok gazdasági életproblémái, munkaalkalmak teremtése, a keletporoszországi agrárkrízis, a városbatódulás stb. mind olyan kérdések, amelyeket a telepítés érint és lesz hivatva megoldani, illetve legalább is enyhíteni.

Amint nőtt a telepítés céljaira rendelkezésre bocsátott összegek nagysága és emelkedett a telepések száma, úgy jutott szélesebb keretekhez a telepítési tanácsadás (Siedlerberatung) is, amelyet nagyobb részt ugyancsak a gazdasági tanácsadók végeznek.

Észak-Németország népsűrűsége erősen a birodalmi átlag alatt marad. Mecklenburg-Strelitz 34, GrenzmarkíPosen és Westpreussen 42 lelket számol négyzetkilométerenként a birodalmi átlagban számítandó 130 lélekkal¹⁶² szemben. Németország fontos nemzetpoliti-

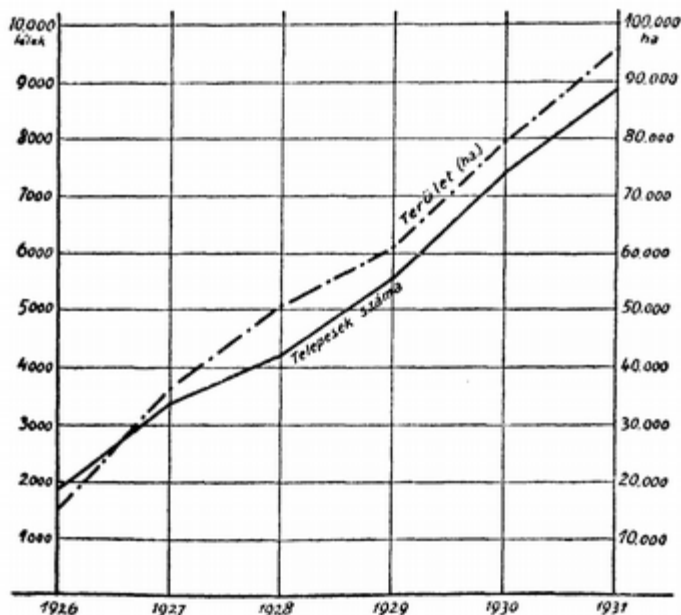
¹² Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich.

kai érdekei indokolják, hogy az északkeleti részeken fekvő nagybirtokok megfelelő telepítés révén parasztközégekbe kerüljenek, a népesség sűrűbb legyen és a német faj a maga számbeli többségét megőrizze, illetőleg megszerezze.

Németországnak a háború után megindított erőteljesen fejlődő telepítési politikáját a következő kiemelés világítja meg:

	1926. év	1927. év	1928. év	1929. év	1930. év	1931. év
A telepések száma	1.906	3.372	4.253	5.545	7.441	8.889
A telepítésre igénybe- vett összterület (ha)	15.785	36.704	50.616	61.213	79.833	95.933

Grafikus ábrázolásban.

— telepések száma (1 cm = 1.000 lélek) ... terület hektárban (1 cm = 10.000 ha.)

Az 1919. évi telepítési törvény óta 1933-ig kereken 50.000 telepítés történt 500.000 hektár területen. HITLER uralomrajutása és a „nemzeti forradalom” ezt az irányzatot csak megerősítette. A III. Birodalom 1933. évi költségvetésébe telepítési célokra 50,000.000 márkát állítottak be. További 50,000.000 márka pedig a birodalmi bank útján hitel formájában állott rendelkezésre.

A telepítéssel szemben hangoztatott ellenvetés, hogy a terméseredmények a nagybirtok parcellázása után visszaesnek, csak a belterjesen művelt nagyüzemeknél észlelhető ideiglenesen. Ez a jelenség a nagybirtok felosztásában rejlő szervezési változás természetes következménye. Ugyanez állana elő akkor is, ha a nagyüzem megszokott gazdálkodási rendszerét — a birtok felosztása nélkül — erőszakos úton, máriólholnapra megváltoztatnák. Mindenesetre megállapítható, hogy a helyesen keresztülvitt telepítésnél a visszaesett termésátlagok néhány év múlva jelentékenyen emelkednek.

A népeknek a földtulajdonért vívott küzdelme döntő szerepet játszik a nemzetek életében. Ez a küzdelem, illetőleg térhódítás *állandóan tart.* Az északkeleti határokon a németységnek telepítés által való megerősítése évszázadok óta folyik. A háború utáni idők megmutatták, hogy a kisebbség csak ott tud érvényesülni, ahol azt a földet bíró széles parasztréteg támogatja. *A németek érdekei mindig ott voltak va szélyben, ahol nemzetiségi kérdésekben a városi elemekre kellett támaszkodniok.* Ezért a telepítéseknél egyik vezető szempont, hogy az a vidéki lakosságnak azt a rétegét erősítse meg, amely létével a földben gyökerezik és ott szilárd alapon áll; továbbá a parasztság-
nak egészséges gazdaságpolitikával rendes megélhetést biztosítson és így tegye lehetetlenné idegen népelemeknek közejük való bevándorlását.

A telepítési tanácsadás feladata, hogy a telepítésre fordított közpénzek jó befektetését, prosperitását a telepések gazdálkodásának befolyásolása révén bizto-

sítsa, nehogy a telepések tönkremenjenek és az életképtelen parasztproletariátus táborát növeljék. Tévedés volna ugyanis azt hinni, hogy a telepítés az épületekén tett utolsó ecsetvonással befejezést nyer. A pénzügyi megoldáson kívül még sok a tennivaló. Hiszen *a telep mesterséges közösség, amely éppoly kevésbé azonosítható a faluval, mint a telepes gazdasági udvara a parasztszállással* A telep olyan, mint a ménéknél a mesterséges raj, amelyet állandóan figyelni, gondozni, igazítani kell, ha azt akarjuk, hogy a társadalomnak életképes tényezője legyen.¹⁶³

A telepések gazdasági tanácsadása céljából alakították meg a *Reichsstelle für Siedlerberatung*ot a *Gesellschaft zur Förderung der inneren Kolonisation*^nál,¹⁶⁴ amelynek a telepítési vidékeken számos helyi átlomása (Zweigstelle der Siedlerberatung, Siedlungsamt, Kulturamt) van. Ezek a telepítési hivatalok a helyi hatóságokkal, illetőleg érdekeltségekkel (Provinzial-Verwaltung, Landräte, Landwirtschaftskammer, landwirtschaftliche Berufsorganisationen, kirchliche Behörden) a legszorosabb egyetértésben dolgoznak.

Vessük fel mármost a kérdést, hogy *miképpen történik a nyugatnémet parasztnak keletre való költöztetése, telepítése és milyen szerep jut ebben a gazdasági tanácsadónak?*

A központi hatóságok, mint például az egyes államok illetékes minisztériumai, továbbá a „Gesellschaft zur Förderung der inneren Kolonisation” hivatalos úton értesítik a gazdasági iskolák igazgatóit, hogy hol történnek telepítések, másrészt pedig mely birtokokat terveznek a telepítés céljaira igénybevenni. Az iskola-

¹⁶³ A sikeres telepítés elősegítése céljából Németországban néhány telepítési iskolát állítottak fel, ezek közül egyet *Brieselang*:ban megtekintettem. Az iskolákban a 20 éven felüli növendékeket szigorú neveléssel, komoly munkával készítik elő a telepítésre.

¹⁶⁴ Magyarul: A telepítési tanácsadás országos központja, a belső telepítést elősegítő társaságnál.

igazgató az értesítés alapján felveszi az érintkezést a települni készülőkkal. Egyedül vagy a mezőgazdasági kamara képviselőjével, esetleg a települni készülők megbízottjával megtekinti a telephelyet, a parcellázásra kerülő földbirtokot. Azután a tulajdonossal megtart gyalja a telepítés feltételeit, figyelembe veszi a természeti adottságokat és lehetőség szerint megpróbálja nála érvényesíteni a telepések kívánságait, honi sajátosságait (például hogy a telepések falusi mintára együtt lakjanak, vagy mint Szászország déli részén szokás, inkább tanyarendszerhez hasonlóan, mindenkinek a lakóháza és kertje a 10—12 hektárnyi területű művelési földjén legyen). Szemleútjárói szakvéleményt készít és azt hivatalos úton felterjeszti.

A feladat nehezebbik része a szakértői szemle után következik, tudniillik a telepítés céljaira való *emberanyag kiválogatása* és annak némi kioktatása. Vizsgáljuk meg röviden, hogy kik jöhetnek számba a telepítésnél és milyenek legyenek a folyamodóknak a gazdasági tanácsadó által mérlegelendő személyi sajátosságai-

BOYENS azt írja,¹⁶⁵ hogy jelenleg (1933) a sűrűn lakott nyugatnémetországi vidékeken sokkal több a folyamodók száma, semhogy azok telepítésére egyáltalán gondolni lehetne. Nem mindegy azonban, hogy kik jelentkeznek a településre. A kívánalmaknak megfelelő jelentkezők aránylag kevesen vannak, mert a telepítésnél, annak eredményessége érdekében, szigorú célszerűségi szempontok az irányadók. A jelentkezőket vagyoni viszonyaik, foglalkozás, megbízhatóság stb. szerint megrostálják. *A leggyakrabban előforduló és legismertebb akadály az anyagiak hiánya.* De többnyire kizárják azokat is, akik csak mellékesen vagy csak rövid idő óta foglalkoznak földműveléssel. Az említett szempontokon túl a *tanácsadó arra törekszik, hogy gazdasági és vallási*

¹⁶⁵ *Boyens: Die Beratung des Siedlers vor seiner Ansetzung. Berichte über Landwirtschaft 1933, 71, Sonderheft. 57. old.*

tekintetben minél egységesebb csoportot toborozzon össze. E célból személyesen megtekinti a folyamodók eddigi gazdaságát, otthonát, ingóságait és segítségül kikéri a helyi hatóságok, a pap, gazdasági tanácsadó stb. véleményét.

A telepítés nem a teljesen vagyontalanoknak való. A természet rendje azt kívánja, hogy mindig legyenek gazdag és szegény, takarékos és könnyelmű, egészséges és beteg, szerencsés és szerencsétlen emberek. *Célt téveszt az a telepítés, amely a balsorstól üldözött, talán könnyelmű, szerencsétlen, nincstelen családot akarná ilyen módon földhöz és valami vagyonhoz juttatni.*¹⁶⁶ A mindennapi életért való küzdelem talán kegyetlen és igazságtalan módon, de állandóan kiválasztást végez. A valószínűség amellet szól, hogy azok gyűjtenek maguknak némi vagyont, akik takarékosak, szorgalmasak, dacolni tudnak az élet megpróbáltatásaival. Ezeket *a némi vagyonnal rendelkező, önmaguktól a vágyom gyűjtés útjára tért parasztokat kívánja a telepítés keds vező körülmények közé vinni és megerősíteni.* Az egészen vagyontalanoknak megélhetéshez juttatása egyrészt az államtól túlságosan nagy áldozatokat követel, másrészt a kölcsönök visszafizetésének gyakori akadályai miatt nagyon kilátástalannak látszik.¹⁶⁷ Mindezek ellenére, a nincstelen *mezőgazdasági munkásokat* mégsem lehet teljesen kihagyni a telepítésből. Ezek azonban kivételképen jönnek csak számba. Egészen ki vannak zárva a vagyontalan városi iparosok és kereskedők, továbbá egyelőre még az állástalan okleveles gazdák. Nem való a telepítés a vagyonos parasztoknak sem, akik maguk is képesek szabadkézből földet vásá-

¹⁶⁶ A telepítés sikeres voltának legbiztosabb fokmérője, ha a telepesek munkájuknak oly jó eredményét látják, hogy fiaik a 24. életév betöltésekor — amint az több helyen előfordult — már maguk is településre jelentkeznek.

¹⁶⁷ A teljesen vagyontalan, nincstelen mezőgazdasági munkások kedvező körülmények nélkül való földhözjuttatásának reménytelenségeit eléggé világosan mutatja a magyarországi földreform.

rolni vagy bérelni. Nem lehet továbbá célja a telepítésnek, hogy hosszú idő óta egy helyen szolgálatot teljesítő, biztos megélhetésű mezőgazdasági munkáscsaládomkat vagy cselédeket telepítés révén a bizonytalanságnak adjon át. *A telepítés elsősorban azokon a mezőgazdasági néprétegeken akar segíteni, amelyek más úton önálló megélhetést teremteni alig tudnak.*

A túlsűrű mezőgazdasági vidékek fiatalságának egy része — amely a gazdálkodásból kiszorult és azelőtt az ipari termelésben keresett és talált szükségfoglalkozást, — ma, mikor Közép-Németországban még a háziipar is összeroppant, az ipari telepek pedig tengetik életüket, valóban kétségbeejtő helyzetbe került. A fiatalság nagy része itt munka nélkül van, a szociális viszonyok rosszak, a túlnépesedés levezetéséről a telepítéssel kell gondoskodni.

A gépierő térhódítása a mezőgazdaságban számos szorgalmas és régóta. szolgálatot teljesítő mezőgazdasági munkás, uradalmi cseléd elbocsátására vezetett. A birodalom és az államok nagy erőfeszítések árán igyekeznek ezeket a jóra való munkáscsaládokat új kenyérkeresethez juttatni. Sajnos, a gyakorlatban a keresztülvitel elé nehéz akadályok gördülnek.

Amint a gazdasági tanácsadó a telepítésre alkalmas társaságot összeválogatta, megmutatja nekik a szóbanforgó, felosztásra szánt birtokot. Jótékonyan hat, ha közös kirándulás keretében egyidejűleg néhány régebbi telepet is megtekintenek. A vételi ügylet megkötése előtt *külön-külön kioktatja őket jogaikra és kötelességeikre*, megadja nekik a hiteles felvilágosításokat, hogy elejét vegye a téves információkból származó túlköveteléseknek. Elég gyakran előfordul ugyanis, hogy a települők és a gazdasági tanácsadó között nézeteik rész merül fel. A települők rendszerint hajlamosak a követelődzésekre, különösen ha hangulatkeltéssel hivatlan egyének félrevezetik őket. Így például a nyugatnémet paraszt — akinek az anyagi ereje többnyire

megvan a kiszabott parcellánál¹⁶⁸ nagyobb birtoktestet szeretne vásárolni, amelyen azonban magasabb szakképzettség hiányában bajosan tud majd gazdálkodni. Az ilyen és hasonló nézeteltérések sima leszerezése sok tapintatot kíván a tanácsadótól. Általában egész működésének eredménye a *települők bizalmának* megnyerésétől függ. Számolva ezzel a tényezővel, a mezőgazdasági kamarák a telepítési tanácsadói munkörbe a legjobban bevált, hosszú tapasztalattal rendelkező gazdasági tanárokat állították be.

A tanácsadó kiterjeszti gondoskodását a gazdasági *akadályok elhárítására* is. Törődik az elköltöző telepesek hátrahagyott ingatlan és ingó vagyonának eladásával. A földingatlan eladásánál lehetőleg birtokpolitikai célokat érvényesít; a törpebirtokok kiegészítésére törekszik. A mai időben a lakóház eladása a legnehezebb. A szerződésben rendszerint az eladás létrejöttének feltételéhez kötik az új otthon átvételét. A gazdáknak ebbeli ügyletek körül tanúsított járatlansága, tapasztalatlansága érthetően megnehezíti a tanácsadó munkáját és felette lelkiismeretes tevékenységet kíván tőle.

Mikor a telepítés feltételei mind adva vannak, következik a települők *átköltöztetésének* közös alapon való megszervezése, hogy megkaphassák az őket illető szállítási kedvezményeket. Bizonyos időközönként még később is meglátogatja a gazdasági tanácsadó azokat a telepeket, ahol az ő környezetéből származó telepesek, úgynevezett földiek ütöttek tanyát. Fenntartja az összeköttetést a régi otthonukkal, elősegíti az otthonmaradt vagyontárgyak eladását, vagy azokra kölcsönök folyósítását, stb.

Elhatározó jelentőségű a telepítésnél *az asszony magatartása*. Munkakedv, szorgalom, erős, egészséges testalkat általában kívánatos az asszony részéről.

¹⁶⁸ Kelet-Porosországban 12 hasban állapították meg a telepítés céljaira szolgáló parcellák nagyságát, mert ez elegendőnek mutatkozott egy család eltartására.

Befolyásával a férfit rábeszélheti vagy lebeszélheti a településről. Előfordul, hogy az asszony a rokonságtói, ismerőseitől nem akar megválni, vagy a több mimkától való idegenkedése miatt beszéli le hozzátartozóit szándékukról.

Amint a szabad természetben az idősebb fák átültetése nehezen megy, úgy a helyhez szokott, korosabb családok telepítése is kevés eredménnyel kecsegtet. *A gazdasági tanácsadó feladatai közé tartozik ezért, hogy már a gazdaijjúságot megismertesse a telepítés céljával és előnyeivel.* Felvilágosítsa őket, hogy a városi élet szemképráztatása mögött rejtett, hátrányok bújnak meg. Felhívja a figyelmüket a nagy városok nyomorára, a hivatalok túlzásúfoltságára, a szervezetet felőrlő ideges hajszára stb. Megszerettesse velük a saját foglalkozásukat, adott esetben lehetővé tegye a településüket. Egyszóval a település útját egyengesse és elejét vegye a városbatódulás nagyobb méreteinek,¹⁶⁹ továbbá annak az utóbbi időben erősen észíelhető jelenségnek, hogy *a földmívelő nép alig akarja a fiait parasztnak nevelni.* A paraszt érzi az emberi társadalomban elfoglalt helyzetének mostohaságát, nehéz fizikai munkát jelentő foglalkozásának és kevesebb iskolázottságának hátrányait. Szinte önmagával jut ellentétbe, mikor *a túltengő városi hivatali rendszer ellen küzd, gyermekeit pedig a jobb boldogulás rémnyében mégis hivatali pályára neveli.* Erre a visszáságra mutat rá találóan BOYENS, mikor többek között ezt írja:¹⁷⁰ „Der Bauer hat jahrelang seinen eigenen Nachwuchs für Berufe vorgebildet, obwohl er eben

¹⁶⁹ Míg 1871-ben Németországban az összlakosság $\frac{2}{3}$ -a lakott falvakban és községekben, amelyek a 2000 lélekszámot nem érték el, addig ma megfordítva a lakosság $\frac{2}{3}$ -a nagyvárosokban, ipartelepeken és 2000-nél több lelket számláló községekben lakik.

¹⁷⁰ *Boyens: Die Beratung des Siedlers vor seiner Ansetzung. Berichte über Landwirtschaft 1933, 71. Sonderheft. 60. old.* „A paraszt évekig olyan pályákra neveltette gyermekeit, amelyeket maga fölősegeseknek és túlzásúfoltaknak tartott és ellenük politikailag is küzdött.”

dieselben Berufe für überflüssig und überfüllt hielt und sie auch politisch bekämpfte”.

Nézzük végül, hogy mi a gazdasági tanácsadó szerepe a letelepülés megtörténte után- Amint említettük, a települési vidékeken a gazdasági tanácsadók létszámát külön *telepítési tanácsadókkal* egészítették ki,¹⁷¹ akik haladéktalanul felveszik az érintkezést a vidékükre költöztetett telepésekkel. A helyi klimatikus és talajviszonyok, gazdálkodási rendszerek szigorú figyelembevétele mellett felállítják a gazdaságok vetésforgóit,¹⁷² elkészítik az üzemterveket, beállítják a telepések üzezeit. Amennyiben ezzel elkészülnek, a hibát később alig lehet jóvátenni. Rendszerint írásban is leszögezik a szóval elmondottakat az úgynevezett „Wirtschaftsbeschreibung”-ban, amely csatolt térképpel ellátva röviden és világosan adja meg az üzemvezetéshez szükséges adatokat, a növénytermelési arányt, a trágyázási eljárást stb. Megbeszélik a tenyésztés-apaállatok (bika, kan stb.) beszerzésének módozatait. Gondoskodnak az új gazdasszonyoknak *háztartási tanácsadásban* való részesítéséről, hogy azok a házkörűli és kerti munkák elvégzésénél, valamint a baromfitenyésztés, növendékkövelés terén útbaigazítást kapjanak.

Amint a telepések valamennyire otthonosan érzik magukat, közreműködik a tanácsadó a gazdasági egyesület, szövetkezet megalakításánál, vagy egyengeti útját a szomszédos egyesülethez való kapcsolódásnak. A mezőgazdasági gépek közös használatának szabályozása szintén az ő kezdeményezésére vár. A legrátermettebb telepéseknél mintagazdaságok berendezését szorgalmazza s ezeket különös pártfogásban részesíti. Messze vezetne mindazt vázolni, ami a gazdasági tanácsadó további feladata, de röviden azt mondhatjuk, hogy mindent elkövet a telepéseknek, mint önálló gazdasági egységeknek a megerősítése érdekében.

¹⁷¹ Kelet-Poroszországban 17 telepítési tanácsadó dolgozik.

¹⁷² A vetésforgó a szántóföldön termelendő növényeknek az egymásutáni években következő sorrendje.

Mintagazdaságok.

A gyakorlati irányú, kísérletezésen alapuló tanítás annál eredményesebben vihető keresztül, minél gazdagabb a bemutatás céljaira rendelkezésre álló anyag és minél tökéletesebb berendezés áll a tanár rendelkezésére. A szemléltető bemutatások alátámasztják és könnyebben megértetik az előadott anyagot. A neveléstudomány ugyanis megállapította, hogy valamely tárgynak a szemmel látható alakja tartósabban vésődik az emlékezetbe, mint az ugyanarról, mégoly élénk színekben feltüntetett, szónoki készséggel tartott előadás. Különösen áll ez a szabály a szűkebb látókörű, alacsonyabb képzettségű és rosszabb felfogóképességű tanulókra. A gazda egész életében hozzászokott ahhoz, hogy inkább „látás” útján sajátítsa el az ismereteket; tanításánál, illetőleg a gazdaifjak nevelésénél tehát nagy súlyt kell vetni a szemléltető bemutatásokra.

A németek tulajdonképpen a személyi gazdasági tanácsadás kiegészítőjének, az úgynevezett *dologi gaza dasági tanácsadásnak* nevezik összefoglalóan azt az eljárást, amikor a gazdasági iskolákban előadottakat és az ismertetésekben, röpiratokban leírtakat a mintagazdaságokban, illetőleg kísérleti telepeken „szemtől-szembe” bemutatják.

Az elmondottakból logikusan következik, hogy a mezőgazdasági haladáshoz, a kisgazdák kiképzéséhez hozzátartozik a bemutatásra szánt mintagazdaságok nagyvonalú létesítése. BERKNER¹⁷³ szerint Németországban különbséget tesznek 1. mintagazdaság (Muster-Wirtschaft), 2. kísérleti gazdaság, tangazdaság vagy telep (Versuchswirtschaft) és 3. példagazdaság¹⁷⁴ (Beispielwirtschaft) között. Nálunk a mintagazdaság és

¹⁷³ Prof. Berkner. Neue Wege der deutschen Landwirtschaft. Berlin, 1920.

¹⁷⁴ Példaadó gazdaság helyett röviden csak *példagazdaságról* fogok beszélni, mert ez a szóképzés a fogalom megjelölésére és kifejezésére megfelel.

példagazdaság közötti megkülönböztetés szokatlan, helyesebben mondva, az utóbbi mint olyan ismeretlen. A mintagazdaságok és a kísérleti telepek rendszeren főiskolákhoz, tanintézetekhez, állami tudományos intézetekhez tartoznak, hogy a tudományos személyzet kutató munkájánál és az ifjúság szakképzésénél segítségül legyenek. Jóllehet a gazdaiifjak mindig találhatnak az állami mintagazdaságokban is olyan berendezéseket, eljárásokat, amelyeket saját szerény viszonyaik között megvalósíthatnak, mégis minket inkább a BERKNER nyomán *példagazdaságoknak nevezett paraszt; mintagazdaságok érdekelnek*. Ezek az egyes gazdák, parasztok tulajdonában levő, példaképpül szolgáló, mintaszerűen vezetett kisgazdaságok. Ahogy az *En: quêtet.Ausschuss* mondja:¹⁷⁵ „Die Beispielwirtschaften sind keine Musterwirtschaften im technischen Sinne, sondern sie werden vor allen Dingen auch betriebswirtschaftlich beraten, so dass sie hinsichtlich des Gesamterfolges, auf den es letzten Endes allein ankommt, als Vorbild dienen können”.

*A példagazdaságok a kisgazdáknak a saját környezetükben, a saját birtokukon és eszközeikkel, a hely; színen mutatják meg, hogy mit lehet a földbirtokból kihozni. Azt a jó közmondást tartják szem előtt, amely így hangzik:*¹⁷⁰ „Beispiele ziehen an”. A paraszt csak akkor hajlandó a gazdálkodásán valamit változtatni, ha annak előnyéről saját szemeivel is meggyőződhet. Helyes volna ezért, ha az eredeti elgondoláshoz híven, minden faluban volna legalább egy-két példagazdaság, amely a környék gazdáinak irányt mutatna. E cél érdekében *minden gazdasági tanácsadó arra törekszik,*

¹⁷⁵ Das landwirtschaftliche Bildungss und Beratungswesen in Deutschland. *Ausschuss* etc. 92. old. „A példagazdaságok technikai értelemben nem azonosak a mintagazdaságokkal, miután az előbbieket üzemgazdasági tanácsadásban részesülnek, úgyhogy az összeredmény szempontjából, ami végeredményben a legfontosabb, példaképpül szolgálhatnak.”

¹⁷⁸ „A példa ragadós.”

hogy a körzetében néhány példagazdaságot teremtsen. A tipikus parasztgazdaságokból kiválasztja azokat, ahol a tulajdonos részéről kellő megértésre talál. A példagazdasággá való alakításon a gazda és a tanácsadó közösen dolgozik. A gazda készséggel igyekszik eleget tenni a tanácsadó kívánságainak, aki a példagazdaságot legjobb tudása szerint fogja a rendelkezésre bocsátott anyagiak felhasználásával berendezni, illetőleg átszervezni. Az átszervezésnél nem bizonyos üzemágak kedvezményezése, hanem az összes átlagteljesítmények emelése lebeg szem előtt.

A háború után különösen Poroszország sok pénzt áldozott arra, hogy a kiválogatott tipikus parasztgazdaságoknak jelentékeny anyagi támogatásával az ország különböző részeiben példagazdaságokat alakítson. Akadtak is nagyszámmal, akik a mezőgazdasági kamaráktól kapott pénzsegély ellenében, gazdaságukat példagazdaságokká alakították át. Mikor azonban a válság kezdte éreztetni a hatását, a mezőgazdasági kamarák kénytelenek voltak az évekre előirányzott segélyek folyósítását beszüntetni. Lassan belátták azt, hogy a viszonyok rosszabbodása következtében a mezőgazdasági termelés haszna nincsen arányban a segélyekkel nyújtott terhekkel. *Rájöttek arra, hogy bármennyire közcélt szolgáltnak is a példagazdaságok, azoknak mégis természetes úton, saját erejükből kell kifejlődniök, amely fejlődési folyamatnál a kisgazdák viszonyainak megfelelően ne a pénz, hanem a szorgalmas munka és szaktudás vigye a főszerepet.*

Ezen az alapon a korábbi felfogással szemben utóbb az a nézet hódított tért, hogy *a példagazdaságok létet sítése pénzsegély nélkül történjen*, csupán olyan eszközökkel és kipróbált eljárásokkal, amelyek minden gazda rendelkezésére állanak. Amint pénzsegélyről van szó, a példagazdaság értékét veszíti és célját téveszti, mert a gazdák azt mondják:¹⁷⁷ „Mit baren Zuschüssen des

¹⁷⁷ „Államsegéllyel én is fel tudom a gazdaságom színvonalát emelni.”

Staates kann ich meinen Betrieb auch in die Höhe bringen.” Helyesnek minősíthető azonban a pénzsegélyek helyett az arra érdemes gazdák között díszoklevelek, érmek, jutalmak kiosztása, vagy az utóbbiak jellelégével bíró egyszeri természetbeni támogatás útján a versengés fokozása.

Az egyes gazdaságoknak példagazdaságokká való minősítése, „elismerése” a mezőgazdasági kamarák útján történik. Az üzem tulajdonosának kérelmét a gazdaság pontos leírásával együtt, előzetes megbeszélés után, az illetékes gazdasági iskola vezetője terjeszti elő a mezőgazdasági kamaránál. Az alkalmasság kérdésében, a helyszíni szemlét tartó kiküldött gazdasági szakértő véleménye az irányadó. A mezőgazdasági kamara az elismeréssel egyidejűleg szerződést köt a kijelölt gazdasággal, amelyben különböző kikötések, jogok és köteleességek foglaltatnak. Tartama többnyire 5 év. Ez idő alatt a példagazdaságokra nézve a könyvvezetés kötelező.

A példagazdaságok létesítésére — amint említettük — legtöbbit áldozott Poroszország, már csak azért is, hogy megkönnyítse a kiterjedt iskolakerületekben a tanácsadók munkáját és ekként ellensúlyozza a túlságosan nagy kerületek aránytalanságait. A túloldali ki-mutatásban összefoglaltuk a poroszországi példagazdaságok főbb adatait.

Amint látjuk, a példagazdaságok száma tekintélyes (1756). Legtöbb található belőlük a wiesbadeni mezőgazdasági kamara területén. Nagyságkategóriák szerint az 5—10 és 10—20 ha kiterjedésű gazdaságok vezetnek. Az utolsó rovatból kitűnik, hogy a mezőgazdasági kamarák általában jelentékeny pénz és egyéb természetbeni támogatásban részesítik a példagazdaságokat. Vezet e téren a kiéli mezőgazdasági kamara, ahol az egy-egy példagazdaság által igénybevehető pénzsegély évi 1000 M.-ig terjedhet. Az anyagi segítséggel szemben szigorú kötelezettségek állanak fenn. A pénzsegély folyósítása rendszeresen akkor történik, amikor a példa-

Kimutatás a poroszországi példagazdaságokról az 1929. évből.

A mezőgazdasági kamara székhelye	A példagazdaságok száma birtokkategóriák szerint								A mezőgazdasági kamara részéről nyújtott, szerződésben kikötött támogatás.
	5 ha alatt	5-10 ha	10-20 ha	20-30 ha	30-40 ha	40-50 ha	50 ha fölött	összesen	
Königsberg....	1	6	33	20	21	18	89	188	Ingyen földmérés, könyvvezetés és tanácsadás. Évi 300 márkáig terjedő gazdasági üzemként igénybevehető segélyek.
Berlin	—	—	1	2	1	—	4	8	
Stettin	—	—	35	29	7	10	12	93	120—150 M. segély, állattartás, műtrágyakísérlet
Schneidemühl	—	1	14	12	6	3	8	44	
Breslau	3	9	33	15	22	10	6	98	Ingyen tanácsadás, könyvvezetés, kísérletek. Ingyen tanácsadás.
Oppeln	—	4	23	19	5	1	—	52	
Halle a/S. ...	—	—	—	—	—	—	—	—	500—1000 M. segélyek. 500 M. segélyek. Különböző segélyek, műtrágya, gépek, épületjavítás.
Kiel	—	—	1	1	5	6	6	19	
Hannover	—	3	9	7	2	3	1	25	100 M. segélyek, könyvvezetés. Segélyek műtrágyázásra és gépekre.
Münster	—	—	1	2	—	2	2	7	
Kassel	—	4	13	3	—	—	—	20	Ingyen tanácsadás és kísérletezés.
Wiesbaden....	—	642	270	11	9	6	20	958	
Bonn	29	121	78	6	3	2	—	239	
Sigmaringen ..	—	—	4	1	—	—	—	5	
Összesen..	33	790	515	128	81	61	148	1756	

gazdaságok a vállalt kötelezettségek (pl. trágyatelep-építés, tenyészállatbeszerzés, műtrágyázás) nagyobb részét már teljesítették. *A legutóbbi években a példát gazdaságok túlságavitt pénzbeli támogatása alább-hagyott.*

A példagazdaságok tulajdonképeni hazája Kelet-Poroszország, ahol már 1825-ben az akkori központi mezőgazdasági egyesület „Littau”-ban és „Masur”-ban, két kb. 30 ha nagyságú mintagazdaságot rendezett be; azonkívül szokásba hozta a kiváló gazdák pénzbeli jutalomban, kitüntetésben való részesítését, később pedig az egyesület tiszteletbeli tagjaivá való választását és gazdasági üzemüknek példagazdasággá való minősítését. Ez a gondolat, hogy példaadással igyekezzenek

a mezőgazdaságot fejleszteni, szépen terjedt. A meginduláshoz a központi mezőgazdasági egyesület tekintélyes pénzsegélyt, illetőleg kamatmentes kölcsönt folyósított, a gazdakörök pedig a példagazdaságok helyes beállítását és a központi vezetés érvényesítését szorgalmazták.

A tervszerű kiépítéshez újabb lökést adott KERSCHOWSKY iskolaigazgató működése, akinek a nevéhez 1904-ben a modern mintagazdaság, illetőleg példagazdaság eszméje és megvalósítása fűződik. Nem elégedett meg az írásbeli agitálással, hanem szorgalmas tevékenykedéssel és kollégáinak megnyerésével működött közre a jó ügy érdekében. Az általa létesített mintagazdaságok és példagazdaságok lettek a legjobb szószólók, így pl. a „Kalisyndikat” támogatásával a Königstalban (Kelet-Poroszország) berendezett mintagazdaság eredményei, amelyek valóban meglepőek, a következők:¹⁷⁸ hatévi gazdálkodás után a termésátlagok rozsnál 158%-kal, burgonyánál 52%-kal, tavaszi gabonánál 413%-kal és szénánál 537%-kal emelkedtek.

A rövid idő alatt elszaporodott minta- és példagazdaságokat Kelet-Poroszországban rendszeres ellenőrzés céljából 1919-ben külön hivatalra, a mezőgazdasági kamaránál berendezett *WirtschaftsamUv&* bízta, amelynek két külön tisztviselője azóta is kizárólag a példagazdaságok eszméjének helyes megvalósításán dolgozik. Évenként néhányszor beutazzák a kerületeiket és személyes megbeszélés, ellenőrzés útján irányítják a minta- és példagazdaságok munkáját. A legutolsó statisztikai kimutatás szerint a keletporoszországi példagazdaságok száma már elérte a 250-et.¹⁷⁹ Ezek közül 95 a telepítési helyeken, mint *Siedlers Beispielwirtschaft* szerepel. Kelet-Poroszországnak ez a saját viszonyaihoz alkalmazkodó, különleges berendezkedése a maga ideje-

¹⁷⁸ Hesterberg: Beiträge zu Fragen der bäuerlichen Wirtschaftsberatung, etc., 80. old.

¹⁷⁹ Jahresgeschäftsbericht der Landwirtschaftskammer für die Provinz Ostpreussen, für 1931.

ben igen jó szolgálatokat tett. Amennyire helyesnek és szükségesnek ismerjük el azonban a mintagazdaságok új nemének, a példagazdaságoknak kezdetben *központúlag* való irányítását, olyan eltévesztettnek és túlzottnak kell minősíteni most, az irányzatok kialakulása után a zöldsztal mellől való további irányítást. A Wirtschaftsamt két tisztviselője ma túlságosan kevés ahhoz, hogy a példagazdaságok nagy száma mellett az ellenőrzést hatályosan foganatosíthassa. A kikaposított úton haladó példagazdaságok ellenőrzését és így a Wirtschaftsamt szerepét, a többi államokban szokásos eljárás szerint, az illetékes gazdasági iskolák is elláthatnák.

A példagazdaságok tervszerű kiépítésének ötletes és célszerű módozatai közül — amelyeknek se szeri, se száma — egyet említünk meg csupán, amelyet a poroszországi *Metzlar* politikai kör vezetett be. Itt nem a jelentékeny pénzsegély, hanem az *egyszeri, természetbeni támogatás* jött divatba. Az utóbbi időben mind a hét községben, a hét úgynevezett polgármesterségben (Bürgermeisterei), évenként egy-egy tipikus kisgazdaságot rendeztek be példagazdaságnak. A gazdaságok kiválasztása egy bizottság feladata, amelynek tagjai a „Landrat” (főszolgabíró), a gazdasági iskola igazgatója, a gazdasági egyesület kiküldöttje és a gazdák képviselője. Ugyanez a bizottság ellenőrzi később a példagazdasággá való átalakítás tervszerű keresztülvitelét is. Az elbírálásnál *a gazdasági iskola végzett tanulóit, továbbá a szorgalmas, de anyagilag szerény viszonyok közt levő kisgazdákat előnyben részesítik.* Különösképen vizsgálat tárgya, hogy az üzemvezető személye reményekre jogosíthatja a példagazdaság helyes vezetését illetőleg. A bizottság által kiválasztott gazdaság tulajdonosának szerződésileg köteleznie kell magát, hogy legalább három éven át a saját költségén, de a tanácsadó utasítása szerint fog gazdálkodni és szükség szerint esetleg az egész üzemét átszervezni. A vállalt kötelezettségeknek ellenértékül

a bizottság egyidejűleg gondoskodik arról, hogy *a kijelölt gazdaság az első évben, egész terjedelmében való megtrágyázásához ingyen (közkielcsén), elegendő traktort kapjon.*

A „Denkschrift”¹⁸⁰ szerint az említett példagazdaságok a várakozásnak teljesen megfelelnek; a termés-eredmények és a jövedelmezőség emelkedett, a szomszédos gazdák szívesen utánozzák a látottakat és könnyebben hajlanak a tanácsadó szavára. Talán nem lesz érdektelen, ha néhány statisztikai adattal rávilágítunk azokra a számszerű eredményekre, amelyeket a példagazdaságok valóban felmutattak. BRANDES, a keletporoszországi mezőgazdasági kamara volt elnöke,¹⁸¹ a kamara-hoz tartozó 60 példagazdaság (1925. évben) átlageredményeit közli, rámutatván, hogy a berendezésük után következő évben a terméseredmények az alábbi emelkedést mutatták:

őszi gabona	36.5%
tavaszi „	41%
burgonya	24.5%
répa	38%

A legjobb példagazdaság pedig 6 éves átlagban a rozsnál 171%, tavaszi gabonánál 292%, burgonyánál 134%, szénánál 287.5% terméstudbilletet mutatott fel.

Hasonlóan emelkedtek a teljesítőképességek az állatoknál is. A tejtermelésnél pl. tehemenként 1200—2000 liter többlet mutatkozott az első évben. Egyik gazdaságban a tejhozam 4 éves átlagban tehemenként 1900-ról 2400 literre emelkedett.

Igen tanulságos képet kapunk, ha az említett 60 mintagazdaságnak 1924/25. évi termés-eredményeit

¹⁸⁰ Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. *Denkschrift* etc. 1929.

¹⁸¹ Brandes: Die Erfolge der Tätigkeit akademisch gebildeter Landwirte in Ostpreussen. Mitteilungen des Reichsbundes akademisch gebildeter Landwirte. Jahrgang 1926, Nr. 18, 385. old.

összehasonlítjuk az ottani parasztgazdaságok átlag-terméseivel.¹⁸²

Az összehasonlítás alapjait szolgáló jövedelemforrások megjelölése	A példagaz- daságokban	A többi gaz- daságokban
A) <i>A terméseredmények hektáronként métermázsákban a következők:</i>		
Őszi gabona	13.9	12.5
Tavaszi gabona	20.5	14.3
Burgonya	145.—	106.—
B) <i>Az állatállomány 100 hektárra:</i>		
Számos állat	66.2	50.6
A) <i>A nyersjövedelem az eladásokból hektáronként métermázsákban:</i>		
Állatokból és állati termékekből	135.7	97.5
Terményekből	50.5	31.2

Hasonló kedvező eredményeket közöl néhány év;
vei később, 1930-iban, az *Enquete Ausschuss* is a kelet-
poroszországi, időközben 188-ra szaporodott példa-
gazdaságokról.¹⁸³

Az idő megjelölése	Terméseredmények hektáronként métermázsákban			
	őszi gabona	tavaszi gabona	burgonya	répa
A kezdő években	15.20	14.48	102.—	340.—
A berendezés utáni évek átlaga	20.90	21.64	160.—	500.—
Az emelkedés mm.-ban	5.70	7.16	68.—	160.—
Az emelkedés %-ban..	37.—	49.—	57.—	47.—

¹⁸² *Werner Lucas*: Die Berufsausbildung des landwirtschaftlichen Akademikers und seine Betätigungsmöglichkeiten. Berichte über Landwirtschaft. Berlin, 1931, 28. Sonderheft, 59. old.

¹⁸³ Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland etc. 92. old.

A takarmány termő területeket 28%-ról 48%-ra emelték. Míg előbb 1.9 ha területen lehetett 1 számos állatot el-tartani, a takarmánytermés-eredmények emelkedése következtében ma erre átlag 1.5 ha is elegendő. *A példagazdaságok üzemvezetői mind gazdasági iskolát végeztek és állandó tanácsadásban részesülnek.*

Jóllehet a fenti eredményeknél mindig figyelembe kell venni, hogy azok nem csekély pénzáldozatba kerültek, mégis a példagazdaságok hálózatának kiépítése olyan utat mutat, amely egyrészt az elmaradt kisgazdák előbbrevitelére alkalmas, mert kinn a gyakorlati élet kellős közepén, kézzelfoghatóan mutatja be és terjeszti a mezőgazdasági kultúrát, másrészt az elméleti oktatás kiegészítésül szolgál azáltal, hogy a gazdasági gyakorlat helyes és megbízható elsajátítását biztosítja.

Amint látjuk tehát, a példagazdaságok a német iskolai és iskolán kívüli oktatásnak, a mezőgazdasági irányításnak értékes elemét alkotják. *Az alsófokú szakoktatásnál a példagazdaságok azért bírnak különös fontossággal, mert az iskolák tangazdasággal többnyire nem rendelkeznek, a tanítás az iskolákban elméleti térre szorítkozik. Igaz ugyan, hogy a gazdasági iskolába leginkább parasztgyermekek kerülnek, akiknek elsősorban elméleti szakismeretekre van szükségük, mégis a gazdasági oktatáshoz hozzátartozik a gyakorlat, amelynek helyes irányú elsajátítását nem minden gazdaság biztosítja. A mintás és példagazdaságok megadják a lehetőségét annak, hogy a gazdai fjak a gyakorlati ismereteket jól vezetett üzemekben sajátíthassák el.* A német gazdasági iskolarendszer alsófokon a téli elméleti oktatásnak nyáron a példagazdaságokban elsajátított gyakorlattal való kiegészítéséből áll.

Könyvelés a mezőgazdaságban.

A mezőgazdasági könyvelés Németországban az utóbbi időben rohamosan fejlődött. Ebben a fejlődésben egyrészt az egyszerűsített és egyesített könyvelési

eljárások kidolgozásának, másrészt a kritikus, nehéz években a mezőgazdaság vívódásának nagy szerep jutott. Az egyszerűsített könyvelési eljárások meghonosítása úgy történt, hogy a szokásos könyvelési módokat a Deutsche Landwirtschafts-Gesellschaft arra hivatott gyakorlati emberekből álló szakértőbizottságai a lehető legjobban leegyszerűsítették és nyomtatott űrlapok formájában elterjesztették. A gazda az egyszerűsített könyvelés bevezetésénél azután csak ezeket az egységesen elfogadott *nyomtatványűrlapokat* a D. L. G.-tól, vagy a helyi gazdasági egyesülettől beszerezte és feljegyzett adataival a könyvelési tisztviselő által időnként kitöltette. Ugyancsak a tisztviselők gondoskodtak a számadások lezárásáról és a könyvelési eredmények további feldolgozásáról is.

A könyveléssel tulajdonképpen az iparban és kereskedelemben már régen megvalósított „önellenőrzés” (Selbstkontrolle) egyik formáját vezették be a mezőgazdaságba. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy minden termelési ágnak és termelési folyamatnak bizonyos alaptényezőkre, normákra kell támaszkodnia. Mások általánosságban a mezőgazdaságnak mint termelési ágnak és ismét mások az egyes mezőgazdasági üzemeknek, illetőleg azok termelési folyamatainak a normái. Ha valamely gazdaságnak ezeket a tényezőit, mint saját üzemágainak produktumait, más üzemek normáival összehasonlítjuk, értékes tanulságokat vonhatunk le belőlük. Így például a termelési és értékesítési adatoknak figyelemmel kísérése, a feletetett takarmányok értékesülése a gazdát állandóan a legnagyobb teljesítmények elérésére fogja ösztönözni. Mindez csak pontos feljegyzések, könyvvezetés mellett lesz lehetséges. Ha ellenben rendszeres feljegyzések nem állnak rendelkezésre, a gazda tájékozatlan marad, nem képes megmondani azt, hogy ez vagy az a mezőgazdasági termény neki mibe kerül, elmulasztja az esetleg kínálkozó kedvező lehetőségeket. A könyvelésnek, mint a többi technikai ellenőrzésnek (kísérletezés, tejelés-

ellenőrzés, hízlalási ellenőrzések stb.) ebben a szabályozó és irányító kihatásában rejlik a jelentősége.

Az első mezőgazdasági könyvelőséget Németországban HOWARD állította fel 1872-ben néhány tisztviselővel, akik a jelentkező, leginkább belterjes nagy gazdaságok könyvelését látták el. Később a D. L. G., a mezőgazdasági kamarák, a gazdasági egyesületek és a magánemberek állítottak fel vidéki könyvelőségeket (Buchstelle), amelyeknek száma a háború előtt 30-ra emelkedett, még mindig többnyire nagybirtokokat felölelő mintegy 3000 gazdasági üzemmel. Amit azonban a háború előtt inkább csak a nagybirtok engedhetett meg magának, az *a helyes szervezet kiépítése következtében olcsóbbá válva, a kisgazdaságok részére is mind hozzáférhetőbb lett.* Az állandó propaganda és a könyvelőségeknek tervszerű együttműködése is hozzájárult, hogy számuk a mai napig Németországban több mint 500-ra rúg és működésük 40.000-nél több gazdasági üzemre terjed ki.¹⁸⁴ Az üzemek megoszlása nagyságkategóriák szerint a következő:

5-20 ha	20%
20—100.....	50%
100 ha-nál nagyobb.....	30%

Az 5 ha-on aluli gazdaságok a könyvelésben alig vesznek részt, számuk 4% körül mozog.

A parasztgazdaságok (5—100 ha), amint látjuk, aránylag igen szép számmal (70%) szerepelnek a könyveltető gazdaságok sorában. Még jelentékenyebb az arányszámuk a Rajnatartományban, ahol az 1928/29 évi kimutatás szerint a mezőgazdasági kamarához tartozó 215 könyveltető parasztüzem megoszlása a következőképpen alakult:¹⁸⁵

¹⁸⁴ L. Fensch: Ergebnisse der landwirtschaftlichen Buchhaltungsstatistik in Deutschland und die Möglichkeiten einer internationalen Auswertung der Buchführungsergebnisse. Berlin, 1933.

¹⁸⁵ Armbrustmacher: Das landwirtschaftliche Buchführungswesen in der Rheinprovinz. Hinter Pflug und Buch 1930, Nr. 10.

5 ha-on alul	6 gazdasági üzem		
5—10 ha között	80	„	„
10—20 „	89	„	„
20—30 „	27	„	„
30—50 „	13	„	„

Legelterjedtebb a mezőgazdasági könyvelés *Szászországban*, amely Németország és egyúttal Európa leg-sűrűbben lakott állama,¹⁸⁶ erős iparral, túlnyomórészt kiscgazdasági üzemekkel, fejlett iskolahálózzal és mezőgazdasági kultúrával. *Szászország a könyvelés bet* vezetásával megmutatta, hogy a paraszt is megnyerhető az írásnak és számolásnak. Itt főképen 1922-ben hódított teret a könyvelés a mezőgazdaságban, amint F. SCHRÖDER írja:¹⁸⁷ „Jetzt führte plötzlich auch der bäuerliche Landwirt bis hinab in die untersten Betriebs-grossen die Buchführung ein”.

Hogy a D. L. G. által kidolgozott egyszerűsített könyvvitel a gyakorlatban megállja a helyét, arra vall többek között a poroszországi „Bernstädter Bezirk”-ről készített túloldali kimutatás is.¹⁸⁸

A könyveitető gazdaságok létszámának fokozatos, biztos emelkedése a kimutatásból észlelhető.

Látva azt, hogy a könyvelés elterjedése a nagybirtok keretein túlnőtt és kiépítése a parasztgazdaságok között is megvalósítható, további bevezetését és vidéki ágazatainak megszervezését a mezőgazdasági kamarák iktatták programjukba és ragadták magukhoz a szervezet kiépítésénél a vezetőszeretet. A mezőgazdasági kamarák székházaiban könyvelési osztályokat

¹⁸⁶ 15.000 km² területen 5 millió ember lakik, tehát egy km²-re 300 lakos esik.

¹⁸⁷ F. Schröder: Buchführung, Buchführungsgruppen und Wirtschaftsberatung im Freistaate Sachsen. Berichte über Landwirtschaft. 71. Sonderheft, 1933. „Most egyszerre bevezették a parasztgazdák is a könyvelést a legkisebb üzemkategóriáig.”

¹⁸⁸ F. Seifert: Buchführung, Buchführungsgruppen und Wirtschaftsberatung im Bernstädter Bezirk. Berichte über Landwirtschaft, 1933, 71. Sonderheft.

Kimutatás a könyveltető gazdaságok létszámáról.

É v	Szaporodás	Apadás	Létszám	Összes kiterjedés ha	Átlagos birtok nagyság
Alapítás:					
1928 július 1.	14	—	14	300	21'4 ha
1928—29	2	5	11	250	22'7 „
1929—30	5	3	13	320	24'6 „
1930—31	11	1	23	694	30'1 „
1931—32	5	2	26	955	36'7 „
1932—33	10—15*	—	40	—	—

állítottak fel és az alájuk tartozó úgynevezett *vidéki könyvelősegeket* amennyire lehetséges, a gazdasági iskolákban helyezték el. Ma már aránylag kevés azoknak a könyveltető gazdáknak a száma, akik nem a mezőgazdasági kamarák alá tartozó könyvelőségekkel dolgoztatnak, hanem idegen segítség nélkül, önállóan vezetnek könyveket. *A mezőgazdasági kamarák tehát az idők folyamán a könyvelést, mint a gazdasági tanácsadásnak fontos segítőeszközét, maguk próbálták örvedetes eredménnyel a gazdák között elterjeszteni.*

Lássuk ezután, hogy tulajdonképpen miben áll a gazda szerepe a könyvelésnél?

Maga a könyvelési munka megoszlik a gazda és a vidéki könyvelőség (Aussenstelle der Buchstelle der Landwirtschaftskammer) között. A vidéki könyvelőség a mezőgazdasági kamara egy-két külső szaktisztviselőjéből áll, akik az utasítást a kamarától egységesen kapják. Hivatalos helyiségük többnyire a gazdasági iskola egy erre a célra átadott szobája. Ahol helyszüke miatt a gazdasági iskolában nem telepedhetnek le, ott ugyanabban a községben más úton-módon, esetleg va-

*Hiányoznak még a pontos adatok.

lamely mezőgazdasági érdekeltség épületében igyekeznek részükre helyet biztosítani. A vidéki könyvelőségek így már az elhelyezkedésüknél is arra törekednek, hogy a mezőgazdasági érdekeltségekkel mindenféle irányban szoros kapcsolatban legyenek. A könyvelési tisztviselők azután innen utaznak ki a körzetük gazdaságaiba és végzik el a könyvelés érdemleges részét.

A gazda munkája a könyvelésnél nem sokból áll. Ő csak megrögzíti, azaz naplójegyzetek (Schmierbuch) formájában feljegyzi a könyvelési anyagot és azt annak idején a szaktisztviselő rendelkezésére bocsátja. A kisgazdától nem is lehet többet kívánni. Ideje és alapismeretei hiányoznak a további munkához. Ha feljegyzéseit pontosan eszközölte, eleget tett. A könyvelés gyakorlati keresztülvitele, valamint az évi mérleg elkészítése a szaktisztviselőre vár, aki 4—8 hetenként szokott a gazdaságban megjelenni.

A könyvelés elterjedésének a gazda munkájában rejlő egyik akadályát az említett módon sikerült erősen csökkenteni. A másik akadály azonban, a vele együtt járó költség még mindig megnehezíti azt, hogy általános elterjedésnek örvendhessen. Hogy fogalmunk legyen *a könyv éltetéssel járó kiadásokról*, megemlítem, miszerint Szászországban a költség birtoknagyság szerint lépcsőzetesen megállapítva évenként a következő: 10 ha-nál 34 márka, 20 ha-nál 50 márka, 30 ha-nál 70 márka, 50 ha-nál 108 márka; másszóval *hektáronként évi 2—3 márka*, ami — a rossz értékesítési viszonyokat véve alapul — éppen elég. Az 50 ha-nál nagyobb gazdaság könyvelését a kültisztviselő nem végezheti el, hanem annak anyagát a központba kell feldolgozás céljából beküldeni. A befolyó tagdíjak 85%-a a könyvelési kültisztviselőt illeti meg, a többi a központi adminisztráció fedezésére szolgál. Ilyen módon a tisztviselő saját érdekében is mindent elkövet a könyvelés eltérj észtere. Ahol kevés a könyveltető gazdaságok száma, ott a kültisztviselő kezdő, legalacsonyabb fizetése 110 márka. Amikor pedig a munka annyira megszorodik.

hogy azt egyedül elvégezni nem tudja és a könyveitető gazdaságok száma már 60 körül jár, akkor segéderőt kap maga mellé, akivel a munkát és jövedelmet egyaránt megosztja.

A könyvelés helyes értelemben való megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy *a könyvelési tisztviselő rendszeres látogatásai során a gazdának a könyvelésen kívül bármiféle írást béli munka elvégzésénél segédkezik. Így az adóívek kitöltésénél, kérvények, beadványok, reklamációk elkészítésénél biztosítja ezeknek az ügyes-bajos dolgoknak a helyes elintézését és megvédi a gazdát az ügyvéd költséges igénybevételeitől.* Ha semmi mást nem számítunk, csak azt, hogy a gazdának egy egyszerű kérvény, vagy üzleti levél megírása miatt nem kell ügyvédhez, illetőleg zugírásához fordulnia, hanem megbízható szakember lelkiismeretesen elkészíti helyette azt és ezáltal mennyi költségtől, zaklatástól, kellemetlenségtől szabadul meg, akkor világos lesz előttünk a könyvelés közvetlen haszna is a kisgazda szempontjából.

A vidéki könyvelőségek azután egyöntetű eljárás szerint összeállítják a könyvvezetés eredményeként kapott helyi vonatkozású üzemmstatistikai adatokat. *Feldolgozzák az üzemi eredményeket*, a teljesítményeket pl. átszámítják területegységre stb. és nyilvánosságra hozzák azokat, másrészt az illetékes mezőgazdasági kamarákon keresztül megküldik a „Deutscher Landwirtschaftsrat” üzemi osztályába,¹⁸⁹ mint központba, ahol a könyvelési eredményeknek birodalmi viszonylatban való feldolgozása történik.

Az ekképen egységesen összegyűjtött és feldolgozott üzemmstatistikai adatok fontos támpontot szolgáltatnak a gazdának a saját üzemeredményeivel való összehasonlítás révén. Legértékesebbek az összehasonlítás szempontjából az azonos viszonyok között levő, szomszédos gazdaságok adatai, mert ezeknél található

* Ma a Reichsnährstand megfelelő osztályába.

meg a legtöbb közös adottság és ennél fogva a következtetések megbízhatóbbak, tévedések ritkábban fordulnak elő.

Az üzemstatisztikai számokból való olvasás nem csekély intelligenciát kíván a gazdától. Az értelme-
sebb gazda ugyanazokból a számokból többet fog kiolvasni és helyesebb következtetéseket fog levonni, mint a kevésbé értelmes vagy tanulatlan gazda. Egy-egy szembetűnő számadat, mint például az, hogy a másik gazda jobb áron értékesíti a tejet, vagy alacsonyabb napszámért fizet, avagy ugyanolyan trágyázás mellett nagyobb terméseredményeket ér el, az egymásbakapcsolódó üzemtani kérdéseknek egész Ián-
colatát hozza felszínre és ad irányt a hibák kinyomó-
zásához. Minél több gazdaságról szól a statisztika, annál valószínűbb, hogy minden gazda talál majd a sajátjához hasonló viszonyokat, támpontul szolgáló átlagszámokat. Minél több üzemstatisztikai adatot tartalmaz továbbá egy-egy gazdaságról, annál értékesebb.

Az összehasonlításokat célszerű kiterjeszteni a korábbi évek eredményeire is, mert ezek éppen olyan jó szolgálatot tesznek, mint a szomszédos gazdaságoknak ugyanabból az évből származó adatai. Ujabban arra törekednek, hogy a könyvelőségek az adatok feldolgozásával és publikálásával egyidejűleg, az egymással való összehasonlítás és a korábbi évekkal való összevetés alapján, a gazda munkájának megkönnyítésére rövid *kritikát* is közöljenek. A kirívóan magas vagy alacsony adatok megemlítésével, bírálatával és az elérhető eredményekre való figyelmeztetéssel azonban befejeződött a könyvelőségek feladata.

A közérdek szempontjából nagyjelentőségű az értékes könyvelési eredményeknek a gazdasági tanács; adás által való kihasználása. Nincsen se vége, se hossza azoknak a lehetőségeknek, melyek a könyvelésből származó üzemstatisztikai adatok kihasználásával, az egyes gazdasági üzemek racionalizálásánál való felhasználás révén, a tanácsadó feladatkörébe vágnak és megoldásra

várnak. A statisztikai számokból levonható tanulságok utat mutatnak a tanácsadók munkájában. A tanácsadóknak ezért a könyvelőségekkel szoros kapcsolatot kell fenntartaniuk. *A könyvelés végeredményben adás tokai szolgáltatót a gazdasági tanácsadóknak, akik az üzemtani problémák megoldásához ilyen módon sokkal biztosabban és eredményesebben nyúlhatnak hozzá.*

Prof. LAUR javaslata alapján a római nemzetközi mezőgazdasági intézetben már megindult a különböző országok üzemstatisztikai eredményeinek a gyűjtése. Egyelőre még hiányzik az egyöntetű eljárás és feldolgozás, valószínű azonban, hogy nemsokára sikerülni fog nemzetközi egyezményekkel¹⁰⁰ a kérdésnek olyan szabályozása, miszerint lehetséges lesz a legkülönbözőbb országok üzemstatisztikai adatainak összehasonlítása.

XIII. FEJEZET.

A kísérleti körök keletkezése és célja.

A háború után mindig szélesebb mederben folyó mezőgazdasági kísérletezés a teljes rendszertelenség képét mutatta. Minden nagyobb gazdaság, uradalom, amelyik a haladás szempontjából szükségesnek tartotta és anyagilag megtehetette, hogy kísérleteket állítson be, haladt az általa jónak vélt úton. Kivételek voltak e megállapítás alól az állattenyésztés terén eredményesen működő tejlelésellenőrző, sertésenyésztő stb. egyesületek, amelyek rendszeres munkát végeztek és végeznek ma is. A növénytermeléssel kapcsolatos kísérletek azonban, a növénynemesítés által kitenyésztett számos fajta és a forgalomba hozott még többféle műtrágya következtében a legjobb szakemberek véleménymegoszlását idézték elő.

¹⁰⁰ Ebben az értelemben tett javaslatot a Nemzetközi Mezőgazdasági Bizottság 1933. évi tavaszi ülésén Berlinben *L. Fetisch*, a „Reichsnährstand”, illetőleg akkor még „Deutscher Landwirtschaftsrat” üzemi osztályának vezetője.

Az áldatlan helyzet láttára prof. RÖMER, a hallei egyetem növénytermesztéstani tanára vetette fel először az eszmét 1921-ben, hogy a tejelésellenőrző egyesületek mintájára célszerű volna a növénytermesztés körébe vágó kísérleteket is bizonyos rendszerbe foglalni és időve az ellenőrző egyesületek ténykedését (Kontrollvereine der Feldwirtschaft) a mezőgazdaság minden ágára kiterjeszteni. Ez volt az első elgondolás, melyet a nevezett professzor Rittergutsbesitzer REINHARDT közreműködésével még ugyanabban az évben megvalósított. „Versuchsring Halle 1.” néven alakult meg az első kísérleti kör,¹⁹¹ ami tulajdonképen 20 haladottabb, mintagazdaságnak nevezhető, jól vezetett nagygazdaságnak egyesületbe való tömörülése volt, kísérletezéseiknek közös alapon való megoldása céljából.

A kísérleti kör eszméjében az önsegély nagyszerű formája valósult meg akkor, mikor a mezőgazdaság látta, hogy a veszített háború után az állam csak konlatolt mértékben állhat rendelkezésére. A szomszédos gazdaságok a közös cél érdekében tömörülve, egy okleveles gazdát szerzödtettek kísérleti körvezető (Ringleiter) néven, aki a kísérleteket többnyire a gazdasági iskola tanárainak ellenőrzése és irányítása mellett, az egyes gazdaságokban külön-külön állította be. A kísérleti körök lényege tehát abban áll, hogy a kísérleteket a körbe tömörült gazdák mindegyikének a saját birtokán végzik. A kísérleti körök kiviszik a kísérleteket a tudományos intézetek telepeiről a gyakorlati életbe

¹⁸¹ A kísérleti köröket másképen kísérletező körzeteknek is nevezik. A kísérletező szó helyett azonban az egyszerűbb kísérleti megjelölés elfogadása már általános, így pl. a „kísérleti gazdaságok” elnevezésnél is. A körzet helyett az egyszerűbb kör megjelölés azért indokolt, mert a szóbanforgó alakulatok — jóllehet bizonyos területekre vonatkoznak — egyesületi jelleggel bírnak, tehát megjelölésükre a kör fogalma éppen úgy használható, mint pl. az önképző kör elnevezésnél. A továbbiakban tehát az egyszerűbb „kísérleti kör” megjelölést fogjuk használni, tekintettel arra, hogy a fogalom megjelölése találó és kellő magyarázat után helyes értekezéssel megy át a köztudatba.

és ott szétszórva minden gazdának a szeme láttára a helyszínen mutatják be őket. Így módot adnak a gazdáknak arra, hogy a termelési technika jelentős vívmányait saját helyi viszonyaik mellett ellenőrizhessék. Két kérdés várt a legsürgősebben megoldásra:

1. a nemesítéssel kitenyésztett különböző növényfajták helyi értékének megállapítása,
2. a talaj tápanyagszükségletének a helyi viszonyok szerinti tisztázása.

A *fajtakiválasztás* az idők folyamán bonyolulttá vált. Ma már a legmegfelelőbb növényi fajta kiválasztásánál nemcsak a bőtermőség az irányadó. A kiválasztásnál a bőtermőség mellett az összes növényi sajátságok és gazdasági, sőt piaci tényezők (termesztésnél előálló munkamegtakarítás, munkamegoszlás, fagyállóság, koraérés, betegségekkel szemben való ellenállóság, minőség, raktározhatóság stb.) eredője mutatja meg a növényfajta *helyi értékét*. Ennek a helyi értéknek a megállapítása és előnyeinek kiaknázása biztosíthat hasznot a gazdának, a növényfajta esetleg eltérő általános értékelésével szemben.

Jóllehet ezeket a kérdéseket az intenzív nagybirtokok felkarolták, mert elegendő anyagi erővel rendelkeztek a tanult, okleveles gazdatisztek tartásához és a kísérletezések folytatásához, *a kisebb gazdaságok ázomban a kísérletezésre egyenként nem vállalkozhattak*. Csak a kísérleti körök bevezetésével találtak a parasztgazdaságok módot arra, hogy a kísérletezésben rejlő előnyöket egyesült erővel, bizonyos feladatoknak a helyszínen való rendszeres és céltudatos megoldásával hasznosíthassák. Mert mind a műtrágyáknak, mind a különféle növényfajtáknak az értéke a helyi adottságoktól függ. A gazdának minden ténykedésénél számolnia kell a talajjal és az éghajlattal. Állandó kísérletezés előzze meg a munkáját. *Minél több és behatóbb kísérletezés után folytatja a termelői munkát, annál kevesebb megsepepetés fogja érni, annál valószínűbben válnak be a*

számításai, ha azokat az időjárás a maga rendkívüliségeivel fel nem borítja.

RÖMER elgondolásának helyességére vall, hogy a kísérleti körök rövid időn belül elszaporodtak. Az első két év eredményeinek láttára, a birodalom minden részében gyors egymásutánban alakultak a kísérleti körök. 1924iben már 300-ra emelkedett a számuk. Eleinte inkább a nagybirtokosok között vertek gyökeret, aminthogy eredetileg azoknak is voltak szánva; a hallei első kísérleti kör vezetőtisztviselője, KRAMER az uradalmakban meglehetősen elzárkózva dolgozott, a paraszttal nem igen érintkezett. Rövidesen rájöttek azonban arra, hogy amilyen nagy a jelentősége a kísérleti köröknek a mezőgazdasági kultúra emelése érdekében, éppen olyan fontos, hogy ezek a kisgazdaságokra is kiterjesztessenek. *A nagybirtokon megkezdett kísérleti körök kialakulása a parasztgazdasági üzemekre is áU terjedt.* Maga RÖMER szószerint a következőket írja:¹⁹²

„1925/26 wurde jedoch anerkannt, dass die drei bäuerlichen Versuchsringe Altmark, Eichsfeld und Bezirk Ansbach, welche ich damals als Vorbild bäuerlicher Versuchsringe durch freundliche Unterstützung einrichten konnte, ebenfalls vollen Erfolg gehabt hatten. Diese 3 Beispiele veranlassten das Reichsernährungsministerium, die Einrichtung bäuerlicher Versuchsringe als ein wichtiges Mittel für die Förderung der Kleinbetriebe anzuerkennen und wegen der geringen geldlichen Leistungsfähigkeit der bäuerlichen Betriebe die-

¹⁸² *Th. Römer: Zehn Jahre Versuchsringe. Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung, 1931, Nr. 13, 105. old.* „1925—26-ban mégis elismerték, hogy a három parasztkísérleti kör, Altmark, Eichsfeld és Ansbach, amelyeket annakidején mint a parasztkísérleti körök példaképeit, kedvező támogatás révén létrehozhattam, szintén teljes eredménnyel működtek. Ez a három példa indította a birodalmi minisztériumot arra, hogy a parasztkísérleti körök berendezését a kisüzemek gazdasági kultúrájának emelése szempontjából fontos eszközül ismerje el és a parasztgazdaságok szűkös anyagi viszonyai miatt a kisgazdaságok kísérleti körei részére államsegélyeket folyósítson.”

sen Versuchsringen von staatswegen Beihilfen zu gewähren.”

EBERHARD a badeni mezőgazdasági kamara emlékiratában 1927-ben azt írja,¹⁹³ hogy nem ritkák a 300—500 résztvevővel tartott alakulógyűlések, jeléül annak, hogy a megértő érdeklődés mily rohamosan nő.

Tapasztalat szerint a kísérleti körök a parasztgazdái sági üzemeknek még többet tudnak használni, mint a nagybirtoknak; a mezőgazdasági termelésre és irányU fására jelentékeny befolyást érvényesíthetnek, a gazdasági tanácsadásnak legjobb alapjaiul szolgálnak. Eleinte ugyan növénytermesztési és trágyázástani kérdésekkel foglalkoztak, amint KÜNSTNER mondja:¹⁹⁴ „Die Versuchsringe haben sich vornehmlich mit allen Fragen zu befassen, die unmittelbar mit dem Grund und Boden zusammenhängen ...” Később azonban feladatkörük erősen kiterjedt és úgyszólván mindenféle, a mezőgazdasági termelés körébe vágó kérdést felöleltek. Jelentős részük volt a német mezőgazdaság autarchikus törekvéséinek eddigi sikereiben, valamint a birodalomnak a gazdasági krízissel szemben vívott küzdelmében. Természetesen a katasztrófákkal szemben ez sem lehet orvosszer. A legutolsó években anyagi gondok miatt sok kísérleti kör szüntette be működését és feloszlott.

A kísérleti körök szervezete.

A kísérleti körök az első években a nagybirtokosok tömörüléséből létrejött teljesen *önálló* alakulatok voltak. Mindenütt, ahol a nagybirtok erősen volt képviselve, keletkeztek kísérleti körök. Elegendő volt átlag 10 birtokos tömörülése a kísérleti kör megalakításához,

¹⁹³ Eberhard: Die bäuerlichen Versuchsringe in Baden; Denkschrift, erstattet der Badischen Landwirtschaftskammer, 1928.

¹⁹⁴ Künstler: Ringarbeit, Ringmitglied, Ringleiter. Reichskursus für Versuchsringleiter. Gesammelte Vorträge. Berlin, 1930. „A kísérleti körök feladata elsősorban, hogy minden kérdéssel fogs lalkozzanak, amely a földdel, a termőtalajjal függ össze.”

mert kiterjedt területeiken a költségek megoszlottak, nem róttak elviselhetetlen terheket a birtokosokra. Ezekről a kísérleti körökről írja AEREBOE:¹⁹⁵ „Bei diesen schliesst sich eine begrenzte Anzahl von meist 5—15 Landwirten zusammen, um gemeinsam einen tüchtigen, meist akademisch gebildeten jüngeren Landwirt anzustellen, welcher auf allen zu diesem Kreise oder Ringe gehörenden Gütern sämtliche Düngungsversuche und Anbauversuche mit den verschiedenen Sorten oder Rassen der Kulturpflanzen zur Durchführung zu bringen hat.”

Másképpen alakultak a körülmények a *parasztagazdasági üzemeknél*. Míg a nagybirtoknál a költségek AEREBOE szerint hektáronként 60—80 pfennignél magasabbra nem igen emelkedtek, addig a parasztagazdasági köröknél legalább 25—30 résztvevő kisgazdaság esetén is, kisebb területről lévén szó, a kiadási tételek gyakran az előbbieknél kétszeresére rúgtak. Az aránylag magas hozzájárulási díjak elriasztó hatását még csak tetézte az, hogy a parasztok minden újítástól tartózkodnak. Ha egyik«másik elszórtan vállalkozott volna is a kísérleti körben való együttműködésre, az még nem tette lehetővé a kör megalakulását, mert a fennmaradás biztosításához legalább 25—30 kisgazdának az összetoborzására volt szükség.

Mindezen nehézségek ellenére, a szép eredményekkel kecsegtető és egyre jobban terjedő parasztagazdasági kísérleti körök pénzügyi akadályainak leküzdése céljából sürgős feladatnak látszott a körök alapjainak, vagyis a gazdaságok létszámának és összterületének kiterjesztése, nemkülönben a meglévő köröknek és a

¹⁹⁵ *Aereboe*: Ausbau des Bildungs- und Beratungswesens in der deutschen Landwirtschaft nach dem Kriege. Berlin, 1927, 173. old. „Korlátozott számú, többnyire 5—15 földbirtokos áll össze és alkalmaz közösen egy derék, fiatalabb okleveles gazdát, akinek kötelessége, hogy a kísérleti körhöz tartozó minden gazdaságban a kultúrnövények legkülönbözőbb fajtáinak az összes trágyázási és vetési kísérleteit elvégezze.”

jövőben létesítendőknél szilárd, az egyesek anyagi viszonyaitól kevésbé függő intézményekhez való csatolása. *Ekkor került ismét először szóba a gazdasági iskola, mint a legalkalmasabb intézmény arra, hogy a kisgazdaságokat támogató parasztkísérleti köröknek segítségére legyen.*

Gyakran fordult ugyanis elő, hogy a parasztgazdasági körök megalakításuk után bizonyos idővel, többnyire a viszonyok romlása következtében csődbe kerültek és a gazdák a legjobb akarat mellett sem tudták a kísérleti körvezetőt tovább fizetni. Ilyen esetben vagy feloszlatták a kört és elbocsátották a körvezetőt, vagy pedig — ha idejében feleszméltek — úgy segítettek a bajon, hogy a kísérleti kört a legközelebbi gazdasági iskolához kapcsolták és a vezetését egy gazdasági tanárra bízták. A körvezető pedig másutt keresett alkalmi mazást.

A kísérleti kör anyagi romlásának oka akárhányszor a körvezető *személyében* rejlik. Részletesebben nem kívánjuk boncolgatni, hogy a kísérleti körvezető személye mennyiben járulhat hozzá a parasztgazdasági kör létének megerősítéséhez, illetőleg gyengítéséhez. Tény az, hogy a körvezetőre nehéz hivatás vár, mert a gyakorlatban nem olyan egyszerű a kísérleti körök működése, mint azt leírás után elgondoljuk. Az első időben gyakran fogják őt ellenséges szemmel nézni és mint újítót néha a legjobb szándéka ellenére is félreértik. Munkája sok türelmet és megértést kíván, küzködéssel jár. A gazdaságok közötti állandó vándorlása kényelmetlen és fárasztó. Jobbik eset az, ha az utakon motorkerékpár használható.

Előfordul, hogy a kör munkája terelődik helytelen irányba, mert hiányzik az egyetértés a körvezető és a gazdák között. Ilyenkor rendszerint a gazdák teszik a kör működését lehetetlenné. Mindezek a kudarcok és ballépések ilyen kiterjedt szervezetnél elkerülhetetlenek, de igyekezni kell őket a lehetőség szerint kiküszöbölni.

A poroszországi kísérleti körök állami támogatását szabályozó — említett — 1926. évi miniszteri rendelet¹⁹⁶ a kísérleti körök egyszeri berendezésére, vagy a példa-gazdaságok alakítására nyújtandó legfeljebb 750 márka segély folyósításáról gondoskodott. Ugyanez a rendelet azt mondja, hogy a gazdasági iskolákhoz kapcsolt kísérleti körök fenntartása céljából, a személyi kiadásokat is beleértve, legfeljebb három évre terjedő évi 2000 márka igényelhető.¹⁹⁷ Az önálló körök Poroszországban segélyeket nem kapnak.

Mikor pedig az évről-évre kimélyülő gazdasági válság a korábban szilárd anyagi bázison nyugvó köröket is kikezdte, sokakat a feloszláshoz vezetett, a mezőgazdasági kamarák javaslatot terjesztettek a birodalmi kormány elé, hogy *kísérleti körök a jövőben csak a gazdasági iskolákkal kapcsolatosan alakulhassanak és kötelesek legyenek azokkal, mint a hivatalos gazdasági tanácsadás szerveivel együtt dolgozni*. Ennek a javaslatnak helyt is adtak úgy, hogy ma az újabb alakulásoknál csak kivételes, indokolt esetben maradhat a kísérleti kör független a gazdasági iskolától, nevezetesen, ha fennállásának szilárd anyagi alapját más módon sikerül biztosítani.

A kísérleti köröknek a gazdasági iskolákhoz való kapcsolását megokolta többek között az a fontos körülmény, hogy a körvezetői állásokat bizonytalanságuk miatt addig mindenki csak átmenetinek tekintette. Akinek kísérleti körvezetői állást kínáltak fel, az — az általános munkanélküliségre való tekintettel — azt elfogadta anélkül, hogy állandó jellegű állásnak tekintette

¹⁹⁶ Grundsätze für die Verwendung öffentlicher Mittel zur Förderung der bäuerlichen Wirtschaftsberatung. Ministerialblatt der preussischen Verwaltung für Landwirtschaft, Domänen und Forsten, 1926, Nr. 13.

¹⁹⁷ Ahol a köri munka kellő megértésre talált, ott a költségek a birodalmi, a mezőgazdasági kamarai (állami), politikai köri és községi hozzájárulásokból nyerne fezzetet. Ezt egészítik ki az egyesek által fizetett tagdíjak.

volna. Egész idő alatt kereste az alkalmat, hogy mikor válthatja fel azt valami biztosabb kenyeret és jövőt nyújtó állásra. Nem szorul talán bővebb magyarázatra, hogy a munka eredménye szempontjából milyen káros a körvezetők gyakori változtatása. Ez a hiba a legutóbbi időkhöz képest érezhető volt mindazokon a helyeken, ahol a kísérleti kör vezetője nem volt azonos személy a gazdasági tanárralTM.

Amilyen szomorú egyrészt a kísérleti körökre ez a körülmény, olyan vigasztaló, hogy a körvezetői állás jó ugródeszkának bizonyult. Például Szászországban a kísérleti köröktől eltávozott egyének a következő alkalmazást kapták:

- 2 jószágigazgató,
- 1 gazdasági tanácsadó szövetkezeti központnál,
- 1 pénzügyőrségi üzemellenőr,
- 2 növénytermelési felügyelő,
- 1 asszisztens állami tudományos intézetnél,
- 1 közigazgatási szaktisztviselő,
- 1 gazdasági iskola vezetője,
- 1 műtrágyaszindikátusnál tisztviselő,
- 1 nagykereskedésnél tisztviselő,
- 1 kereskedői pálya.

Ezekkel az előnyös álláscserékkel szemben egy eset áll fenn, amikor az illető tanulmányai befejezése céljából hagyta ott a szolgálatát.

A kísérleti köröknek a gazdasági iskolákkal való összekapcsolása és vezetésüknek szaktanárokra való bízása, helyzetüket a kisgazdavidékeken is meglehetősen megerősítette. Birodalmi, állami, mezőgazdasági kamarai és községi pénzekből támogatják a működésüket és többé nem függenek a szövetkezetek, illetőleg gazdasági egyesületek kénye-kedvétől. Megállapítható, hogy

¹⁸⁸ *Seher*: Wie wird die Versuchsringleitertätigkeiten bewertet. Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung, 1929, Nr. 20, 158. old. „Mai napig a kísérleti körvezetői állásokat kevés kivétellel átmeneti alkalmazásnak tekintik.”

működésük a gazdasági iskolákra való támaszkodás esetén, mind a tanácsadással való egységes összeműködés, mind finanszírozás szempontjából a legcélravezetőbb. *A kísérleti körök és a gazdasági tanácsadás munkája kiegészítik egymást.* A kísérletezés állandó tanulmányozással kapcsolatos, ami a tanárt önképzésre sarkálja. A kísérleti körök fontos anyagot szolgáltatnak a tanácsadáshoz. Az eredmények propagálására, feldolgozására és a kidolgozott eljárások alkalmazására a tanácsadó a leghivatottabb. Azáltal, hogy a kísérleti kör a gazdasági iskolára támaszkodik, a körvezető nincsen anyagilag teljesen kiszolgáltatva a gazdáknak, tehát alkalmaztatása biztosabb, állandóbb jelleget mutat és ennél fogva munkája eredményesebb lehet. Másrészt a gazdáknak is érdekük, hogy az iskola útján anyagi támogatáshoz jussanak és a helyi viszonyokkal tisztában levő, hosszabb idő óta működő körvezetőt kapjanak a gazdasági tanár személyében. Az iskola ezen az úton közvetlenül jut a tanácsadáshoz szükséges kísérleti adatok birtokába.

A parasztokat nehéz meggyőzni a kísérletezés hasznáról. De még ha ismerik is a hasznát, kevés akad, aki fizetni tudja a hozzájárulást. *Minél kisebb gazdaságok tömörítéséről van szó, annál nehezebb a kísérleti kör anyagi helyzete.* Előfordul, hogy a 10—15 ha kiterjedésű gazdaságokból 80 kell egy kísérleti kör alakításához; a kísérleti kör vezetője pedig legfeljebb 30—35 gazdaságban tud egyszerre kísérleteket beállítani. Az ilyen kisgazdaságoknál az a gyakorlat alakult ki, hogy a körvezető az első évben csak a tagok egyik részénél, 20—25-nél állít be kísérleteket, a többieket más úton, például gazdasági tanácsadással kárpótolja. A következő évben a másik 20—25 tag kerül sorra és így tovább. Hogy a körvezető mennyiben foglalkozik kísérletekkel és mennyiben gazdasági tanácsadással, az teljesen a helyi viszonyoktól függ. Németországnak azokon a vidékein, ahol sok a kisgazdaság, az ismertett megoldás jól bevált. Egyes helyeken ezeket a

köröket „Wirtschaftsringe”-nek, vagy „Beratungsringe”-nek (gazdasági kör, illetőleg tanácsadó kör) nevezik, amelyek azonban szintén kísérleti körök, csak kényszerűségből segítettek magukon az említett munkaközösséggel.

Hogy fogalmat alkothassunk magunknak az ilyen munkamegosztással dolgozó kísérleti kör tevékenységéről, az alábbiakban szószerint közlöm J. WILSDORF¹⁹⁹ annabergi gazdasági iskola igazgatójának az úgynevezett „Beratungsring” részére kidolgozott munkatervét:

„Jedes Mitglied wird alle zwei Monate einmal vom Ringleiter oder einem anderen Wirtschaftsberater besucht. Dieser nimmt jährlich bei jedem Mitglied eine Bodenprobe, die in der staatlichen Versuchsanstalt Dresden, nach dem NEUBAUER-Verfahren auf Phosphorsäure und Kali untersucht wird. Ausserdem werden bei

¹⁹⁹ J. Wilsdorf: Versuchsringe und Beratungsringe. Hinter Pflug und Buch, 1929, Nr. 3, 27. old. „A kísérleti körvezető, vagy egy más gazdasági tanácsadó minden tagot kéthónaponként meglátogat és minden tagnál évenként egy talajpróbát vesz, amelyet a drezdai állami kísérleti állomáson *Neubauer* eljárása szerint foszforsav- és káliumtartalomra megvizsgál. Ezenkívül minden tagnál további 5 talajpróbát vesz és ezeket a gazdasági iskolában savtartalomra *Merk*, illetőleg műszertartalomra *Wolf* eljárása szerint vizsgálja meg. Kívánatra a gazdasági iskola a *Schönjahn* csirázókészülékben harminchatféle csirázási próbát végez. Tagok, akik semmilyen tejelésellenőrző egyesülethez sem tartoznak, évente számos teljes és soványtejvizsgálatban részesülnek, amelyeket a gazdasági iskolában zsírtartalom és tögygyulladás szempontjából Thybromopróbával végeznek. Amennyiben még valahol gazdasági üzentervek hiányoznának, ezeket készítik el, továbbá vetésforgókat, trágyázási terveket, takarmányozási szabványokat állítanak össze. A tagoknak a gazdasági iskolához tartozó könyvelésébe való bekapcsolódása kívánatos, de egyelőre még nem kötelező. Egyebekben a gazdasági tanácsadás kiterjed minden olyan térre, amelyre nézve a gazdák részéről kérdések merülhetnek fel. Kivétel az adóügyi tanácsadás, amire a Landbund annabergi tanácsadószerve áll rendelkezésre. A kísérleti kör tagjai Annabergben rendszeresen 1—2 hónapi időközben megbeszélésekre jönnek össze. Miután valamennyi tag egyenlő elbánásban és szolgáltatásban részesül, a gazdasági díjak kirovása nem a hektárok után, hanem minden tagra nézve egyenlő összegben történik.”

jedem Mitgliede jährlich noch weitere 5 Bodenproben in der landwirtschaftlichen Schule auf Säure nach MERK und auf Kalk nach WOLF untersucht. Auf Wunsch werden Samenkeimproben mit dem Keimapparat nach SCHÖNJAHN für 36 Sorten in der landwirtschaftlichen Schule ausgeführt. Mitglieder, die keinem Milchprüfungsverein angehören, erhalten jährlich eine Anzahl Voll- und Magermilchuntersuchungen auf Fettgehalt und auf Euterentzündung nach der Thybromolprobe, die in der landwirtschaftlichen Schule ausgeführt werden. Soweit keine Flurpläne vorhanden sind, werden diese angefertigt; auch werden Bestellungen-, Düngungs- und Fütterungspläne aufgestellt. Der Anschluss der Mitglieder an die der landwirtschaftlichen Schule angeschlossene Buchführungsstelle ist erwünscht, aber zunächst nicht Bedingung. Im übrigen erstreckt sich die Wirtschaftsberatung auf alle Gebiete, soweit von den Landwirten Fragen gestellt werden. Ausgenommen ist die Steuerberatung; hierfür steht eine Steuerberatungsstelle des Landbundes in Annaberg zur Verfügung. Die Ringmitglieder treffen sich regelmässig in Zeitabständen von 1—2 Monaten zur Aussprache in Annaberg. Da allen Mitgliedern das gleiche geboten wird, ist der Beitrag nicht nach der Hektarzahl berechnet, sondern für alle Mitglieder gleich hoch.”

A kísérleti körnek egyesületi jellege van. Alapszabályok szerint dolgozik,²⁰⁰ közgyűléseket tart, választmányában pedig a körhöz tartozó községek bizalmi emberei foglalnak helyet. Élén az elnök áll, aki a körhöz tartozó tekintélyesebb gyakorlati gazdák egyike.

²⁰⁰ A hatósági intencióknak megfelelő sablonos alapszabályok a következő kérdésekre terjeszkednek ki: A kísérleti kör neve, székhelye, célja, az üzleti év tartama, tagság, költségek fedezése, tagdíjak, kilépés, kizárás, a kísérleti kör szervei, az elnökség, választmány, közgyűlés, a kör vezetése, a körasszisztens, az illetékes mezőgazdasági kamara jogai, szervezési kérdések, végül a kísérleti munka módozatai.

Ő alkalmazza a kísérleti körvezetőt, vagy amennyiben a körvezető gazdasági tanár volna, köt vele szerződéses megállapodást. Az elnökségben az állam, a mezőgazdasági kamara és a gazdasági egyesület szakképviselői is helyet foglalnak. Évenként legalább kétszer, ősszel és télen tartanak közgyűlést. Az őszi közgyűlésen a szervezési kérdéseket és a beállítandó kísérleteket beszélnek meg, a téli közgyűlésen pedig a kísérleti eredmények és a tavaszi kísérletek letárgyalására kerül sor. A tagok által hozott határozatok keresztülviteléért a körvezető felelős. Elkészíti a munkaprogramot, előterjeszti a kívánásokat pl. esetleges segéd-erő alkalmazására, megbeszéli a megoldandó problémákat az elnökkel. A kísérletekkel kapcsolatos fizikai munkák (vetés, aratás stb.) elvégzésére a kísérleti kör vezetőse többnyire a volt ügyesebb gazdasági iskolai növendékek közül *kísérleti technikust* vagy másnéven asszisztenst (Versuchstechniker) alkalmaz. A gazdasági iskola igazgatóját az alapszabályok szerint minden megbeszélésre és közgyűlésre meg kell hívni, aki szakismerteti és hosszabb tapasztalata alapján mint tanácsadó szól hozzá a tárgyhoz.²⁰¹ „Der Direktor tritt in der Versuchsringversammlung wie in jeder anderen landwirtschaftlichen Versammlung als Berater auf.”

A gazdasági tanár természetesen nem mindenütt veheti át a kísérleti kör vezetését, mert előfordul, hogy erre fizikai ideje nincsen. Inkább ott vihető jól keresztül ez a megoldás, ahol a gazdasági iskolánál több állandóan alkalmazott szaktanár van. De az iskola részéről az anyagi támogatás akkor is biztosítható, ha a kísérleti körvezető személye nem azonos a szaktanárral. A gazdasági iskola és a kísérleti kör között minden esetben a legteljesebb együttműködés uralkodik.

²⁰¹ H. Eggeling: Dreijährige Erfahrungen mit dem ersten bäuerlichen Versuchsring der Provinz Sachsen. Hinter Pflug und Buch, 1927, Nr. 8, 92. old. „A kísérleti kör gyűlésein az iskolaigazgató, mint minden mezőgazdasággal kapcsolatos más egyesületben is, gazdasági tanácsadóként lép fel.”

Télen előadásokat rendeznek és megbeszéléseket tartanak. Gondoskodnak — lehetőleg — a kísérleti körök eredményeinek a kinyomtatásáról vagy sokszorosításáról és azokat az előadásokon röpcédulák formájában osztják ki. Lényeges, hogy e publikációkban az eredmények számszerűségén túlmenően *a kísérleti munka hasznának pénzületi értékére mutassanak rá*, vagyis, hogy mennyi pozitív haszna származik ebből a gazdának, mennyiben hasznothajtó a kísérletezés.

Tavasszal, amint a növényzet fakadásnak indul, összeállítják a terveket a kísérleteknek időnkint való tanulságos megtekintésére. Ezekre a kirándulásokra rendszerint a gazdasági tanácsadás keretében kerül sor. Ilyenkor a tagok és a kör barátai autókon, kocsikon vagy gyalog a kísérletek közös meg szemlélésére mennek.

A kísérleti munkánál bizonyos időpontokban szinte elkerülhetetlen a munkatorlódás. Különösen a kísérletek beállításánál és az aratásnál fordul ez elő. Az időjárás elodázást nem enged, rövid időn belül el kell végezni a munkát. Viszont a körvezető jelenléte is mindenütt kívánatos, mert a gazdák itt követik el leggyakrabban a hibákat. A kísérleti munka megbízhatósága feltétlenül megkívánja, hogy ilyen alkalommal a szakszerű vezető jelenlétére megfelelő súlyt vessenek. Szükség esetén rövidebb időre kiegészítő munkakerőket kénytelenek felvenni. E célra a gazdasági iskola volt növendékei közül szoktak egyet kiválasztani.

A körvezető a kísérleti munkákról, a beállított kísérletek fejlődéséről *feljegyzéseket* készít főleg azért, hogy esetleges személycserénél a tévedések, visszaesések elkerülhetők legyenek. Bárhova helyezik tehát át a gazdasági tanácsadót vagy körvezetőt, a kísérleti körök munkanaplójából és a jelentésekből új beosztási helyét hamar megismerheti. Megtalálja a módját annak, hogy elődje munkájába szervesen bekapcsolódjon és elsősorban azoknak a problémáknak megoldásával foglalkozzon, amelyek helyi jelentőséggel bírnak.

A kísérleti körök munkája a nyilvánosság előtt folyik le, ahol eredményeiről a hitetlen gazdák is, akarva, nem akarva, értesülnek. Ugyanúgy, mint a szoros értelemben vett gazdasági tanácsadásnál, lesznek, akik szívesen haladnak az új utakon; a kísérleti körök ezeken fognak felépülni. A statisztika szerint a kísérleti körök száma 1931-ben már 800-ra emelkedett. Azóta a gazdasági válság hatásaképen számuk 700 alá esett vissza. A tagok fizetési kötelezettsége a megalakulásnál három évre szólt, amelyet később megújítottak. A számszerű visszaesés a gyengék pusztulását mutatja. Azt mondhatjuk, hogy *a kísérleti körmozgalom a nehéz években tűzpróbán esett keresztül.* A három év után lejárt fizetési kötelezettségeknek újravállalása azt mutatja, hogy a kísérleteknek hasznát látják, mert a tagdíjakat a gazdák érthetően csak akkor akarják tovább fizetni, ha pénzükért megfelelő ellenértéket kapnak.

Amint a nagygazdaságok és a parasztgazdaságok kísérleti köreinek létfeltételei különböznek egymástól, ugyanúgy eltérőek a munkaterületeik is. Míg az előbbinél inkább az elmélyedő, kutató kísérleti munkán van a hangsúly, addig az utóbbinál az egyes ember felfogásának átalakítása, a felvilágosító munka fogja gyakran a legtöbb energiát megemészteni.

A kísérleti körökről — kötelező adatszolgáltatás hiányában — nagyon nehéz áttekintést kapni. Azért meg kell elégednünk a Poroszországról rendelkezésre álló részletes kimutatással, amely a parasztkísérleti körökre vonatkozik azzal a megjegyzéssel, hogy ebben a nagyobb birtokosok önálló kísérleti körei nincsenek felvéve.

A kimutatásból kitűnik, hogy a 497 kísérleti körből mindössze 8 az önálló kísérleti körök száma, amelyek gazdasági iskolákhoz nem kapcsolódnak. *Mással szóval Poroszországban 2‰-t sem ér el azoknak a*

**Kimutatás a poroszországi parasztkísérleti körökről
1928- évben.**

Mezőgazdasági kamara székhelye	Kísérleti körök száma	Ezekből hány önálló, gazd. iskola nélkül áll fenn	egy-egy körre érő bírodalmi és állami támogatás összege 1928-ban	Az említett kísérleti körökben tömörült gazdaságok		
				száma	összterülete ha	a mezőgazdasági leg. hasznosított terület hány %-a
Königsberg	85	—	964	1211	74.755	2'80
Berlin	59	—	1550	2945	210.430	9'6
Stettin	2	1	2000	170	11.898	0'57
Schneidemühl	5	—	2281	149	9.258	2'06
Breslau	30	—	1260	1088	43.057	2'56
Oppeln	13	—	1931	544	10.005	1'52
Halle a/S.	34	—	1500	1449	85.429	4'8
Kiel	58	1	800—1600	1411	84.788	6'67
Hannover	84	—	652	2888	95.700	3'2
Münster	41	1	951	856	33.954	2'74
Kassel	20	2	—	354	12.739	1'7
Wiesbaden	—	—	—	—	—	—
Bonn	64	3	—	2535	57.911	5'07
Sigmaringen	2	—	666	74	1.342	1'98
Összesen	497	8	—	—	—	—
Átlag	—	—	1359	—	—	3'5

parasztkísérleti köröknek a száma, melyek gazdasági iskolákra nem támaszkodnak. Ez nem sok. A gazdasági iskolák útján a mezőgazdasági kamaráktól különböző címeken kapott segélyek azonban jelentékenyek. Hiszen ezekből egy kísérleti körre átlag évente mintegy 1360 márka esik. Az egy-egy kísérleti körben tömörült gazdaságok száma poroszországi átlagban 31.5, egy körre eső 1471 ha összterülettel. A legutolsó rovat azt mutatja, hogy *a kísérleti körök Poroszország ösz-*

szes mezőgazdaságilag hasznosított területének 3.5%-ára terjeszkednek ki.

A kísérleti körök nem élnek elszigetelten, sőt *szoros kapcsolatot építettek ki egymás között.* A tartományok körvezetői meghatározott időnkint (egy-két hónap) más és más helyen jönnek össze, hogy személyes megbeszélés útján tapasztalataikat kicseréljék, a közösen érdeklő kérdéseket felvessék, az új eljárásokat, terveiket stb. ismertessék, vagy a felmerült akadályokról beszámoljanak. A politikai tagozódás alapján a birodalomban rendszerint vidéki központok alakultak ki, mint például „Arbeitsgemeinschaft der Lüneburger Versuchsringe”, „Arbeitsgemeinschaft der Versuchsringe Niederrhein”, „Verband der Ostpreussischen Versuchsringe”, „Arbeitsgemeinschaft SchleswigsHolsteiner Versuchsringe” stb., amelyeknek a kiküldöttei a Reichsnährstand által rendezett tavaszi, illetőleg őszi gazdapokon az egész birodalomból összejönnek és együttesen tanácskoznak.

A közös cél érdekében 1926-ban folyóiratot indítottak „Landwirtschaftliche Versuchsringszeitung” címen. Ezzel a havonként kétszer megjelenő lappal is igyekeztek a kísérleti eredményeket minél szélesebb körben publikálni és az összetartás érdekében munkálkodni.

A kísérleti körvezető különös irányú kiképzése még nincsen szabályozva. A mezőgazdasági oklevél megszerzése után a főiskolákon vagy más tudományos intézetekben, illetőleg valamely általánosan elismert, kísérletezésekkel foglalkozó gazdaságban kapnak elmélyedő kiképzést és dolgozzák bele magukat a különös irányú tanulmányokba.

A kísérleti körök eredményei.

Amint említettük, kezdetben a kísérleti körök főleg növényi fajtakísérletekkel és műtrágyázási kísérletekkel foglalkoztak, később azonban munkaterük a ter-

mészetes fejlődés következtében kiszélesedett. A talajmívelés, növényápolás, vetéssűrűség, az állatok takarmányozása és a mezei munka problémáin keresztül eljutottak végül az üzemtani kérdésekhez, sőt kiterjedtették a „Selbstkontrolle” a termények jó minősége és egységes típusa érdekében az értékesítésre is.²⁰² *Ma már mondhatjuk, hogy a kísérleti körök munkája a mezőgazdaság minden ágát felöleli.* Abban az irányban haladtak, amelyet a kísérleti körök „atyja”, RÖMER jelölt ki számukra, amikor hangoztatta, hogy tevékenységük célja végeredményben ne a technikai kérdések vizsgálata legyen, hanem a jövedelmezőség (Rente) emelése. A technikai kérdések megoldása után az üzemorganizáció, az üzemstatisztikai adatok és a könyvelési eredmények feldolgozása következett. RÖMER említi, hogy ismer eseteket, mikor a kísérleti körvezetőnek sikerült a hasonló viszonyok között levő gazdaságok könyvelési eredményeinek összehasonlítása alapján a munkabérszámlát két éven belül hektáronként 80 márkával, más esetben 104 márkával csökkenteni. Ilyen értelemben felfogva a kísérleti körök munkáját, tevékenységi terük kiapadhatatlan forrásokkal bővül.

A kísérleti körök a kutatási eredményeket rendkívül gyorsan terjesztették el és a haladás hatalmas eszközei lettek. Kézzelfoghatóan megmutatták, hogy a megszokott, de sokszor idejétmúlt felfogás mekkora energiapazarlást okoz egy-egy munkamenetnél.

A „Deutsche Landwirtschafts- Gesellschaft” közlései szerint az 1930. év elején Németországban a következő kísérleti körök voltak:²⁰³

²⁰² *Huber*: Praktische Vorschläge zur Förderung des Absatzes durch enge Zusammenarbeit von Versuchsringen und landwirtschaftlichen Genossenschaften. Arbeiten der D. L. G.; Heft 374, 80. old.

²⁰³ N. b.: Bajorországban kísérleti körök nincsenek, hanem azokat az „Ackerbauvereine”-ek helyettesítik, amelyek többek között kísérletezéssel is foglalkoznak.

	A nagyobb birtokosok ön- álló kísérleti köreinek száma	A paraszti kísérleti körök száma
Brandenburg	20	61
Grenzmark Posen u. Westpr.	—	5
Hannover.....	—	88
Ostpreussen	35	84
Pommern.....	11	5
Rheinprovinz	3	62
Provinz Sachsen	20	24
Schlesien	24	48
Schleswig-Holstein	4	57
Westfalen	—	41
Anhalt	4	1
Baden	—	32
Lippe-Detmold	1	—
Lübeck	1	—
Mecklenburg—Schwerin	5	21
Freistaat Sachsen	44	—
Württemberg	6	13
Danzig	8	—
Thüringen	17	—
Braunschweig	7	—
Összesen ..	210	542

Amint a kimutatásból látszik, számuk 1930-ban összesen 750 körül mozgott. A következő év elején még tovább szaporodva, számuk 800 körül a tetőpontra hágott. Az emelkedés után azonban a gazdasági válság következtében rohamos esés állott be. H. SEHERnek, a „Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung” szerkesztőjének becslése szerint²⁰⁴ az 1932. év elejéig munkabeszüntetésre, avagy a szomszédos körökkel egyesítésre ítélt kísérleti körök száma 150-re tehető.

RÖMER megállapítja, hogy az elmúlt 12 év alatt a

²⁰⁴ Hans Seher: Versuchsringe im Notwinter 1931—1932. Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung, 1932, Nr. 2, 55. old.

kísérleti köröknél mintegy 1200 szakember jutott álláshoz.²⁰⁵ A felölelt gazdaságok száma több mint 20.000, melyek a birodalom szántóföldi területének kerekén 8%-át teszik ki.²⁰⁶ A kísérleti eredmények természetesen ezen a területen messze túlterjednek. A kísérleti körök sokezer gazdának mutatták meg az utat, nem az általános szabályokon nyugvó, hanem a kísérletek alapján, a helyi éghajlati és talajviszonyokhoz igazodó helyes fajtakiválasztáshoz és okszerű műtrágyázáshoz.

Nincsen mód arra, hogy a birodalom számos vidékén végzett kísérleti eredményeket közös nevezőre hozzuk és egyenlő mértékkel mérjük. Itt csak utalunk a „Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung” hasábjain megjelenő rendszeres beszámolókra és kiragadunk közülük egy-egy tipikus példát a kísérleti körök munkaeredményeinek feltüntetésére.

Az alsósziléziai *Kunzendorf* községből (Kreis Schweidnitz) az ottani kísérleti kör vezetője, Rittergutspächter NEUMANN a következőket jelenti:²⁰⁷ „Durch zahlreiche, bei den Versuchsringarten Jahr für Jahr schriftlich niedergelegte Feldversuchsergebnisse, ist Klarheit in dem zuerst schier undurchdringlichen Wirrwarr der Pflanzensorten eingetreten... Beizen und alle sonstigen neuzeitlichen Massnahmen bedeuten selbst für die kleinste bäuerliche Ringwirtschaft eine

²⁰⁵ Th. Römer: Zehn Jahre Versuchsringe. Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung, 1931, Nr. 13.

²⁰⁸ W. Nicolaisen: Die Bedeutung der Versuchsringe für die Sortenwahl der landwirtschaftlichen Praxis. Hinter Pflug und Buch, 1930, Nr. 20.

²⁰⁷ „Az évről-évre végrehajtott és írásban lefektetett számos szabadföldi kísérlet eredményével sikerült világosságot vetni a növényfajtáknak előbb áthatolhatatlannak látszó összevisszaságára... A pácolás és más hasonló újabb eljárás alkalmazása a kísérleti körhöz tartozó legkisebb parasztgazda számára is szinte magától értődik. Rendkívül áldásosnak mutatkozott a talaj mészi tartalmának megvizsgálása. A kísérleti kör munkájának hat évében több meszet szórtak ki, mint máskor évtizedek alatt. Annyira jutottunk, hogy elmondhatjuk: a savanyú talajok kérdése és a túlmeszeszés veszedelme nem kísért többé.”

Selbstverständlichkeit. Ausserordentlichen Segen stifteten die äusserst zahlreichen Untersuchungen des Bodens auf seinen Kalkgehalt hin. Es ist in den sechs Jahren unserer Ringarbeit mehr Kalk ausgestreut worden als sonst in Jahrzehnten. Wir sind soweit, sagen zu können, dass wir die Bodensäurefrage fast überwunden haben, ebenso die Gefahr der Überkalkung...”

GEHRING professzor az 1922—1926. évek kísérleti eredményeit összefoglalva,²⁰⁸ a kálitrágyázásra vonatkozólag azt mondja, hogy a kísérletek 12-5%-a 5—15%-os, 25%-a 15—25%-os és 62'5%-a 25—35%-os terméstöbbletet eredményezett.

Joggal felvethetjük ezekután a kérdést, hogy a terméstöbbletet, amelyről mindig beszélünk, milyen áldozatok árán sikerül biztosítani- Mert *a gazdát a jövővel delmezőség és nem a mindenáron való terméstöbblet érdekli*. Erre a kérdésre ugyancsak a kísérletek adták meg a választ, bebizonyítva, hogy a terméstöbblet gyakran nem a műtrágya mennyiségétől, hanem az alkalmazás módjától és azzal összefüggő számos körülménytől függ. GEHRING professzor rámutat arra,²⁰⁹ hogy milyen jelentékeny kihatása van a műtrágyázás idejének és az adagolás mikéntjének a terméseredményre, A helyi viszonyokhoz alkalmazkodó, legjobban bevált műtrágyázási eljárás vagy fajtakiválasztás évekig tartó szorgalmas kísérletezés eredménye. Noha az időjárás elhatározó befolyása közismert, mégis lehetőleg számolni kell vele.

Ötéves kísérletezés után — írja GEHRING — a mész-nitrogénnel való trágyázás réten, ősszel 147%, tavasszal alkalmazva pedig 17'8% terméstöbbletet eredményezett. Zabnál a mész-nitrogén, február elején kiszórva, hektá-

²⁰⁸ A. Gehring: Felddüngungsversuche. Die Wirkung künstlicher Düngemittel auf braunschweigischen Böden in ihrer Abhängigkeit von Boden, Klima und Betriebsführung, 55. old.

²⁰⁹ A. Gehring: Die Versuchsergebnisse der braunschweigischen Versuchsringe seit ihrer Gründung bis zum Jahre 1928, Braunschweig, 1930.

ronkint 2-5 métermázsával több termést adott, mint a március végén való kiszórásnál. Az alászántott, illetőleg elboronált mésznitrogén terméstöbbleti eredménye úgy aranylott egymáshoz, mint 105 aránylik a 100-hoz. Végül hektáronként 40 kg chilisalétromnak az őszi rozs alá való adagolásánál:

március 15-én kiszórva 11% szemet és 45% szalmát, a felét március 15-én, a felét április 30-án kiszórva 17% szemet és 47% szalmát, végül az egészet április 30-án kiszórva 29% szemet és 55% szalmát eredményezett, mint terméstöbbletet.

Kézzelfoghatóan ismerteti a kísérleti körök négyéves munkájának eredményét MERBITZ,²¹⁰ mikor a helyes fajtakiválasztással elért terméstöbbletet egyidejűi leg pénzértékben fejezi ki:

„*WiniertWeizen*: Sorte 1 bringt einen um 8% höheren Ernteertrag als die Sorten zwei und drei. Sorte 1 für die letzteren auf 560 Morgen²¹¹ angebaut, bringt

²¹⁰ *Merbitz*: Ergebnisse der Ringarbeit. Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung 1931, Nr. 5, 37. old. „Az lses számú őszi búza« fajta 8%-os terméstöbbletet hoz a 2. és 3. számúval szemben. Az 1-es fajta 560 Morgensen termelve 6'5 q-ás (13 Zentner — &5 Doppel« zentner, azaz métermázsa) átlagterméssel 580sszor 12 márka, vagyis 6960 márkával több hasznot eredményez.

Az 1-es és 2-es számú tavaszi árpa 5%*atos* terméstöbbletet hoz a korábban termelt 3 és 4-es számú fajtákkal szemben. Az 1-es és 2-es számú fajta 640 Morgensen 7 q=ás átlagterméssel 448-szor 10 márka, vagyis 4480 márka haszontöbbletet eredményez.

Az 1-es és 2-es számú zab a 3-as és 4-es számú helyett 900 Morgenden termelve 3% terméstöbbletet hoz, ami 7 q^ás átlagtermés mellett 378sszor 7-75 márkát, azaz 2930 márkával többet eredményez.

A burgonyánál a megfelelő fajtakiválasztással és a fajták célserű kicserélésével 3000 márka haszontöbbletet mutatkozott.

A rozs trágyázásának ideje és módozata a keresztülvitt kísérletek és talajelemzések folytán megváltozott. A terméstöbbletet ezen az alapon a költségek emelkedése nélkül a rozsnál 8%-ot mutatott. Ez 2000 Morgenden 4 q-ás átlagtermésnél 1280-szor 8 márka, azaz 10.240 márka haszontöbbletet jelent.”

²¹¹ A „Morgen” régies térmérték. Eredetileg akkora terület neveztek 1 morgennek, amekkorát egy ember reggeltől estig meg tudott munkálni. Egyegyed hektárnak vehető.

bei 13 Zentner Durchschnittsertrag von drei und vier; 580 Zentner mal 12 RM = 6960 RM mehr.

SommertGerste: Sorten 1 und 2 bringen einen um 5% höheren Ertrag als die früher angebauten Sorten drei und vier. Auf 640 Morgen bringen die Sorten 1 und 2 bei 14 Zentner Durchschnittsertrag 448 Zentner mal 10 RM = 4480 RM mehr.

Hafer: Der Ersatz der Sorten 3 und 4 auf 900 Morgen führt durch die Sorten 1 und 2 zu einer Ertragssteigerung von 3%. Bei 14 Zentner Durchschnittsertrag 378 Zentner mal 7⁷⁵ RM = 2930 RM mehr erzielt.

Kartoffeln: Im Anbau der Kartoffeln wurde die Mehreinnahme durch die Verschiebung der Sorten und durch das Ausmerzen einiger Sorten mit 3000 RM eingesetzt.

Roggen: Die Düngeranwendung in Form und Zeit, wurde auf Grund der Versuche und der Bodenuntersuchungen geändert. Die Ertragssteigerung bei Roggen setzte sich ohne höheren Geldaufwand bei dem Bericht mit 8% an. Bei 8 Zentner Roggenertrag und bei 2000 Morgen beträgt die Mehreinnahme 1280 Zentner mal 8RM= 10.240 RM."

MERBITZ eredményei kimutatásba foglalva, a követe kezöképen festenek:

A termék megnevezése	Az elért termés-többlet százalékban	A bevetett terület nagysága (Morgen)	A terméstöbblet		
			fél-másák-ban	egység-ára M	össze-értéke M
Őszi búza....	8	560	580	12	6.960
Tavaszi árpa	5	640	448	10	4.480
Zab	3	900	378	7 ⁷⁵	2.930
Burgonya....	—	—	—	—	3.000
Rozs	8	2000	1280	8	10.240
Összesen ..	—	—	—	—	27.610

Az említett példa szerint tehát a pénzbevétel összege 27.610 márkára rúg, amelyet úgyszólván pénzbeli többletkiadás nélkül, helyes fajtakiválasztással és okszerű műtrágyázással értek el. A kísérleti kör költségei — ilyen eredmény mellett — busásan fedezetet találnak.

Az okszerű trágyázás termésfokozó hatásának igazolására megemlíttem még a keletporoszországi mezőgazdasági kamara rétkísérleteinek eredményeit.²¹³

É v	Műtrágyázás q/ha			Réti szénatermés q/ha	A termés hány számos állat ²¹³ eltartására elegendő
	N	P ₂ O ₅	K ₂ O		
1925	—	2	1	20	1/2
1926	2	—	4	40	1
1927	1.5	1.5	1.5	50	1 és 3/4

rücksichtigung aller erforderlichen Nährstoffe eine ganz wesentliche Ertragssteigerung herbeiführen.” Az a terület, amely 1925-ben egy fél számos állat részére termett elegendő szénát, 1927-ben egy és negyed számos állatot tudott eltartani.

A kísérleti körökhöz hasonlóan, de kimondottan az állattenyésztés emelése körül tettek nagy szolgálatot a *tejelésellenőrző egyesületek*. Ezek sok esetben szintén beleolvadtak a kísérleti körökbe. A Dániából átterjedt tejelésellenőrző egyesületek Németországban

²¹² Heller: Betriebserfolg und Düngewirtschaft. Arbeiten der Landwirtschaftskammer für die Provinz Ostpreussen. Königsberg Pr. 1929, 16. old.

²¹⁸ Számos állat az 500 kg élősúlynak megfelelő állat.

²¹⁴ „A háború előtt a rét javításoknál általánosan szokásos káliifoszfát trágyázással szemben jelentős terméstopplett volt elérhető az összes kívánatos növényi tápanyagok figyelembevételével.”

mintegy 30 éves múltra tekinthetnek vissza. Munkájuk hármasként irányú: a rendszeres tejlelésellenőrzés, az ok-szerű takarmányozás és a szigorú selejtezés,

1928-ban a Németbirodalom területén 2773 tejlelés-ellenőrző egyesület volt 55.045 gazdasági üzemmel, 1,003.610 ellenőrzött tehénnel, ami az egész tehénállomá-nyának 10-4%-a volt.²¹⁵ A tejlelésellenőrző egyesületek megoszlása azonban a különböző vidékeken nagyon változó. Legjobban beidegződött a tejlelésellenőrzés Kelet-Poroszországban, ahol az egész tehénállomá-nyának 26.3%-a már az 1932. évben ellenőrzés alatt állott. Az egyesületi munka eredménye itt meglepő. Előfor-dult, hogy egy keletporoszországi tejlelésellenőrző egye-sület kilenc év alatt tehenenként átlag évi 891 kg tej-hozamtöbbletet mutatott fel.²¹⁶ Az *insterburgi* tejlelés-ellenőrző egyesület a kötelékébe tartozó 40.000 tehén-nél az 1921/22. évi tehenenkénti 2655 kg tej és 86 kg zsírtermelést az 1929/30. évi átlagban 3769 kg tej- és 123 kg zsírhozamra emelte fel. A „Lüneburger Herd-buch-Gesellschaft” 1921. évi 3146 kg tej- és 99 kg zsír-termelése 1929-ben 4375 kg tej- és 143 kg zsírhozamra emelkedett tehenenként.

A kísérleti körök tevékenységét — az önálló korok kivételével — az illetékes mezőgazdasági kamarák ellen-őrzik, a legnagyobb szabadság biztosítása mellett. Hoz-zajuk tartozik a körök költségvetésének, a körasszisz-tens szolgálati szerződésének jóváhagyása, a kísérleti eredmények közzététele, az üzletvitel és pénzkezelés ellenőrzése stb. A mezőgazdasági kamarák tehát bizto-sírnak a kísérleti körök üzletvitelének szolid, komoly irányát, nemkülönben a publikációk alaposságát. Ahol a kísérleti köröknek több központja dolgozik, ott azok-kai egyetértőleg dolgozzák fel a kamara egész területére vonatkozó eredményeket.

²¹⁵ Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1929. A két-éves és annál idősebb tehének száma 10,416.034 volt.

²¹⁶ Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. *Ausschluss* etc., Berlin, 1930,

A kísérleti köröknek arra kell törekedniök, hogy *a befejezett kísérleti eredményeket a gyakorlati életbe minél előbb átültessék* és a kipróbált eljárásokat az egyes gazdaságokban alkalmazzák, mert a kísérletezés iránti érdeklődés hamarosan alábbhagyna, ha munkájuk éveken keresztül csak a parcellakísérletezésben merülne ki. Az egyéves eredményeket ezért átmenetileg az úgynevezett *mintaszántóföldi táblákon* (Beispielsäckern) szokták bemutatni. Itt az új eljárások már a vetésforgóba vannak próbaképen beállítva, tehát átmenetileg összekötőkapcsot alkotnak a parcellakísérletek és a szántóföldi termelés között. Tapasztalat szerint a mintás szántóföldi táblákon látottak sok utánczóra találnak.

A württembergi kísérleti köröknél az egységes fajták bevezetésére jól bevált eszköznek bizonyult az ú. n. *községi mintavetések* (Gemeindesaatgutacker) létesítése. Ezeknek a lényege abban áll, hogy egy-egy községnek a haladottabb gazdái összeállanak és a határban egy vagy több tagban, a mezőgazdasági kamara irányelvi és ellenőrzése mellett egységes termelést folytatnak. A mintavetések elterjedése nagy lépést jelent úgy a minőségi termelés, mint az értékesítés tekintetében. A versengés elősegítése és az érdeklődés fokozása céljából aratás előtt rendszerint ünnepélyes díjkiosztással értékelik a gazdák sikeres igyekezetét. A díjakat, okleveleket az egyes gazdák vagy a községek legjobb vetése, a leghatásosabb növényvédelmi eljárások alkalmazása, a legnagyobb vetésterületek stb. alapján osztják ki.

A kísérleti körök rávezették a gazdákat arra, hogy a helyi kísérletezés jelentőséggel bír, mert a megbízható útmutatást nyújtó és könnyen rendelkezésre álló eszsz közök között ez a legolcsóbb. Azonkívül nemcsak bebizonyították a gyakorlati életben a szakoktatás és kísérletügy egymásrautaltságát, hanem az együttműködést meg is valósították. Az írásban lefektetett kísérleti eredményeket az országos központba (Landesverband der Versuchsringe) továbbítják, ahol azokat feldől-

gozva, lehetőleg nyomtatásban a gazdasági tanácsadás rendelkezésére bocsátják. Így lesznek a kísérleti körök a tanácsadás támaszai. *Németországban ma a tanácsadás, szakoktatás és kísérletezés a legteljesebb egységet alkotja.*²¹⁷

Érdekes megemlíteni, hogy a bánáti svábok milyen szívósan tartják az összeköttetést Németországgal és mennyire tudatosan csatlakoznak a kísérleti kör mozgalomhoz. Németországtól távol, Ausztria és Csonka-Magyarország közbeékelődése ellenére, megszervezték ott a kísérleti köröket. Örömmel vették, mert német talajról jöttek. A III. Birodalom pedig különösen nagy súlyt vet arra, hogy a svábokat (Auslandsdeutsche) állandóan eredeti német szellemi termékekkel lássa el. Ennek eredményeképpen a megszállott területi Bánátba, Temesvár vidékére a „Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung”-ből összesen 51 lappéldányt küldenek az előfizetőknek.²¹⁸ A lapokat három egyesület, a „Schwäbischer Bauernverein”, a „Banater Bauernverein” és a „Reichs-Eisenzentrale” veszi át és továbbítja az egyes gazdáknak. Az ilyen felfedezések ránknézve csöppet sem lehetnek örvendetesek! Úgy hiszem, lehetetlen ebben a tényben a „Drang nach Osten” egyik átölelő karmozdulatát fel nem ismerni.

XIV. FEJEZET.

A mezőgazdasági munkásképzés.

A mechanizálás és racionalizálás a mezőgazdaságban évek óta hangoztatott divatos jelszavak. A mechanizálástól egykor sokat várt a mezőgazdaság, erős ütemben igyekeztek a gépiesítésre; ma azonban e fejlődési iránnyal szemben nagy elővigyázat helyénvaló.

²¹⁷ Sajnos, a gazdasági felügyelőség, a szakoktatás és a kísérletügy egymást kiegészítő összefogását mi még nélkülözzük.

²¹⁸ *Hans Sehernek*, a Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung felelős szerkesztőjének közlése szerint.

Legalább egy időre úgy látszik, hogy a termelési ágakban alábbhagyott a gépek gyorsütemű térhódítása, az emberi és állati munkaerő kiszorítása. A beruházás sokkal szemben előálló fokozott óvatosság következtében az új gépek beszerzése helyett mindinkább a meglevők helyes kihasználására, szakszerű kezelésére, a munkahalmozás kerülésére és a célszerű munkamegtakarításra vetnek súlyt. A gazdának ilyen irányú törekvésében az ügyes és képzett munkás sokat segíthet. Kétségtelen, hogy a termelés mechanizálása és a gazdaságosság elvének fokozott kidomborítása a mezőgazdasági munkástól is naprólnapra több szakismeretet kíván.

Ennek ellenére még *általánosan uralkodik az a feU fogás, hogy a mezőgazdasági munka elvégzéséhez szüfc ségtelen a szakképzettség.* Sokan azt a nézetet vallják, hogy a munkást nem szabad tanítani és felvilágosítani, mert azzal nőnek az igényei, könnyebben hajlik az elégedetlenségre és kevésbé lesz engedelmes. Pedig *meg' állapítható, hogy a mezőgazdasági munka sok ága ugyanannyi figyelmet és szakértelmet igényel, mint például a kézU vagy gyáripár.* Bármennyire is célszerűnek és kívánatosnak mutatkozik a mezőgazdasági munkások nagy tömegeinek rendszeres kiképzése, ennek a megvalósítása még hosszabb időbe kerül.

A munkásképzés szociálpolitikai jelentősége abban rejlik, hogy elméleti alátámasztást adván gyakorlati tevékenységükhöz, elősegíti az értelmes és arra rátért munkáscsaládoknak a társadalmi kapillaritás útján való felemelkedését. A kiképzés előnyös tehát a munkaadóra és munkásra nézve egyaránt. Az előbbi szakszerű és jobban végzett munkát, nagyobb teljesítményt kap, az utóbbi pedig megérdemelten magasabb keresethez és társadalmi megbecsüléshez jut. A magasabb kereseti lehetőségek megengedik a munkásrétegek igényeinek fokozatos kielégítését és szociális követelményeik elismerése mellett hozzájárulnak a megrázkódásokat előidézö szenvedélyek levezetéséhez.

A mezőgazdasági munkások rendszeres szakkép-

zése egészen újkeletű Németországban. Voltaképen eddig csak elszórt próbálkozásokra került sor, azonban jó sikerrel. Elsősorban azok részére rendeztek szaktanfolyamokat, akik felelősségteljes üzemban dolgoznak és így munkateljesítményük érzékenyen befolyásolja a prosperitást. Ilyen munkások minden nagyobb mezőgazdasági üzemban találhatók. Poroszországban, ahol legnagyobb a megértés a mezőgazdasági munkásképzés iránt, többek között a mezőgazdasági gépvezetők, falusi kovácsok, sertéshízlalók, fejőmesterek és tehenesgazdák, juhászok, baromfityénésztők, rétmesterek, gyümölcsfakezelők, gyümölcsosomagolók, könyvelők stb. részére tartottak tanfolyamokat.

A szakszerű üzembavezetés és a mezőgazdasági termelés fokozása megkívánja, hogy ne csak a gazda, illetőleg a vezető tisztviselők rendelkezzenek alapos szakismeretekkel, tudják megítélni, mit miért cselekesznek, hanem a tájékozottságot és a helyes megítélést a munkát végző személyzet is sajátítsa el. OLDENBÜRG²¹⁹ bölcs előrelátást vél a jó szakmunkások kitanításában és alkalmazásában felismerni: „Es scheint mir ein Gebot der Klugheit zu sein, die durch geeignete Ausbildungsmassnahmen besonders berufstüchtig zu machen, sie damit auch gleichzeitig wirtschaftlich zu heben und möglichst lange an den Betrieb zu fesseln.”

Leginkább hódított magának teret — a mezőgazdasági kamara már korábban említett gépjavító és kísérleti állomásain rendezett tanfolyamokon — a gépészeknek „mezőgazdasági gépvezetőkké” való kiképzése. Itt a téli hónapokban nyolc hétig foglalkoznak velük. A szorgalmas és derék munkásoknak segélyek, ösztön-

²¹⁹ G. Oldenburg: Entwicklung, Stand und Zukunftsaufgaben des landwirtschaftlichen Unterrichtswesens in Preussen. Berlin. Paul Parey, 1927, 51. old. „Ügy vélem, bölcs dolog a mezőgazdasági munkásokat alkalmas kiképzés útján hivatásuk számára alaposan kiművelni, őket ezáltal egyidejűleg emelni és lehetőleg sokáig a gazdasági üzembhez kötni.”

díjak nyújtásával teszik lehetővé a tanfolyamok elvégzését.

A következő lépés az volna, hogy a tanfolyamokon való részvételt kiterjesszék a munkafelügyezőkre, majorgazdákra, kocsisokra, sőt általában a fogatos személyzetre stb. Köztudomású, hogy a majorgazda tévékenysége, szakértelme meglátszik az üzemen. A *helyzet* mégis az, hogy a továbbképzésükre gondot nem igen fordítanak. Addig is, míg ez a felfogás utat tör magának, elérkezettnek látszik az idő, hogy a kiválóbb és munkájuknál fogva magasabb követelményekkel szemben álló, felelősségteljes állást betöltő mezőgazdaisági munkások és alkalmazottak szakképzésének szükségességét nyomatékosan propagáljuk.

A Landwirtschaftsamt.

Az eddigiekből kitűnt, hogy a mintagazdaságok, könyvelőségek, kísérleti körök, továbbá a mezőgazdasági egyesületek, szövetkezetek, intézetek stb. valamennyien a gazdasági tanácsadás tágabb értelemben vett egységes szervezetének kiépítését, a mezőgazdasági termelés irányítását szolgálják. Mindegyik más helyen, más feladatkörrel birkózik, de állandóan érinti kezesben marad a szomszédjával, hogy a folytonosság meg ne szakadjon, az együttműködés teljes legyen. Láttuk, hogy a kísérleti körök mint támaszkodnak a mezőgazdasági iskolákra, ezek viszont a mintagazdaságokra, könyvelőségekre stb. Megemlítettük, hogy nyomatékat ad a tanácsadó fellépésének az a körülmény, ha valamely altruista hitelintézettel áll szoros összeköttetésben és így a gazdáknak olcsó pénzforrást nyit.

De kívánatos, hogy ne csak a tanácsadás egyes szervei között legyen meg az együttműködés, hanem ezek összhangban álljanak a gazdával is. A brandenburgi kerületben e téren igen szép eredményeket értek el. Miután a tanácsadók útiköltségeinek fedezésére rendelkezésre álló összegek erősen korlátozva vannak és

általában elégtelenek, a tendencia már korábban oda irányult, hogy ezeket az összegeket az egyes politikai körök a saját jól felfogott érdekükben egészítsék ki. A tanácsadótól tudniillik nem kívánhatjuk, hogy a saját zsebére utazzon. Amint kimerítette az előirányzott utazási költségkeretet, kiszállásait kénytelen beszüntetni. Ezzel szemben a gazdák azt kívánják, hogy a tanácsadó többször jöjjön el hozzájuk, többet tördjön velük. Miután pedig a rendelkezésre álló összegek a gazdasági tanácsadók tevékenységének komoly kifejtésére kevésnek bizonyultak, — a brandenburgi mezőgazdasági kamara területén több helyen — *a gazdák maguk vállalkoztak a költségek egy részének fedezésére*. Ez az örvendetes jelenség arra vall, hogy terjed a tanácsadás szükségének gondolata, mert a gazdák naponta győződi nek meg annak hasznáról. Remélhető, hogy a jó példa e téren még több követőre fog találni. A brandenburgi mezőgazdasági kamara különben a nehéz viszonyok hatása alatt bevezette, hogy a nagyobb földbirtokosok a tanácsadás költségeit megtéríteni kötelesek.

Ha mármost a tanácsadásnak a kísérleti körökkel és a könyvelőségekkel való együttműködését szemléltetőén akarjuk feltüntetni, akkor DIMIGEN szerint²²⁰ a túlololdali táblázaton feltüntetett képet kapjuk:

A továbbiakban ebből könnyen összeállíthatjuk magának a tanácsadás menetének sablonos főbb fázisait, amelyek:

1. kritika és a kérdés felvetése,
2. kísérletek beállítása és keresztülvitele,
3. az üzemgazdasági kihasználás ellenőrzése,
4. kalkuláció, ítéletalkotás, tanácsadás.

A tanácsadás munkájánál egyik fődolog a tervszerűség betartása. Rendesen fél vagy egy évre előre készítik el a munkatervet, amelyben megállapítják a

²²⁰ Fr. Dimigen: Die Organisation des landwirtschaftlichen Beratungswesens. Fortschritte der Landwirtschaft, 1930, Nr. 10, 364—366. old.

Üzemstatistika			Könyvelőség		
A mindenkori gazdasági eredmények összehasonlítása az utolsó és a korábbi évek eredményeivel. A kérdés feltevése.					
Kísérletezés					
talaj- vizsgálat	trágyázási kísérlet	vetési kísérlet	takarmányozási kísérlet	tejelésellen- őrzés	munkaeredmények vizsgálata
technikai szervezés					
Üzemstatisztikai felépítés és az üzemgazdasági kihasználás ellenőrzése					
Üzemvezető			Kísérleti körvezető		
Kalkuláció					
Üzemvezető		Gazdasági tanácsadó		Könyvelőség	

megoldandó helyi kérdések sorrendjét és a keresztülvitel mikéntjét. Az együttműködés érdekében ezeket a munkaterveket a tanácsadók előbb egymás között, majd az érdekeltek tágabb körű összejövetelén — amelyeken a gazdák is képviseltetik magukat — tárgyalják le. A tervszerű munkával megadják a lehetőségét annak, hogy idejekorán bárki hozzászólhasson és így elejét veszik a későbbi, esetleg kellemetlenkedő kritikának. A gazdasági tanácsadókerületeken belül, az összhang megteremtésére, minden évben legalább egyszer megbeszélésre hívják össze az érdekelteket. Ezeken a megbeszéléseken a mezőgazdasági iskola, az állattenyésztési felügyelőségek, egyesületek, legelőmesterek, könyvelőségek, kísérleti körök, szövetkezetek, gazdakörök stb. mind képviseltetik magukat. A belső egysegen túlmenően pedig a tanácsadókerületek egymás közötti együttműködése céljából a Deutsche Landwirtschafts-Gesellschaft rendezésében tavasszal és ősszel az egész birodalomra kiterjedő gazdahetek nyújtanak megbeszélésekre alkalmat.

A gazdasági tanácsadás egységes szervezetére vonatkozólag érdekes tervet dolgozott ki RITGEN, a gazdasági iskolákból kifejlesztendő úgynevezett körzeti mezőgazdasági hivatalnok (Kreislandwirtschs-amt) életrehívásával.²²¹ Elgondolásának *alapja az, hogy a mezőgazdaság vidéki központjai, tevékenységük sok; oldalúságának megfelelő elnevezéssel, a gazdasági iskolák legyenek.* Szerinte a gazdasági iskolákat kevésbé illeti meg az iskola elnevezés, mert a tanítás évenként csak öt hónapig folyik bennük. *Olyan elnevezést kíván ehelyett nekik a „mezőgazdasági hivatal” megjelöléssel adni, amely kifejezésre juttatja azt, hogy ez a helyi központja, irányítója a mezőgazdasági munkának, ahova minden ilyen vonatkozású ügy összefut.*

A „Landwirtschaftsamt” elnevezést azonban még nem fogadták el általánosan. Ellenzői a „hivatal” (Amt) kifejezést kifogásolják benne, mondván, hogy a paraszt nem szívesen hallja ezt a szót és eleve bizalmatlan az ilyen intézménnyel szemben. Másrészt kétségkívül el kell ismerniök, hogy a Landwirtschaftsamt fejezi ki a leghelyesebben a mögötte rejlő tevékenységet. Elárulja, hogy nem magánvállalkozásról, hanem a köz érdekében dolgozó intézményről van szó, amely a gazdatársadalom ügyes-bajos dolgait részrehajlás nélkül intézi el.

A Landwirtschaftsamt hármas tagolódású: 1. közigazgatás, 2. iskolázás és 3. gazdasági tanácsadás. Mind a három irányban fejt ki tevékenységet. Vezetője a gazdasági iskola volt *igazgatója*, aki mint a *a) mezőgazdasági kamara kultisztviselője, b) tanár és c) tanácsadó* szerepel. Tekintettel arra, hogy a Landwirtschaftsamt a mezőgazdasági vonatkozású intézményeknek (állattenyésztési és egyéb egyesületek, gazdakörök, telepítési szervek, kísérleti körök, műtrágyaipar, sajtó, könyvelőségek, szövetkezetek stb.) a helyi központja, bő-

²²¹ *Ritgen*: Das Landwirtschaftsamt. Mitteilungen des Reichsbundes akademisch gebildeter Landwirte, 1928, Nr. 7.

vülő munkakörének megfelelően, az igazgatón, illetőleg vezetőn kívül még két-három véglegesített tanár alkalmazását indokolja. RITGEN a Landwirtschaftsamt hivatalnokainak és alkalmazottainak megoszlását a következőképpen gondolja.²²²

- I. Vezető (állami, vagy mezőgazdasági kamarai hivatalnok): igazgató, illetőleg gazdasági főtanácsos.
- II. Főtisztviselők (állami, vagy mezőgazdasági kamarai hivatalnokok): 1. gazdasági tanácsos, 2. a helyettese, 3. segédtanár, okleveles gazda, kísérleti körvezető, 4. okleveles tanárnő (a leányosztályok vezetője), 5. kertészeti, borászati főfelügyelő stb.
- III. Tisztviselők (jelenleg a politikai kör alkalmazottai): 1. irodavezető, pénztáros és egyben a közismereti tárgyak előadója, 2. kertészeti felügyelő, a kertészet előadója a továbbképző iskolákban is, 3. vándortanítónő, 4. állattenyésztési őr.
- IV. Segéderők (nagyobbrészt egyesületi alkalmazottak): 1. kísérleti kör asszisztens, 2. kísérleti körtechnikus, 3. növényvédelmi technikus, 4. gyümölcsfavédelmi őr, 5. baromfitenyésztési őr, 6. írnök vagy gépíró.
- V. Házmester, gépkocsivezető.

A gazdasági iskolák helyébe lépő *körzeti* mezőgazdasági hivatalok (Kreislandwirtschaftsamt) működését a *kerületi* mezőgazdasági hivatalok (Bezirkslandwirtschaftsamt) mint felettes hatóságai ellenőriznék, amelyeknek a hatásköre — a kerületi beosztás szerint — több politikai körre terjeszkedne ki. Vezetője egy-egy kiváló igazgató, aki egyúttal az iskolázás és a tanácsadás kerületen belüli irányítója is volna.

A fejlődés irányából megállapítható, hogy *Német-*

²²² *Ritgen*: Das Landwirtschaftsamt. Mitteilungen des Reichsbundes akademisch gebildeter Landwirte. 9. Jahrg., Nr. 7. 114. old.

országban mindinkább erősödik a törekvés, mely a mezőgazdasági hivatalok kezébe kívánja adni az összes helyi mezőgazdasági ügyek irányítását. Hessenben ezeket a hivatalokat már fel is állították.

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy a mezőgazdasági hivatalok ismertetett rendszerének a bevezetése milyen előnyöket nyújt a mezőgazdaságnak? Röviden összefoglalva a következőket mondhatjuk:

1. Hatályosabbá teszi az összes helyi mezőgazdasági érdekeltségek együttműködését. Egységesen irányítja őket és mint állami szerv elegendő tekintéllyel, erővel rendelkezik, hogy akaratának érvényt szerezzen.

2. Több szakszerűséget visz a közigazgatásba, mert pótolja azt a hiányt, hogy Németországban a közigazgatásnak máig sincsenek mezőgazdasági szakreferensei.

3. Megoldja a mezőgazdasági iskolák államosításának kérdését. Az államosítás kérdése ugyanis égetően fontos a tanácsadás, iskolázás és közigazgatás szempontjából egyaránt.

4. Az államosítás útján lehetővé teszi az egységes felügyelet és ellenőrzés kiépítésével a tanácsadás eredményeinek a fokozását.

A mezőgazdasági iskoláknak és a tanácsadásnak egységes alapon álló állami ellenőrzése a mai napig azért volt keresztülvihetetlen, mert az iskolák különböző alakulatok és intézmények kötelékébe tartoznak. *Az iskolaiügynek teljesen állami kézbevétele Németországban régi kívánság és ma egyik legsürgősebb kös vetelmény*TM Ennek a reformnak a kerékkötői eddig a mezőgazdasági kamarák voltak, mert rájuk nézve az államosítás hatalmi veszteséget jelent.

Hogy a gazdasági iskolák Németországban hány-

²²³ Ezen a téren mi jobban állunk! Tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági iskoláink államiak, azok egységes állami felügyelete az ilyenirányú igényeket kielégíti. Lásd bővebben: *Czvetkovits Fei renc dr.*: Magyarország mezőgazdasági szakoktatása. Budapest, 1930. M. kir. földművelésügyi miniszter kiadványai.

féle kézben vannak és ezzel kapcsolatban az ellenőrzés is mennyire szétágazó és bonyolult, azt az alábbi példával kívánom megvilágítani:

A poroszországi összesen hat földművesiskolából kettő politikai kör, kettő a mezőgazdasági kamara, egy a gazdasági egyesület tulajdona, a hatodik pedig magántulajdon.

A 402 poroszországi mezőgazdasági iskolából 395 a mezőgazdasági kamara és hét a politikai kör tulajdona.

A szakiskolák ügyének erre az áldatlan állapotára utal ANSCHÜTZ, mikor ezt mondja:²²⁴ „Die Gemeinde baut das Haus, Herr im Hause ist der Staat.”

Természetesen az iskolák tulajdonosainak, fenntartóinak sokfélesége szerint oszlik meg a felügyelet és ellenőrzés is. Így a poroszországi középfokú és alsófokú mezőgazdasági iskolák felügyelete nem kevesebb, mint hat kézben oszlik meg.²²⁵ Tarthatatlan az az állapot és reánk — akik éppen a poroszok rendszerezőképességét és iskolarendszerét nagyra becsüljük — szokatlanul hat, hogy némely iskola két különböző hatóság felügyelete alatt álljon, általában pedig az iskolák felügyeletét hatféle, különböző előképzettséggel rendelkező egyén végzi, akik közül csak az egyik, a mezőgazdasági kamara részéről kiküldött „Schulreferent” rendelkezik mezőgazdasági képesítéssel. A többiek filozófiai vagy jogi szakot végeztek (Regierungsräte, Schullrate, Regierungsassessoren) és tevékenységük nagyobb részét az elemi iskolák felügyelete veszi igénybe.

A felügyelet újjászervezése tehát egyrészt az egység, másrészt a szakszerűség hiánya miatt szükséges. Az államnak nemcsak joga, de kötelessége is, hogy szakszerűen képzett iskolafelügyelők alkalmazásáról gondoskodjék. Minket azért érdekel közelebbről a

²²⁴ „A község emeli az épületet és az állam az úr benne.”

²²⁵ Regierungspräsident, Regierungskommissär, Oberpräsident, Provinzialschulkollegium, Landwirtschaftskammer, Ministerium.

mezőgazdasági iskolaügy államosítása és a felügyelet egységesítése, mert a tanácsadással, az irányítással szoros összefüggésben áll. Az iskolák felügyeletének újjászervezése magával hozná a gazdasági tanácsadás hatályosabb felügyeletét is. Együtt mondhatjuk MÜLLER-rel,²²⁶ hogy a mezőgazdasági iskolaügy államosítása nagy haladást jelentene a tanácsadásnak és a szakoktatásnak.

Mindezekből azt láthatjuk, hogy a gazdasági tanácsadás, az irányítás még nincsen kellően megszervezve. Ez az egyik oka annak, hogy a parasztok nem veszik eléggé igénybe. *Arra a kérdésre, hogy Németországban mégis a parasztoknak átlag hány százaléka részesül egyénenkénti tanácsadásban, csak becslések útján adható megközelítő válasz.*

HESTERBERG²²⁷ a túloldali táblázatba foglalta össze a poroszországi mezőgazdasági kamarák adatait.

Ezek az adatok, sajnos, csak Poroszországra vonatkoznak. Az első számoszlop adatai helyenként (Rheinprovinz, Oberschlesien, Kassel) alig hihetően magasaknak látszanak. A németbirodalmi átlag mindenestre a 18, illetőleg 7%-on jóval alul marad, már csak azért is, mert Poroszország szakiskolái és gazdasági tanácsadása aránylag fejlett.

Ezzel szemben FAUSER²²⁸ megemlíti, hogy az amerikai Egyesült Államok 33 északi és nyugati államában 1921-ben az összes gazdasági üzemek 80%-a részesült tanácsadásban.

Akár elfogadjuk a fenti számadatokat, akár túlzásnak minősítjük őket, kétségtelen, hogy a tanácsadók működését egységes alapon nyugvó szervezésnek és

²²⁶ A. Müller: Reform und Ausbau der bäuerlichen Erziehung und Wirtschaftsberatung. Die Arbeit, 7. Jahrgang, 8. Heft, 557. old.

²²⁷ Hesterberg: Beiträge zu Fragen der bäuerlichen Wirtschaftsberatung in Preussen, unter besonderer Berücksichtigung der optimalen Größe der Beratungsbezirke, 1931.

²²⁸ Fauser: Das landwirtschaftliche Beratungswesen der U. S. A. Illustrierte Landwirtschaftliche Zeitung, 47. Jahrgang, Nr. 4.

Poroszországban egyénekenkénti gazdasági tanácsadásban részesültek (1930).

A tartomány neve	Az 5—100 ha közötti parasztgazdaságokból %	Az összes mezőgazdasági üzemekből %
Ostpreussen	11	3
Brandenburg	12·2	3·9
Pommern	20	6·2
Gr. Posen u. Westpr.	15	14·5
Niederschlesien	11	3·1
Oberschlesien	32	7·3
Schleswig-Holstein	14·5	13·4
Sachsen	23·5	8
Hannover	11	4
Westfalen	22	13·4
Kassel	30	7·4
Wiesbaden	12·7	4·7
Rheinprovinz	35·5	4·2
Hohenzollern	8	8
Átlag kereken	18 %	7 %

fokozott ellenőrzésnek kell alávetni, e célból pedig a mezőgazdasági hivatalok felállítása helyes elgondolásnak mutatkozik.

**A német mezőgazdasági termelés
iránya és eredményei-**

Amint az eddigiekből láttuk, a német mezőgazdasági termelés a gazdasági tanácsadók irányítása alatt áll. *Kereken 700 gazdasági iskola, mégegyeszer annyi szaktanárral és kétszerannyi segédtanárral kapja meg a mezőgazdasági kamarák útján az utasítást ennek vagy annak az üzeméért a különös felkarolására. Szétágazó szervezetükkel és a velük karöltve dolgozó vala-*

mennyi érdekeltséggel, intézménnyel, egyesülettel az egész birodalomban elhintik az új irányelveket, bet folyásolják a földművelő nép akarátát. A jövő generáció elhelyezkedése szempontjából a gazdasági tanári pálya első helyen jön számításba az okleveles gazdák számára. A német gazdatisztek országos egyesületének 1930. évből származó statisztikai adatgyűjtése azt mutatja, hogy az okleveles gazdák elhelyezkedésénél a gazdasági tanári állások több mint 26%-kal szerepelnek.

Kimutatás az okleveles gazdák elhelyezkedéséről Németországban.

A tartomány neve	Az 5—100 ha közötti parasztgazdaságokból %	Az összes mezőgazdasági üzemekből %
Ostpreussen	11	3
Brandenburg	12·2	3·9
Pommern	20	6·2
Gr. Posen u. Westpr.	15	14·5
Niederschlesien	11	3·1
Oberschlesien	32	7·3
Schleswig-Holstein	14·5	13·4
Sachsen	23·5	8
Hannover	11	4
Westfalen	22	13·4
Kassel	30	7·4
Wiesbaden	12·7	4·7
Rheinprovinz	35·5	4·2
Hohenzollern	8	8
Átlag kereken	18 %	7 %

A gazdasági tanácsadók különös érdeme az, hogy mindenütt az üzemi szempontot domborították ki a mezőgazdaságban. Ma is szüntelenül arra nevelik a gazdákat, hogy minden ténykedésüket a jövedelmezőség szempontjából bírálják el. Az üzemi kalkuláció és az ahhoz nélkülözhetetlenül szükséges szakismeretek elterjesztése a parasztok millióinak termelési rendszerét emelte. A tanácsadók a „gazdaságosság” általános szempontjainak figyelemmel tartásával nem csúcsteljesítményekre törekednek, hanem szemük előtt *a széles parasztrétegek jó átlagtermésének elérése lebeg.* A nemzeti vagyonosodás szempontjából ez utóbbi értékesebb,

A gazdasági kultúra terjesztésének és a mezőgazdaság irányításának ismertett modern formái mellett külön ki szeretném még emelni a *rövid tanfolyamok* jelentőségét. Hollandia és Svájc alkalmazta ezeket először bizonyos gondolatok átültetésére, gyakorlati módszerek elterjesztésére, feltűnő eredménnyel. A siker minden bizonnyal annak köszönhető, hogy a rövid tanfolyamok a gazdasági élet egy-egy problémáját kevés hallgató előtt tárgyalva, a korábban szokásos merev, akadémikus előadásokkal szemben közvetlen eszmecserevé, megbeszéléssé változnak és az egyénenkénti tanácsadáshoz legközelebb jutnak. Aszerint, hogy milyen kérdéseket ölelnek fel, az év más és más hónapjában, az akkor esedékes gazdasági munkák idején tartják őket. Tavasszal egynapos tanfolyamon a vetőmagelőkészítést, azután a szénaszárítás legjobban bevált módozatait ismertetik, ezt követik a talajjavítási, trágyázási, aratási, kéveköttő, kazalozó, baromfitenyésztő, fejési, tej értékesítési, gyümölcsfaápoló, csomagoló stb. tanfolyamok. Ezeknek a tanfolyamoknak előnye, hogy szűkre szabott anyaguk alaposan le-tárgyalható, a résztvevők csak olyasmit hallanak, ami közvetlenül érdekli őket, végül kevés időt vesznek igénybe és ezért szívesen jelentkeznek rájuk.

A III. Birodalomnak az önellátás jegyében folytanott mezőgazdasági politikájában messzemenő céltudatosság érvényesül. A statisztika számadatain keresztül állandóan figyelemmel kísérik a termelés és fogyasztás, behozatal és kivitel, áralakulás, rentabilitás stb. adatait. Olyan számadatok ezek, amelyek gondos feldolgozás után a 65 milliós birodalom gazdaságpolitikájának irányt szabnak. A feltárt adatokból a diagnózis megállapítása, majd pedig a célkitűzés következik. Aki közletről látta a III. Birodalom megszületésekor a német népben rejlő faji erők impozáns kibontakozását, az meggyőződhetett arról, hogy éppen a rendszeresség, a kitűzött célok irányában való következetes és kitartó menetelés ennek a népnek egyik legerősebb jellem-

vonása. Minden erejét az elérendő cél érdekében összpontosítja és feltartóztathatatlan zárt katonai sorokban halad feléje.

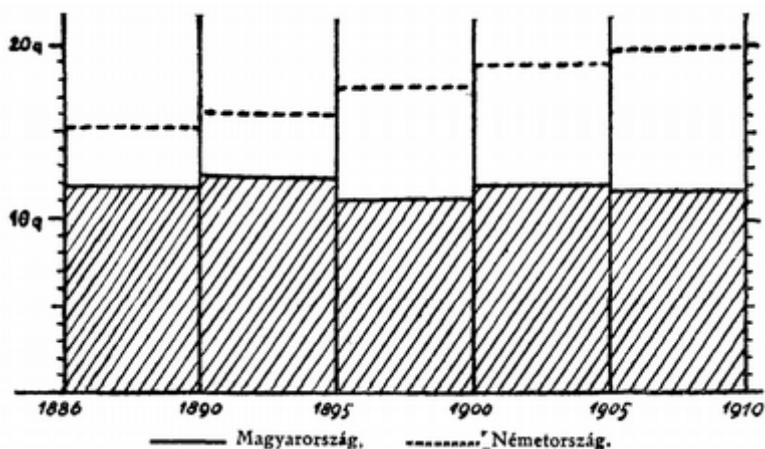
Németország szaporodó lakosságának élelmezése érdekében hősies, sőt majdnem azt mondhatnánk, kétségbeesett küzdelmet folytat. Ezt a küzdelmet mind hevesebben és részben új fegyverekkel vívja. Ennek ellenére azonban mezőgazdasági termelésének fokozása terén már jóval a háború kitörése előtt — elsősorban a műtrágyák használata következtében — jelentős eredményekre hivatkozhatott. Itt nem hagyhatom szó nélkül az egyik legelőkelőbb német szakfolyóiratban, az „Illustrierte Landwirtschaftliche Zeitung”ban talált cikket,²²⁹ amely a háború előtti magyar és német búzatermelés adatait a következő táblázatban hasonlítja össze:

É v	Magyarország		Németország	
	(Hektáronkénti átlag métermázsában)			
1886—1890		11.96	(13.6) ²³⁰	15.1
1891—1895	(13.—)	12.55	(14.6)	16.3
1896—1900	(11.28)	11.21	(18.2)	17.7
1901—1905	(12.08)	11.98	(19.—)	19.—
1906—1910	(11.94)	11.66	(20.1)	19.9

²²⁸ Ungarischer Getreidebau im Vergleiche zur glänzenden Produktionssteigerung der deutschen Landwirtschaft in den letzten 25 Jahren. Illustrierte Landwirtschaftliche Zeitung, 1913, Nr. 73, 662. old.

²³⁰ A zárójelbe foglalt számok a német, illetőleg magyar statisztikai évkönyvekből közvetlenül vett adatokat mutatják. Ezek azonban a cikk megállapításain számottevően nem változtatnak. A magyar statisztikai évkönyvben az 1886—1890. évi adatok csak hektoliterekben találhatók, azért azok közlésétől eltekintettem; a többi magyar adat pedig az őszi és tavaszi búza együttes átlagtermésére vonatkozik. A statisztikai évkönyvekből az adatokat a cikk állításainak ellenőrzése céljából írtam ki.

Grafikus ábrázolásban a terméseredmények így festenek:

A fentiekhez nem kell magyarázatot fűzni, a számok önmagukban eleget mondanak; de talán nekünk mégsem lehet mindegy, hogy míg az említett 25 év alatt a német búzatermelés birodalmi átlaga majdnem öt métermázsával emelkedett, addig a magyar termésátlagok ilyen hosszú idő alatt egyáltalán nem mutatnak emelkedést. Legyen ez az eset tanulság részünkre és fakasszon szent elhatározást a küzdelemre, hogy a magyar gazdasági szakképzés iránti közönyt legyőzhessük.

Vizsgáljuk meg, hogy Németország előrehaladt-e és ha igen, mennyivel a gazdasági önellátás terén?

A berlini „Institut für Konjunkturforschung” megállapítása szerint a német mezőgazdaság termelési indexe (mennyiségben) a következő fejlődést mutatja:

**Németország mezőgazdasági termelése,
(Az 1927/28—1928/29. évi mennyisége 100.)**

1924/25	86	1929/30	105
1925/26	89	1930/31	107
1926/27	89	1931/32	106
1927/28	98	1932/33	107
1928/29	102		

Az erős védvámokkal körülvett, emelkedő irányzatú termelés mellett a behozatal fokozatosan visszaszorult. Az összes élelmiszerek és takarmányok behozatali mennyisége az 1927. évi 13 millió tonnáról 1932iben 7'2 millió tonnára esett vissza. Értékben ez a mennyiségi csökkenés — a statisztika szerint — öt milliárd márkáról 18 milliárd márkára való visszaesést jelent. Ha pedig az egyes vámkülföldről behozott élelmiszerek mennyiségét a birodalom össz fogyasztásának hányada gyanánt tüntetjük fel, akkor abban az 1927—1931. évi időközben a következő csökkenést találjuk:²³¹

	1927. év	1931. év
Hús	8 ‰	1 ‰
Kenyérmagvak	24 „	4 „
Takarmánymagvak	21 „	6 „
Tojás	37 „	30 „
Tej- és tejtermékek	17 „	12 „

E számok magyarázat nélkül is beszédes bizonyítékai annak, hogy a német mezőgazdaság az adóterhek súlya alatt görnyedve és az agrárválság ellenére is előrehalad a maga útján.

A feltűnő kedvezően alakuló számadatokat azonban helytelen dolog volna készpénznek venni. Joggal vehetnék szemünkre a célzatos beállítás vádját, ha figyelmen kívül hagynánk, hogy a gazdasági viszonyok rosszabbodása következtében az igények általában visszaestek, a fogyasztóképesség megcsappant, áreltoldások keletkeztek stb. és mindezek jelentékenyen befolyásolták a statisztikai számok alakulását. Tekintettel az említett fontos körülményekre, megközelítően helyes képet úgy kapunk a behozatalról, ha a vámkülföldről behozott élelmiszerek és takarmányok mennyiségi adatait egy fix árral, és pedig az 1928. évi értékekkel szorozzuk be. Ilyen módon ki tudjuk küszöbölni az

²³¹ W. Weber: Aussprache. Berichte über Landwirtschaft. Bäuerliche Wirtschaftsberatung. Berlin, 1933, 71. Sonderheft, 8. old.

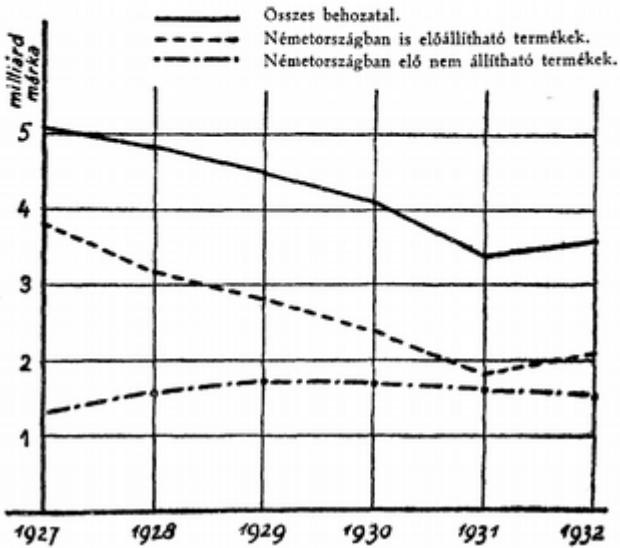
utolsó években fellépő értéklemorzsolódást, amely 1932iben az 1928. évi értéknek éppen 50%-át teszi. *A fogyasztóképességnek a csökkenését az észtelhető nagy olcsóbbodás ellensúlyozhatja is talán.* Ilyen megvilágításban az élelmiszer- és takarmányimport értékadatai a következőképen alakulnak:²³²

Németország élelmiszer- és takarmányimportja milliárd márkában.

(A különböző évek mennyiségi adatai az 1928. évi konstans értékkel besorozva.)

	1927	1928	1929	1930	1931	1932
Németországban is elő- állítható termékek	3·8	3·2	2·8	2·4	1·8	2·1
Németországban elő nem állítható termékek	1·3	1·6	1·7	1·7	1·6	1·5
Összesen	5·1	4·8	4·5	4·1	3·4	3·6

Grafikus ábrázolásban:

²³² H. v. d. Decken: Die Selbstversorgung Deutschlands mit Nahrungsmitteln. Berichte über Landwirtschaft. Berlin, 1933, 88. Sonderheft, 27. old.

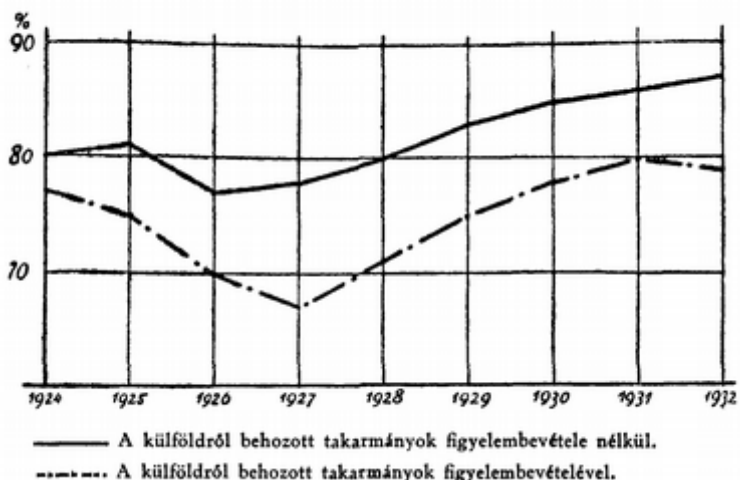
Megállapítható tehát, hogy Németországban az élelmiszereknek és takarmányoknak vámkülföldről való behozatalát céltudatosan csökkentik. *A behozatal eb sorvasztása és a mezőgazdasági termelés fejlesztése a birodalom önellátásának javulását jelenti.* Az élelmiszerbehozatal szempontjából az 1927. év alakult a legkedvezőtlenebbül. Ez az év jelenti a fordulópontot a fejlődés iránya felé. A következő években már részint a mezőgazdasági termelés emelkedése kezdte éreztetni a hatását, részint pedig a lakosság vásárlóereje csökkent a gazdasági válság miatt annyira, hogy a külföldi behozatal erős vámvédelemmel inkább volt visszatartható.

A berlini konjunktúrakutató intézet hosszadalmas számítások után, az eredmény szemléltetésének egyszerűsítésében már annyira jutott, hogy egyetlen egy számadattal fejezi ki a német mezőgazdasági termelés arányát a birodalom élelmiszerellátásában. Miután azonban nem mindegy, hogy az élelmiszerek külföldi takarmányokkal állítottak-e elő, vagy sem, a számításnál ez a körülmény is figyelembeveendő. Így jutunk el Németország önellátásának számszerű kifejezéséig. Ezek az adatok az összes elfogyasztott élelmiszerek érték szerinti és kalorimetrikus vizsgálata alapján a következőképpen alakultak:

Németország gazdasági önellátásának aránya az össz-fogyasztáshoz mérten. (Százalékban.)

	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
A külföldről behozott takarmányok figyelembevétele nélkül	80	81	77	78	80	83	85	86	87
A külföldről behozott takarmányok figyelembevételevel	77	75	70	67	71	75	78	80	79

Grafikus ábrázolásban :

A fentiekből kitűnik, hogy Németországnak a külföldtől való függőségi állapota élelmezése tekintetében 1927 óta — figyelemmel a külföldről behozott takarmányokra is — 67%-ról 79%-ig javult. Oly eredmény ez, mely nem kicsinyelhető le, mert milliók erőfeszítésének, verejtékes munkájának, a céltudatos és rendszeres irányításnak a gyümölcse.

Amint az eddigiekből láttuk, Németországban a mezőgazdaság irányítása az egész birodalmat behálózó tanácsadói szervezettel történik. Ez a szervezet a mezőgazdasági sajtó, a szakiskolák, a mezőgazdasági egyesületek, a kísérleti körök stb. útján — különösebb kényszer nélkül, de sokoldalúan és állandóan hatást gyakorol a gazdákra, befolyásolja őket termelési tévénységükben. Az irányítás tehát nem üres jelszó, mert a gazdák széles rétegeit megmozgatni tudó szervezetre támaszkodik, amely nem az egyesek vagy érdekcsoportok kiváltsága, hanem az egész mezőgazdasági népesség sajátja. A Landwirtschaftsamtok a politikai körökben mindmégannyi várai lesznek a mezőgazdaságnak, amelyekben az összes erőket összpontosítják, megmentik

a szétforgácsolódástól. E várak nélkül a fentről kapott utasítások végrehajtása alig képzelhető el. Mert *az irányítás eredménye nem a földművelésügyi miniszteriumok vagy a Reichsnährstand, de nem is a mezős gazdasági kamarák, hanem elsősorban a parasztrétesekkel kapcsolatot tartó szakemberek munkáján múlik és a tanácsadószervezet legalsó tagozatán, ezer és ezernyi fonálból összefonódva, a gazdákkal való érintkezési felületeken dől el.*

Most pedig, mikor befejezem a fejtegetéseimet, önkénytelenül eszembe jutnak a III. Birodalom szellemi életének és reformeszméinek azok a motívumai, amelyek tanulmányutam során a legjobban ragadtak meg, amelyek politikájának irány eszméit alkotják és amelyek megvalósításának az ismertett gazdasági vonatkozású berendezkedések csak tökéletlen eszközei. Anélkül, hogy bármilyen vonatkozásban is politikai állásfoglalásra gondolnék, mégis megilletődve kell visszaemlékezni, milyen megragadó volt a nemzeti forradalomnak az a kétségkívül javára könyvelhető eredménye, hogy rövid idő alatt közel tudta hozni egymáshoz a körengetegben élő, tanult városi embert az egyszerű munkáshoz és a paraszthoz. Mennyire kifejlesztette egymásban a másik munkája iránti tiszteletet és megbecsülést. Mennyire felemelte a tiszta fajiság, a nemzeti őserő forrását, a törzsökös parasztot. Jól emlékszem, mikor a nemzeti forradalom legelső heteiben a berlini mezőgazdasági főiskolán hatalmas falragaszok öklömnyi betűi hirdették a „Führer” rövid parancsát: „Becsüld meg a munkát és munkást, tiszteld a parasztot.” Hitler pedig a Deutscher Landwirtschaftsrat 1933. évi április 5-én megnyitó ülésén mondott nagyhatású beszédében tett hitvallást a parasztság mellett és biztosított számára előkelő helyet a nemzet egyetemében.

Szavai azóta szállóigévé váltak.²³³ „Dass unser Volk ohne Städter bestehen konnte, wissen wir aus der Geschichte; dass es ohne Bauern bestehen kann, ist unmöglich. Alle Schwankungen sind am Ende zu ertragen und alle Schicksalschläge zu überwinden, wenn ein gesundes Bauerntum vorhanden ist.”

Ahol a nemzet legfőbb vezetői ilyen különös megértéssel viseltetnek a korszellem iránt és valami titkos megérzés parancsszava nyomán következetesen viszik nemzetüket a kijelölt irányban, ott alig lehet kétséges az általános átérése annak, hogy nem az egyesek jóléte, megerősödése segítheti talpra a nemzetet, hanem elsősorban a földművelő nép széles rétegeinek gazdasági tudáson alapuló boldogulása.

²³³ „A történelemből tudjuk, hogy népünk városi lakosság nélkül is fennállott; de hogy parasztság nélkül fennálljon, az lehetetlen. Minden ingadozást el lehet viselni és minden sorscsapást jóra lehet fordítani, hacsak egészséges a parasztságunk.”

FÜGGELÉK

Irodalom.

- Aereboe, Fr.:* Allgemeine landwirtschaftliche Betriebslehre. Berlin, Paul Parey, 1923.
- Aereboe, Fr.:* Agrarpolitik. Berlin, 1928.
- Aereboe, Fr.:* Bedeutung und Organisation der Wirtschaftsberatung im landwirtschaftlichen Betriebe nach dem Kriege. Berlin, 1919.
- Aereboe, Fr.:* Bedeutung und Organisation der Wirtschaftsberatung in der Landwirtschaft. Illustrierte Landwirtschaftliche Zeitung, 47. Jahrgang, Nr. 16.
- Aereboe, Fr.:* Einfluss der Betriebsgrösse auf die zweckmässige Organisation der Wirtschaftsberatung. Arbeiten der Deutschen Landwirtschafts-Gesellschaft, Berlin, 1920. Heft 307.
- Aereboe, Fr.:* Betriebsleitung und Wirtschaftsberatung. Deutsche Landwirtschaftliche Presse. Berlin, 1925. Nr. 48.
- Aereboe, Fr.:* Aufgaben der bäuerlichen Wirtschaftsberatung. Arbeiten der D. L. G., Berlin, 1919. Heft 300.
- Aereboe, Fr.:* Agrarkrisis und landwirtschaftliche Betriebsorganisation. Berlin, 1926.
- Aereboe, Fr.:* Ausbau des Bildungs- und Beratungswesens in der deutschen Landwirtschaft nach dem Kriege. Berlin, 1927.
- Aereboe, Fr.:* Der Einfluss des Krieges auf die landwirtschaftliche Produktion in Deutschland. Stuttgart, 1927.
- Anschütz:* Die beamtenrechtliche Stellung der Lehrer an den öffentlichen höheren Unterrichtsanstalten in Preussen. Leipzig, 1925.
- Anschütz:* Rechtsgutachten; Der Beamtencharakter der Lehrer an den höheren Fachschulen in Preussen. 1925.
- Arbeiten der Landwirtschaftskammer für die Provinz Ostpreussen.
- Armbrustmacher:* Das landwirtschaftliche Buchführungswesen in der Rheinprovinz. Hinter Pflug und Buch, 1930. Nr. 10.
- Bartsch:* Zeitgemässe betriebswirtschaftliche Überlegungen. Elbinger Zeitung vom 14. 11. 1930.
- Becker:* Förderung des landwirtschaftlichen Vereinswesens durch den akademisch gebildeten Landwirt. Hinter Pflug und Buch, Jahrg. 7. Nr. 14.

- Behlen*: Das landwirtschaftliche Unterrichtswesen in Deutsch» land. Greifswald, 1922. Dissertation.
- Below*: Die Fürsorge des Staates für die Landwirtschaft, eine Errungenschaft der Neuzeit. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Band 110. Jena, 1918.
- Bensing*: Die Einrichtung von Beispielwirtschaften in Ostpreussen. Westpreussische Landwirtschaftliche Zeitung, 1912.
- Berkner, F.*: Die Durchführung der bäuerlichen Wirtschaftsberatung. Arbeiten der D. L. G., 1920. Nr. 307.
- Berkner, F.*: Neue Wege der deutschen Landwirtschaft. Berlin, Paul Parey, 1920.
- Bierei*: Die Wirtschaftsberatung in den landwirtschaftlichen Betrieben. Deutsche Landwirtschaftliche Presse, 1927. Nr. 33.
- Bill, I.*: Der planmässige Ausbau der Wirtschaftsberatung. Hinter Pflug und Buch, 1930.
- Boyens, W.*: Die Beratung des Siedlers vor seiner Aussetzung. Berichte über Landwirtschaft, 1933. 71. Sonderheft.
- Böhm*: Beispielwirtschaften. Landwirtschaftliches Jahrbuch für Bayern, 12. Jahrgang. Nr. 5 und 6.
- Brandes*: Über die Erfolge der Tätigkeit der akademisch gebildeten Landwirte in Ostpreussen. Mitteilungen des Reichsbundes akademisch gebildeter Landwirte. Jahrg. 7. Nr. 18.
- Brandt*: Die Einbeziehung von marktwirtschaftlichen Aufgaben in die Versuchsringtätigkeit.
- Brandt*: Probleme der bäuerlichen Wirtschaftsberatung. Mitteilungen des Reichsbundes akademisch gebildeter Landwirte, 1926. Nr. 21.
- Braun, E.*: Die Hebung der landwirtschaftlichen Produktion als Grundlage des deutschen Wiederaufbaus. Stuttgart, 1921.
- Bredemann, F.*: Landwirte in Overall. Berichte Deutscher Landwirte aus amerikanischer Werkarbeit. Berlin, 1931.
- Brokamp*: Der Ausbau der bäuerlichen Wirtschaftsberatung und die Landwirtschafts-Schule. Aschendorf/Ems. Hinter Pflug und Buch, 1928. Nr. 4.
- Brudte*: Die Ausbildung des bäuerlichen Nachwuchses in Württemberg. Stuttgart, 1927. Dissertation.
- Buchführung, Steuer und Wirtschaftsberatung in der Landwirtschaft. Dritter Lehrgang für Leiter landwirtschaftlicher Buchstellen. Berlin, 1930.
- Burg*: Wirtschaftsberatung. Mitteilungen der D. L. G., 1918. Nr. 44.

- Burg: Die Wirtschaftsberatung in bäuerlichen Betrieben. Mittig. der D. L. G. Jahrg. 1918.
- Büsselberg*: Wirtschaftsberatung für Landgüter. Mittig. der D. L. G., 1919.
- Czvetkovits F.*: Magyarország mezőgazdasági szakoktatása. Budapest, 1930. M. kir. földművelésügyi miniszter kiadványai.
- Christmann*: Aufgabe und Bedeutung der Landwirtschaft. Freising, 1922.
- Conrad*: Grundriss zum Studium der politischen Ökonomie. 2. Teil, Volkswirtschaftspolitik. Jena, 1900.
- Das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. Denkschrift des Ministers für Landwirtschaft, Domänen und Forsten, 1929.
- Das landwirtschaftliche Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. Ausschuss zur Untersuchung der Erzeugungs- und Absatzbedingungen der deutschen Wirtschaft. (Enquête-Ausschuss.) Berlin, 1930.
- Decken, H.*: Die Selbstversorgung Deutschlands mit Nahrungsmitteln. Berichte über Landwirtschaft. Berlin, 1933; 88. Sonderheft.
- Der Ausbau der bäuerlichen Wirtschaftsberatung durch die landwirtschaftlichen Schulen und durch das landwirtschaftliche Vereinswesen (Dr. Orphal). Mittig. der D. L. G., 1929. Nr. 17.
- Die Ausbildung zum bäuerlichen Wirtschaftsberater (Direktor Pfannenstiel). Arbeiten der D. L. G.; Mittel und Wege zur Besserung der Wirtschaftslage der deutschen Landwirtschaft. 1925.
- Dimigen, F.*: Die Organisation des landwirtschaftlichen Beratungswesens. Fortschritte der Landwirtschaft. Königsberg, 1930. Nr. 10.
- Dorn, K.*: Landwirtschaftsschule und Landwirtschaftsberatung in Bayern. Hinter Pflug und Buch, 1929. Nr. 5.
- Eberhard*: Die bäuerlichen Versuchsringe in Baden. Denkschrift, erstattet der Badischen Landwirtschaftskammer, 1928.
- Eggeling, H.*: Dreijährige Erfahrungen mit dem ersten bäuerlichen Versuchsring der Provinz Sachsen. Hinter Pflug und Buch, 1927. Nr. 8.

Ein Vorträge aus dem Gebiete der Versuchsringarbeit, der Wirtschaftsberatung und des Marktwesens. Königsberg, 1929.

Engelmann: Die betriebswirtschaftliche Betätigung der Versuchsringe. Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung. 1932. Nr. 19.

Faber, H.: Co-operation in danisch agriculture. Second edition. Longmans, Green and Co. London, 1931.

Fausser: Das landwirtschaftliche Beratungswesen der U. S. A. Illustrierte Landwirtschaftliche Zeitung, 47. Jahrg. Nr. 4.

Federau: Gegenwartsfragen im deutschen landwirtschaftlichen Kreditwesen. Potsdam, Verlag Schröder, 1929.

Fehlhammer: Die deutsche Landwirtschaft seit 1924. Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung, 1932. Nr. 1 und 2.

Fensch: Das landwirtschaftliche Buchführungswesen im Wirtschaftsjahr 1925/26. Berichte über Landwirtschaft. Band V. Heft 2. Berlin, 1926.

Fiedler: Die bäuerliche Wirtschaftsberatung im Tätigkeitsgebiet der Deutschen Sektion des Landeskulturrates für Böhmen. Illustrierte Landwirtschaftliche Zeitung, Jahrg. 47. Nr. 16.

Franz, G.: Bericht über den zweiten Landarbeitersausbildungskursus in Heinrichau. Hinter Pflug und Buch, 1930. Nr. 20.

Fraendorfer, S.: Gedanken zur Bauernhoehschulbewegung. Hinter Pflug und Buch, 1925. Nr. 5/6.

Frost: Die holländische Landwirtschaft. Berlin, 1930.

Frölich: Krieg und Wirtschaftsberatung. Hannoversche Land- und Forstw. Zeitung, 1915. Nr. 39/40.

Frölich: Wie lässt sich eine zweckmässig organisierte Wirtschaftsberatung mit Buchführungskontrolle für die Ausgestaltung des landw. Kredits heranziehen- Jahrbuch der D. L. G. Band XXIX. 1914.

Garbe: Die landwirtschaftlichen Winterschulen. Hannover, 1877.

Garcke: Bedeutung und Organisation der Wirtschaftsberatung in der Landwirtschaft. Illustrierte Landw. Zeitung. 47. Jahrg. Nr. 27.

Gehring, A.: Die Versuchsergebnisse der braunschweigischen Versuchsringe seit ihrer Gründung bis zum Jahre 1928. Braunschweig, 1930.

Gehring, A.: Felddüngungsversuche. Die Wirkung künstlicher

- Düngemittel auf braunschweigischen Böden in ihrer Abhängigkeit von Boden, Klima und Betriebsführung.
- Gerland*: Bedeutung und Möglichkeiten einer rationellen Organisation der Arbeiten in der Landwirtschaft. Betriebswirtschaftliche Rundschau, 1924. Nr. 5.
- Geschäftsberichte der Landwirtschaftskammern in Preussen.
- Gilch*: Wirtschaftsberatung. Mittig. der D. L. G., 1919. Nr. 23.
- Gottschall*: Das bäuerliche Bildungswesen in Deutschland. Jena, 1924. Dissertation.
- Graef, R.*: Die Wirtschaftseberatung. Illustr. Landw. Zeitung, 1913. Nr. 68.
- Graef, R.*: Wirtschaftsberatung der Bäuerinnen. Landw. Jahrbuch für Bayern, 1928.
- Grundsätze für die Verwendung öffentlicher Mittel zur Förderung der bäuerlichen Wirtschaftsberatung. Ministerialblatt der preussischen Verwaltung für Landwirtschaft, Domänen und Forsten, 1926. Nr. 13.
- Gsell*: Erinnerung an meine 25-jährige Berufstätigkeit als landwirtschaftlicher Wanderlehrer. Freiburg, 1886.
- Hagmann*: Landwirtschaftliche Statistik für die Kreise der Rheinprovinz. Bonn, 1929.
- Halle*: Die Organisation des bäuerlichen Betriebes. Berlin, 1930.
- Hanisch*: Wert der Wirtschaftsberatung der D. L. G., Jahrbuch der D. L. G. Band XIX. 1904.
- Hanisch*: Ergebnisse und Urteile über die Wirtschaftsberatung der D. L. G., Mittig. der D. L. G. Jahrg. 1907.
- Hansen*: Das landwirtschaftliche Unterrichtswesen und die Ausbildung des Landwirtes. Berlin, 1920.
- Harms*: Strukturwandlungen der Deutschen Volkswirtschaft. Berlin, 1928.
- Haug*: Wirtschaftsberatung. Deutsche Landw. Presse. Jahrg. 55. Nr. 50.
- Hausner*: Organisation der Wirtschaftsberatung. Landw. Jahrbuch für Bayern. 1920.
- Havenstein*: Beiträge zum landwirtschaftlichen Schul- und Genossenschaftswesen. Bonn, 1904.
- Heller, L.*: Betriebserfolg und Düngewirtschaft. Königsberg, Pr. 1929.
- Heller, L.*: Betriebswirtschaftliche Auswertung der Versuchsringarbeit und ihre praktische Ausgestaltung.

- Heller, L.:* Technischer Aufbau der deutschen Versuchsringarbeiten. Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung, 1929. Nr. 1.
- Henner:* Zur Frage der Kuratorien der landwirtschaftlichen Schulen. Hinter Pflug und Buch, 1926. Nr. 14.
- Hesse:* Die Marktorientierung. Deutsche Landw. Presse. Jahrg. 55. Nr. 25.
- Hesterberg:* Beiträge zu Fragen der bäuerlichen Wirtschaftsberatung in Preussen, unter besonderer Berücksichtigung der optimalen Grösse der Beratungsbezirke. Inaugural Dissertation. 1931.
- Hesterberg:* Statistisches zur Organisation der Wirtschaftsberatung in Preussen. Hinter Pflug und Buch, 1932. Nr. 7/8.
- Heuser:* Grundlagen bäuerlicher Wirtschaftsberatung. Illustr. Landw. Zeitung, 1921. Nr. 81/82.
- Hey:* Der mittlere und niedere landwirtschaftliche Unterricht in Deutschland. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 65. Jahrg. 1909.
- Hollmann:* Die Volkshochschule. 3. Auflage. Berlin, 1928.
- Hosaeus:* Zur Entwicklung und Reform des landwirtschaftlichen Schulwesens. Berlin, 1874.
- Höfer:* Die Ausbildung der Wirtschaftsberater. Zeit- und Streitfragen der Landwirtschaft. Arbeiten der D. L. G. 1921.
- Hörig:* Wirtschaftsberatung. Illustr. Landw. Zeitung, 1915.
- Huber:* Praktische Vorschläge zur Förderung des Absatzes durch enge Zusammenarbeit von Versuchsringen und landw. Genossenschaften. Arbeiten der D. L. G. Heft 374.
- Hünerbein:* Planmässige Durchbildung der bäuerlichen Wirtschaftsberatung durch Schule und Verein. Pommernbl. Jahrg. 1928.
- Jacobsen, A. P.:* Die Organisation der Wirtschaftsberatung. Illustr. Landw. Zeitung, 47. Jahrg. Nr. 20.
- Jahrbücher der Deutschen Landwirtschafts-Gesellschaft. Jahresgeschäftsbericht der Landwirtschaftskammer für die Provinz Ostpreussen für 1931.
- Janicaud:* Die dezentralisierte landwirtschaftliche Schule. Hinter Pflug und Buch, 1930. Nr. 1.
- Janning:* Denkschrift über das landwirtschaftliche Schulwesen in Westfalen. Münster, 1920.
- Jäschke, A.:* Betrachtungen zum bäuerlichen Versuchsringwesen. Hinter Pflug und Buch, 1928. Nr. 10/11.

- Jüngst*: Planmäßige Absatzgestaltung in der Landwirtschaft. Berlin, 1929.
- Kalkeningken, J.*: Betriebsberatung und Selbstkostenpunkt, Fortschritte der Landwirtschaft. 4. Jahrg.
- Kapff, S. H.*: Betrachtungen zum bäuerlichen Versuchsringwesen. Hinter Pflug und Buch, 1928. Nr. 15.
- Kerschensteiner*: Was kann die Schule für die Ausbildung des ländlichen Arbeiters tun- Jahrbuch der D. L. G., Band 24. 1909.
- Kerschensteiner*: Grundfragen der Schulorganisation. Leipzig, 1912.
- Kiene*: Praxis der Wirtschaftsberatung. Eldena, 1929. unveröffentlicht.
- Kolb*: Ein Beitrag zur Frage der landwirtschaftlichen Fachschule unter besonderer Berücksichtigung für Frankfurt a. Main. Frankfurt a. Main, 1924. Dissertation.
- Könekamp*: Die Wirtschaftsberatung bäuerlicher Betriebe. Landw. Zeitschrift für die Rheinprovinz, 1927. Nr. 25.
- Kraut*: Die Persönlichkeit des Betriebleiters als Intensitätsfaktor für die landwirtschaftlichen Betriebe im Regierungsbezirk Lüneburg. Hannover, 1929.
- Kreuz*: Denkschrift über die Entwicklung des landwirtschaftlichen Winterschulwesens und Wanderlehrturns in der Rheinprovinz in den letzten 25 Jahren. Bonn, 1905.
- Kühmer*: Die bäuerlichen Fachschulen im Rahmen des deutschen landwirtschaftlichen Schulwesens. Waldkirch, 1930.
- Künstner*: Ringarbeit, Ringmitglied, Ringleiter. Reichskursus für Versuchsringleiter. Gesammelte Vorträge. Berlin, 1930. Landwirtschaftliche Betriebszählung. 1925.
- Laur*: Die Betriebsberatung in der bäuerlichen Wirtschaft. Arbeiten der D. L. G., Heft 167. Zürich, 1910.
- Lieckfeld*: Die Notwendigkeit der Bauernberatung. Die Technik in der Landwirtschaft. 1925.
- Loerbroks*: Wirtschaftsbeschreibung oder Betriebsplan- Hinter Pflug und Buch, 1930. Nr. 16.
- Lobe*: Die landwirtschaftlichen Lehranstalten Europas. Stuttgart und Tübingen, 1849.
- Löser und Tismer*: Bäuerliche Wirtschaftsberatung. Mittig. der D. L. G. 1928.
- Lucas*: Die Berufsausbildung des landwirtschaftlichen Akade-

- mikere und seine Betätigungsmöglichkeiten. Berichte über Landwirtschaft. Berlin, 1931. 28. Sonderheft.
- Meisel*: Wie soll der oberschlesische Bauer seine Wirtschaft zeitgemäss einrichten- Sonderveröffentlichungen der Landwirtschaftskammer Ober Schlesien. Heft 1.
- Meitzen*: Der Boden und die landwirtschaftlichen Verhältnisse des Preussischen Staates. Berlin, 1868—1908.
- MerbUz*: Ergebnisse der Ringarbeit. Landw. Versuchsringzeitung, 1931. Nr. 5.
- Metzmaier*: Der County-Agent.
- Meyer*: Die Praxis der Wirtschaftsberatung. Jahrb. der D. L. G., 1917.
- Mickel*: Der Pflanzenbauer, Berufsberatungsmerkblätter der Deutschen Zentralstelle für Berufsberatung.
- Mutz*: Die landwirtschaftlichen Schulvereine in den Vereinigten Staaten. Hinter Pflug und Buch, 1929. Nr. 12.
- Mutz*: Die Siedlerberatung in ihrer Stellung zur Landeskulturbehörde und zu den Landwirtschaftskammern. Hinter Pflug und Buch, 1932. Nr. 1/2.
- Mutz*: Die Produktivität der Landwirtschaft eine Bevölkerungsfrage. Stettin, 1929. Dissertation.
- Mutz*: Die Vermehrung der landwirtschaftlichen Schulen bei zunehmender Bevölkerungsdichte eine Notwendigkeit! Hinter Pflug und Buch, 1930. Nr. 1.
- Mutz*: Soll der Wirtschaftsberater sich lediglich auf landwirtschaftlich-technischem Gebiet betätigen- Hinter Pflug und Buch, 1928. Nr. 4.
- Mitteilungen aus den Verhandlungen des Sonderausschusses für Wirtschaftsberatung über die Beratung von Mittel- und Kleinbetrieben. Mittig. der D. L. G., 1919.
- Müller, Al.*: Reform und Ausbau der bäuerlichen Erziehung und Wirtschaftsberatung. Die Arbeit, 1930. Heft 8.
- Müller, Aug.*: Die unmittelbaren Beziehungen zwischen den Genossenschaften der Landwirte und der Verbraucher. Jena, 1928.
- Müller, K.*: Gemeindeweise Wirtschaftsberatung. Badisches Landw. Wochenblatt, 1924. Nr. 9.
- Münzinger*: Probleme der bäuerlichen Wirtschaftsberatung. Berlin, 1926.
- Münzinger*: Der Arbeitsertrag der bäuerlichen Familienwirtschaft. Berlin, 1929.

- Mütterlein*: Gedanken zur Wirtschaftsberatung. Illustr. Landw. Zeitung. Jahrg. 45. Nr. 9.
- Nicolaisen*: Die Bedeutung der Versuchsringe für die Sortenwahl der Landwirtschaftlichen Praxis. Hinter Pflug und Buch. 1930. Nr. 20.
- Nutzbarmachung der Versuchsringarbeit für die Wirtschaftsberatung.
- Oehmichen*: Zur Statistik und Kritik des niederen landwirtschaftlichen Unterrichte in Deutschland. Leipzig, 1868.
- Oldenburg*: Das landwirtschaftliche Unterrichtswesen im Königreich Preussen. Berlin, 1913.
- Oldenburg*: Der Ausbau des landwirtschaftlichen Unterrichts- und Beratungswesens in Preussen. Berlin, 1920.
- Oldenburg*: Entwicklung, Stand und Zukunftsfragen des landwirtschaftlichen Unterrichts in Preussen. Berlin, 1927.
- Orphal*: Die Organisation d. Wirtschaftsberatung in Pommern. Mittig. des Reichsbundes akademisch gebildeter Landwirte. Berlin, 1928.
- Orphal*: Der Ausbau der bäuerlichen Wirtschaftsberatung durch die landw. Schulen und durch das landw. Vereinswesen. Mittig. der D. L. G. 1929.
- Orphal*: Förderung des Besuches der Landwirtschaftlichen Schulen. Hinter Pflug und Buch. 4. Jahrg. 1927/1928. Nr. 2.
- Orphal*: Die Wirtschaftsberatung in den bäuerlichen Betrieben der Provinz Pommern. Stettin, 1927.
- Orphal*: Das praktische Vorgehen in der bäuerlichen Wirtschaftsberatung. Mittig. der D. L. G. 1929.
- Pagenstecher*: Die Errichtung von landwirtschaftlichen Wanderwinterschulen. Stuttgart, 1843.
- Pfannenstiel*: Voraussetzungen und Ziele der Wirtschaftsberatung im Deutschen Reiche. Berichte über Landwirtschaft. Berlin, 1930.
- Pirner*: Die Organisation der bäuerlichen Wirtschaftsberatung. Landw. Jahrbuch für Bayern, 1920.
- Platzer*: Wesen u. Bedeutung der landwirtschaftlichen Winterschulen und Wirtschaftsberatungsstellen in der Provinz Pommern. Greifswald, 1924. Dissertation.
- Pusch—Hansen*: Lehrbuch der allgemeinen Tierzucht. 4. Auflage. Stuttgart, 1919.
- Puttkammer*: Die Landarbeiterfrage in Pommern. Stolp. i. Pom. 1929.

- PuttUtz—Gross—Pankow*: Was nützt der Landwirtschaft eine organisierte Wirtschaftsberatung und wie wäre dieselbe grosszünftig einzurichten- Illustr. Landw. Zeitung. Jahrg. 1906.
- Reichserbhofgesetz vom 29. September 1933. nebst Durchführungsverordnung erläutert von G. Wagemann und K. Hopp. Berlin, 1933.
- Richtlinien über die Gewährung von Umschuldungskrediten in den Ostgebieten. Deutscher Reichsanz. u. Preuss. Staatsanz. Nr. 218. 1930.
- Rieger*: Die Aufgaben und die Bedeutung der landwirtschaftlichen Winterschule als Fachschule. Breslau, 1885.
- Ritgen*: Das Landwirtschaftsamt. Mittig. des Reichsbundes akademisch, gebildeter Landwirte. 9. Jahrg. Nr. 7.
- Ritter*: Ein Rückbild auf die bisherige Wirtschaftsberatung der D. L. G., Mittig. der D. L. G., Jahrg. 1912.
- Römer, Th.*: Zehn Jahre Versuchsringe. Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung, 1931. Nr. 13.
- Ruoss*: Die landwirtschaftlichen Winterschulen in der Provinz Hannover und ihre Bedeutung für die Förderung der Landwirtschaft. Tübingen, 1914. Diessertation.
- Rühmer*: Die staatliche Organisation der Sortenprüfung. Paul Parey, Berlin, 1918.
- Saafeld*: Der Bauer und der Wanderlehrer. Neuere Fortschritte in Wirtschaftsbetrieb u. Bodenkultur. Arbeiten der D. L. G. 1901.
- Sachse, K.*: Versuchsringarbeit, ihre Bedeutung für die Wirtschaftsberatung und ihr Nutzen für die Praxis. Hinter Pflug und Buch, 1928. Nr. 5—6.
- Sagawe*: Die Wirtschaftsberatung als Aufgabe der Landwirtschaftskammern. Archiv d. deutschen Landw. Rats. Berlin, 1925. Jahrg. 43.
- Saul*: Wirtschaftsberatung. Deutsche Landw. Presse. 1919. Nr. 65.
- Schacht*: Die Ausbildung des Landwirten in Lehre u. Studium. Kiel, 1884.
- Schacht*: Die Kuratorien der landwirtschaftlichen Schulen. Hinter Pflug und Buch, 1926. Nr. 12.
- Schacht*: Zur Entwicklung des landwirtschaftlichen Schulwesens. Hinter Pflug und Buch, 1928—29.
- Schlahach*: Landwirtschaftslehrer und technischer Unterricht. Hinter Pflug und Buch. Jahrg. 7. Nr. 11.

- Schlange—Schöningen*: Landwirtschaft von heute. 2. Auflage. Berlin, 1930.
- Schneider—Kleeberg*: Bedeutung und Organisation der Wirtschaftsberatung in der Landwirtschaft. Illustr. Landw. Zeitung. Jahrg. 47. Nr. 47.
- Schnellbach*: Aus dem Arbeitsbereich des amerikanischen Wirtschaftsberaters. Hinter Pflug und Buch, 1930. Nr. 19.
- Schnellbach*: Vom landwirtschaftlichen Berater in den U. S. A. (County Agent). Hinter Pflug und Buch, 1828. Nr. 3.
- Schönberg*: Lehr- und Leitsätze für den landwirtschaftlichen Wirtschaftsberater. Berlin, 1930.
- Schönberg*: Die Wirtschaftsberatung beim bäuerlichen Obstbaubetrieb. Arbeiten der D. L. G. 1920. Nr. 307.
- Schönberg*: Die Kunst der Wirtschaftsberatung. Leipzig, 1929.
- Schrey*: Das System des landwirtschaftlichen Bildungswesens. Köln, 1922. Dissertation.
- Schröer, F.*: Buchführung, Buchführungsgruppen und Wirtschaftsberatung im Freistaate Sachsen. Berichte über Landwirtschaft. 71. Sonderheft. 1933.
- Seedorf*: Ständige Lehrgänge für bäuerliche Wirtschaftsberatung. Mittig. der D. L. G. 1920.
- Seher*: Für die Belange des deutschen Versuchsringwesens. Landw. Versuchsringzeitung, 1931. Nr. 15.
- Seher*: Versuchsringe im Notwinter 1931—1932. Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung, 1932. Nr. 2.
- Seher*: Wie wird die Versuchsringleitertätigkeit bewertet? Landwirtschaftliche Versuchsringzeitung, 1929. Nr. 20.
- Seher*: 700 Versuchsringe fördern die deutsche Landwirtschaft. Landw. Versuchsringzeitung, 1931. Nr. 13.
- Sehnert*: Die Wirtschaftsberatung der bäuerlichen Betriebe. Mittig. der D. L. G., Jahrg. 1918.
- Seidler*: Das Eindringen der Technik in das landwirtschaftliche Schulwesen. Deulakraft-Mittlg. 1930. Nr. 5.
- Seifert*: Buchführung, Buchführungsgruppen und Wirtschaftsberatung im Bernstädter Bezirk. Berichte über Landwirtschaft. 1933. Sonderheft 71.
- Senner*: Wiederaufbau u. Ausbau der ländlichen Fortbildungsschule für Knaben und Mädchen. Frankfurt a/M., 1925.
- Sohn, F.*: Das landwirtschaftliche Beratungswesen in den Vereinigten Staaten.

- Sohnrey, H.*: Zeitgemässe Wirtschaftsberatung. Hinter Pflug und Buch. 1928. Nr. 5—6.
- Sonderveröffentlichung der Landwirtschaftskammer Ober« Schlesien, Das landwirtschaftliche Bildungswesen in der Provinz Oberschlesien im Jahre 1929—30. Oppeln, 1930.
- Statistik des Deutschen Reiches. Volks-, Berufs- und Betriebszählung vom 16. Juni 1925.
- Statistische Nachweisungen aus dem Gebiet der landwirtschaftlichen Verwaltung in Preussen.
- Steiger*: Zehn Jahre Preussisches Landwirtschaftsministerium 1919—1928.
- Steiger*: Das Landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. Berlin, 1929.
- Steiger*: Die Wirtschaftsberatung der D. L. G., Jahrbuch der D. L. G., Band 15. 1900.
- Steinecker—Harsányi*: Községpolitika. (Kézirat gyanánt.) Budapest, 1934.
- Stenkhoff*: Sprechende Zahlen aus dem landwirtschaftlichen Schulwesen der Rheinprovinz. Hinter Pflug und Buch. 7. Jahrg. Nr. 10.
- Stollberg—Wernigerode*: Wirtschaftsorganisation und Wirtschaftsberatung in der Landwirtschaft. Archiv für exakte Wirtschaftsforschung. Band VIII. 1. 1917.
- Tenter*: Die Denkschrift des Landwirtschaftsministers für das landwirtschaftliche Bildungswesen in Preussen. Hinter Pflug und Buch. 6. Jahrg. Nr. 1.
- Tenter*: Ist ein weiterer Ausbau der landwirtschaftlichen Schulen im Reg.-Bez. Kassel notwendig? Amstblatt der Landw. Kammer Kassel. Nr. 13. 1927.
- Thaer*: Grundsätze der rationellen Landwirtschaft. 1811.
- Troescher*: Landwirtschaftsschulen und Wirtschaftsberatungsstellen in ihrer Beziehung zur Technik. Hinter Pflug und Buch, Jahrg. 7. Nr. 11.
- Trüdinger*: Württembergische Statistik. 1927.
- Ungarischer Getreidebau im Vergleiche zur glänzenden Produktionssteigerung der deutschen Landwirtschaft in den letzten 25 Jahren. Illustr. Landw. Zeitung, 1913. Nr. 73.
- Unterausschuss für Landwirtschaft; Das landw. Bildungs- und Beratungswesen in Deutschland. Berlin, 1930. Verlag Mittler & Sohn.

- Vereinigung der Deutschen Bauernvereine, Bauernschulung —
Bildungsprobleme des Bauernstandes. Berlin, 1930.
- Vereinigung deutscher Bauernvereine; Deutsches Bauertum,
Heft 5. Bauernschulung. Berlin, 1930.
- Versuchsringarbeit und Wirtschaftsberatung (11 Vorträge),
Königsberg, 1930.
- Versuchsringleitertätigkeit und Wirtschaftsberatung, Arbeiten
der D. L. G., Heft 374.
- Vorbrod*—*Hermann*: Handwörterbuch des gesamten Schul-
wesens und der Schul- u. Unterrichtsverwaltung in Preussen.
Magdeburg, 1930.
- Warmbold*: Die Wirtschaftsberatung als Mittel zur Hebung
der landwirtschaftlichen Erzeugung. Fühlings Landw. Ztg.
Jahrg. 68. Heft 1—2. 1919.
- Weber, W.*: Aussprache; Berichte über Landwirtschaft. Bauer-
liche Wirtschaftsberatung. Berlin, 1933. 71. Sonderheft.
- Weil*: Organisationsfragen des landw. Betriebes. Zeitschrift
der Landw. Kammer Oberschlesien. 1930. Nr. 6.
- Weiss*: Die Wirtschaftsberatung bäuerlicher Betriebe. Landw.
Jahrbuch für Bayern. 1929.
- Willbrandt*: Kritische Briefe über das landwirtschaftliche
Unterrichtswesen in Preussen. Hannover, 1873.
- Wilsdorf, J.*: Versuchsringe und Beratungsringe. Hinter Pflug
und Buch, 1929. Nr. 3.
- Wirtschaftsberatung. Deutsche Landw. Presse, 1928. Nr. 50.
- Wirtschaftsberatung, Die, als Aufgabe der Landwirtschafts-
kammern. Archiv des Deutschen Landwirtschaftsrates. 43.
Jahrg. Berlin, 1925.
- Wissmann*: Die Beratungstätigkeit der Landwirtschaftslehrer
Württembergs. Mittig. des Reichsbundes akademisch ge-
bildeter Landwirte. 9. Jahrg. Nr. 10.
- Wöelfer*: Wirtschaftseinrichtung, Reinertrag und Wirtschafts-
beratung. Illustr. Landw. Zeitung. Jahrg. 1911.
- Ziehr, P.*: Die Siedlerberatung in Ostpreussen. Berichte über
Landwirtschaft. 1933. 71. Sonderheft.
- Zörner—Aereboe*: Landwirtschaftliches Unterrichtswesen.
Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Jena, 1921—28.
- Zörner*: Versuchsringleitertätigkeit und Wirtschaftsberatung.
Reichskursus für Versuchsringleiter. Gesammelte Vorträge.
Berlin, 1930.

A gazdasági iskolák székhelyei a Németbirodalomban.

Az adatok az Odenburg-Aereboe szerkesztésében megjelenő „Mentzel und v. Lengerke's landwirtschaftlicher Hülf- und Schreibkalender” 1933. évi számából valók. Ez az oka annak, hogy a gazdasági iskolák (mint eddig is, külön megjelölés nélkül csak az alsófokúak értendők alatta) száma itt kilencel több, mint a 95. oldalon tárgyalt és az 1928. évből származó kimutatásban. A gazdasági iskolák megoszlásáról közölt térképet az alábbi adatok alapján készítettem.

Provinz Ostpreussen:

1. Allenstein
2. Angerburg
3. Bartenstein
4. Braunsberg
5. Fischhausen
6. Freystadt
7. Gerdauen
8. Goldap
9. Gumbinnen
10. Heiligenbeil
11. Heilsberg
12. Insterburg
13. Johannisburg
14. Lötzen
15. Lyck
16. Marienburg
17. Marienwerder
18. Mehlauken
19. Mohrungen
20. Neidenburg
21. Ortelsburg
22. Osterode
23. Pillkallen
24. Pr. Eylau

25. Pr. Holland
26. Ragnit
27. Rastenburg
28. Rössel
29. Sensburg
30. Stallupönen
31. Treuburg
32. Wehlau

Provinz Brandenburg:

33. Angermünde
34. Beeskow
35. Cottbus
36. Crossen a. d. O.
37. Dahme i. M.
38. Freienwalde a. d. O.
39. Friedeberg
40. Guben
41. Jüterbog
42. Königsberg
43. Landsberg a. d. W.
44. Luckau
45. Neuruppin
46. Oranienburg
47. Perleberg

48. Prenzlau
49. Rathenow
50. Reppen
51. Schwiebus
52. Seelow
53. Soldin
54. Sorau
55. Templin
56. Trebbin
57. Treuenbritzen
58. Wittstock
59. Zielenzig

Provinz Pommern:

60. Anklam
61. Belgard
62. Bergen
63. Bublitz
64. Bütow
65. Cammin
66. Demmin
67. Eldena
68. Falkenburg
69. Freienwalde
70. Gartz a. d. O.
71. Greifenhagen
72. Kolberg
73. Köslin
74. Lauenburg
75. Naugard
76. Neustettin
77. Pölitz
78. Pyritz
79. Regenwalde
80. Rügenwalde
81. Rummelsburg
82. Schifelbein
83. Stolp
84. Stralsund
85. Treptow a. d. R.
86. Wollin

*Grenzmark Posen=West=
preussen:*

87. Baldenburg
88. Dt. Krone
89. Fraustadt
90. Krojanke
91. Meseritz
92. Schlochau
93. Schönlanke
94. Schwerin a. d. W.

Provinz Niederschlesien:

95. Bolkenhain
96. Bunzlau
97. Frankenstein
98. Freystadt
99. Glatz
100. Glogau
101. Görlitz
102. Grünberg
103. Haynau
104. Hirschberg
105. Hoyerswerda
106. Jauer
107. Lauban
108. Liegnitz
109. Löwenberg
110. Neumarkt
111. Nimptsch
112. Oels
113. Reichenbach
114. Sagan
115. Sprottau
116. Strigau
117. Trachenberg
118. Trebnitz
119. Wohlau
120. Festenberg
121. Strehlen
122. Breslau
123. Landeshut

124. Namslau
125. Ohlau

Provinz Oberschlesien:

126. Neisse
127. Leobschütz
128. Gnadefeld
129. Neustadt
130. Oppeln-Sczepanowitz
131. Kreuzburg
132. Gr.-Strehlitz
133. Tost
134. Grottkau
135. Falkenberg
136. Guttentag
137. Ottmachau
138. Patschkau
139. Ratibor
140. Rosenberg
141. Oberglogau

Provinz Sachsen:

142. Arendsee
143. Artern
144. Bismark
145. Bleicherode
146. Burg
147. Calbe a. d. S.
148. Delitzsch
149. Eisleben
150. Elsterwerda
151. Erfurt
152. Genthin
153. Halle a. d. S.
154. Heiligenstadt
155. Jessen
156. Klötze
157. Langensalza
158. Merseburg
159. Mühlhausen
160. Neuhalbensleben

161. Quedlinburg
162. Querfurt
163. Schleusingen
164. Torgau
165. Weissensee
166. Wernigerode
167. Wippra
168. Wittenberg
169. Worbis
170. Zeitz
171. Ziegenrück

Provinz Schleswig-Holstein:

172. Bredstedt
173. Burg i. D.
174. Eckernförde
175. Elmshorn
176. Flensburg
177. Heide
178. Hohenwestedt
179. Itzehoe
180. Kaltenkirchen
181. Kappeln
182. Kiel
183. Lokstedt
184. Marne
185. Neumünster
186. Niebüll
187. Oldenburg i. H.
188. Oldesloe
189. Preetz
190. Rendsburg
191. Schleswig
192. Segeberg
193. Mölln i. Lbg.

Provinz Hannover:

194. Anklam
195. Aschendorf
196. Aurich
197. Bassum

198. Bentheim	239. Otterndorf
199. Bergen	240. Peine
200. Blumenthal	241. Rotenburg
201. Bockenem	242. Scharmbeck
202. Bohmte	243. Sögel
203. Burgdorf	244. Soltau
204. Celle	245. Stade
205. Dannenberg	246. Stolzenau
206. Diepholz	247. Stotel
207. Dorum	248. Sulingen
208. Drochtersen	249. Tostedt
209. Duderstadt	250. Uelzen
210. Einbeck	251. Uslar
211. Eldagsen	252. Verden
212. Emden	253. Visselhövede
213. Emsbüren	254. Walsrode
214. Esens	255. Weener
215. Freren	256. Winsen a. d. Luhe
216. Friedeburg	257. Wittingen
217. Fürstenau	258. Zeven
218. Göttingen	
219. Gronau	<i>Provinz Westfalen:</i>
220. Grossförste	259. Ahaus
221. Hoya	260. Altenhudem
222. Iburg	261. Arnsberg
223. Jork	262. Ascheberg
224. Lamstett	263. Balve
225. Leer	264. Bielefeld
226. Lüchow	265. Billerbeck
227. Lüneburg	266. Bocholt
228. Meinersen	267. Bochum
229. Melle	268. Brakel
230. Meppen	269. Brilon
231. Neuenhaus	270. Burgsteinfurt
232. Neuhaus-Elbe	271. Dorsten
233. Neustadt a. Rbge.	272. Dortmund
234. Nienburg-W.	273. Eslohe
235. Norden	274. Erndtebrück
236. Northeim	275. Freckenhorst
237. Osnabrück	276. Hagen i. W.
238. Osterode	277. Halle i. W.

- 278. Hattingen
- 279. Herford
- 280. Horneburg
- 281. Ibbenbüren
- 282. Letmathe
- 283. Lippstadt
- 284. Lübbecke
- 285. Lüdenscheid
- 286. Minden
- 287. Münster
- 288. Neubeckum
- 289. Olpe
- 290. Paderborn
- 291. Salzkotten
- 292. Siegen
- 293. Soest
- 294. Unna
- 295. Velen
- 296. Vreden
- 297. Warburg
- 298. Wehden
- 299. Werl
- 300. Westercappeln
- 301. Wiedenbrück

Provinz Hessen-Nassau:

- 302. Bad Wildungen
- 303. Bebra
- 304. Corbach
- 305. Eschwege
- 306. Frankenberg
- 307. Fritzlar
- 308. Fulda
- 309. Gelnhausen
- 310. Hanau
- 311. Hersfeld
- 312. Hofgeismar
- 313. Homberg
- 314. Hünfeld
- 315. Kirchhain
- 316. Marburg

- 317. Melsungen
- 318. Mengerlinghausen
- 319. Rodenberg
- 320. Schlüchtern
- 321. Witzenhausen
- 322. Wolfhagen
- 323. Wolfsanger
- 324. Ziegenhain
- 325. Biedenkopf
- 326. Eltville
- 327. Gladenbach
- 328. Hachenburg
- 329. Herborn
- 330. Frankfurt a. M.—
Höchst a. M.
- 331. Idstein i. T.
- 332. Langenschwalbach
- 333. Limburg a. d. L.
- 334. Montabaur
- 335. Nassau-Katzenelnbogen
- 336. Nastätten i. T.
- 337. Usingen i. T.
- 338. Weilburg a. d. L.
- 339. Westerbürg
- 340. Wiesbaden

Rheinprovinz:

- 341. Brünen
- 342. Cleve
- 343. Dinslaken
- 344. Dülken
- 345. Geldern
- 346. Gladbach-Rheydt
- 347. Grevenbroich
- 348. Haltern
- 349. Kempen
- 350. Kettwig
- 351. Krefeld-Königshof
- 352. Mörs
- 353. Neus
- 354. Opladen

- 355. Ratingen
- 356. Remscheid
- 357. Rheinberg
- 358. Wuppertal
- 359. Xanten
- 360. Bensberg
- 361. Bergheim a. d. Erft.
- 362. Bonn
- 363. Hennef a. d. Sieg.
- 364. Lindlar
- 365. Lövenich
- 366. Much
- 367. Rheinbach
- 368. Vollmerhausen
- 369. Waldbröl
- 370. Wipperfürth.
- 371. Zülpich
- 372. Aachen
- 373. Call-Heistert
- 374. Düren
- 375. Erkelenz
- 376. Geilenkirchen
- 377. Heinsberg
- 378. Imgenbroich
- 379. Jülich
- 380. Adenau
- 381. Altenkirchen
- 382. Andernach
- 383. Ansbach-Westerwald
- 384. Bullay
- 385. Büchenbeuren
- 386. Halsenbach
- 387. Kaisersesch
- 388. Meisenheim
- 389. Metternich
- 390. Niederbieber
- 391. Polch
- 392. Simmern
- 393. Wetzlar
- 394. Wissen
- 395. Arzfeld, Kr. Prüm

- 396. Baumholder
- 397. Bitburg
- 398. Daun
- 399. Hermeskeil
- 400. Hillesheim
- 401. Losheim
- 402. Morbach
- 403. Neuerburg
- 404. Prüm
- 405. Saarburg
- 406. Wittlich

Hohenzollern:

- 407. Sigmaringen
- 408. Haigerloch

Oberbayern:

- 409. Aichach
- 410. Dachau
- 411. Erding
- 412. Friedberg
- 413. Fürstenfeldbruck
- 414. Ingolstadt
- 415. Landsberg a. Lech
- 416. Laufen
- 417. Moosbrug
- 418. Mühldorf
- 419. München
- 420. Pfaffenhofen
- 421. Rosenheim
- 422. Schrobenhausen
- 423. Traunstein
- 424. Wasserburg
- 425. Weilheim
- 426. Wolfratshausen
- 427. St. Ottilien

*Niederbayern und die
Oberpfalz:*

- 428. Abensberg
- 429. Amberg

- 430. Cham
- 431. Deggendorf
- 432. Kemnath
- 433. Koetzting
- 434. Landau a. J.
- 435. Landshut
- 436. Neumark
- 437. Passau
- 438. Pfarrkirchen
- 439. Regensburg
- 440. Straubing
- 441. Tirschenreuth
- 442. Waldkirchen
- 443. Weiden
- 444. Weltenburg
- 445. Zwiesel
- 446. Eggenfelden
- 447. Schreiklberg
- 448. Plankstetten

Pfalz:

- 449. Alsenz
- 450. Bergzabern
- 451. Frankenthal
- 452. Hassloch
- 453. Kandel
- 454. Kirchheimbolanden
- 455. Kusel
- 456. Landau
- 457. Pirmasens
- 458. Speier
- 459. Wolfstein
- 460. Zweibrücken

Oberfranken:

- 461. Bamberg
- 462. Bayreuth
- 463. Coburg
- 464. Forchheim
- 465. Kronach
- 466. Kulmbach

- 467. Münchberg
- 468. Wunsiedel
- 469. Hof a. d. S.

Mittelfranken:

- 470. Altdorf
- 471. Ansbach
- 472. Dinkelsbühl
- 473. Eichstätt
- 474. Fürth
- 475. Gunzenhausen
- 476. Hersbruck
- 477. Neustadt a. A.
- 478. Roth
- 479. Rothenburg
- 480. Uffenheim
- 481. Weisenburg i. B.

Unterfranken:

- 482. Aschaffenburg
- 483. Gerolzhofen
- 484. Hammelburg
- 485. Hassfurth
- 486. Königshofen
- 487. Neustadt a. d. S.
- 488. Marktheidenfeld
- 489. Schweinfurt
- 490. Würzburg

Schwaben:

- 491. Augsburg
- 492. Babenhausen
- 493. Günzburg
- 494. Immenstadt
- 495. Kaufbeuren
- 496. Lauingen
- 497. Mindelheim
- 498. Neuburg a. d. D.
- 499. Nördlingen
- 500. Weissenhorn

Sachsen:

- 501. Frauenstein
- 502. Freiberg
- 503. Grossenhain
- 504. Lauenstein
- 505. Meissen
- 506. Pirna
- 507. Riesa
- 508. Sayda
- 509. Tharandt
- 510. Wilsdruff
- 511. Wurzen
- 512. Pegau
- 513. Döbeln
- 514. Mügeln
- 515. Hainichen
- 516. Leipzig
- 517. Annaberg
- 518. Aue
- 519. Chemnitz
- 520. Marienberg
- 521. Rochlitz
- 522. Zwickau
- 523. Waldenburg
- 524. Auerbach
- 525. Plauen
- 526. Werdau
- 527. Bautzen
- 528. Kamenz
- 529. Pulsnitz
- 530. Zittau
- 531. Bernstadt

Württemberg:

- 532. Aalen
- 533. Backnang
- 534. Balingen
- 535. Biberach a. Riss
- 536. Blaubeuren
- 537. Blaufelden
- 538. Calw

- 539. Crailsheim
- 540. Ebingen
- 541. Gaildorf
- 542. Geislingen
- 543. Gmünd
- 544. Göppingen
- 545. Hall
- 546. Heidenheim
- 547. Heilbronn
- 548. Herrenberg
- 549. Horb
- 550. Kirchheim
- 551. Künzelsau
- 552. Lauffen
- 553. Laupheim
- 554. Leonberg
- 555. Leutkirch
- 556. Ludwigsburg
- 557. Mergentheim
- 558. Nagold
- 559. Rürtingen
- 560. Öhringen
- 561. Ravensburg
- 562. Reutlingen
- 563. Riedlingen
- 564. Rottenburg
- 565. Rottweil
- 566. Saulgau
- 567. Tettngang
- 568. Ulm
- 569. Vaihingen a. d. Enz
- 570. Vaihingen a. d. Fildern
- 571. Waiblingen
- 572. Waldsee
- 573. Wangen

Baden:

- 574. Augustenberg b. Durlach
- 575. Hochburg b. Emmendingen

576. Boxberg
 577. Bretten
 578. Bruchsal
 579. Bühl
 580. Buchen
 581. Donaueschingen
 582. Engen
 583. Eppingen
 584. Ettenheim
 585. Freiburg
 586. Graben
 587. Haslach
 588. Hochburg b. Emmen-
 dingen
 589. Landenburg
 590. Messkirch
 591. Mosbach
 592. Müllheim
 593. Offenburg
 594. Pfullendorf
 595. Radolfzell
 596. Rastatt
 597. Rheinbischofsheim
 598. Salem
 599. Schopfheim
 600. Stühlingen
 601. Tauberbischofsheim
 602. Villingen
 603. Waldshut
 604. Wiesloch

Hessen:

605. Gross-Umstadt
 606. Alsfeld
 607. Alzey
 608. Büdingen
 609. Gau-Algesheim
 610. Darmstadt
 611. Gross-Gera
 612. Michelstadt

613. Grünberg in Ober-
 hessen
 614. Heppenheim a. d. B.
 615. Lauterbach
 616. Lich
 617. Mainz
 618. Michelstadt
 619. Nidda
 620. Reichelsheim in Oden-
 wald
 621. Sprendlingen i. Rh.
 622. Worms

Mecklenburg-Schwerin:

623. Güstrow
 624. Hagenow
 625. Lübz
 626. Ludwigslust
 627. Neukloster

Thüringen:

628. Altenburg
 629. Arnstadt
 630. Buttstädt
 631. Camburg
 632. Ebeleben
 633. Eisenach
 634. Geisa
 635. Gotha
 636. Greiz
 637. Hildburghausen
 638. Meiningen
 639. Oberlind
 640. Rudolstadt
 641. Saalfeld
 642. Schleiz
 643. Stadtroda
 644. Triptis
 645. Weimar

<i>Mecklenburg-Strelitz:</i>	<i>Braunschweig:</i>
646. Neustrelitz	665. Eschershausen
	666. Gandersheim
<i>Oldenburg:</i>	667. Wolfenbüttel
647. Birkenfeld	<i>Anhalt:</i>
648. Brake	668. Zerbst
649. Cloppenburg	669. Harzgerode
650. Damme	<i>Schaumburg-Lippe:</i>
651. Delmenhorst	670. Stadthagen
652. Dinklage	671. Bückeburg
653. Eutin	<i>Lippe:</i>
654. Friesoythe	672. Lage
655. Herrstein	673. Hohenhausen
656. Jever	<i>Lübeck:</i>
657. Lönningen	674. Lübeck
658. Nordenham	<i>Bremen:</i>
659. Oldenburg	675. Bremen
660. Varel	
661. Vechta	
662. Visbek	
663. Wildeshausen	
664. Zwischenahn	

A nagybirtok megoszlása a Németbirodalomban.

